

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№21-22 листопад 2020

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., кандидат економічних наук, доцент
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвертко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 21—22 листопад 2020 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 26.11.20 р.

Підписано до друку 26.11.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 27.4.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2611/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2020

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
  - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
  - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
  - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

  - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
  - формулювання цілей статті (постановка завдання);
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
  - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
  - список літератури;
  - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (versia 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
  - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
  - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 21—22 листопад 2020 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Лактіонова О. А., Гуменюк Р. П.

Інвестиційні проекти розвитку управлінського потенціалу 5

Тарасенко І. О., Несенюк Є. С.

Конкурентне економічне середовище легкої промисловості та інтеграція інноваційних стратегій підприємств 9

Юркевич О. М., Субочев О. В., Мозговий О. М.

Порівняльне правознавство як інструмент дослідження фінансових систем (на прикладі мусульманських країн) 16

Лавріненко О. В., Фролова Т. О., Ананьєв М. Ю.

Акціонерні товариства в умовах євроінтеграційної трансформації українського законодавства 23

Меліхова Т. О., Шарко Д. М.

Удосконалення обліку і аудиту розрахунків з покупцями на підприємстві 30

Халатур С. М., Трегуб О. М.

Проблемні аспекти управління кредитоспроможністю підприємств та перспективи їх розв'язання 37

Назаренко І. М., Чжоу Ялянь

Проблеми і напрями удосконалення фінансового управління малими та середніми приватними підприємствами в провінції Чжецзянг 43

Аббасов Алі Яшар огли

Формирование рынка электроэнергии и его современное состояние в Европе 48

Саковська О. М.

Концептуальні засади розвитку кооперації у сфері сільського господарства: проблематика та шляхи вирішення 54

Ходаківський В. М., Степанчук Д. В., Дубовенко О. О.

Стратегічні альтернативи умов інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств в Житомирській області 61

Воронкова Т. Є., Мельник А. О.

Форми та методи фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ 68

Максименко І. Я., Максименко Ю. О.

Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: облікове відображення придбання запасів за іноземну валюту 73

Бененсон О. О.

Особливості інтерпретації сигналів індикаторів "Momentum" і "ROC" для підвищення ефективності інвестування 78

Лепак П. А.

Флуктуація економічної культури суспільства в часи глобальних пандемій 84

Дон О. Д.

Глобальні тренди міжнародної трудової міграції 91

Беспалов М. О.

Міжбюджетні відносини в Україні в умовах децентралізації 97

Малкіна Я. Д.

Нова класифікація витрат та система управлінського обліку розрахунків за податковими зобов'язаннями банків України 101

Кухта К. О., Орошан Т. А.

Класифікація основних засобів як важлива передумова їх обліку та аналізу 106

Державне управління

Петренко Н. О., Поліщук О. А.

Формування економічної безпеки регіону: теоретико-методологічний аспект 112

Динник І. П.

Технології краудсорсингу в громадянському суспільстві: сучасні механізми партисипативної демократії 119

Якайтис І. Б.

Стратегічні вектори розвитку міжнародних перевезень в Україні 124

Буканов Г. М.

Шляхи оптимізації механізмів державного управління в сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні 129

Афендікова Н. О., Юрченко В. І.

Вдосконалення системи управління ресурсним забезпеченням соціально-економічного розвитку регіону 135

Палагусинець Р. В.

Захист інтелектуального капіталу дипломатичної служби 140

Барзилович А. Д.

Методи державного регулювання ринку медичних послуг: прямого та непрямого впливу 147

Докаленко В. В.

Теоретичні підходи до визначення інститутів громадянського суспільства як суб'єктів публічного управління 154

Горшков М. А.

Механізм управління інвестицій для об'єднаних територіальних громад 161

Маулік С. С.

Застосування соціальних інновацій у державному управлінні Сінгапуру 166

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 21—22 / 2020

CONTENTS:

Economy

Laktionova O., Humeniuk R.	
INVESTMENT PROJECTS OF MANAGEMENT POTENTIAL DEVELOPMENT	5
Tarasenko I., Nesenjuk E.	
COMPETITIVE ECONOMIC ENVIRONMENT OF THE LIGHT INDUSTRY AND DIFFERENTIATION OF ENTERPRISES INNOVATION STRATEGIES	9
Yurkevich O., Subochev O., Mozgovoy O.	
COMPARATIVE LAW AS A TOOL FOR STUDYING FINANCIAL SYSTEMS (ON THE EXAMPLE OF MUSLIM COUNTRIES)	16
Lavrinenko O., Frolova T., Ananiev M.	
JOINT-STOCK COMPANIES IN THE CONDITIONS OF THE UKRAINIAN LEGISLATION TRANSFORMATION OF EUROPEAN INTEGRATION	23
Melikhova T., Sharko D.	
IMPROVING ACCOUNTING AND AUDITING OF SETTLEMENTS WITH CUSTOMERS AT THE ENTERPRISE	30
Khalatur S., Tregub O.	
PROBLEM ASPECTS OF CREDIT MANAGEMENT OF ENTERPRISES AND THEIR SOLUTION PROSPECTS	37
Nazarenko I., Zhou Yalian	
PROBLEMS AND IMPROVEMENT MEASURES IN FINANCIAL MANAGEMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED PRIVATE ENTERPRISES IN ZHEJIANG PROVINCE	43
Abbasov A.	
ELECTRICITY MARKET ESTABLISHMENT AND ITS CURRENT SITUATION IN EUROPE	48
Sakovska O.	
CONCEPTUAL PRINCIPLES OF COOPERATION DEVELOPMENT IN THE FIELD OF AGRICULTURE: PROBLEMS AND SOLUTIONS	54
Khodakivsky V., Stepanchuk D., Dubovenko O.	
STRATEGIC ALTERNATIVES TO INVESTMENT SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN ZHYTOMYR REGION	61
Voronkova T., Melnik A.	
FORMS AND METHODS OF FINANCIAL SUPPORT OF BUDGETARY INSTITUTIONS	68
Maksymenko I., Maksymenko Yu.	
FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF THE ENTERPRISE: ACCOUNTING REPRESENTATION OF ACQUISITION OF INVENTORIES FOR FOREIGN CURRENCY	73
Benenson O.	
INTERPRETATION FEATURES OF "MOMENTUM" AND "ROC" INDICATORS SIGNALS TO INCREASE INVESTMENT EFFICIENCY	78
Lepak P.	
FLUCTUATION OF SOCIETY'S ECONOMIC CULTURE DURING PANDEMICS	84
Don O.	
GLOBAL TRENDS OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION	91
Bespalov M.	
INTERGOVERNMENTAL RELATIONS IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION	97
Malkina Ya.	
NEW CLASSIFICATION OF EXPENDITURE AND MANAGEMENT ACCOUNTING SYSTEM OF SETTLEMENTS ON TAX LIABILITIES OF BANKS OF UKRAINE	101
Kukhta K., Oroshan T.	
CLASSIFICATION OF FIXED ASSETS AS AN IMPORTANT PREREQUISITE FOR THEIR ACCOUNTING AND ANALYSIS	106

Public administration

Petrenko N., Polishchuk O.	
FORMATION OF ECONOMIC SECURITY OF THE REGION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT	112
Dynnyk I.	
CROWDSORSING TECHNOLOGIES IN CIVIL SOCIETY: MODERN MECHANISMS OF PARTISIPATIVE DEMOCRACY	119
Yakaytis I.	
STRATEGIC VECTORS OF INTERNATIONAL TRANSPORTATION DEVELOPMENT IN UKRAINE	124
Bukanov H.	
WAYS TO OPTIMIZE PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL POLICY IMPLEMENTATION AT THE REGIONAL LEVEL	129
Afendikova N., Yurchenko V.	
IMPROVEMENT OF THE RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION	135
Palahusynets R.	
PROTECTION OF THE INTELLECTUAL CAPITAL OF THE DIPLOMATIC SERVICE	140
Barzylovych A.	
METHODS OF STATE REGULATION OF THE MARKET OF MEDICAL SERVICES: DIRECT AND INDIRECT INFLUENCE	147
Dokalenko V.	
THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS AS SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION	154
Horshkov M.	
INVESTMENT MANAGEMENT MECHANISM FOR UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES	161
Maulik S.	
SOCIAL INNOVATIONS IN THE MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN SINGAPORE	166

УДК 658.336

О. А. Лактіонова,
 д. е. н., доцент, завідувач кафедри фінансів і банківської справи,
 Донецький національний університет імені Василя Стуса
 ORCID ID: 0000-0001-6472-6503
 Р. П. Гуменюк,
 аспірант кафедри фінансів і банківської справи,
 Донецький національний університет імені Василя Стуса
 ORCID ID: 0000-0002-3253-327X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.5

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЄКТИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

O. Laktionova,
 Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department
 of Finance and Banking, Vasyl Stus Donetsk National University
 R. Humeniuk,
 Postgraduate student of the Department of Finance and Banking,
 Vasyl Stus Donetsk National University

INVESTMENT PROJECTS OF MANAGEMENT POTENTIAL DEVELOPMENT

Стаття містить результати досліджень запровадження інвестиційних проєктів для розвитку управлінського потенціалу. Такий підхід є одною з форм фінансового забезпечення запровадження змін у системі управління для розвитку управлінського потенціалу. Серед основних напрямів цільових проєктів виділено такі: проєкти розвитку управлінського потенціалу персоналу та його інформаційної підтримки. Виконано аналіз класичного проєктного підходу для подальшої його модернізації з врахуванням особливостей проєктів розвитку управлінського потенціалу персоналу. Розглянуто систему синергетичної єдності стратегії розвитку управлінського потенціалу та інвестиційних проєктів. Запропоновані методи оцінювання окупності проєктів, якісних та кількісних показників ефективності проєкту дозволяє обґрунтувати доцільність фінансового забезпечення. Результати запровадження таких проєктів можуть бути основою для подальшого розвитку різних форм професійної підготовки персоналу, розвитку різноманітних здатностей персоналу, що допоможе виявити приховані можливості та більш ефективно досягати поставлені цілі. Запропоновано запровадження єдиної системи розвитку персоналу та його інформаційної підтримки.

The article contains the results of research on the implementation of investment projects to develop management capacity. This approach is one of the forms of financial support for the introduction of changes in the management system for capacity development. The main target areas of enterprise management capacity development are projects for the development of management staff capacity and its information support. The authors performed a general analysis of the classical design approach for its further modernization, taking into account the peculiarities of the projects of personnel management capacity development. The system of synergetic unity of the strategy of development of management capacity and investment projects increases the effectiveness of the results of staff involvement. The proposed methods of assessing the payback of projects, qualitative and quantitative indicators of project effectiveness can justify the feasibility of financial support. The results of the implementation of such projects can be the basis for further development of various forms of staff training, development of various staff skills. This will help to identify hidden opportunities and achieve goals more effectively.

The basis for the development of the potential of management staff is its ability to implement management processes. These are, first of all, the processes of making managerial decisions and the implementation of the main functions of management to achieve the strategic goals of enterprise development. Such abilities are formed on the basis of knowledge, skills, experience. They can be identified in the process of capacity diagnosis, staff training, retraining, etc. Knowledge is not a direct source of income. They need to be transformed into change skills and actions to implement management processes. Support for such an effective transformation is the information base of knowledge and modules of management information system for effective decision-making by enterprise management.

The introduction of investment projects for the formation of a system of staff training and information environment to support management processes should be carried out simultaneously, taking into account the following features:

**focusing managers on the potential of management staff;
development of an effective policy, staff training programs, formation of corporate culture for a particular enterprise;
use of information on best management and staff development practices.**

Ключові слова: управлінський потенціал, управлінський потенціал персоналу підприємства, інвестиційний проект, фінансове забезпечення, стратегія розвитку управлінського потенціалу, проекти розвитку персоналу підприємства, проект розвитку інформаційної системи підприємства.

Key words: management potential, the potential of enterprise management staff, investment project, financial support, management capacity development strategy, enterprise personnel development projects, enterprise information system development project.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПИТАННЯ

Актуальність питання запровадження інвестиційних проєктів для розвитку управлінського потенціалу підприємства (УПП) підтверджується низкою науково-практичних праць та необхідністю для підприємства виявлення прихованих та невикористаних можливостей потенціалу підприємства як на рівні окремих підрозділів та підприємства загалом, так і на рівні кожного окремого фахівця. Запровадження інвестиційних проєктів дозволяє обмежити такі ресурси: час, грошові та людські ресурси для ефективного запровадження змін в управлінні та розвитку УПП.

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Аналіз наукових праць та практичних результатів свідчить про те, що серед проєктів розвитку управлінського потенціалу підприємства найбільший інтерес з боку науковців мають напрями розвитку управлінського потенціалу розвитку персоналу та інтелектуального потенціалу розвитку підприємства [1—6]. Проєктний підхід активно використовується в менеджменті багатьох підприємств [7; 8]. Але питання формування єдиної системи стратегічного розвитку управлінського потенціалу та запровадження інвестиційних проєктів для цього як ефективної форми фінансового забезпечення інтенсивного розвитку в обмежені терміни досліджені недостатньо. Крім того, необхідно визначити нові підходи до єдиного підходу формування проєктів розвитку управлінського потенціалу персоналу та інформаційної системи підтримки.

МЕТА ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета досліджень — виявити особливості інвестиційних проєктів розвитку управлінського потенціалу підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Гнучкість фінансового забезпечення розвитку управлінського потенціалу підприємства полягає у використанні авторського підходу до використання фінансової гнучкості суб'єктів господарювання та запровадження різноманітних форм фінансування, зокрема — інвестиційних проєктів. Визначені властивості гнучкості фінансів суб'єкта господарювання, такі як оперативність (швидкість реакції), маневреність (різноманітність можливих варіантів реакції), економічність (вартість

реакції), альтернативність, компенсаторність (здатність компенсації можливих відхилень) можуть бути використані для оцінювання гнучкості фінансового забезпечення розвитку управлінського потенціалу взагалі та окремих проєктів цього напрямку з врахуванням особливостей складових управлінського потенціалу, особливо — розвитку персоналу та його інформаційної підтримки [9].

Основою для розвитку управлінського потенціалу персоналу є його здатності до реалізації управлінських процесів (передусім — прийняття управлінських рішень та реалізація основних функцій менеджменту) для досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства [10]. Такі здатності формуються на основі знань, навичок, досвіду, а також можуть бути виявлені в процесі діагностики потенціалу, навчання персоналу, його перекваліфікації тощо. Знання не є безпосереднім джерелом доходу. Вони повинні бути перетворені в навички вміння та дії для здійснення управлінських процесів. Підтримкою для такого ефективного перетворення є інформаційна база знань та модулі управлінської інформаційної системи для ефективного прийняття управлінських рішень менеджментом підприємства [8].

Стратегія підприємства щодо розвитку управлінського потенціалу повинна включати в себе такі складові:

1. Моніторинг стану та виявлення прихованих можливостей управлінського потенціалу підприємства.
2. Формування бази знань для підтримки управлінських процесів.
3. Запровадження динамічної інформаційної системи підтримки управлінських процесів підприємства.
4. Формування системи безперервного навчання управлінського персоналу з використанням різних форматів навчання.

Такий підхід передбачає наявність на підприємстві групи стратегічного розвитку, яка складається з представників всіх департаментів та формування системи постійної підтримки визначених стратегічних складових та необхідності запровадження цільових інвестиційних проєктів. У таблиці 1 представлено відповідність стратегічних напрямів, запровадження постійних заходів на рівні департаментів та підприємства й прикладів цільових інвестиційних проєктів. Такий підхід дозволяє комплексно вирішити питання організації внутрішнього трансферу управлінських знань та їх перетворення в результати діяльності підприємства; дозволяє збільшу-

вати компетентності управлінців, скорочувати час реакції на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, виявляти нові можливості для розвитку.

Інструментарієм для цього є засоби управлінської інформаційної системи, яка повинна стати основою для формування ефективного інформаційно-комунікаційного середовища управління.

Запровадження інвестиційних проєктів формування системи навчання персоналу та інформаційного середовища підтримки управлінських процесів доцільно здійснювати одночасно, враховуючи такі особливості:

зосередження уваги керівників на управлінському потенціалі персоналу;

розроблення ефективної політики, програми підвищення кваліфікації управлінського персоналу, формування корпоративної культури для конкретного підприємства;

використання інформації щодо кращих практик управління та розвитку персоналу.

Оптимальна стратегія розвитку управлінського потенціалу персоналу підприємства повинна відповідати таким критеріям:

1. Узгодженість та взаємозв'язок стратегічних цілей, завдань і програм;

2. Виявлення ризиків її запровадження та програми їх зниження в процесі впровадження;

3. Оптимальний час та форми впровадження стратегії.

Безпосередньо інвестиційні проєкти для розвитку управлінського потенціалу повинні мати такі характеристики:

кількісна вимірність (усіх дій, витрат, результатів);

часовий горизонт дії (встановлюється завчасно);

деталізовану цільову спрямованість (цілі чітко сформульовані);

модель життєвого циклу;

моделі використання результатів проєкту в системі управління підприємством;

моделі змін в проєкті та використанні результатів у залежності від змін зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства.

Результати запровадження інвестиційних проєктів розвитку управлінського потенціалу оцінюються кількісними та якісними показниками. В таблиці 2 представлені приклади таких показ-

Таблиця 1. Синергетична система розвитку управлінського потенціалу підприємства (від стратегії до сталих заходів та інвестиційних проєктів)

Складові стратегії розвитку УПП	Сталі заходи для розвитку УПП	Інвестиційні проєкти розвитку УПП
Моніторинг стану та виявлення прихованих можливостей управлінського потенціалу підприємства	Діагностика стану за складовими управлінського потенціалу	Запровадження автоматизованої системи діагностики стану управлінського потенціалу
Формування бази знань для підтримки управлінських процесів	Постійне поповнення бази знань ситуаційними кейсами з досвіду департаментів управління підприємством	Удосконалення технологічних процесів формування та використання бази знань в інформаційній системі управління підприємством (ІСУП)
Запровадження динамічної інформаційної системи підтримки управлінських процесів підприємства	Визначення управлінських процесів, їх власників та показників результатів виконання	Запровадження модулю динамічних комунікацій відповідно до управлінських процесів підприємства в ІСУП
Формування системи безперервного навчання управлінського персоналу з використанням різних форматів навчання	Моніторинг показників освіти, кваліфікації та навчання персоналу	Запровадження системи безперервного навчання з підтримкою у форматах дистанційного та змішаного навчання
Формування ефективної корпоративної культури та підвищення рівня залученості управлінського персоналу	Моніторинг залученості управлінського персоналу	Запровадження системи інформаційної підтримки розвитку корпоративної культури

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 2. Кількісні та якісні проєкти розвитку управлінського потенціалу персоналу підприємства (УППП) та його інформаційної системи

Проєкт	Кількісні показники	Якісні показники
Загальні показники проєктів	Показник чистої приведеної вартості. Індекс рентабельності (прибутковості)	Інтегральний показник ефективності розвитку УППП. Інтегральний показник охоплення управлінських процесів інформаційною підтримкою ІСУП
Запровадження автоматизованої системи діагностики стану управлінського потенціалу	Показники підвищення продуктивності діагностики стану управлінського персоналу	Показники рівня візуалізації стану УПП
Удосконалення технологічних процесів формування та використання бази знань в інформаційній системі управління підприємством (ІСУП)	Показники наповненості бази знань	Показники якості контенту бази знань
Запровадження модулю динамічних комунікацій відповідно до управлінських процесів підприємства в ІСУП	Показники швидкості здійснення комунікацій	Показники якості контенту комунікацій та зв'язків з базою знань
Запровадження системи безперервного навчання з підтримкою у форматах дистанційного та змішаного навчання	Показники кількості електронних ресурсів, дистанційних курсів для навчання персоналу. Динаміка змін результатів діяльності персоналу після запровадження результатів навчання на робочому місці	Рівень лояльності та залученості персоналу
Запровадження системи інформаційної підтримки розвитку корпоративної культури	Показники охоплення процесів управління корпоративною культурою інформаційною підтримкою ІСУП	

Джерело: удосконалено авторами на основі [6].

ників відносно різних проєктів розвитку управлінського потенціалу персоналу та інформаційної системи підтримки Представлені в таблиці 2 загальні підходи до вимірювання показників інвестиційних проєктів доповнюються також адаптованими під особливості підприємства та його управлінського потенціалу моделями оцінювання потенціалу кожного окремого фахівця. Серед них можна виділити такі моделі: моделі Lominger, Hay Group, SHL, Saville [7; 8]. Але кожна з них повинна бути деталізована для конкретного підприємства та представлена низкою показників вимірювання потенціалу персоналу.

ВИСНОВКИ

Доцільність запровадження інвестиційних проєктів розвитку управлінського персоналу обумовлена необхідністю підтримки балансу розвитку управлінських та інформаційних технологій, цільових орієнтирів розвитку підприємства в умовах ринкового середовища. Використання обмежень інвестиційних проєктів та їх цільової орієнтованості дозволяє отримати позитивні результати професійного та особистого розвитку кожного управлінця, департаменту та управлінської системи підприємства в достатньо короткі терміни. Особливо це стосується розвитку компетенцій обґрунтованого прийняття управлінських рішень, комунікацій з клієнтами, роботи в команді тощо. Визначення кількісних та якісних показників окупності та результативності інвестиційних проєктів розвитку управлінського потенціалу персоналу на прикладі запровадження проєкту дистанційного навчання персоналу та формування особистих траєкторій розвитку дозволив отримати загальну методику запровадження змін у системі навчання персоналу на підприємстві. Запропонована методика формування та оцінювання інвестиційних проєктів розвитку управлінського потенціалу підприємства на прикладі таких складових як розвиток персоналу та інформаційної системи управління дозволяє зробити висновок щодо необхідності адаптації відомих методик запровадження інвестиційних проєктів до особливостей управління кожного окремого підприємства.

У планах подальших досліджень — дослідження можливостей запровадження запропонованої методики на вітчизняних підприємствах.

Література:

1. Shultz T. Investing in people. — London; Universety California Press, 1981. 188 p.
2. Armstrong Michael. A Handbook of Human Resource Management Practice. London: Kogan Page, 2006. 979 p.
3. Paradigm shift: Building a new talent management model to boost growth. EYGM Limited. November 2012. 23 p. URL: http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Building_a_new_talent_management_model/ (дата звернення: 12.09.2020).
4. Маречик В.Я., Невмержицька С.М. Розвиток управлінського потенціалу як запорука успішного функціонування підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2013. № 3. Т. 2. С. 237—242.
5. Пісін І.Є. Інвестування коштів у персонал як фактор підвищення ефективності діяльності підприємства. Управління персоналом. 2009. № 15. С. 36—38.

6. Мамчева А.М. Інвестиції в персонал як чинник підвищення ефективності діяльності організації. Ефективна економіка. 2013. № 10. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2400>. (дата звернення: 12.09.2020).

7. Lamoureux K. High potential versus high performance: what is the real difference? — URL: <http://www.bersin.com/Practice/Detail.aspx?id=7396>. (дата звернення: 12.11.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.6.202 (дата звернення: 12.11.2020).

8. FYI for Learning Agility™. http://www.lominger.com/pdf/Final_Ing_agilitysellsheet_10510.pdf (дата звернення: 12.11.2020).

9. Лактіонова О.А. Гнучкість фінансової системи: методологія, оцінка та вектори забезпечення: монографія. Вінниця, 2016. — 400 с.

10. Гуменюк Р.П. Фінансове забезпечення управлінського потенціалу підприємства. Ефективна економіка. 2020. № 6. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8081> (дата звернення: 12.09.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.6.202

References:

1. Shultz, T. (1981), Investing in people, Universety California Press, Berkeley, USA.
2. Armstrong, M.A (2006), Handbook of Human Resource Management Practice, Kogan Page, London, UK.
3. EYGM Limited (2012), "Paradigm shift: Building a new talent management model to boost growth", available at: http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Building_a_new_talent_management_model/ (Accessed 20 Oct 2020).
4. Marechik, V.Ya. and Nevmerzhič'ka, S.M. (2013), "Development of managerial capacity as a guarantee of successful operation of the enterprise", Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, no. 3, vol. 1, pp. 237—242.
5. Risin, I.Ye. (2009), "Investing in staff as a factor in improving the efficiency of the enterprise", Upravlinnia personalom, vol. 15, pp. 36—38.
6. Mamcheva, A.M. (2013), "Investment in personnel as a factor of organization efficiency increasing", Efektyvna ekonomika, vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2400> (Accessed 20 Oct 2020).
7. Lamoureux, K. (2020), "High potential versus high performance: what is the real difference?", available at: <http://www.bersin.com/Practice/Detail.aspx?id=7396> (Accessed 20 Oct 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.6.202.
8. FYI for Learning Agility™ (2020), available at: http://www.lominger.com/pdf/Final_Ing_agilitysellsheet_10510.pdf (Accessed 20 Oct 2020).
9. Laktionova, O.A. (2016), Hnuchkist' finansovoi systemy: metodolohiia, otsinka ta vektory zabezpechennia [Flexibility of the financial system: methodology, evaluation and vectors of provision], Vinnytsia, Ukraine.
10. Humeniuk, R. (2020), "Financial support of the management potential of the enterprise", Efektyvna ekonomika, vol. 6, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8081> (Accessed 20 Oct 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.6.202

Стаття надійшла до редакції 27.10.2020 р.

І. О. Тарасенко,
 д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки,
 Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, Україна
 ORCID ID: 0000-0003-3626-4377

Є. С. Несенюк,
 аспірант кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
 Київського національного університету технологій та дизайну, м. Київ, Україна
 ORCID ID: 0000-0002-7061-6092

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.9

КОНКУРЕНТНЕ ЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ІНТЕГРАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВ

I. Tarasenko,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief of the Department of Finance
 and Financial and Economic Security, Kyiv National University of Technology and Design

E. Nesenjuk,
 PhD student of the Department of Finance and Financial and Economic Security,
 Kyiv National University of Technology and Design

COMPETITIVE ECONOMIC ENVIRONMENT OF THE LIGHT INDUSTRY AND DIFFERENTIATION OF ENTERPRISES INNOVATION STRATEGIES

Предметом дослідження є теоретичні засади, методичні основи і практичні аспекти формування інноваційної конкурентоспроможності в легкій промисловості. Методологічною та інформаційною основою статті є матеріали наукових періодичних видань, ресурси Internet, офіційна інформація Державної служби статистики України. Під час проведення дослідження використано методи аналізу і синтезу, табличного відображення даних. Метою статті є оцінка конкурентного економічного середовища в легкій і текстильній промисловості, створюваного різними за розмірами підприємствами, та інтеграція їх інноваційних стратегій з акцентом на формування переваг від кооперації.

Зроблено висновок, що конкурентне середовище в легкій і текстильній промисловості, на відміну від національної економіки загалом, представлено більшою часткою середніх за розміром підприємств і меншою — мікропідприємств за відсутності великих форм організації бізнесу. Статистичними даними доведено, що спеціалізація підприємств текстильної промисловості України орієнтована на випуск товарів для кінцевого споживання, що робить залежним підприємства швейної промисловості від постачання імпортової сировини і обумовлює поширення толлінгу. Визначено специфічні особливості інноваційних стратегій різних за розміром суб'єктів підприємництва легкої промисловості. Для покращення конкурентного середовища в легкій промисловості запропоновано інтегративну концепцію, яка ґрунтується на внутрішньо- і міжгалузевій співпраці малих і середніх підприємств у формі регіональних кластерів, венчурингу, державної холдингової компанії. Для податкового стимулювання виробництва і створення сприятливого конкурентного середовища обґрунтовано пропозиції зі звільнення від оподаткування прибутку від операційної діяльності підприємств легкої промисловості, які мають замкнутий цикл виробництва і не здійснюють переробку давальницької сировини.

The subject of research is the theoretical foundations, methodological foundations and practical aspects of the formation of innovative competitiveness in light industry. The methodological and

informational basis of the article are materials of scientific periodicals, Internet resources, official information of the State Statistics Service of Ukraine. The research used methods of analysis and synthesis, tabular display of data. The aim of the article is to assess the competitive economic environment in the light and textile industries, created by enterprises of different sizes, and to integrate their innovative strategies with an emphasis on the formation of benefits from

It is concluded, that a larger share of medium-sized enterprises and a smaller share of micro-enterprises represent the competitive environment in the light and textile industries, in contrast to the national economy as a whole, in the absence of large forms of business organization. Statistics show that the specialization of textile enterprises in Ukraine is focused on the production of goods for final consumption, while businesses that produce goods for intermediate consumption are much smaller segment, which makes garment industry dependent on the supply of imported raw materials and causes the spread of tolling. Specific features of innovation strategies of light industry enterprises of different sizes are identified: small ones are characterized by action in local markets, use of local resources and regional preferences, taking into account specific consumer tastes, for medium ones — focus on scale and foreign markets. To improve the competitive environment in light industry, an integrative concept is proposed, which is based on intra— and inter-sectoral cooperation of small and medium enterprises in the form of regional clusters, venture, state holding company. For tax stimulation of production and creation of a favorable competitive environment, proposals for exemption from taxation of profits from operating activities of light industry enterprises that have a closed production cycle and do not process toll raw materials are justified.

Ключові слова: конкурентне економічне середовище, легка промисловість, інтеграція, інноваційні стратегії, підприємство.

Key words: competitive economic environment, light industry, integration, innovation strategies, enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Кожна країна має власні, специфічні джерела зростання економіки, пов'язані з однією та/або декількома її галузями, які акумулювали великі обсяги капіталу і створювали значну кількість робочих місць. У таких країнах, як Китай, Туреччина, В'єтнам, Польща, — це легка промисловість, яка не тільки задовольняє потреби внутрішнього ринку, але і має значний експортний потенціал і здійснює експансію за зовнішні товарні ринки, український зокрема. Конкурентне середовище має зовнішню і внутрішню сфери, причому спільними інструментами конкурентної боротьби є ціни і якість, асортимент продукції. Водночас кожна сфера має свої специфічні важелі: зовнішня — мито, квоти; внутрішня — конкурентоспроможність організаційно-правових форм, які визначають трансакційні витрати і, як наслідок, ціни, а також здатність впроваджувати інновації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Складний діалектичний зв'язок конкурентоспроможності та інновативності досліджується багатьма вченими. Сурмай Д.Д. справедливо наголошує, що на пе-

реважній більшості підприємств легкої промисловості практикується принцип масового виробництва, використання основних засобів і технологій зі схожими характеристиками [1, с. 267]. Це створює передумови для запозичення, копіювання інноваційних розробок і недобросовісної конкуренції. Маргасова В.Г., Сіренко К.Ю. роблять наголос на інституціональних факторах, які обмежують конкурентоспроможність підприємств легкої промисловості і пов'язані з високим рівнем імпорту та тіньової економіки, відсутністю цивілізованого ринку споживчих товарів [2, с. 58]. На інноваційній діяльності як факторі галузевої регіональної конкуренції акцентують увагу Загарій В.К., Ковальчук Т.Г., Сіренко К.Ю. [3]. Проблеми впливу конкуренції на розробку і реалізацію інноваційних стратегій підприємств легкої промисловості можна згрупувати таким чином: концептуальні засади (Грегірчак Л.М., Федорак В.І.), створення інноваційних кластерів і міжгалузева кооперація (Гнатишина Н.Д., Гончаров Ю.В., Марченко Т.І., Паливода О.М.), реінжиніринг бізнес-процесів (Царенко О.В.). Високо оцінюючи науковий доробок зазначених учених, слід визнати, що бракує комплексного погляду на інтеграцію інноваційних стратегій підприємств з огляду на конкурентне економічне середовище в легкій промисловості.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є оцінка конкурентного економічного середовища в легкій і текстильній промисловості, створюваного різними за розмірами підприємствами, та інтеграція їх інноваційних стратегій із акцентом на формування переваг від кооперації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Легка промисловість нашої країни створена на базі господарського комплексу адміністративно-господарської економіки. До 90-их років минулого століття вона мала монополічне становище на ринку споживчих товарів непродовольчої групи, оскільки економіка радянської України була закритою. Імпорт текстильних виробів, тканин, одягу і взуття здійснювався в малих обсягах і був дефіцитом, оскільки якість зарубіжних товарів була незрівнянно вище, ніж вітчизняних аналогів. Таким чином, як це не парадоксально звучить, внутрішня конкурентоспроможність підтримувалася внутрішньою монополією і зовнішньою неконкурентоспроможністю ізольованого товарного ринку.

У сучасних умовах на конкурентні позиції підприємств легкої промисловості України впливають такі фактори: виготовлення широкого асортименту товарів для задоволення споживчих потреб населення; тісні вертикальні і горизонтальні зв'язки між підгалузями; використання продукції суміжних галузей сільського господарства і хімічної промисловості як сировини для текстильної промисловості, матеріалів для виготовлення одягу і взуття; вплив споживчих смаків, дизайну, тенденцій моди; значення цінового фактору для формування попиту; толінг (давальницькі схеми); недосконале конкурентне середовище на вітчизняному ринку текстилю, одягу, взуття, існування недобросовісної конкуренції; середня тривалість життєвого циклу продукції легкої промисловості (коротша, ніж у важкій промисловості; довша, ніж у харчовій промисловості); привабливість виробництва для малих і середніх підприємств; особливі вимоги до кадрового забезпечення, зокрема працівників робітничих професій.

Пріоритетним завданням підприємств легкої промисловості є перехід на інноваційну модель розвитку, яка передбачає отримання нових наукових ідей та рішень із їх масовим впровадженням у практичну діяльність галузі. Погоджуємося з Сіренко К.Ю., що є альтернативні варіанти інноваційних моделей, які можуть використовуватися підприємствами з врахуванням їх особливостей: отримання державних замовлень на виробництво продукції із фінансуванням з державного бюджету; формування локального інноваційного середовища навколо окремих технологій і видів продукції; створення внутрішньогалузевих кластерів, у рамках яких об'єднуються наукові дослідження і виробництво; розвиток міжгалузевих науково-технічних комплексів; змішана модель [4, с. 76].

Переробка давальницької сировини (англ. "tolling") за договорами з іноземними підприємствами, передусім європейськими і американськими, суттєво знижує інноваційну конкурентоспроможність легкої промисловості України. Продукція за толлінговими угодами виготовляється українськими виробниками під брендами відомих фірм Італії, Данії, Німеччини, Бельгії, Польщі, Чехії і відправляється на експорт [5, с. 122]. Можливості вітчизняних підприємств є обмеженими, оскільки вони продають не готову продукцію, а послугу з її виготовлення, не мають права самостійно розпоряджатися

брендовими товарами [6, с. 115]. Оплата толлінгової послуги містить компенсацію вартості живої праці і незначну рентабельність, яка не відшкодовує зносу основних засобів (амортизацію), що унеможлиблює інноваційне оновлення виробництва. Серед позитивів толлінгових операцій слід указати напрацювання досвіду використання передових технологій, відповідних світовому рівню. Проте іноземні замовники суворо контролюють виробничі процеси, витрати сировини і матеріалів, знищення супровідної документації після виконання замовлення.

Процеси конкурентної боротьби, які тривали на ринку товарів легкої промисловості протягом тридцятирічного періоду з моменту отримання нашою країною незалежності, призвели до скорочення кількості підприємств і зайнятості в галузі (табл. 1). Протягом 2010—2018 рр. кількість підприємств легкої промисловості скоротилася із 3361 од. до 2672 од., або на 20,5%. У текстильній промисловості число підприємств скоротилося меншими темпами (із 662 од. до 563 од., або на 14,95%). Це привело до зростання їх питомої ваги у кількості підприємств галузі із 19,7% до 21,07%, за середніми даними кожне п'яте підприємство легкої промисловості здійснює діяльність із текстильного виробництва. За середніми даними 2010—2018 рр. найбільш потужним сегментом текстильної промисловості за кількістю підприємств є: виробництво готових текстильних виробів, крім одягу (52,54%). Значно меншу потужність мають: виробництво нетканих текстильних матеріалів та виробів із них, крім одягу (8,60%), виробництво інших текстильних виробів (6,66%). Питома вага на рівні 5—6% % притаманна: ткацькому виробництву; оздобленню текстильних виробів; канатів, мотузок, шпагату та сіток; інших текстильних виробів технічного та промислового призначення. Найменшу питому вагу мають такі види діяльності: підготування та прядіння текстильних волокон (4,69%), виробництво трикотажного полотна (3,01%), виробництво килимів і килимових виробів (1,82%). Протягом аналізованого періоду у всіх підгалузях текстильної промисловості спостерігається скорочення кількості підприємств, окрім виробництва трикотажного полотна (відсутні зміни), килимів і килимових виробів (приріст 9,09%), канатів, мотузок, шпагату та сіток (приріст 36,0%). Найбільші темпи скорочення продемонстрували такі підгалузі: підготування та прядіння текстильних волокон (-44,44%), інших текстильних виробів технічного та промислового призначення (-36,84%), ткацьке виробництво (-32,65%), оздоблення текстильних виробів (-21,95%). Менші темпи скорочення мають: виробництво готових текстильних виробів, крім одягу (-14,88%), інших текстильних виробів (-8,51%).

Чисельність працюючих у легкій промисловості скоротилася меншими темпами порівняно з кількістю підприємств: із 109153 чол. до 91742 чол., або на 15,95%, у текстильній промисловості, навпаки, більшими — із 22239 чол. до 18099 чол., або на 18,62%. Це свідчить про укрупнення підприємств у легкій промисловості на фоні зменшення середньої чисельності у текстильній промисловості. Середня питома вага зайнятих у ній осіб становить 19,40%. По підгалузях текстильної промисловості у цілому спостерігається близький рівень

Таблиця 1. Динаміка кількості підприємств легкої і текстильної промисловості, її підгалузей, кількості зайнятих, їх склад і структура за класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД)

Рік	Легка промисловість, усього	У т. ч.												
		текстильне виробництво	У т. ч.											
			підготовки та прядіння текстильних волокон	ткацьке виробництво	оздоблення текстильних виробів	Виробництво								Разом
						трикотажного полотна	готових текстильних виробів, крім одягу	килимів і килимових виробів	канатів, мотузок, шпагату та сіток	нетканих текстильних матеріалів та виробів із них, крім одягу	інших текстильних виробів технічного та промислового призначення	інших текстильних виробів		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Код КВЕД	13+14+15	13	13.10	13.20	13.30	13.91	13.92	13.93	13.94	13.95	13.96	13.99		
Кількість підприємств, од.														
2010	3361	662	36	49	41	15	336	11	25	45	57	47	662	
2011	3215	641	37	42	35	16	340	9	29	47	35	51	641	
2012	2924	594	25	35	34	19	321	8	33	49	31	39	594	
2013	3189	651	31	37	39	20	354	9	35	53	29	44	651	
2014	2769	547	29	27	34	19	290	9	28	48	29	34	547	
2015	2765	555	28	28	32	18	289	12	29	53	32	34	555	
2016	2341	475	19	23	24	16	250	11	30	47	27	28	475	
2017	2518	510	21	26	27	17	266	12	33	48	31	29	510	
2018	2672	563	20	33	32	15	286	12	34	52	36	43	563	
абс. приріст	-689	-99	-16	-16	-9	0	-50	1	9	7	-21	-4	-99	
темп приросту, %	-20,50	-14,95	-44,44	-32,65	-21,95	0,00	-14,88	9,09	36,00	15,56	-36,84	-8,51	-14,95	
Структура кількості підприємств, од.														
2010	100	19,70	5,44	7,40	6,19	2,27	50,76	1,66	3,78	6,80	8,61	7,10	100,00	
2011	100	19,94	5,77	6,55	5,46	2,50	53,04	1,40	4,52	7,33	5,46	7,96	100,00	
2012	100	20,31	4,21	5,89	5,72	3,20	54,04	1,35	5,56	8,25	5,22	6,57	100,00	
2013	100	20,41	4,76	5,68	5,99	3,07	54,38	1,38	5,38	8,14	4,45	6,76	100,00	
2014	100	19,75	5,30	4,94	6,22	3,47	53,02	1,65	5,12	8,78	5,30	6,22	100,00	
2015	100	20,07	5,05	5,05	5,77	3,24	52,07	2,16	5,23	9,55	5,77	6,13	100,00	
2016	100	20,29	4,00	4,84	5,05	3,37	52,63	2,32	6,32	9,89	5,68	5,89	100,00	
2017	100	20,25	4,12	5,10	5,29	3,33	52,16	2,35	6,47	9,41	6,08	5,69	100,00	
2018	100	21,07	3,55	5,86	5,68	2,66	50,80	2,13	6,04	9,24	6,39	7,64	100,00	
абс. приріст	0,00	1,37	-1,89	-1,54	-0,51	0,40	0,04	0,47	2,26	2,44	-2,22	0,54	0,00	
середнє, %	100	20,20	4,69	5,70	5,71	3,01	52,54	1,82	5,38	8,60	5,89	6,66	100	
Чисельність працюючих, чол.														
2010	109153	22239	1223	5588	315	313	9030	397	378	1771	1554	1670	22239	
2011	106669	20632	892	5374	226	203	9038	442	394	1908	1244	911	20632	
2012	103329	19111	1310	2223	1288	537	9489	501	361	1777	1029	596	19111	
2013	97300	18162	1376	1617	1177	564	9454	547	488	1747	852	340	18162	
2014	83706	16980	592	2019	1061	598	8842	535	411	1689	668	565	16980	
2015	81655	16193	543	2460	1103	651	7553	606	390	1626	744	517	16193	
2016	85030	16892	530	2108	978	667	8562	630	415	1759	797	446	16892	
2017	87860	15860	532	1818	954	503	8736	398	412	1402	729	376	15860	
2018	91742	18099	421	2169	780	594	9811	486	382	2045	794	617	18099	
абс. приріст	-17411	-4140	-802	-3419	465	281	781	89	4	274	-760	-1053	-4140	
темп приросту, %	-15,95	-18,62	-65,58	-61,18	147,62	89,78	8,65	22,42	1,06	15,47	-48,91	-63,05	-18,62	
Структура чисельності працюючих, %														
2010	100	20,37	5,50	25,13	1,42	1,41	40,60	1,79	1,70	7,96	6,99	7,51	100,00	
2011	100	19,34	4,32	26,05	1,10	0,98	43,81	2,14	1,91	9,25	6,03	4,42	100,00	
2012	100	18,50	6,85	11,63	6,74	2,81	49,65	2,62	1,89	9,30	5,38	3,12	100,00	
2013	100	18,67	7,58	8,90	6,48	3,11	52,05	3,01	2,69	9,62	4,69	1,87	100,00	
2014	100	20,29	3,49	11,89	6,25	3,52	52,07	3,15	2,42	9,95	3,93	3,33	100,00	
2015	100	19,83	3,35	15,19	6,81	4,02	46,64	3,74	2,41	10,04	4,59	3,19	100,00	
2016	100	19,87	3,14	12,48	5,79	3,95	50,69	3,73	2,46	10,41	4,72	2,64	100,00	
2017	100	18,05	3,35	11,46	6,02	3,17	55,08	2,51	2,60	8,84	4,60	2,37	100,00	
2018	100	19,73	2,33	11,98	4,31	3,28	54,21	2,69	2,11	11,30	4,39	3,41	100,00	
абс. приріст	0,00	-0,65	-3,17	-13,14	2,89	1,87	13,60	0,90	0,41	3,34	-2,60	-4,10	0,00	
середнє, %	100	19,40	4,43	14,97	4,99	2,92	49,42	2,82	2,24	9,63	5,04	3,54	100	

Джерело: побудовано за даними [7].

Таблиця 2. Розподіл підприємств легкої і текстильної промисловості, її підгалузей за класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) за середніми даними 2010–2018 рр.

Вид економічної діяльності	Код за КВЕД–2010	У тому числі					
		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
		одиниць	структура, %	одиниць	структура, %	одиниць	структура, %
Усього		20983	5,5	357241	94,3	300445	79,3
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	13+14+15	356	12,5	2505	87,5	1728	60,3
Текстильне виробництво	13	73	12,6	505	87,4	367	63,4
Ткацьке виробництво	13.20	9	28,9	24	71,1	18	53,0
Підготування та прядіння текстильних волокон	13.10	5	18,2	22	81,8	17	60,0
Виробництво килимів і килимових виробів	13.93	2	16,9	9	83,1	5	49,9
Виробництво інших текстильних виробів текстильного та промислового призначення	13.96	6	16,9	28	83,1	18	53,1
Виробництво трикотажного полотна	13.91	3	15,2	15	84,8	9	53,8
Виробництво нетканих текстильних матеріалів та виробів із них, крім одягу	13.95	7	13,9	42	86,1	23	45,7
Виробництво інших текстильних виробів	13.9	56	11,5	428	88,5	305	62,9
Виробництво готових текстильних виробів, крім одягу	13.92	34	11,3	269	88,7	205	67,5
Виробництво інших текстильних виробів, не віднесені до інших угруповань	13.99	4	10,0	35	90,0	28	72,1
Оздоблення текстильних виробів	13.30	3	8,7	30	91,3	28	83,8
Виробництво канатів, мотузок, шпагату та сіток	13.94	1	3,0	30	97,0	16	53,5

Джерело: побудовано за даними [7].

структури кількості підприємств і чисельності працюючих, за виключенням ткацького виробництва, на яке припадає майже 15% зайнятих осіб при частці підприємств 5,7%, яке є найбільш трудомістким.

У виробництві готових текстильних виробів, крім одягу, навпаки, питома вага працюючих (49,42%) менше порівняно з часткою підприємств (52,54%), що свідчить про більш дрібний характер підприємств.

З'ясовані відмінності між структурою кількості підприємств і чисельністю працюючих в підгалузях легкої промисловості і текстильної, зокрема, робить необхідним дослідження організаційних форм за розмірами. Протягом 2010–2018 рр. у легкій промисловості України не було зареєстровано жодного великого підприємства. Загалом по національній економіці їх середня питома вага становила 0,2%, середніх — 5,5%, малих — 94,3%, з них мікропідприємства — 79,3% (табл. 2). Розподіл підприємств легкої і текстильної промисловості майже співпадають: частка середніх підприємств — відповідно 12,5% і 12,6%, малих — 87,5% і 87,4%, із них мікропідприємств — 60,3% і 63,4%). Із наведених даних випливає висновок про крупніший їх розмір порівняно з національною економікою загалом. Проте розмах варіації питомих ваг середніх підприємств у текстильній промисловості дуже значний — від 28,9% у ткацькому виробництві до 3,0% у виробництві канатів, мотузок, шпагату та сіток. Значною є частка середніх підприємств у таких підгалузях: підготування та прядіння текстильних волокон — 18,2%; виробництво килимів і килимових виробів, інших текстильних виробів текстильного та промислового призначення — 16,9%; ви-

робництво трикотажного полотна — 15,2%. Близькою до середніх показників по текстильній галузі є частка середніх підприємств за такими видами виробництва: нетканих текстильних матеріалів та виробів із них, крім одягу — 13,9%, інших текстильних виробів — 11,5%, готових текстильних виробів, крім одягу — 11,3%. Меншим він є у виробництві інших текстильних виробів, не віднесені до інших угруповань, -10,0% і оздобленні текстильних виробів — 8,7%.

Переваги розвитку окремих організаційних форм господарювання в легкій промисловості визначаються, поміж іншим, продуктовою конкурентоспроможністю. Гнучкість споживацького попиту, необхідність постійного оновлення асортименту обумовлює поступову зміну пріоритетів із масового велико-серійного виробництва до багатомоделного дрібносерійного або одиничного. У зазначених умовах зростає організаційна конкурентоспроможність малих і середніх підприємств текстильної та швейної промисловості, які випускають інноваційну продукцію, мають більшу мобільність і здатність до адаптації, схильність до ризику, адекватніше сприймають нові ідеї.

Враховуючи відносно невеликі витрати на створення і переорієнтацію бізнесу, вони постійно шукають ніші для зростання прибутковості і легше переходять із одного сегмента випуску продукції в інший. Для зміцнення продуктової конкурентоспроможності суб'єкти великого підприємництва легкої промисловості можуть застосовувати технології корпоративного венчурингу — співпрацю з малими інноваційними підприємствами галузі, що використовуються як експериментально-до-

слідницька база і місце тестування споживачького попиту на нову продукцію; диверсифікація асортиментного ряду при скороченні обсягів випуску однотипної продукції.

У країнах із розвинутою економікою, де реально працює інститут банкрутства, створення малих підприємських структур є формою реструктуризації великих підприємств, які відчувають проблеми з платоспроможністю.

У процесі такого перетворення продуктивні активи, здатні приносити дохід, відділяються від непродуктивних, а чітка ідентифікація нових власників відповідно до теореми Коуза (англ. Ronald Harry Coase) дозволяє зменшити трансакційні видатки, відновити платоспроможність і конкурентні позиції. Перевагами суб'єктів малого підприємництва у корпоративному венчуринзі є спрощення доступу до інноваційних технологій і техніки за рахунок фінансової підтримки великих структур.

Таким чином, малі, середні і великі підприємства легкої промисловості мають свою нішу і характерні переваги і недоліки. Однією з організаційних інновацій їх взаємодії можуть бути фінансово-промислові групи, які функціонують за принципом вертикальної інтеграції у складі венчурних фірм, підприємств текстильної промисловості, швейних підприємств, підприємств роздрібної торгівлі, банківських установ. Переконливим є висновок Паливоди О.М., що комплексне міжгалузеве співробітництва дозволяє: зменшити обсяг видатків на інноваційні розробки; скоротити термін створення нових продуктів; забезпечити їх максимальне наближення до потреб споживачів; не обмежуватися вдосконалюючими продуктивними інноваціями, а створювати фундаментальні технологічні нововведення [8, с. 133].

Враховуючи наявність значної кількості підприємств легкої промисловості, які працюють на великій екстенсивній базі, що залишилася у спадок від радянського минулого, Царенко О.В. відстоює ідею "створення державної холдингової системи ... шляхом злиття і поглинання акціонерних товариств через викуп контрольного пакета акцій державою за рахунок капіталізації боргів" [9, с. 64]. Акціонерний капітал державної холдингової компанії (ДХК) може формуватися шляхом сек'юритизації активів (англ. securitization of assets) — трансформації справедливої вартості майна об'єднання підприємств у емісію акцій. Перевагами створення ДХК може бути: керований синтез теорії та практики, створення замкнутого циклу "дослідження — розробка — виробництво"; міжгалузева науково-технічна інтеграція; подолання збитковості окремих видів діяльності; отримання синергії від об'єднання потенційно прибуткових активів; ефективне управління державними коштами, виділеними на впровадження інновацій; розробка і реалізація стратегії розвитку легкої промисловості за інноваційною моделлю; регулювання виробництва соціально значущих груп текстилю, трикотажу, одягу і взуття; досягнення аллокаційного ефекту від перерозподілу ресурсів і резервів для виробників і споживачів; організація міжнародного науково-технічного співробітництва не стільки в імпорті обладнання і технологій, скільки в спільній розробці інноваційних ідей і проєктів.

Для зміцнення інноваційної конкурентоспроможності легкої промисловості пропонується кластеризація галузі (об'єднання близьких за видами економічної діяльності підприємств за ознакою територіального розташування), яка стримується нормативно-правовою неврегульованістю. Передумовами до створення кластеру є: близькість до ринків постачання і збуту; наявність спеціалізованої робочої сили; бажання об'єднати науково-дослідну, виробничу, експериментальну діяльність для отримання ефекту масштабу виробництва; наявність інноваційно-інформаційної, підприємницької, логістичної інфраструктури; частково спільна управлінська структура. Конкурентними перевагами інноваційного кластера (від англ. "cluster" — гроно, букет, блок, пакет або група) є: поєднання позитивних ефектів галузевої і територіальної спеціалізації, а також міжгалузевої кооперації; створення локального інноваційного середовища підприємства, сприятливого для виробництва високотехнологічної конкурентоспроможної продукції; внутрішня стандартизація продукції, економія трансакційних витрат на основі логістичного маркетингу; спільний доступ до інноваційних розробок та "ноу-хау"; обмін результатами їх впровадження; централізований обмін інформацією і поширення провідного досвіду; відмова від толлінгових схем. Керуючись рейтингом квазивідстаней, Гончаров Ю.В., Марченко Т.І. обґрунтовують створення кластера у складі льонозаводів, текстильних та швейних підприємств Чернігівського регіону з метою досягнення синергетичного ефекту [10, с. 24]. Гнатишиною Н.Д. розроблено організаційну структуру інноваційного кластеру легкої промисловості Чернівецької області, в який входять сільськогосподарські підприємства, які забезпечуватимуть необхідною сировиною для виробництва натуральних волокон і тканин текстильної промисловості [11, с. 144].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

1. Конкурентне середовище в легкій і текстильній промисловості, на відміну від національної економіки загалом, представлено більшою часткою середніх за розміром підприємств і меншою — мікропідприємств при відсутності великих форм організації бізнесу. У текстильній промисловості спостерігається нерівномірний розподіл кількості підприємств між підгалузями, найбільша частка припадає на виробництво готових текстильних виробів, крім одягу. Спеціалізація підприємств текстильної промисловості України орієнтована на випуск товарів для кінцевого споживання, натомість суб'єкти господарювання, які виробляють товари для проміжного споживання (текстильне, трикотажне полотно), становлять значно менший сегмент. Це робить залежним підприємства швейної промисловості від постачання імпортової сировини і обумовлює поширення толлінгу.

2. Суб'єкти малого підприємництва легкої промисловості діють на локальних ринках, використовують місцеві ресурси і враховують специфічні споживачькі смаки, тому їх конкурентні переваги мають регіональний характер. Якщо стратегію малих підприємств можна ідентифікувати як "орієнтацію на потреби споживачів", то стратегію великих підприємств можна ідентифікувати як "орієнтацію на потреби споживачів".

свачів", то суб'єкти середнього підприємництва переважно орієнтуються на ефект масштабу і саме вони забезпечують конкурентні переваги галузі на вітчизняному і світовому ринках. Відносно великі підприємства мають більш жорстку структуру і меншу гнучкість, їм складніше відслідковувати конкурентоспроможність окремих товарів на певних сегментах ринку, проте за рахунок ефекту масштабу і економії на умовно-постійних витратах мають конкурентні переваги за ціновим фактором на готову продукцію. Для покращення конкурентного середовища в легкій промисловості пропонується інтегративна концепція, яка ґрунтується на внутрішньо- і міжгалузевій співпраці малих і середніх підприємств у формі регіональних кластерів, венчурингу, державної холдингової компанії.

3. Для податкового стимулювання виробництва і створення сприятливого конкурентного середовища для вітчизняних виробників із замкнутим циклом доцільно ввести у Податковий Кодекс України статті, які звільняють від оподаткування прибуток від операційної діяльності підприємств легкої промисловості, що здійснюють діяльність за розділами 13 "Текстильне виробництво", 14 "Виробництво одягу", 15 "Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів" за умови, якщо вони не здійснюють переробку давальницької сировини.

Метою подальших досліджень є формалізація інвестиційних стратегій інноваційної конкурентоспроможності підприємств текстильної промисловості та механізмів їх реалізації.

Література:

1. Сурмай Д.Д. Інноваційний метод розподілу витрат для цілей маржинального аналізу в легкій промисловості. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2013. № 3 (2). С. 265—268.
2. Маргасова В.Г., Сіренко К.Ю. Державне регулювання інноваційного розвитку легкої промисловості в умовах трансформаційних змін в економіці України. Бізнес Інформ. 2013. № 5. С. 54—60.
3. Загарій В.К., Ковальчук Т.Г. Перспективи розвитку інноваційної діяльності на підприємствах легкої промисловості Хмельницької області. Формування ринкових відносин в Україні. 2016. № 4. С. 36—39.
4. Сіренко К.Ю. Формування інноваційної моделі розвитку легкої промисловості. Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка. 2013. Вип. 1. С. 69—78.
5. Федорак В.І., Грегірчак Л.М. Концептуальні положення інноваційної діяльності підприємств легкої промисловості. Вчені записки університету "КРОК". Серія: Економіка. 2017. Вип. 45. С. 117—123.
6. Сіренко К.Ю. Тенденції інноваційного розвитку підприємств легкої промисловості Чернігівського регіону. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 6. С. 112—117.
7. Економічна статистика / Економічна діяльність / Діяльність підприємств (2010—2018). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.10.2020).
8. Паливода О.М. Організація інноваційного співробітництва між підприємствами легкої промисловості та суміжних галузей. Вісник КПУ імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2008. Вип. 1. С. 132—133.
9. Царенко О.В. Реінжиніринг малого бізнесу як засіб реалізації цільової стратегії інноваційного розвитку легкої промисловості регіонів. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 9. С. 62—65.
10. Гончаров Ю.В., Марченко Т.І. Обґрунтування побудови кластерної моделі підвищення інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємств легкої промисловості України. Легка промисловість. 2010. № 4. С. 21—24.
11. Гнатишина Н.Д. Розробка системи управління інноваційним кластером підприємств легкої промисловості. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2017. Вип. 3. С. 136—145.

References:

1. Surmai, D. D. (2013), "An innovative method of cost allocation for the purposes of margin analysis in light industry", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 3 (2), pp. 265—268.
2. Marhasova, V. H. and Sirenko, K. Yu. (2013), "State regulation of innovative development of light industry in the conditions of transformational changes in the economy of Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 5, pp. 54—60.
3. Zaharii, V. K. and Kovalchuk, T. H. (2016), "Prospects for the development of innovative activities at light industry enterprises in Khmelnytsky region", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 4, pp. 36—39.
4. Sirenko, K. Yu. (2013), "Formation of an innovative model of light industry development", *Naukovyi visnyk Chernihivskoho derzhavnogo instytutu ekonomiky i upravlinnia. Seriya 1: Ekonomika*, vol. 1, pp. 69—78.
5. Fedorak, V. I. and Hrehirchak, L. M. (2017), "Conceptual provisions of innovative activity of light industry enterprises". *Vcheni zapysky universytetu "KROK". Seriya: Ekonomika*, vol. 45, pp. 117—123.
6. Sirenko, K. Yu. (2014), "Trends in innovative development of light industry enterprises in the Chernihiv region", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 6, pp. 112—117.
7. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Economic statistics / Economic activity / Activity of enterprises (2010—2018)", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 01 October 2020).
8. Palyvoda, O. M. (2008), "Organization of innovative cooperation between light industry enterprises and related industries", *Visnyk KPNU imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 132—133.
9. Tsarenko, O. V. (2010), "Reengineering of small business as a means of implementing the target strategy of innovative development of light industry in the regions", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 62—65.
10. Honcharov, Yu. V. and Marchenko, T. I. (2010), "Substantiation of construction of cluster model of increase of investment and innovation potential of enterprises of light industry of Ukraine", *Lehka promyslovist*, vol. 4, pp. 21—24.
11. Hnatyshyna, N. D. (2017), "Development of an innovation cluster management system for light industry enterprises", *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, vol. 3, pp. 136—145.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2020 р.

О. М. Юркевич,
к. е. н., доцент, кафедра корпоративних фінансів і контролінгу,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-8172-0186
О. В. Субочев,
к. е. н., доцент, кафедра міжнародних фінансів,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0003-2316-6735
О. М. Мозговий,
д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародних фінансів,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-6752-4816

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.16

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВИХ СИСТЕМ (НА ПРИКЛАДІ МУСУЛЬМАНСЬКИХ КРАЇН)

О. Yurkevich,
PhD in Economics, Associate Professor, Department of Corporate Finance and Controlling,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
О. Subochev,
PhD in Economics, Associate Professor, Department of International Finance,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
О. Mozgovoy,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the International Finance Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

COMPARATIVE LAW AS A TOOL FOR STUDYING FINANCIAL SYSTEMS (ON THE EXAMPLE OF MUSLIM COUNTRIES)

Метою статті є систематизація та класифікація правових систем та виокремлення мусульманської правової системи як основи формування окремого сегменту міжнародних фінансів — ісламських фінансів, які отримали значне розповсюдження в країнах Близького Сходу та Південно-Східної Азії.

Базовою основою і необхідною умовою існування такого типу фінансових відносин, як "ісламські фінанси" є наявність мусульманської правової системи — власне самої система права, правової культури та інститутів правореалізації. Мусульманська правова система — це автономна правова система, яка має релігійний характер і переважно заснована на ісламі.

Основна функція ісламського права полягає у збереженні зв'язків між законодавством мусульманської держави та його первинними джерелами. Оскільки основним джерелом права для ісламської правової системи є, передусім, Коран — тому вона з усіма притаманними їй особливостями практично не змінилася з моменту свого виникнення і досі ґрунтується на догматичних принципах релігійно-етичного підходу.

Ісламські фінанси є, певною мірою, результатом фінансового інжинірингу, намаганням надати ринку певні види фінансових послуг за допомогою фінансових інструментів, що не суперечать як існуючому в мусульманській країні "світському" законодавству (заснованому на за-

гальноприйнятій у світі нормативно-правовій базі), так й одночасно відповідають ісламським релігійним вимогам та заборонам. Ці заборони і принципи визначають специфічні форми фінансових відносин та інструменти їх реалізації.

The aim of the article is to systematize and classify legal systems and distinguish the Muslim legal system as the basis for a separate segment of international finance — Islamic finance, which has become widespread in the Middle East and Southeast Asia.

In a broad sense, the legal system is an organization of society, a set of internally consistent and interconnected legal instrument by means of which the official (public) government has a regulatory, organizational and stabilizing effect on social relations or human behavior. Each legal system is unique, but Comparative law allows, by clarifying their similarities and differences, to draw a typology of legal systems. Thus, types of legal systems form what is called legal families.

The basic basis and necessary condition for the existence of such a type of financial relationship as "Islamic finance" is the existence of Muslim legal system — the actual system of law, legal culture and law enforcement institutions. The Muslim legal system is an autonomous legal system that has a religious character and is mainly based on Islam.

The main function of Islamic law is to maintain the links between the state law and its primary sources. Since the main source of law for the Islamic legal system is, above all, the Quran — so it has not changed since its inception and is still based on dogmatic principles of religious and ethical approach.

Islamic finance is, to some extent, the result of financial engineering, an attempt to provide the market with certain types of financial services through financial instruments that do not contradict both the existing "secular" legislation (based on the world's legal framework) and meet Islamic religious requirements and prohibitions. These prohibitions and principles define specific forms of financial relations and tools for their implementation.

Today, Islamic finance covers a wide range of services. However, banking significantly outperforms all other types and accounts for about 80% of total Islamic financial assets. The second most important segment is the market for sukuk — securities, which is an alternative to conventional bonds. Other services (but a very small share — less than 5%) include Islamic financial structuring for leasing, investment funds, insurance and microfinance.

Ключові слова: порівняльне правознавство, фінансові відносини, фінансова система, система права, ісламські фінанси.

Key words: comparative law, financial relations, financial system, legal system, Islamic finance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Внаслідок тривалої лібералізації фінансових систем переважної більшості країн (послаблення обмежень на рух капіталу), стандартизації інструментів та уніфікації процедур функціонування міжнародних фінансових ринків, бурхливих технологічних змін протягом кількох останніх десятиріч — фінансовій глобалізації вдалося досягти безпрецедентних масштабів. Формування єдиного глобального простору, визначається науковцями, як об'єктивний процес, який все менше залежить від окремих протекціоністських політик деяких країн або циклічності у розвитку світової економіки. У подальшому цей процес буде лише підсилюватися на основі транснаціоналізації, поглиблення взаємодії країн в рамках інтеграційних угруповань, на основі впровадження нових фінансових технологій (fintech).

Єдине, що ускладнює створення єдиного глобального фінансового простору, — це різноманіття існуючих національних фінансових систем з властивими їм правовими системами, які своєю чергою і визначають

форму та зміст фінансових відносин, інститутів та систем державного регулювання. Прикладом є поява (відносно недавно — з 70-х років XX ст.) та динамічний розвиток окремого сегменту глобальної фінансової системи — ісламських фінансів, природа яких безпосередньо визначається мусульманською правовою системою в основі якої лежать релігійні приписи для мусульман. Таким чином, існуюче різноманіття правових систем викликає необхідність їх порівняльного дослідження та класифікації, що дозволить виявити закономірності їх розвитку та сприяти більш ефективному вдосконаленню національного законодавства в контексті його відповідності тим вигодам та ризикам які створює глобальний фінансовий простір.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У середині XX ст. з'явилося багато публікацій з правових досліджень, метою яких було з'ясування закономірностей розвитку правових систем сучасності, вдос-

коналення національного законодавства. Значення цих досліджень полягає в тому, що вони дозволяють не тільки підійти під більш широким кутом зору до вирішення багатьох традиційних питань правознавства, а й поставити ряд нових проблем. На базі порівняльного вивчення правових систем навіть сформувався і все більше завойовує визнання такий науковий напрям як порівняльне правознавство.

Найбільш відомими, серед існуючих дослідників, є роботи німців К. Цвайгерта, Х. Кетца та класифікація французького вченого Р. Давіда. Об'єктивними чинниками, які зумовлюють важливу роль і необхідність подальших досліджень у порівняльному правознавстві, є: різноманітність правових систем сучасності; розвиток правових взаємозв'язків і розширення міжнародних, економічних, політичних, культурних та інших зв'язків між державами; поява на правовій карті світу правових систем нових незалежних держав; глобалізаційні процеси в світовому господарстві і створення єдиного глобального економічного простору.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є систематизація та класифікація правових систем та виокремлення мусульманської правової системи як основи формування окремого сегменту міжнародних фінансів — ісламських фінансів, які отримали значне розповсюдження в країнах Близького Сходу та Південно-Східної Азії. Відповідно, об'єктом статті є процеси формування ісламської фінансової системи, а предметом — умови, чинники та детермінанти функціонування специфічних правових інститутів у контексті ісламських фінансових відносин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розглядаючи фінанси в контексті руху грошових потоків, потрібно відповісти на питання, що таке фінанси і що таке гроші. Безумовно, фінанси — це не гроші, і навіть не саме по собі рух грошей. Фінанси — це відносини, які виникають у процесі руху грошей. Гроші як багатство не пов'язані з фінансами, тоді як гроші у ролі капіталу — вже фінансове явище. Тому фінанси мають місце лише тільки тоді, коли є рух грошей, а значить і виникнення відносин.

Будь-які відносини, а особливо грошові відносини, мають регулюватися певними правовими нормами, тобто загальнообов'язковими правилами поведінки. Сукупний зв'язок між системою права, правовою культурою та правореалізацією формує правову систему країни, метою якої є регулювання будь-яких суспільних відносин до яких належать і фінанси (рис. 1).

Водночас системою права є зв'язок між внутрішньою будовою його структурних елементів (норми права, інститути права, галузі права); правовою культурою є сукупність правових знань та об'єктивне ставлення суспільства до права; а правореалізацією є існуючі механізми та інститути втілення правових норм у поведінку суб'єктів права.

У широкому розумінні правова система являє собою правову організацію суспільства, "сукупність внутріш-

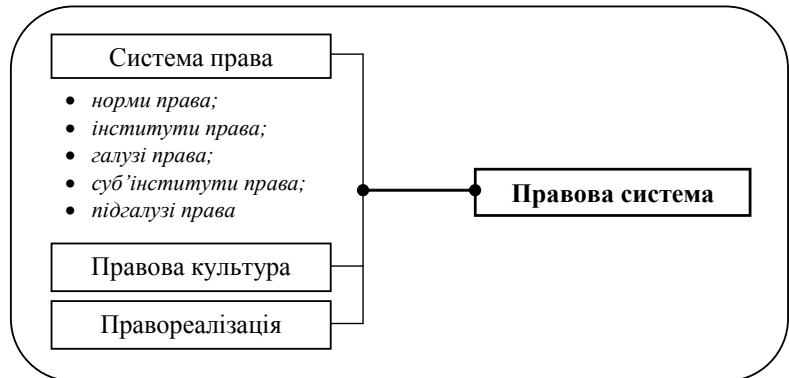

Рис. 1. Структурна будова правової системи

ньо узгоджених і взаємопов'язаних соціально однорідних юридичних засобів (явищ), за допомогою яких офіційна (публічна) влада чинить регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей" [1].

Кожна правова система є унікальною, проте порівняльне правознавство (галузь юридичної науки що вивчає правові системи різних держав шляхом зіставлення правових інститутів, їх основних принципів та категорій) дозволяє, з'ясувавши їх подібності та відмінності, провести типологію правових систем. Таким чином формуються типи правових систем, які називаються правовими сім'ями.

Правова сім'я підкреслює однорідність існуючих явищ і являє собою більш-менш широкую сукупність національних правових систем об'єднаних спільністю історичного формування, структури права, джерел права, провідних правових галузей та інститутів, правозастосування, правосвідомості, поняттєвого апарату юридичної науки [2].

Поняття "правова сім'я" має істотне значення для порівняльно-правових досліджень. Воно дає можливість зіставлення національних правових систем за певними критеріями для виділення спільних ознак. Об'єднання правових систем у правові сім'ї дає змогу виявити спільність принципів та інститутів правових систем, побачити їхню загальну основу. В цьому випадку правові сім'ї виступають у ролі певних "моделей", особливих типів права, які об'єднують правові системи країн світу [3; 4].

Для виокремлення правових сімей на думку багатьох вчених (див., наприклад дослідження: [5—7]) найбільш суттєвими є наступні групи критеріїв:

- історичний генезис (походження та розвиток їх системи права);
- співвідношення та використання джерел права;
- роль та місце суду у створенні прецеденту;
- елементи (методи, правила, засоби) юридичної техніки;
- природа та специфіка правових інститутів.

Найбільш розповсюдженими та відомими серед існуючих класифікацій правових сімей є запропоновані німецькими дослідниками — К. Цвайгертом, Х. Кетцем та класифікація французького вченого Рене Давіда. Підхід К. Цвайгера та Х. Кетца ґрунтується на понятті правового стилю і вирізняє романську, германську, скандинавську, англійську, американську, індуїстську, а також ісламську сім'ї [8].

Таблиця 1. Залежність важливості ісламських фінансових ринків для країни від наявності в неї правової системи

Значущість ісламських фінансових ринків	Країна	Правова система країни за класифікацією JuriGlobe
Мають системну важливість	Судан	мусульманське / англосаксонське право
	Ємен	мусульманське / англосаксонське / романо-германське / звичайне право
	Саудівська Аравія	мусульманське право
	Бахрейн	мусульманське / англосаксонське / романо-германське / звичайне право
	Катар	мусульманське / англосаксонське / романо-германське / звичайне право
	Іран	мусульманське / романо-германське право
	Малайзія	мусульманське / англосаксонське / романо-германське право
Мають потенційно системну важливість у середньостроковому періоді	Туреччина	романо-германське право
	Оман	мусульманське / романо-германське / звичайне право
	Кувейт	мусульманське / романо-германське / звичайне право
	Пакистан	мусульманське / англосаксонське / звичайне право
	Афганістан	мусульманське право
	Бангладеш	мусульманське / англосаксонське право
	Індонезія	мусульманське / романо-германське / звичайне право
Присутні частково, проте не системно	Мавританія	мусульманське / романо-германське право
	Мороко	мусульманське / романо-германське право
	Алжир	мусульманське / романо-германське право
	Туніс	мусульманське / романо-германське право
	Лівія	мусульманське / романо-германське право
	Єгипет	мусульманське / романо-германське право
	Ірак	мусульманське / романо-германське право
	ОАЕ	мусульманське / звичайне право
	Індія	мусульманське / англосаксонське / звичайне право
	Сомалі	мусульманське / англосаксонське / романо-германське / звичайне право

Джерело: складено авторами за даними: [11; 12].

Класифікація Рене Давіда серед основних виокремлює [9]:

— романо-германську (континентальну) правову сім'ю (Civil law), що сформувалась на основі римського цивільного права, на яке також вплинули як канонічне і доктринальне право, так і місцеві норми-звичаї. Охоплює правові системи всіх країн континентальної Європи. Також до цієї правової сім'ї можна віднести Україну, країни СНД;

— англосаксонську правову сім'ю (Common law), що сформувалась під впливом англійської правової системи. В основному ця правова сім'я поширилась на Велику Британію та на країни, які перебували під її політико-правовим впливом — США, Канада, Австралія, Нова Зеландія;

— релігійну правову сім'ю (Religious law), яка складається з релігійних правових систем держав, що базуються на віровченнях. До неї належать мусульманська, іудейська, індуська, канонічне право християнської релігії тощо;

— традиційну правову сім'ю (Customary law), яка об'єднує правові системи, що ґрунтуються на звичаєвому праві. Її особливістю є піднесення прав громади над правами окремого індивіда. До неї належать — японське право, далекосхідне право, звичаєве право окремих

держав Азії, Океанії, звичаєве племінне право більшості африканських країн [10];

— змішані правові сім'ї (Mixed legal systems), що являють собою поєднання елементів різних правових систем, наприклад дуалізм романо-германського і англо-американського права (правові системи Ізраїлю, Кіпру, Мальти, Таїланду, Філіппін); дуалізм англо-американського і релігійного права (правові системи Бангладеш, Індії, Нігерії, Малайзії, Пакистану, Судану, Танзанії, де діють в тому числі норми шариату); дуалізм романо-германського і релігійного права (правові системи Алжиру, Єгипту, Йорданії, Ірану, Марокко, Сирії, Тунісу); дуалізм романо-германського і звичаєвого права (правові системи Камбоджі, Лаосу, Конго, Ефіопії, Південної Кореї); дуалізм англо-американського і звичаєвого права (правові системи Бутану, Гани, Гонконгу, Кенії, Сінгапуру); дуалізм романо-германського і соціалістичного права (правові системи В'єтнаму, КНР, Куби, Лаосу).

На початку 2020 року, Рада ісламських фінансових послуг (англ. The Islamic Financial Services Board (IFSB)), міжнародний орган що встановлює стандарти та директиви для ісламських банківських та фінансових регуляторів, оприлюднила щорічний звіт про стан індустрії ісламських фінансових послуг (Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2019 [11]). Використовуючи низку показників та індикаторів, як-от: питома вага у національній фінансовій системі, кількість фінансових інститутів та здійснюваних ними транзакцій, темпи зростання галузі тощо, за результатами цього дослідження IFSB визначила перелік країн, в яких значущість ісламських фінансових ринків має: а) системну важливість; б) потенційно системну важливість у середньостроковому періоді; в) часткову присутність, проте не системну важливість (табл. 1).

Порівнюючи цей перелік країн з класифікацією їх правових систем (для цього за основу нами було взято результати наукових досліджень міжнародної дослідницької групи JuriGlobe при Оттавському університеті (University of Ottawa)) можна прийти до висновку, що ісламські фінанси, як явище, передусім, притаманні країнам, в яких існують мусульманські правові моносистеми або змішані системи з суттєвою мусульманською правовою традицією. Окремим явищем є наявність, так званих, "ісламських вікон" у конвенціональних банківських установах, які локалізовані у міжнародних фінансових центрах (Лондон, Франкфурт, Нью-Йорк тощо) або там, де компактно мешкають мусульманські громади.

Одночасно, переважна більшість країн з списку IFSB є або теократичними державами (релігійні інститути в тій чи іншій мірі впливають на гілки влади) або мають державну релігію (офіційну релігію), статус якої підтримується державними інститутами. Виключенням є лише Туреччина, Індонезія, Пакистан та Індія які використовують світську конституцію і правову систему. Проте в Індії більше ніж 14,2% населення (тобто приблизно 172,5 млн) сповідують іслам [13], а в Туреччині існують стійкі мусульманські традиції та культура.

Таким чином, базовою основою і необхідною умовою існування такого типу фінансових відносин, як

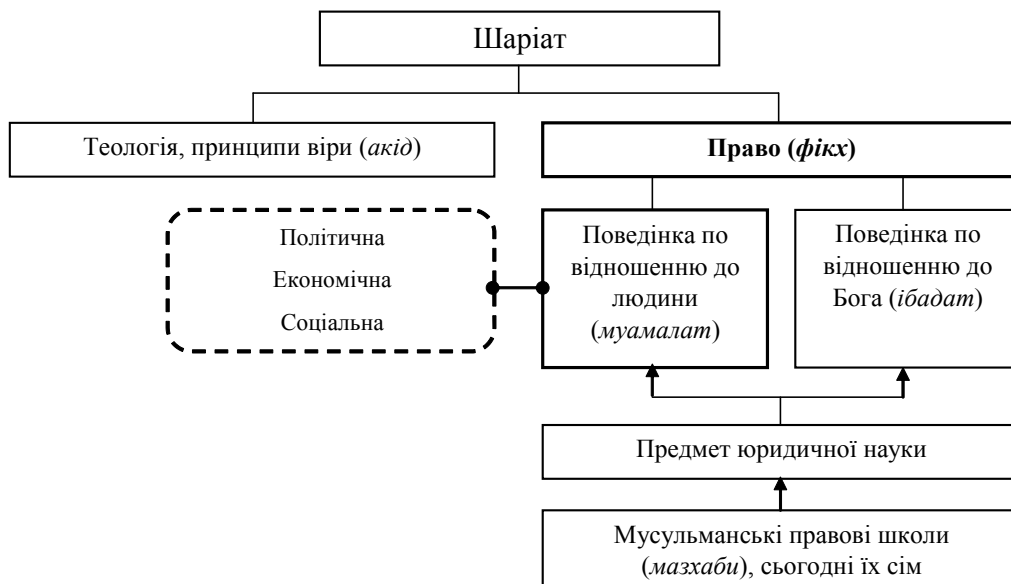

Рис. 2. Структурна будова ісламського права

"ісламські фінанси" є наявність мусульманської правової системи — власне самої системи права, правової культури та інститутів правореалізації. З огляду на цю тезу охарактеризуємо її риси.

Мусульманська правова система — це автономна правова система, яка має релігійний характер і переважно заснована на ісламі. Іслам виходить з того, що "...існуюче право прийшло від Аллаха, який в певний момент історії відкрив його людині через свого Пророка Мухаммеда, і також "...право Аллаха дано людству раз і назавжди, тому суспільство повинно керуватися цим правом, а не створювати своє, будь-яке інше, під впливом постійних соціальних змін". Відповідно до теорії мусульманського права, "...божественне одкровення потребує роз'яснення і тлумачення, на що і пішли століття кропіткої роботи мусульманських юристів. Однак їхні зусилля були спрямовані не на створення нового права, а лише на те, щоб пристосувати дане Аллахом право до практичного використання" [14].

Оскільки, відповідно до ісламу, мусульманське право відображає волю Аллаха, воно охоплює всі сфери суспільного життя, а не тільки ті, які зазвичай мають відношення до правовій сфері. Тому мусульманське право розглядається як єдина ісламська система соціально-нормативного регулювання, яка включає як юридичні норми, так і не правові регулятори, передусім релігійні і моральні, а також традиційні звичаї.

Шаріат, у своєму роді, є квінтесенцією ісламу. Це комплекс директив, що формують релігійну совість і моральні цінності мусульман. Він складається з двох частин: теології, або принципів віри (акіда), і права (фікху). Фікх, або мусульманське право, підрозділяється на дві частини: перша вказує мусульманину, якою має бути лінія його поведінки по відношенню до себе подібним (муамалат); друга визначає зобов'язання по відношенню до Бога (ібадат). Втім, на думку деяких авторитетних дослідників, теологія займає в шаріаті навіть підлегле становище по відношенню до права. Ці дві частини шаріату становлять предмет юридичної науки в тому вигляді, в якому вона була визначена і вивчена різними мусульманськими правовими школами (мазхабами) (рис. 2).

Основна функція ісламського права полягає у збереженні нерозривних зв'язків між законодавством мусульманської держави і його первинними джерелами. Оскільки основним джерелом права для ісламської правової системи є, передусім, Коран — тому вона з усіма притаманними їй особливостями практично не змінилася з моменту свого виникнення і досі ґрунтується на догматичних принципах релігійно-етичного підходу.

Джерелами теорії та методології ісламської юриспруденції є:

— Коран. Запис проповідей пророка Мухаммеда в Мецці та Медині між 610 і 632 рр. Мусульмани вважають, що Коран не створений, а існує передвічне, він є словом Аллаха і містить його повну волю, яку Аллах промовив через пророка Мухаммеда.

— Сунни. Переказ вчинків та прикладів життя пророка Мухаммеда. Зразок і керівництво для всієї мусульманської громади і кожного мусульманина. Сунна є другим після Корану джерелом права.

— Іджми. Узгоджена думка (рішення) авторитетних осіб-правовідів з приводу питання, що обговорюється.

— Кияс. Судження, що виносяться за аналогією, провідний принцип раціоналістичного дослідження правових питань. Такий правовий метод визнаний мусульманськими школами у зв'язку з тим, що існують проблеми, з приводу яких немає прямих вказівок у ісламських першоджерелах — Корану та Суннах.

У більшості мусульманських країн ісламське право обмежується цілком світським законодавством і застосовується лише у сфері цивільних відносин, що охоплюють вирішення окремих питань особистого статусу, як-от: сімейно-шлюбні відносини, а саме: одруження, розлучення, спадкоємство, опіка над дітьми (сфера відносин яка у світських країнах регулюється Сімейним кодексом) [15]. У всіх інших галузях матеріального та процесуального права (Конституційного, Господарського, Цивільного, Трудового, тощо) в цих країнах застосовуються нормативно-правові акти, в основі яких містяться інкорпоровані елементи з романо-германської або англосаксонської правових систем.

Проте в деяких країнах (це, передусім, країни Аравійського півострова та Перської затоки) ісламське право застосовується ширше — у вирішенні усіх питань особистого статусу, при здійсненні карного впровадження, у сфері Конституційного права (в частині регламентації організації державної влади), у сфері Адміністративного права (в частині організації та діяльності державних інститутів щодо виконання ними публічних функцій), у сфері Процесуального права (в частині особливостей діяльності судової системи) тощо.

Відомий фахівець з мусульманського права Л.Р. Сюкйайнен дуже точно вказує на його характерні риси. На його думку, "...головна особливість мусульманського права, яка розкриває його природу і що відрізняє його від інших правових систем, полягає у наявності взаємодії в ньому сакрального і світського, релігійних і юридичних основ, що проявляється в специфіці його походження та історичної еволюції, джерел і структури, механізму дії і правозастосування, співвідношення цього права та його баланс з державою і світським законодавством" [16].

Іншою відмінною рисою мусульманського права є його виняткова розмаїтість, широка гама релігійних і національних форм, тісний контакт з місцевими традиціями і звичаями. Проте вплив загальносвітових тенденцій правового розвитку знайшов свій прояв і в мусульманському світі, хоча і в різній мірі. Частка традиційно-ісламських принципів і норм у правових системах мусульманських країн має значні відмінності. "Право особистого статусу" є, по суті, єдиною правовою сферою, де практично повністю застосовуються тільки норми ісламського права (оскільки вони відображають культурні потреби мусульман які не піддаються зміні). За винятком справ особистого статусу, застосування шаріату мінімізоване, особливо в комерційних справах навіть в мусульманських правових моносистемах.

Ісламські фінанси є, певною мірою, результатом фінансового інжинірингу, намаганням надати ринку певні види фінансових послуг за допомогою фінансових інструментів, що не суперечать, як існуючому в мусульманській країні "світському" законодавству (заснованому на загальноприйнятій у світі нормативно-правовій базі), так й одночасно відповідають ісламським релігійним вимогам та заборонам.

Основними з таких заборон є [17]:

- ріба (англ. riba) — заборона на позичкові проценти (лихварство);
- гарар (англ. gharar) — заборона на зайву невизначеність, строкові операції, асиметрію інформації;
- мейсір (англ. maisir) — заборона спекулятивної поведінки, надлишкового ризику, азартних ігор;
- харам (англ. haram) — заборона на ведення та участь у недозволених видах діяльності.

Ці заборони і принципи визначають специфічні форми фінансових відносин та інструменти їх реалізації. Так, наприклад, заборона на позичковий процент трансформувала ісламський банкінг в аналог методик інвестиційного кредитування та проектного фінансування, яке пов'язане з поділом ризиків і участю банку (пайовою або не пайовою) в прибутку позичальника. Результатом заборони на невизначеність (наприклад, у класичному договорі страхування вона виражається у вигляді ймо-

вірності настання страхового випадку) стала поява специфічної системи ісламського страхування — такафул, в основі якої лежить механізм розподілу прибутку і збитків між учасниками та оператором. Наявність хараму змусила банківські інститути створювати так звані "ісламські вікна" для розподілу грошових потоків (як залучених, так і розміщених) між традиційними банківськими операціями та операціями, які проводяться відповідно до вимог шаріату.

Найбільшу гнучкість у поєднанні шаріатських норм з потребою фінансових ринків у різноманітних інструментах виявляють південно-азійські ісламські фінансисти (Малайзія, Індонезія, Бангладеш), часто викликаючи критику і звинувачення, з боку більш консервативних арабських правознавців, у використанні псевдоісламських методів фінансування.

Сьогодні ісламські фінанси охоплюють широкий спектр послуг. Однак банківська діяльність суттєво переважає всі інші види і станом на 2019 рік, за даними Ради ісламських фінансових послуг складає близько 80% загальних ісламських фінансових активів. Другим за важливістю сегментом є ринок сукук — цінних паперів, що є альтернативою конвенціональним облігаціям і складає майже 15%. Інші послуги (проте дуже незначною часткою — менш ніж 5%) включають ісламське фінансове структурування лізингу, інвестиційних фондів, страхування та мікрофінансування [11].

ВИСНОВКИ

Порівнюючи перелік країн, в яких значущість ісламських фінансових ринків має важливість, можна дійти висновку, що ісламські фінанси, як явище, перш за все, притаманні країнам в яких існують мусульманські правові моносистеми або змішані системи з суттєвою мусульманською правовою традицією. Окремим явищем є наявність, так званих, "ісламських вікон" у конвенціональних банківських установах, які локалізовані у міжнародних фінансових центрах або там, де компактно мешкають мусульманські громади.

Таким чином, базовою основою і необхідною умовою існування такого типу фінансових відносин, як "ісламські фінанси" є наявність мусульманської правової системи — власне самої системи права, правової культури та інститутів правореалізації. З огляду на цю тезу, охарактеризуємо її риси.

У більшості мусульманських країн ісламське право обмежується цілком світським законодавством і застосовується лише у сфері цивільних відносин, що охоплюють вирішення окремих питань особистого статусу. У всіх інших галузях матеріального та процесуального права в цих країнах застосовуються нормативно-правові акти, в основі яких містяться інкорпоровані елементи з романо-германської або англосаксонської правових систем.

Ісламські фінанси є, певною мірою, результатом фінансового інжинірингу, намаганням надати ринку певні види фінансових послуг за допомогою фінансових інструментів, що не суперечать, як існуючому в мусульманській країні "світському" законодавству (заснованому на загальноприйнятій у світі нормативно-правовій базі), так й одночасно відповідають ісламським релігійним вимогам та заборонам.

Література:

1. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государств и права: учебник. / 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрист, 2009. — С. 174.
2. Порівняльне правознавство: підручник / С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов, І.О. Биля-Сабаш та ін.; за заг. ред. О.В. Петришина. — Х.: Право, 2012. — 272 с.
3. Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина. / Т.І. Вступ у цивільне право. — К.: Алерта, 2012. — 472 с.
4. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. — Х.: Право, 2011. — Т. 1. — 656 с.
5. Сравнительное правоведение и юридическая география мира / Саидов А.Х.; Отв. ред.: Туманов В.А. — М.: Изд-во ИГиП РАН, 1993. — 148 с.
6. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. М., 1993. — 256 с.
7. Ведерников Ю.А. Теорія держави та права: навч. посіб. / Ю.А. Ведерников, В.С. Грекул, А.В. Папірна. — Д.: Юрид. акад. МВС, 2005. — 224 с.
8. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х томах. — Пер. с нем. Ю.М. Юмашева. — М.: Международные отношения, 2000.
9. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. Пер. с фр. В.А. Туманова. — М.: Междунар. отношения, 1999. — 400 с.
10. Правовая семья [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%8C%D1%8F
11. The IFSB Islamic Financial Services Industry (IFSI) Stability Report 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.ifsb.org/press_full.php?id=485&submit=more
12. JuriGlobe. Classification of legal systems and corresponding political entities [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.juriglobe.ca/eng/sys-juri/index-syst.php>
13. Office of the Registrar General & Census Commissioner, India [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.firstpost.com/india/india-has-79-8-percent-hindus-14-2-percent-muslims-2011-census-data-on-religion-2407708.html>
14. Schacht J. Introduction to Islamic law. Oxford University Press. Oxford, 1966. 312 p.
15. Саидов А.Х. Основы мусульманского права: Курс лекций. Ташкент, 1995. — 509 с.
16. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманская государственнo-правовая доктрина // Современное буржуазное государственное право. М., 1987. Кн. 1.
17. Сутність та розвиток доктрини ісламських фінансів. Мозговой О.М., Субочев О.В., Юркевич О.М. Економіка України. № 1 (674). 2018. С. 71—82. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economukraine.com.ua/index.php?id=13748&show=news&&newsid=110250>

References:

1. Matuzov, N. I. and Mal'ko, A. V. (2009), *Teoriya gosudarstva i prava: Uchebnik*. [The theory of state and law], 2-ed ed, Jurist, Moscow, Russia.
2. Pohrebniak, S. P. Luk'ianov, D. V. and Bylia-Sabadash, I. O. (2012), *Porivnial'ne pravoznavstvo: pidruchnyk* [Comparative Law: Textbook], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
3. Majdanyk, R. A. (2012), *Tsyvil'ne pravo: Zahal'na chastyna*. [Civil Law: General Part], Alerta, Kyiv, Ukraine.
4. Baranova, L. M Biehova, T. I. Borysovoi, V. I. Spasybo-Fatieievoi, I. V. and Yarots'koho, V. L. (2011), *Tsyvil'ne pravo: pidruchnyk* [Civil Law: Textbook], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
5. Saidov, A. H., (1993), *Sravnitel'noe pravovedenie i juridicheskaja geografija mira* [Comparative Law and Jurisprudence Geography of the World], IGI P RAN, Moscow, Russia.
6. Reshetnikov, F. M. (1993), *Pravovye sistemy stran mira*. [Juridical Systems of the World], Moscow, Russia.
7. Vedernikov, Ju. A. Grekul, and V. S. Papirna, A. V. (2005) *Teoriya derzhavi ta prava: navch. posib*. [The theory of State and Law: Textbook], Jurid. akad. MVS, Donetsk, Ukraine.
8. Zvajgert, K. and Kjotc, X. (2000), *Vvedenie v sravnitel'noe pravovedenie v sfere chastnogo prava* [Introduction to Comparative Law Jurisprudence], Mezhdunarodnye otnosheniya, Moscow, Russia.
9. David, R. and Zhoffre-Spinozi K. (1999), *Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti* [The Main Contemporary Juridical Systems] Per. s fr. V.A. Tumanova, Mezhdunar. Otnosheniya, Moscow, Russia.
10. Wikipedia (2020), "List of national legal systems", available at: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_legal_systems (Accessed 8 Oct 2020).
11. The IFSB Islamic Financial Services Industry (IFSI) (2019), "Stability Report", available at: https://www.ifsb.org/press_full.php?id=485&submit=more (Accessed 8 Oct 2020).
12. JuriGlobe (2020), "Classification of legal systems and corresponding political entities", available at: <http://www.juriglobe.ca/eng/sys-juri/index-syst.php> (Accessed 8 Oct 2020).
13. Office of the Registrar General & Census Commissioner (2020), "India", available at: <https://www.firstpost.com/india/india-has-79-8-percent-hindus-14-2-percent-muslims-2011-census-data-on-religion-2407708.html> (Accessed 8 Oct 2020).
14. Schacht, J. (1966), *Introduction to Islamic law*, Oxford University Press. Oxford, London, UK.
15. Saidov, A.H. (1995), *Osnovy musul'manskogo prava: Kurs lekcij*. [The Basics of Muslim Law: Lectures Course], Tashkent, Uzbekistan.
16. Sjukijajnen, L.R. (1987), "Musul'manskaja gosudarstvenno-pravovaja doktrina", *Sovremennoe burzhaznoe gosudarstvennoe pravo*, vol. 1. [Muslim State Juridical Doctrine], Jurist, Moscow, Russia.
17. Mozghovoi, O.M. Subochev, O.V. and Yurkevych, O.M. (2018), "The essence and development of the doctrine of Islamic finance", *Ekonomika Ukrainy*, [Online], vol. 1 (674), available at: <http://www.economukraine.com.ua/index.php?id=13748&show=news&&newsid=110250> (Accessed 8 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 14.10.2020 р.

УДК 347.7:336.761](477+061.1ЄС)

О. В. Лавріненко,
к. е. н, доцент кафедри міжнародних фінансів,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-5271-2048
Т. О. Фролова,
д. е. н, професор, професор кафедри міжнародних фінансів,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-8690-7476
М. Ю. Ананьєв,
к. е. н, доцент кафедри міжнародних фінансів,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-9459-9522

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.23

АКЦІОНЕРНІ ТОВАРИСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

О. Lavrinenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Finance,
SHEE "Vadym Hetman Kyiv National Economic University"
T. Frolova,
Doctor of Economics Sciences, Professor, Professor of the Department of International Finance,
SHEE "Vadym Hetman Kyiv National Economic University"
M. Ananiev,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Finance,
SHEE "Vadym Hetman Kyiv National Economic University"

JOINT-STOCK COMPANIES IN THE CONDITIONS OF THE UKRAINIAN LEGISLATION TRANSFORMATION OF EUROPEAN INTEGRATION

Статтю присвячено дослідженню діяльності акціонерних товариств в умовах гармонізації законодавчої бази та нормативно-правових актів України до стандартів ЄС. Авторами було висвітлено основні трансформації українського законодавства, які відбулися в законах, рішеннях НКЦПФР та НДУ, кодексах. Встановлено основні зміни для акціонерних товариств щодо прозорості їх діяльності (створення наглядової ради, висвітлення інформації про діяльність АТ та ін.) та запровадження ефективної системи корпоративного управління (звіт керівництва, звіт наглядової ради та ін.). Проаналізовано сучасні тенденції скорочення кількості акціонерних товариств та їх перетворення на приватні або товариства з обмеженою відповідальністю. Висвітлено основні тренди ринку цінних паперів, зокрема ринку акцій, та встановлено зменшення його обсягів. Комплексно проаналізовано акціонерні товариства як учасники ринку цінних паперів та узагальнено основні причини спадної динаміки кількості акціонерних товариств та ринку акцій загалом.

Досліджуючи сучасні трансформації законодавства України, встановили такі основні зміни: у Законі України "Про акціонерні товариства" урахований механізм "squeeze-out" (право на викуп акцій у міноритарного акціонера мажоритарним акціонером) та "sell-out" (право на отримання справедливої компенсації за продані акції); прописані переважні права акціонерів; підвищено роль наглядової ради; посилено роль НКЦПФР та НДУ щодо скликання та проведення загальних зборів акціонерів, випуску акцій та розкриття інформації АТ та ін.; у Законі України "Про цінні папери та фондовий ринок" вводяться нові фінансові інструменти (зелені облігації, депозитарні розписки, кредитні дефолтні свопи, опіони, варанти та ін.), ліквідаційний неттинг та проектні зміни відносно імплементації Директиви 2017/1132 щодо злиття, приєднання, поділу, виділу, перетворення товариств та перенесення їх діяльності за національні межі.

The article is devoted to the research of the activities of joint stock companies in terms of harmonization of the legislative framework and regulations of Ukraine to EU standards.

The authors highlighted the main transformations of Ukrainian legislation that took place in laws, decisions of the NSSMC and NDU, codes. The main changes for joint-stock companies in terms of transparency of their activities (creation of a supervisory board, coverage of information on the activities of JSC, etc.) and the introduction of an effective system of corporate governance (management report, supervisory board report, etc.). The current trends of reducing the number of joint stock companies and their transformation into private or limited liability companies are analyzed. The main trends of the securities market, in particular the stock market, are highlighted and a decrease in its volume is established. Having comprehensively analyzed joint-stock companies as participants on the securities market, the main reasons of declining dynamics of the number of joint-stock companies and the stock market as a whole were generalized.

Examining the current transformations of Ukraine legislation, the following main changes were identified: the Law of Ukraine "On Joint Stock Companies" takes into account the mechanism of "squeeze-out" (right to repurchase shares from a minority shareholder by a majority shareholder) and "sell-out" (the right to receive fair compensation); were set the privileged rights of shareholders; increasing the role of the supervisory board; the role of the NSSMC and NDU was strengthened in terms of convening and holding general meetings of shareholders, issuance of shares and disclosure of JSC information, etc.; the Law of Ukraine "On Securities and Stock Market" introduces new financial instruments (green bonds, depository receipts, default credit swaps, options, warrants, etc.) liquidation netting and project changes regarding the implementation of Directive 2017/1132, on mergers, acquisitions, division, separation, transformation of companies and transfer of their activities beyond national borders.

Ключові слова: акціонерне товариство, емісія акцій, ринок цінних паперів, гармонізація законодавства, імплементація, євроінтеграція, Україна.

Key words: joint-stock company, share issue, stock market, harmonization of legislation, implementation, European integration, Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З обранням євроінтеграційного шляху розвитку першочерговим завданням для України є встановлення ефективної системи корпоративного управління та впровадження новітніх фінансових інструментів для збільшення інвестиційних можливостей резидентів та нерезидентів. Останні зміни в законодавстві були довгоочікуваними та стали проривом у корпоративному та фінансовому секторах. Кардинальна зміна низки законодавчих актів, таких як: Закон України "Про акціонерні товариства" від 17.09.2008 р. № 514-VI (далі — ЗУ № 514-VI), Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів" від 16.11.2017 р. № 2210-VIII (далі — ЗУ № 2210-VIII) та введення Закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки", який набере чинність 01.07.2021 р., № 738-IX (далі — ЗУ № 738-IX) та ін., потребують детального аналізу щодо змін для діяльності акціонерних товариств, що і зумовлює постановку проблеми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналізуючи сучасний науковий та інформаційний доробок з питань корпоративного управління та діяльності акціонерних товариств зокрема, необхідно відмітити значний внесок науковців-економістів, учених-правників та практиків НКЦПФР.

Різноманітними аспектами розвитку акціонерних товариств, глобальних та національних трансформацій ринків цінних паперів займаються такі провідні еконо-

місти: С. Бірюк, М. Бурмака, Д. Лук'яненко, З. Луцишин, О. Мозговий, А. Слободяник, О. Сохнацька, Т. Фролова, Т. Хромаєв та ін.

Дослідженню сучасних тенденцій стану та функціонування розвитку акціонерних товариств України приділили увагу О. Мельник, К. Сироїзко, О. Дмитрієва (2019), проаналізувавши основні переваги товариств з обмеженою відповідальністю (далі — ТОВ) над акціонерними товариствами та приватних акціонерних товариств (далі — ПрАТ) над публічними акціонерними товариствами (далі — ПАТ).

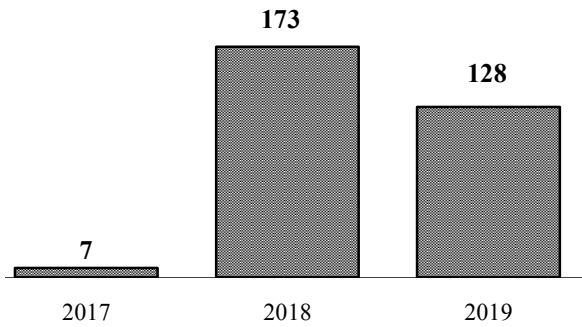
О. Зоріна (2010) [1] проаналізувала ЗУ "Про акціонерні товариства" та висвітлила негативні наслідки для акціонерних товариств, пов'язаних із застосуванням норм закону.

Питанням імплементації механізму примусового продажу акцій squeeze-out та врегулювання договорів між акціонерами приділена увага О. Посикалюка (2015) [4], О. Виговського (2014) [3], Г. Загороднюк (2018) [5] та ін.

Ураховуючи євроінтеграційний характер трансформації українського законодавства, пропонуємо дослідити вплив таких змін на діяльність акціонерних товариств.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ НАУКОВОЇ ПРАЦІ

Проаналізовані праці здебільшого мають вибірко-вий характер, вплив новітнього законодавства обмежується аналізом одного закону або конкретної проблеми. Метою дослідження є комплексний аналіз діяльності акціонерних товариств під дією трансформації українського законодавства в умовах євроінтеграції.

Рис. 1. Кількість проведених процедур "squeeze out" в Україні в період 2017–2019 рр.

Джерело: складено за даними НКЦПФР.

Для досягнення поставленої мети виділені такі основні завдання:

- визначити основні зміни нормативно-законодавчої бази у сфері корпоративного управління;
- проаналізувати гармонізацію українського законодавства зі стандартами ЄС, відповідність сучасних трансформацій в законодавстві нормам міжнародного права та ЄС;
- дослідити особливості функціонування акціонерних товариств в Україні;
- проаналізувати ринок цінних паперів, зокрема ринок акцій;
- виокремити проблемні аспекти діяльності акціонерних товариств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна відносно нещодавно стала на шлях ринкових трансформацій. Єдиний євроінтеграційний шлях розвитку, який країна обрала лише у 2014 році, після масових демонстрацій та мирних протестів, на сьогодні намагається реалізувати уряд. Передусім пріоритетність інтеграції України до ЄС передбачає виконання політичних, економічних та законодавчих критеріїв. Останні також передбачають послідовну та поступову адаптацію національного законодавства до актів "acquis communautaire" (термін з французької мови означає "надбання співтовариства") у сфері альтернативних джерел енергії, банківського права, бухгалтерського обліку компаній, законодавства про компанії, інтелектуальної власності, охорони праці, податків, у т.ч. і непрямих, правил конкуренції, свободи надання послуг та руху капіталу та осіб, фінансових послуг, цінних паперів та інвестиційних фондів тощо.

Імплементация "acquis" актів насамперед спрямована на формування країни з ринковою економікою та гармонізацію українського законодавства з ЄС. Кожна країна ЄС у сфері корпоративного управління, фінансових послуг та діяльності компаній повинна слідувати непохитним правилам захисту прав інвесторів, кредиторів та інших зацікавлених сторін; застосовувати ефективні механізми створення й функціонування компаній та корпоративного менеджменту; поступово переходити на міжнародні стандарти ведення бухгалтерського обліку та аудиту; створювати передумови та можливості розвитку фінансового ринку.

Відповідно до виконання вимог Угоди про асоціацію з ЄС щодо корпоративного законодавства (Директив ЄС №2001/34/ЄС, №2003/71/ЄС, №2004/109/ЄС, №2007/14/ЄС, №2007/36/ЄС, №2012/30/ЄС, №2013/34/ЄС, Рекомендацій Європейської Комісії №2005/162/ЄС та №2004/913/ЄС) був уведений ЗУ №2210-VIII, ЗУ "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" від 06.02.2018 р. №2275-VIII, відбулися зміни у Законах України №514-VI, "Про цінні папери та фондовий ринок", "Про господарські товариства", Господарському кодексі України, Цивільному кодексі України та набрання чинності 1 липня 2021 року в Законі України №738-IX та в інших.

За поточною редакцією ЗУ №514-VI акціонерне товариство (далі — АТ) — господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями [6]. До видів АТ належать: публічні та приватні. Хоча в Законі передбачено, що тип АТ не є обов'язковим складником його найменування, але обов'язково має бути вказаний у статуті.

Євроінтеграційна трансформація українського законодавства в контексті захисту прав акціонерів проявилася через імплементацію Директиви 2004/25/ЄС у Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах" від 23.03.2017 р. №1983-VIII та ЗУ №514-VI. Урегульовано питання відносно купівлі значного пакета акцій (особа зобов'язана не пізніше ніж за 30 днів до дати придбання відповідного пакета акцій подати товариству письмове повідомлення про свій намір та оприлюднити його (ст. 64 ЗУ №514-VI)).

Також уже тривалий час науковці акцентували на проблемі врегулювання процесів злиття та поглинань в українському законодавстві. Процедура примусового викупу акцій "squeeze-out" (правило про витіснення) є популярною в європейському законодавстві та широко використовується. З 2017 року також були внесені зміни до ЗУ №514-VI, які передбачають обов'язковий продаж акцій акціонерами на вимогу власника домінуючого контрольного пакета акцій (95%) (ст. 65 ЗУ №514-VI). В свою чергу міноритарні акціонери отримали також право на одержання справедливої компенсації ("sell-out").

Загалом на 31.12.2019 р., за даними НКЦПФР, "squeeze-out" скористалися 308 разів (рис. 1), з них у 2017 р. — 7 процедур, 2018 р. — 173 процедури та 2019 р. — 128 процедур. Більшість АТ затверджували ринкову вартість, визначену суб'єктом оціночної діяльності, що становить 85,7%. Більше 8% процедур здійснювалися за найвищою ціною, за якою заявник вимоги придбав акції цього АТ; 5,5% — за подвійною ринковою ціною акцій АТ; та 0,65% — за найвищою ціною акцій, за якою заявник вимоги придбав акції цього АТ протягом 12 місяців.

Щодо підвищення прозорості діяльності АТ згідно з Директивою №2004/109/ЄС у нормативно-правових актах України та рішеннях НКЦПФР відбулися такі основні зміни:

- створення наглядової ради (Директива 2005/162/ЄС) як органу управління товариством для публіч-

них АТ (далі — ПАТ) та для приватних АТ (далі — ПрАТ) з кількістю акціонерів більше 10 осіб) передбачає як збільшити прозорість АТ, так і захистити права акціонерів за рахунок зменшення впливу мажоритарного акціонера відносно міноритарного. На жаль, в Україні існує дискримінаційна тенденція виплати дивідендів саме міноритарним інвесторам, з подальшою неможливістю продати власні акції за ринковими цінами. Наприклад, у судовому порядку встановлено незаконність дій ПАТ "Укрнафта" щодо акціонерів, що володіють пакетом акцій менше 1%, за рахунок ефективної діяльності наглядової ради ПАТ;

— висвітлення інформації про діяльність АТ. ПрАТ та АТ, що не здійснили публічну пропозицію, мають розкривати лише річну регульовану інформацію, особливу інформацію, інсайдерську інформацію та інформацію про акціонерів, пакет акцій яких становить більше 5%. ПАТ також повинні розкривати як проміжну, так і річну регульовану інформацію, оприлюднювати фінансову звітність компанії, підтверджену незалежною аудиторською фірмою, складати звіт керівництва, який включає: вірогідні перспективи подальшого розвитку емітента; інформацію про розвиток емітента; інформацію про укладення деривативів або вчинення правочинів щодо похідних цінних паперів емітентом, якщо це впливає на оцінку його активів, зобов'язань, фінансового стану і доходів або витрат емітента та звіт про корпоративне управління [10];

— акціонер повинен повідомляти публічне акціонерне товариство про зміну порогового значення пакета акцій (5, 10, 15, 20, 25, 30, 50, 75, 95 відсотків голосуючих акцій), який належить такому акціонеру, у тому числі у результаті збільшення або зменшення статутного капіталу такого товариства;

— скасовано виплату дивідендів для ПАТ безпосередньо акціонерам. Наразі виплату дивідендів здійснюють тільки через депозитарну систему.

Проте, на жаль імплементація відповідних директив та рекомендацій не дала необхідних результатів для прозорості АТ. Натомість АТ "ідуть у тінь" (рис. 2). По-перше, спостерігається спадна динаміка кількості АТ; на 2020 р. спад становить більше 50% в порівнянні з 2013 р.

По-друге, перетворення ПАТ у ПрАТ. На 2016 р. кількість ПАТ була більшою за ПрАТ на 663 компанії, але вже у 2017 р. спостерігається протилежна тенденція: кількість ПАТ зменшилася на 1027 компаній, а ПрАТ збільшилася на 862 компанії. Також необхідно відмітити, що 2016 рік у принципі позначений зменшенням кількості юридичних осіб України різних форм власності (рис. 3), не тільки АТ. Так, наприклад, скорочення підприємств інших форм власності у 2016 р. до 2015 р. становить: державних підприємств — 27,7%, дочірніх компаній 27%, приватних — 22,3%, комунальних — майже 17%.

По-третє, перетворення АТ у ТОВ. На тлі скорочення кількості АТ ТОВ з кожним роком тільки зростають (рис. 4). ТОВ уже багато років залишається найпопулярнішою організаційно-правовою формою господарювання для юридичних осіб. Починаючи з 2016 р., кількість ТОВ постійно збільшується і на 2020 рік становить 674 тис. компаній, що на 6% більше ніж у попередньому році.

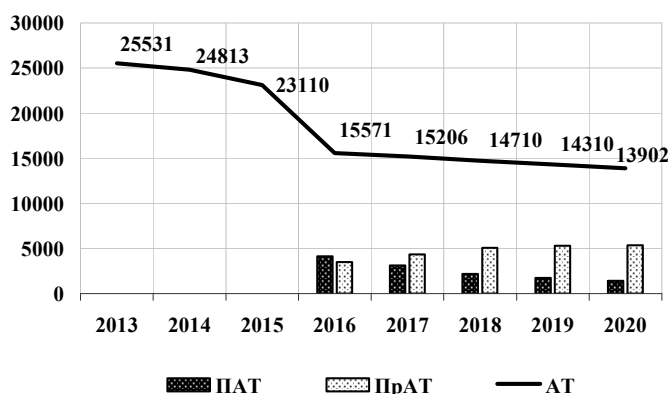

Рис. 2. Динаміка кількості акціонерних товариств в період 2013–2020 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

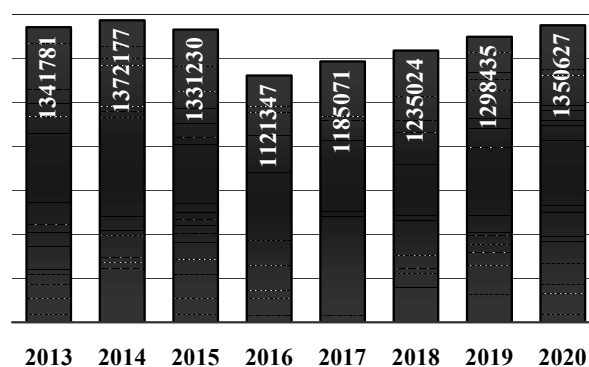

Рис. 3. Сукупна кількість суб'єктів економіки в період 2013–2020 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

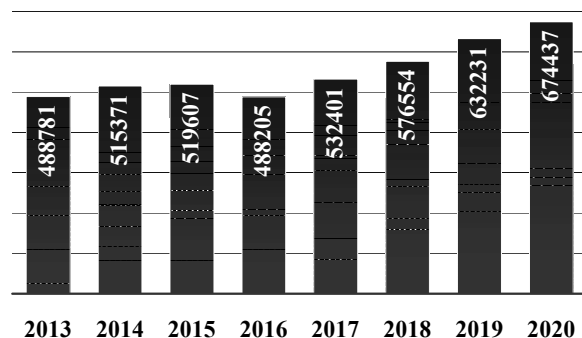
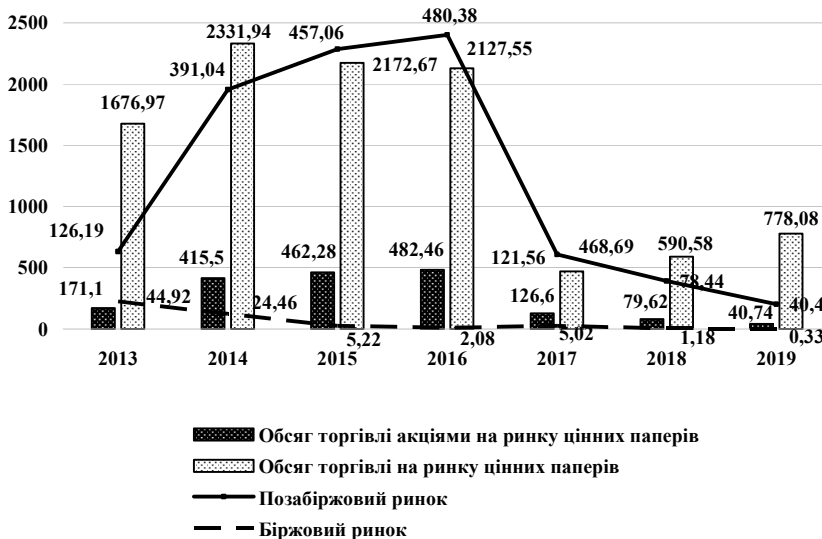

Рис. 4. Кількість товариств з обмеженою відповідальністю в період 2013–2020 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Більше 97% українських підприємств діють як малі та мікропідприємства, що спричинене, насамперед, нестачею фінансових ресурсів та неможливістю модернізації підприємства та підвищення якості виготовлення продукції. Одним із способів залучення грошових коштів є кредитування, але, на жаль, в Україні кредити є достатньо дорогими та не сприяють розвитку бізнес-середовища. Розв'язати проблему може акціонування, що дозволяє забезпечити приплив інвестицій шляхом додаткової емісії акцій на довгострокову перспективу. Також акціонування є основною перевагою для новостворених компаній, у яких ще немає прибутків, амор-

Рис. 5. Загальний обсяг торгівлі цінними паперами та частка біржового та позабіржового ринку акцій в Україні в період 2013–2019 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

тизаційних відрахувань, заставного майна під банківський кредит. З огляду на це, пропонуємо більш детально проаналізувати сучасні тенденції залучення фінансових ресурсів на ринку акцій.

З 2014 р. на фондовому ринку України спостерігалася спадна динаміка, яка у 2017 р. позначилася рецесією. Загалом це було спричинене національною політико-економічною кризою та підвищенням ризику країни через російську агресію в Криму та на сході України. За даними останнього звіту НКЦПФР, після різкого скорочення обсягу торгівлі на ринку цінних паперів спостерігається поступове відновлення у 2019 р., темп приросту якого становив 31,75% порівняно з минулим 2018 р. Частка ринку акцій на 2019 р. становить лише 5,24%, та його падіння в порівнянні з 2018 р. становить 48,83% (рис. 5).

Як показано на рисунку 5, обсяг торгівлі акціями на позабіржовому ринку та біржовому ринку відповідно становить 99,19% і 0,83%. На 2019 р. обсяг торгівлі акціями на ринку цінних паперів становить 40,74 млрд

грн, що на 48,83% менше в порівнянні з 2018 р. Серед фінансових інструментів на ринку цінних паперів найбільший обсяг торгів останні три роки припадав на операції з ОВДП. У 2019 році обсяг торгів ОВДП становив 80,98%. За останні п'ять років спостерігається тенденція до зменшення кількості випусків акцій, допущених до торгівлі на фондових біржах. Станом на кінець 2019 р. до біржових списків бірж було включено 232 випуски акцій, з них лише 2 випуски акцій відповідають вимогам лістингу на біржі ПФТС. До найпопулярніших емітентів на біржовому ринку акцій належать ПАТ "Центренерго", АТ "Райффайзен Банк Аваль" та ін. (табл. 1) [12].

Отже, проаналізувавши основні тренди діяльності АТ та ситуацію на ринку акцій, можемо узагальнити

основні причини скорочення кількості АТ, зміни їх форм організації, падіння обсягу торгівлі на ринку акцій та значне скорочення саме біржового його сегменту, до яких належать:

- загальнонаціональна проблема кількості середніх та великих підприємств (лише 3%). А оскільки АТ це здебільшого форма ведення бізнесу саме для великих та середніх підприємств, тому логічним є кількість їх скорочень. А ті, що залишилися як АТ, через підвищення вимог до АТ просто не змогли відповідати новим умовам та високим стандартам;

- необхідність додаткових фінансових ресурсів як для створення АТ (за ст. 14 ЗУ № 514-VI мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства має становити 1250 мінімальних заробітних плат, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства, до 31.12.2020 — 6 250 000 грн), так і для його функціонування (створення та підтримка вебсайту, належне ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності, можливо, за вимогами МСБО та процедурою незалежного аудиту або створення служби внутрішнього аудиту та ін.);

- складність ведення корпоративного управління. Це пов'язано передусім з проведенням зборів акціонерів, створенням наглядової ради, емісією акцій та інших цінних паперів через НКЦПФР. Водночас необхідно відмітити, за рахунок збільшення вимог та процедур до АТ створено ефективний механізм мінімізації ризику експропріації;

- потреба складання та висвітлення додаткової інформації про компанію (річна та проміжна фінансова звітність, звіт керівництва та ін.);

- проходження складної процедури лістингу хоча б на одній з фондових бірж. Відносно Директиви 2001/34/ЄС про допуск цінних паперів до офіційного лістингу на фондовій біржі і про інформацію, що повинна бути опублікована, були затверджені зміни до вимог з випуску акцій на фондовій біржі (рішення НКЦПФР № 546 "Про затвердження Змін до Поло-

Таблиця 1. Найпопулярніші емітенти акцій на біржовому ринку (за обсягом торгів) у 2019 р.

Емітент	Обсяг торгівлі акціями на біржовому ринку, млн грн	Відсоток від загального обсягу торгівлі на біржовому ринку (%)
ПАТ «Центренерго»	111,10	0,036
АТ «Райффайзен Банк Аваль»	63,42	0,021
ПАТ «УКРНАФТА»	46,72	0,015
АТ «Газтрансінт»	41,02	0,013
ПАТ «ДОНБАСЕНЕРГО»	23,36	0,008
ПАТ «Фармак»	18,44	0,006
АТ «Турбоатом»	10,85	0,004
АТ «ДТЕК ДНІПРОВСЬКІ ЕЛЕКТРОМЕРЕЖІ»	4,17	0,001
ПАТ АБ «ПІВДЕННИЙ»	2,05	0,001
ПАТ «АКБ "Індустріалбанк"»	1,93	0,001

Джерело: [12].

ження про функціонування фондових бірж" від 03.08.2018): емітент має існувати не менше трьох років; власний капітал його повинен бути не менше 300 000 000 грн; річний чистий дохід від реалізації товарів, робіт та послуг за останній фінансовий рік має становити не менше 300 000 000 грн; середнє значення ринкової капіталізації ПАТ має становити не менше 100 000 000 грн; мінімальна частка акцій у вільному обігу повинна становити не менше 10 відсотків, тобто 75 000 000 грн і більше; кількісний склад акціонерів компанії — не менше 150 акціонерів; у емітента запроваджено посаду корпоративного секретаря; емітент проводить щорічну аудиторську перевірку відповідно до міжнародних стандартів аудиту за участю незалежного зовнішнього аудитора (не менше двох років) [11] та ін.

На жаль, зазначені причини та фактори зменшення кількості АТ та зміни їх форми виявили, що бізнес-середовище в Україні не готове працювати відкрито (без корупції, без ухилення від сплати податків, висвітлювати доходи та сплачувати дивіденди, приховувати акціонерів товариства). Цьому також сприяють помірковані кроки уряду в подоланні недовіри та корупції у судовій системі, занадто високе податкове навантаження на підприємства та неефективний розподіл накопичених бюджетних надходжень. Але загалом щодо законодавства для компаній проаналізовані зміни були дійсно необхідними як для формування ефективних національних принципів корпоративного управління, так і гармонізації українського законодавства зі стандартами ЄС. НКЦПФР як один із дієвих ініціаторів реформи у сфері діяльності АТ та ринку цінних паперів створила фундамент для надходження капіталів, іноземних інвесторів та зарубіжних учасників валютно-фінансових відносин.

Імплементация ряду Директив: 600/2014/ЄС — про ринки фінансових інструментів (MiFIR); 85/611/ЄЕС — про інститути спільного інвестування; 2003/6/ЄС — про інсайдерські операції та ринкові маніпуляції; 98/26/ЄС — про платіжні розрахунки за цінними паперами Регламентів Європейського Парламенту 2014/65 — про ринки фінансових інструментів (MiFID II) та 648/2012 — про позабіржові похідні інструменти, центральних контрагентів і торгові репозитарії (EMIR) і Модельного закону про неттинг (ISDA) 2006 р. у чинний Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів" від 19.06.2020 р. № 738-ІХ, з подальшою трансформацією в ЗУ "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки", який набере чинності 01.07.2021 р. насамперед спрямована на формування ліквідного ринку капіталів з більшими можливостями для її учасників, у тому числі і для АТ. Узаконі врегульовується питання використання деривативних контрактів, якими є: опціонні сертифікати, фондові варанти, кредитні ноти, депозитарні розписки, державні деривативи. Також вводяться такі поняття, як зелені облігації, кредитний дефолтний своп, свопціон, ф'ючерс на своп, форвард на своп, контракт на різницю цін, контракт на майбутню відсоткову ставку. Крім того, у новому законі врегульовані положення про остаточні розрахунки та ліквідаційний неттинг відповідно до норм ЄС.

Відповідно до положень регламенту EMIR НКЦПФР та НДУ запроваджено єдину базу даних для операцій з деривативами.

Важливим викликом залишається імплементація Директиви (ЄС) 2017/1132 про певні аспекти корпоративного управління, деякі положення якої висвітлені в новому законопроекті "Про акціонерні товариства" № 2493 від 25.11.2019 р., який для АТ передбачає:

— проведення загальних зборів акціонерів за допомогою електронних засобів зв'язку та електронного голосування;

— злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення АТ (у законопроекті враховуються норми директиви щодо умов безоплатності публікації інформації про умови злиття/приєднання, порядку прийняття рішень загальними зборами про злиття/приєднання, умови одночасності наслідків злиття, правил недійсності злиття та терміну, потягом якого може бути подано позов про його скасування, умови безоплатності публікації інформації про умови виділу/поділу та ін.) [14].

— корпоративне управління для професійних учасників ринку капіталу (передбачає запровадження MiFID II та Capital Requirements Directive).

Водночас вимоги до голосування для рішень загальних зборів та напрямків використання резервного капіталу не відповідають нормам директиви, тому пропонуємо врегулювати цей аспект. Також залишаються невирішеними деякі аспекти розроблення та впровадження механізмів щодо регулювання розкриття інформації філіями іноземних компаній.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Економіка України ще не оговталась від негативних наслідків світової фінансової кризи 2008 р., політичного перевороту, національної кризи 2015 р., сучасної кризи, спричиненої пандемією коронавірусу (COVID-19), демонструє спадну динаміку, і зміни в українському законодавстві нівелюються, не показуючи реального ефекту. Ускладнює гармонізацію українського законодавства неготовність бізнес-середовища України працювати за правилами ЄС. Проаналізувавши діяльність АТ, динаміку розвитку ринку цінних паперів, ринку акцій зокрема та трансформацію українського законодавства, ініціативи окремих гілок влади, можемо констатувати, що Україна рухається в правильному напрямку, але недостатніми темпами, та формує країну з реальною ринковою економікою.

Література:

1. Зоріна О.А. Діяльність акціонерних товариств у призмі нового законодавства. Університетські наукові записки. 2010. № 1 (33). С. 73—78.
2. Бершадський А.О., Юрчишена Л.В. Акціонерні товариства: тенденції, проблеми функціонування та дивідендна політика. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. № 3. С. 95—102.
3. Виговський О.І. Договори між акціонерами в міжнародному приватному праві. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. № 10. С. 167—174.

4. Посикалюк О.О. Механізм примусового продажу акцій squeeze-out: досвід ЄС та перспективи впровадження в законодавство України [Текст] / О.О. Посикалюк // Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць / за заг. ред. Ю.В. Білоусова; НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, Хмельницький університет управління та права. — Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. — С. 94—102.

5. Загороднюк Г.П. Міжнародний досвід: корпоративні договори за англійським правом. Право України. 2018. № 10. С. 70—85.

6. Закон України "Про акціонерні товариства" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>

7. Закон України "Про цінні папери та фондовий ринок" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nssmc.gov.ua/>

10. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-19#Text>

11. Рішення НКЦПФР № 546 "Про затвердження Змін до Положення про функціонування фондових бірж" від 03.08.2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0992-18#Text>

12. Фондовий ринок у сучасних макроекономічних процесах на фоні макроекономічних показників в Україні. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10666647>

13. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2019 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/ar-aa-implementation-2019-4.pdf>

14. Висновок до проекту Закону України від 05.03.2020 № 2493 (Одержаний ВР України) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/XI00854K?an=3>

15. Акти "acquis communautaire" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/acquis-communautaire>

References:

1. Zorina, O.A. (2010) "Activities of joint-stock companies in the light of new legislation", *Universytetski naukovi zapysky*, vol. 1, no. 33, pp. 73—78.

2. Bershadsy, A.O. and Yurchishena L.V. (2017), "Joint stock companies: trends, functional problems, dividend policy", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. 3, pp. 95—102.

3. Vyhovsky, O.I. (2014), "Agreements between shareholders in private international law", *Biuletyn Ministerstva yustytstii Ukrainy*, vol. 10, pp. 167—174.

4. Posykaliuk, O.O. (2015), "Mechanism of forced sale of squeeze-out shares: EU experience and prospects for implementation in the legislation of Ukraine", *Problemy modernizatsii pryvatnoho prava v umovakh ievrointehratsii: zbirnyk naukovykh prats'* [Problems of modernization of private law in terms of European integration: a collection of scientific papers], Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician FG Burchak NAPRN of Ukraine, Khmelnytsky University of Management and Law, Khmelnytsky.

5. Zagorodniuk, G.P. (2018), "International experience: corporate agreements under English law", *Pravo Ukrainy*, vol. 10, pp. 70—85.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2008), The Law of Ukraine "On Joint Stock Companies", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (Accessed 01 November 2020).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2006), The Law of Ukraine "About securities and the stock market", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (Accessed 02 November 2020).

8. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Statistics about Joint Stock Companies in Ukraine for 2013—2020", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed: 02 November 2020).

9. The National Securities and Stock Market Commission (2020), "Securities market statistics for 2019", available at: www.nssmc.gov.ua (Accessed: 02 November 2020).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Doing Business and Attracting Investments by Issuers of Securities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-19#Text> (Accessed 01 November 2020).

11. The National Securities and Stock Market Commission (2018), Decision "On approval of Amendments to the Regulations on the functioning of stock exchanges", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0992-18#Text> (Accessed: 02 November 2020).

12. The National Securities and Stock Market Commission (2019), "Stock market in modern macroeconomic processes against the background of macroeconomic indicators in Ukraine", available at: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10666647> (Accessed: 02 November 2020).

13. State sites of Ukraine (2019), "Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2019", available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/ar-aa-implementation-2019-4.pdf> (Accessed: 02 November 2020).

14. Ligazakon (2020), "Conclusion to the draft Law of Ukraine dated 05.03.2020 № 2493", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/XI00854K?an=3> (Accessed: 02 November 2020).

15. Ministry of Justice (2020), "Acts "Acquis communautaire", available at: <https://minjust.gov.ua/acquis-communautaire> (Accessed: 02 November 2020).

Стаття надійшла до редакції 10.11.2020 р.

Т. О. Меліхова,
д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-9934-8722

Д. М. Шарко,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-5854-0021

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.30

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ І АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ З ПОКУПЦЯМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

T. Melikhova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing,
Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhya National University
D. Sharko,
Master student of the Department of Accounting and Auditing,
Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhya National University

IMPROVING ACCOUNTING AND AUDITING OF SETTLEMENTS WITH CUSTOMERS AT THE ENTERPRISE

На сучасному етапі у будь-якого виробничого або торгівельного підприємства виникають розрахунки з покупцями та замовниками, тому дуже важливо правильно вести їх облік та своєчасно проводити їх перевірку. Під час здійснення аудиту за правильністю та своєчасністю проведення розрахунків з покупцями та замовниками, передусім, проводять звірку з контрагентами щодо відповідності відображення стану розрахунків, потім з'ясовують причини виникнення сумнівної та безнадійної заборгованості. Тому актуальним питанням на сьогодні є удосконалення обліку і аудиту розрахунки з покупцями та замовниками.

Метою роботи є удосконалення обліку і аудиту розрахунків з покупцями на підприємстві.

Для обліку розрахунків з покупцями не існує первинного документа, в якому збираються точна, сумнівна та безнадійна заборгованості, тому на підприємстві самостійно розроблять форму цього бланка для внутрішнього управління.

Метою розрахунків з покупцями є перевірка збільшення та зменшення розрахунків з покупцями, нарахування та списання резерву сумнівних боргів, правильності їх відображення в обліку.

Завдання проведення аудиту розрахунків з покупцями: перевірити наявність первинних документів; перевірити сальдо дебіторської заборгованості відповідної групи; перевірити фактично списаної безнадійної дебіторської заборгованості; перевірити заборгованості, що визнана безнадійною в наступному році; перевірити чистий дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг на умовах наступної оплати; перевірити дебіторську заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги, що визнана сумнівною; перевірити нарахування резерву сумнівних боргів; перевірити списання резерву сумнівних боргів.

У роботі удосконалено облік і аудит розрахунків з покупцями підприємства. Для удосконалення обліку розрахунків з покупцями, запропонована форма відомості розрахунків з покупцями. Для удосконалення аудиту розрахунків з покупцями підприємства, запропонована методика, яка на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу

аудитору охопити всі аспекти обліку розрахунків з покупцями на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку розрахунків з покупцями, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит та підвищити ефективність діяльності підприємства.

At the present stage, any production or trade enterprise has settlements with buyers and customers, so it is very important to keep proper records and conduct timely inspections. When conducting an audit of the correctness and timeliness of settlements with buyers and customers, first of all, check with contractors on the adequacy of the reflection of the status of settlements, then find out the causes of doubtful and bad debts. Therefore, an urgent issue today is to improve accounting and auditing settlements with buyers and customers.

The purpose of the work is to improve the accounting and audit of payments to customers in the enterprise.

There is no primary document for accounting settlements with buyers, which collects current, doubtful and bad debts, so the company will independently develop the form of this form for internal management.

The purpose of settlements with customers is to verify the increase and decrease of settlements with customers, accrual and write-off of the provision for doubtful debts, the correctness of their reflection in the account.

The task of auditing settlements with customers: to check the availability of primary documents; check the balance of receivables of the relevant group; check the actually written off bad debts; check the debt that is declared bad next year; check the net income from sales of products, goods, works, services on the terms of subsequent payment; check receivables for products, goods, works, services that are considered doubtful; check the accrual of the provision for doubtful debts; check the write-off of the provision for doubtful debts.

The paper improves the accounting and audit of settlements with customers of the enterprise. To improve the accounting of payments to customers, the proposed form of statement of payments to customers. To improve the audit of settlements with customers of the enterprise, the proposed method, which in contrast to the existing ones includes: questionnaire, general audit plan, audit program, working documents of the auditor. The proposed audit methodology will allow the auditor to cover all aspects of accounting for payments to customers in the company, to investigate the correctness, timeliness, legality of reflection in accounting of payments to customers, timely identify violations, conduct quality audits and improve the efficiency of the company.

Ключові слова: аудит, розрахунків з покупцями, анкета, загальний план, програма перевірки, робочий документ аудитора.

Key words: audit, settlements with buyers, questionnaire, general plan, verification program, auditor 's working document.

ВСТУП

На сучасному етапі у будь-якого виробничого або торговельного підприємства виникають розрахунки з покупцями та замовниками, тому дуже важливо правильно вести їх облік та своєчасно проводити їх перевірку. Під час здійснення аудиту за правильністю та своєчасністю проведенням розрахунків з покупцями та замовниками, передусім, проводять звірку з контрагентами щодо відповідності відображення стану розрахунків, потім з'ясовують причини виникнення сумнівної та безнадійної заборгованості. Тому актуальним питанням на сьогодні є удосконалення обліку і аудиту розрахунки з покупцями та замовниками.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями обліку та аудиту розрахунки з покупцями та замовниками займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бутинець Ф.Ф., Кулаковська Л.П., Макаренко А.П., Піча Ю.В., Сахарцева І.І., Сопко В.В., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають зазначене питання зі своєї точки зору та акцентують увагу на різних аспектах його обліку та проведення аудиту. Проте саме питання удосконалення обліку та аудиту розрахунки з покупцями та замовниками розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

Таблиця 1. Запропонована форма відомості розрахунків з покупцями

Підприємство	Поточна заборгованість					Сумнівна заборгованість			Безнадійна заборгованість			Усього		
	30 днів	60 днів	90 днів	180 днів	360 днів	90 днів	180 днів	360 днів	90 днів	180 днів	360 днів	90 днів	180 днів	360 днів

Таблиця 2. Анкета перевірки розрахунків з покупцями

№	Зміст питання	Варіанти відповіді				
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки	
1	Які використовуються форми розрахунків з покупцями:					
	- попередня оплата					
	- оплата після відвантаження продукції?					
2	Чи обмежений доступ до комп'ютерної програми іншим особам?					
3	Чи проводиться звірка з покупцями стану заборгованості покупців?					
4	Як ведеться аналітичний облік розрахунків з покупцями:					
	- по кожному покупцю					
	- по кожному договору					
	- по кожній поставці?					
5	Чи ведеться облік покупців у розрізі:					
	- поточної заборгованості					
	- сумнівної заборгованості					
	- безнадійної заборгованості?					
6	Чи досліджується заборгованість покупців за терміном позивної давності, що минув?					
7	Чи використовуються векселя покупцями для розрахунків?					
8	Чи розраховується на підприємстві резерв сумнівних боргів?					
9	Чи є справи на розгляді у суді щодо стягнення заборгованості з покупців?					
10	Чи завжди вчасно передаються документи до бухгалтерії?					

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є удосконалення обліку і аудиту розрахунків з покупцями на підприємстві.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для обліку розрахунків з покупцями не існує первинного документа, в якому збираються поточна, сумнівна та безнадійна заборгованості, тому на підприємстві самостійно розроблять форму цього бланка для внутрішнього управління. Запропонована форма

відомості розрахунків з покупцями наведена у таблиці 1.

Метою розрахунків з покупцями є перевірка збільшення та зменшення розрахунків з покупцями, нарахування та списання резерву сумнівних боргів, правильності їх відображення в обліку.

Завдання проведення аудиту розрахунків з покупцями:

- перевірка наявності первинних документів;
- перевірка сальдо дебіторської заборгованості відповідної групи;
- перевірка фактично списаної безнадійної дебіторської заборгованості відповідної групи;
- перевірка заборгованості, що визнана безнадійною в наступному році;
- перевірка чистого доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг на умовах наступної оплати;
- перевірка дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги, що визнана сумнівною;
- перевірка нарахування резерву сумнівних боргів;
- перевірка списання резерву сумнівних боргів.

Удосконалену анкету перевірки розрахунків з покупцями наведено в таблиці 2.

Удосконалений загальний план проведення аудиту розрахунків з покупцями наведено у таблиці 3.

Удосконалена програма аудиту розрахунків з покупцями наведено в таблиці 4.

По усім аудиторським процедурам, які наведені у загальному плані і програмі аудиту розрахунків з покупцями, запропоновані робочі документи аудитора (табл. 5—12).

Таблиця 3. Загальний план проведення аудиту розрахунків з покупцями

Етап аудиторської перевірки	Аудиторські процедури	Період проведення	Виконавці
Підготовчий	Знайомство з бізнесом клієнта, визначення аудиторського ризику, планування проведення аудиту розрахунків з покупцями		
Основний	Перевірити наявності первинних документів		
	Перевірити сальдо дебіторської заборгованості відповідної групи		
	Перевірити списання безнадійної дебіторської заборгованості відповідної групи		
	Перевірити заборгованості, що визнана безнадійною в наступному році		
	Перевірити чистий дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг на умовах наступної оплати		
	Перевірити дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги, що визнана сумнівною		
	Перевірити нарахування резерву сумнівних боргів		
	Перевірити списання резерву сумнівних боргів		
Завершальний	Складання аудиторського звіту і висновку		

Таблиця 4. Програма аудиту розрахунків з покупцями

№	Мета	Перелік аудиторських процедур	Критерії якості	Метод перевірки	Код робочого документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	Впевнитись у наявності первинних документів розрахунків з покупцями	Перевірити наявності первинних документів розрахунків з покупцями	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	АРП-1			
2	Впевнитись у правильності визначення сальдо дебіторської заборгованості відповідної групи покупців	Перевірити правильність визначення сальдо дебіторської заборгованості відповідної групи покупців	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	АРП-2			
3	Впевнитись у правильності списання безнадійної дебіторської заборгованості відповідної групи покупців	Перевірити списання безнадійної дебіторської заборгованості відповідної групи покупців	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	АРП-3			
4	Впевнитись у правильності заборгованості, що визнана безнадійною в наступному році	Перевірити заборгованості, що визнана безнадійною в наступному році	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	АРП-4			
5	Впевнитись у правильності визначення чистого доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг на умовах наступної оплати	Перевірити чистий дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг на умовах наступної оплати	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	АРП-5			
6	Впевнитись у правильності визначення дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги, що визнана сумнівною	Перевірка дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги, що визнана сумнівною	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	АРП-6			
7	Впевнитись у правильності нарахування резерву сумнівних боргів	Перевірити нарахування резерву сумнівних боргів	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	АРП-7			
8	Впевнитись у правильності списання резерву сумнівних боргів	Перевірити списання резерву сумнівних боргів	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	АРП-8			
Критерії якості аудиторської перевірки: наявність – А; правдивість – Б; права та зобов'язання – В; повнота – Г; вимірювання – Д; оцінку вартості – Е; подання і розкриття – Є								

Таблиця 5. Робочий документ аудитора
АРП-1 — перевірка наявності первинних документів

Документ	Накладні	Рахунки	Акти приймання-передачі	Податкові накладні	Товарно-транспортні накладні
Період					

Таблиця 6. Робочий документ аудитора АРП-2 — перевірка сальдо дебіторської заборгованості відповідної групи

Дата балансу	За даними підприємства			За даними аудиту			Відхилення		
	1 група	2 група	3 група	1 група	2 група	3 група	1 група	2 група	3 група

Таблиця 7. Робочий документ аудитора АРП-3 — перевірка списання безнадійної дебіторської заборгованості відповідної групи

Дата балансу	За даними підприємства			За даними аудиту			Відхилення		
	1 група	2 група	3 група	1 група	2 група	3 група	1 група	2 група	3 група

Таблиця 8. Робочий документ аудитора АРП-4 — перевірка заборгованості відповідної групи, що визнана безнадійною в наступному році

Дата балансу	За даними підприємства			За даними аудиту			Відхилення		
	1 група	2 група	3 група	1 група	2 група	3 група	1 група	2 група	3 група

Таблиця 9. Робочий документ аудитора АРП-5 — перевірка чистого доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг на умовах наступної оплати

Покупець	За даними підприємства	За даними аудиту	Відхилення

Таблиця 10. Робочий документ аудитора АРП-6 — перевірка дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги, що визнана сумнівною

Покупець	За даними підприємства	За даними аудиту	Відхилення

Таблиця 11. Робочий документ аудитора АРП-7 — перевірка нарахування резерву сумнівних боргів

Дата балансу	За даними підприємства	За даними аудиту	Відхилення

Таблиця 12. Робочий документ аудитора АРП-8 — перевірка списання резерву сумнівних боргів

Дата балансу	За даними підприємства	За даними аудиту	Відхилення

ВИСНОВКИ

У роботі удосконалено облік і аудит розрахунків з покупцями підприємства. Для удосконалення обліку розрахунків з покупцями, запропонована форма відомості розрахунків з покупцями. Для удосконалення аудиту розрахунків з покупцями підприємства, запропонована методика, яка на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу аудитору охопити всі аспекти обліку розрахунків з покупцями на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку розрахунків з покупцями, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит та підвищити ефективність діяльності підприємства.

Література:

1. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.
2. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.
3. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек". 2013. № 3. С. 254—258.
4. Меліхова Т.О., Ніколаєнко Н.С. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава. 2017. № 1. С. 51—55.
5. Меліхова Т.О., Манойло Т.В. Проблемні аспекти відображення в обліку ТМЦ та обладнання при віднесенні до капітальних інвестицій відповідно до П(С)БО та МСФЗ. Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія "Економіка". Дніпропетровськ: 2014. Вип. 3. № 10/1. Т. 22. С. 158—164.
6. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту звіту про фінансові результати в системі управління економічною безпекою підприємства. Матеріали тез доповідей Міжнародного практичного конференції "Сучасні проблеми модернізації та структурних трансформацій економіки України і регіонів". 11 листопада 2015 р. Запоріжжя: КПУ, 2015. С. 118—120.

7. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Теоретико-методичні основи та практичні підходи до вдосконалення аудиту лізингових операцій. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії, 2016. № 6. С. 164—171.

8. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.

9. Меліхова Т.О., Федоров І.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз в системі управління фінансової безпеки підприємства. Агросвіт, 2018. № 2. С. 63—70.

10. Макаренко А.П. Державний фінансовий контроль: навч. посібник для ВНЗ: [гриф ЗДІА] / А.П. Макаренко, І. Я. Максименко, Т.О. Меліхова, О. П. Зоря. — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 280 с.

11. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2017, P. 268—275.

12. Меліхова Т.О., Верьовкіна А.С. Удосконалення методики перевірки грошових коштів у національній валюті. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24

13. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Середенко Т.С. Удосконалення методичних засад аудиту операцій з готівкою та на рахунках у банку для підвищення ефективності управління підприємством. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32

14. Меліхова Т.О., Височина В.В. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава. 2018. № 1. С. 69—75.

15. Меліхова Т.О., Лукашова М.А. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків з підзвітними особами для підвищення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826>

16. Меліхова Т.О., Журавель К.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз в системі управління економічної безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід, 2019. № 2. С. 56—63.

17. Меліхова Т.О., Алексютіна Т.В. Розробка системи знаків виявлених помилок для удосконалення аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками. Економічний форум. Луцьк: ЛНТУ, 2013. С. 391—396.

18. Maksymenko I., Melikhova T., Zorya O., Fatiukha N., Chumak O. Fiscal audit development in the system of budget process management. *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, 2018. vol. 22, is. 6, 7 p.

19. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.

20. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Інформаційна база заповнення спрощеної звітності — інструмент управління та фінансової безпеки. *Часопис економічних реформ*. 2014. № 1. С. 26—32.

21. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Удосконалення облікових реєстрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою. *Економічний вісник університету*. 2014. Вип. 22 (1). С. 85—95.

22. Макаренко А.П., Зоря О.П., Меліхова Т.О., Максименко І.Я. Соціальне страхування: сутність, значення та обліковий аспект: навч. посібник: гриф ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 200 с.

23. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Гамова О.В. Оподаткування в системі обліку: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 147 с.

24. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: рек. вченою радою ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 260 с.

25. Подмешальська Ю.В., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 400 с.

26. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. *Бізнес Інформ*. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.

27. Салига С.Я., Меліхова Т.О. Аудит податків суб'єктів господарювання: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. 224 с.

28. Меліхова Т. О., Балашова Ю. О. Удосконалення внутрішнього аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7503> (дата звернення: 29.10.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.10

29. Меліхова Т.О., Левтєрова Л.В. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів на сільгосппідприємстві. *Агросвіт*. 2020. № 2. С. 10—17. (дата звернення: 29.10.2020). DOI: 10.32702/2306-6792.2020.2.10

30. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audit [Audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

2. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), *Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

3. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

4. Melikhova, T.O. and Nikolayenko, N.S. (2017), "Development of an inventory audit program to increase financial security of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.

5. Melikhova, T.O. and Manoylo, T. V. (2014), "Problematic aspects of the registration of the TMC and the equipment when attributed to capital investments in accordance with P (C) BO and IFRS", *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Ekonomika"*, vol. 10/1, pp. 158—164.

6. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2015), "Methodological approaches to internal audit of the financial results report in the system of management of economic safety of the enterprise", *Materialy tez dopovidey Mizhnar. nauk. — prak. konf. "Suchasni problemy modernizatsiyi ta strukturnykh transformatsiy ekonomiky Ukrayiny i rehioniv"*, [Materials of Abstracts International sciences - prak conf. "Modern problems of modernization and structural transformations of the economy of Ukraine and regions"], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine, 11 nov, pp. 118—120.

7. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2016), "Theoretical and methodological foundations and practical approaches to improving the audit of leasing operations", *Ekonomichnyy visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, vol. 6, pp. 164—171.

8. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formyrovanye, kontrol', efektyvnist' [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency]*, Kherson, Ukraine.

9. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of inventory for timely detection of threats in the system of financial security management of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 63—70.

10. Makarenko, A.P. Maksymenko, I. YA. Melikhova, T. O. and Zorya, O.P. (2017), *Derzhavnyy finansovyy kontrol', [State financial control]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

11. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 3, No. 5, pp. 268—275.

12. Melikhova, T. and Verovkina, A. (2019), "Improvement of checking method of cash assets in national currency", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24

13. Melikhova, T., Chakalova, N. and Seredenko, T. (2019), "Improvement of methodological principles of audit of operations with cash and cash within the bank for improvement of efficiency of business management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32

14. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.

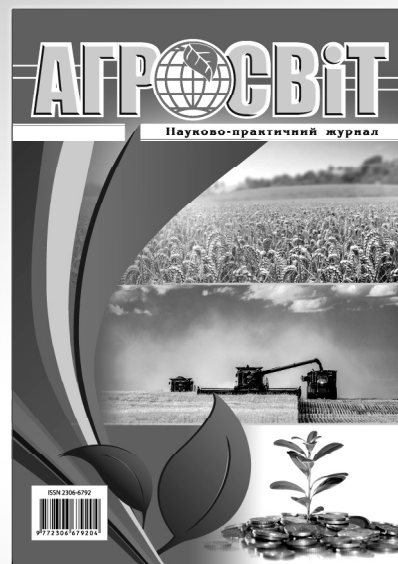
15. Melikhova, T. and Lukashova, M. A. (2019), "Improvement of the methodology of accounts internal audit with accountable persons for improving the economic security of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826> (Accessed 16 Dec 2019). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.30
16. Melikhova, T.O. and Zhuravel', K.O. (2019), "Methodical approaches to conducting internal audit of goods for timely detection of threats in the system of management of economic security of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 56—63.
17. Melikhova, T.O. and Aleksytina, T.V. (2013), "Development of a system of signs of detected errors to improve the audit of payments with suppliers and contractors", *Ekonomichnyy forum*, pp. 391—396.
18. Maksymenko, I. Melikhova, T. Zorya, O. Fatiukha, N. and Chumak, O. (2018), "Fiscal audit development in the system of budget process management", *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, vol. 22, pp. 6, 7.
19. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhholdersky oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
20. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Information base for filling in simplified reporting — a tool for management and financial security", *Chasopys ekonomichnykh reform*, vol. 1, pp. 26—32.
21. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Improving accounting records in order to manage the enterprise in a timely manner and monitor its financial security", *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, vol. 22 (1), pp. 85—95.
22. Makarenko, A.P., Zorya, O.P., Melikhova, T.O. and Maksymenko, I.YA. (2017), *Sotsial'ne strakhuvannya: сутність, значення та обліковий аспект* [Social insurance: essence, value and accounting aspect], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
23. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Hamova, O.V. (2015), *Opodatkuvannya v systemi obliku: navch.-metod. posibnyk* [Taxation in the accounting system: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
24. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk* [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
25. Podmeshal's'ka, Yu., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Bukhholders'ky oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
26. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.
27. Salyha, S.Ya. and Melikhova, T.O. (2011), *Audyt podatkiv sub'ektiv hospodariuvannya* [Audit of Taxes of Business Entities], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine.
28. Melikhova, T. O. and Balashova, Yu. O. (2019), "Improvement of the internal audit of inventory for improving financial security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7503> (Accessed 29 Oct 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.10
29. Melikhova, T. and Lievtierova, L. (2020), "Methodical approaches for realization the internal audit of the production inventory at the agricultural enterprise", *Agrosvit*, vol. 2, pp. 10—17. DOI: 10.32702/2306-6792-2020.2.10
30. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Chakalova, N.S. (2020), *Teoriya i metody dokumentuvannya v obliku ta audyti* [Theory and methods of documentation in accounting and auditing], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2020 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

С. М. Халатур,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
О. М. Трегуб,
студент гр. МзФБСз-1-19, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.37

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

S. Khalatur,
Doctor of Economic Sciences Professor, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University
O. Tregub,
Student of gr. MGFBSz-1-19, Dnipro State Agrarian and Economic University

PROBLEM ASPECTS OF CREDIT MANAGEMENT OF ENTERPRISES AND THEIR SOLUTION PROSPECTS

Фінансові ринки суттєво змінилися з часом, завдяки розвитку інноваційних та складних фінансових інструментів, а також розширенню глобальної діяльності позичальників та кредиторів. Це збільшило роль оцінки кредитоспроможності у потенційному зменшенні будь-якої невизначеності, що виникає внаслідок цього, та сприянні емітентам, інвесторам та регуляторним органам у їх місцевій та глобальній діяльності. Щоб контекстуалізувати це дослідження, необхідно чітко розуміти, що таке кредитоспроможність сільськогосподарського підприємства та чому вона вважається важливою складовою фінансово-господарської діяльності підприємства.

На основі теоретичних прогнозів емпіричні дослідження, що вивчають структуру капіталу сільськогосподарських підприємств, також змогли успішно розкрити деякі факти про структуру капіталу. Найвизначніший фактор, що з'являється в ході досліджень, загалом може бути синтезований або в теорію компромісу, або в теорію замовлень (тобто розмір підприємства, можливості її зростання та прибутковість тощо). Однак останніми роками дедалі ширше визнається, що такі теорії не повністю пояснюють поведінку сільськогосподарських підприємств щодо їх рішень стосовно фінансової структури. Виявляється, що більшість сільськогосподарських підприємств з низьким ризиком парадоксально віддають перевагу низькому рівню підготовки, незважаючи на той факт, що такі підприємства можуть легко отримати доступ до боргових ринків, не посилюючи потенційний ризик банкрутства.

В оцінці сільськогосподарських кредитів у цьому дослідженні використовуються: багатоперіодна імітаційна модель, яка ендогенізує рішення щодо інвестицій у сільськогосподарське підприємство, оцінки кредитів та ціноутворення на позику на основі процедур визначення кредитоспроможності сільськогосподарського підприємства. Результати моделі нададуть можливість оцінити за кредитними цінами часові структурні показники діяльності, кредитні класифікації та процентні ставки, паралельні напрямки інвестиційної діяльності підприємства, фінансування та обслуговування боргу. Більше того, ціна позикодавця гасить стимули до зростання, оскільки кредитоспроможність зменшується.

Financial markets have changed significantly over time, thanks to the development of innovative and sophisticated financial instruments, as well as the expansion of global activities of borrowers and lenders. This has increased the role of credit assessment in potentially reducing any resulting uncertainty and assisting issuers, investors and regulators in their local and global operations. To contextualize this study, it is necessary to clearly understand what the creditworthiness of an agricultural enterprise is and why it is considered an important component of financial and economic activities of the enterprise.

Based on theoretical predictions, empirical studies studying the capital structure of agricultural enterprises have also been able to successfully reveal some facts about the capital structure. The most significant factor that emerges in research can generally be synthesized into either compromise theory or order theory (ie, enterprise size, growth potential, and profitability, etc.). However, in recent years it has become increasingly recognized that such theories do not fully explain the behavior of agricultural enterprises in their decisions regarding financial structure. It turns out that most low-risk agricultural enterprises paradoxically prefer a low level of training, despite the fact that such enterprises can easily gain access to debt markets without increasing the potential risk of bankruptcy.

In the evaluation of agricultural loans in this study uses: multi-period simulation model, which endogenizes the decision to invest in agricultural enterprises, credit assessments and loan pricing based on the procedures for determining the creditworthiness of an agricultural enterprise. The results of the model will provide an opportunity to assess at credit prices time structural performance indicators, credit classifications and interest rates, parallel areas of investment activity of the enterprise, debt financing and servicing. Moreover, the lender's price dampens growth incentives as creditworthiness declines.

*Ключові слова: кредит, ціна позики, результати діяльності, сільськогосподарське підприємство.
Key words: credit, loan price, results of activity, agricultural enterprise.*

ВСТУП

Сукупні наслідки фінансово-господарської діяльності в сільському господарстві, дерегуляція процентних ставок у сфері фінансових ринків та покращена системна інформація для кредиторів принесли значні зміни в кредитній оцінці, оцінці ризику та цінній політиці у кредитуванні сільського господарства. Оцінка позики на рівні клієнта отримує більший акцент та все більше ціноутворення на позики враховує характеристики ризику індивідуальних сільськогосподарських підприємств. Це стало звичним, спостерігати за позикодавцями, які класифікують позичальників на кілька класів ризику з вищими процентними ставками, пов'язаними з вищими класами ризику. Ці зміни в обсязі оцінки ризику та в формі відповіді позикодавця надають нові установки для кредитної оцінки позикодавця — умови фінансування та результати діяльності позичальника.

МЕТА СТАТТІ

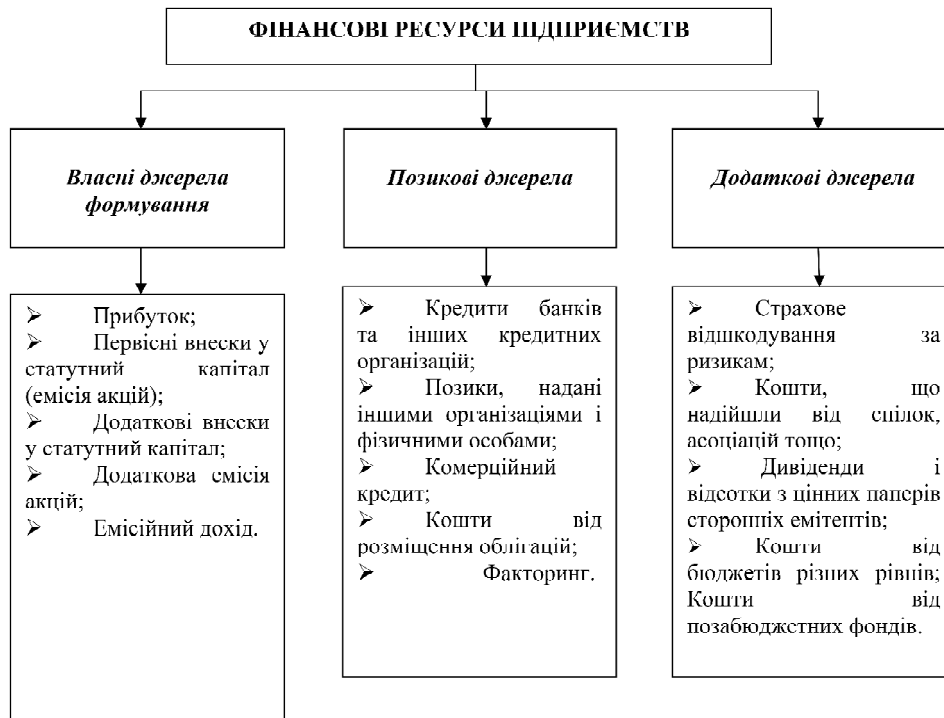
Мета статті — визначити та оцінити зв'язок між бізнесом у часі, результатами діяльності та умовами фінансування за допомогою підходу моделювання, який ендогенізує рішення щодо інвестицій сільськогосподарських підприємств, оцінки кредитів, ціноутворення на основі процедур кредитного оцінювання комерційних кредиторів.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідно розробити багатоперіодну модель для оцінки зв'язків та репрезентативної ситуації на окремо-му сільськогосподарському підприємстві за альтернативними інвестиційними стратегіями, економічними умовами, і початковими фінансовими позиціями, описати підхід до моделювання, а також розглянути наслідки для фінансування сільського господарства.

Попередні дослідження концепцій кредитування та процедур оцінки кредитних відносин у сільському господарстві показали, що відповіді кредиторів з урахуванням характеристик бізнесу та управлінських дій сільськогосподарських підприємств впливають на загальна вартість запозичень цих підприємств через сукупний вплив процентної ставки на позики та ліквідність, що відображає суб'єктивну оцінку кредиту позичальника та утримується в резерві як джерело ліквідності. У свою чергу наслідки цих витрат можуть вплинути на оптимальну фінансову структуру (леверидж) та темпи зростання фінансово-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства, а також склад його активів, управління ризиками та інші види діяльності, що приносять дохід.

Основними кроками є: виявити ключові змінні, які найкраще визначають кредитоспроможність сільськогосподарських підприємств, вибрати відповідні заходи

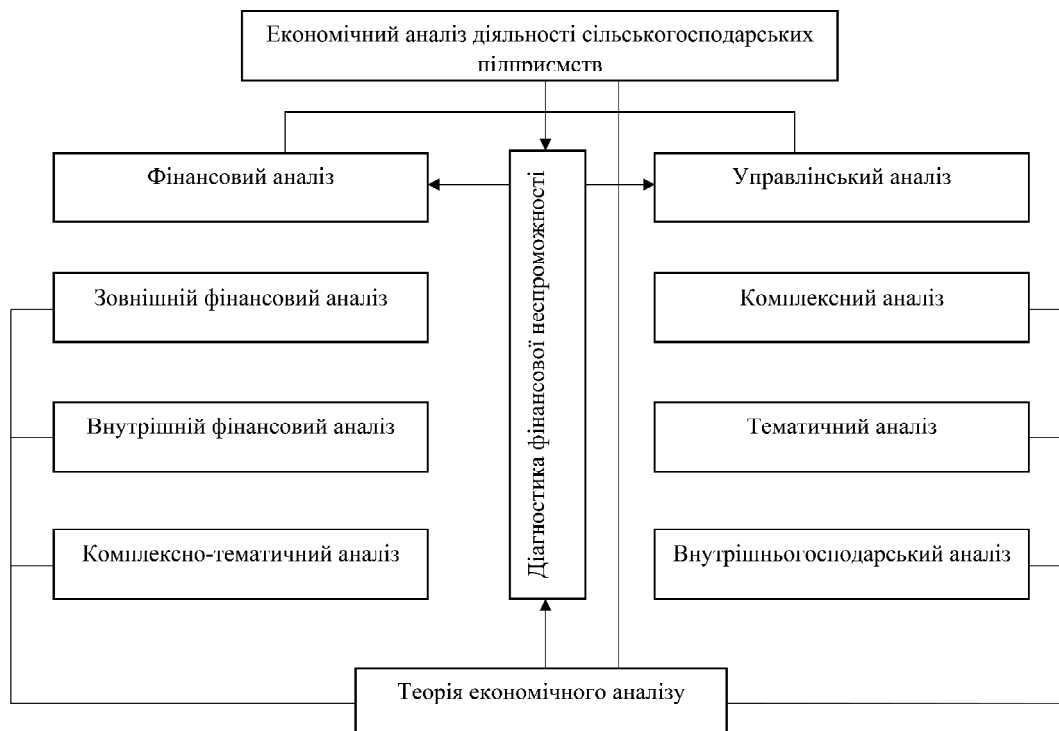

Рис. 1. Джерела формування фінансових ресурсів підприємства

для цих змінних, зважити змінні відповідно до їх відносного значення для позикодавця, а потім оцінити кожну позичку як середньозважене значення відповідної змінної. Тоді результати оцінки кредитоспроможності можуть служити основою для позички з коригуванням ризику ціноутворення, а також для оцінки якості кредитних портфелів, що підтверджують рішення про позичку іншого кредитного персоналу та регуляторів.

До фінансових ресурсів сільськогосподарського підприємства можна віднести залучений і власний капітал у грошовій формі, фонди коштів акумуляційного характеру, прибутки від реалізації товарів та інше. Узагальнена класифікація фінансових ресурсів сільськогосподарського підприємства зображена на рисунку 1.

Таким чином, необхідно, щоб дослідження інтегрувало багатоперіодний аналіз ефективності фінансово-

Рис. 2. Структура економічного аналізу і діагностики фінансових можливостей сільськогосподарського підприємства

господарської діяльності сільськогосподарського підприємства з методами позикодавця щодо позикових цін, де ціна позики базується на результатах кредитної оцінки цього підприємства, щоб оцінити їх спільні наслідки. Це дослідження зосереджується на спільній оцінці цих відносин під передумовою, що такий підхід дасть більше обґрунтованих прогнозів майбутньої ефективності та фінансового стану сільськогосподарських підприємств, враховуючи більше використання коригування у ціноутворенні позик кредиторами як відповідь на зміни кредитоспроможності позичальника.

Узагальнюючи наведені вище вимоги до формування і використання фінансових ресурсів сільськогосподарського підприємства можна окреслити загальні види і джерела надходжень грошових фінансових ресурсів і напрями їх спрямування (рис. 2).

Далі розглянемо концепцію моделювання. Щоб проілюструвати зв'язок між результатами фінансово-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства та ціноутворенням на позику, спочатку необхідно абстрагуватися від деталей ризику і часу за допомогою простої моделі рентабельності, в якій норма прибутку позичальника на власний капітал виражається як середньозважена величина різниці між рентабельністю активів (ra) та вартості боргу (i), де ваги — це відношення активів до власного капіталу (A/E) і заборгованість перед власним капіталом (D/E), відповідно, і показник прибутковості вираховується за даними для оподаткування (t) та споживання (c):

$$r = [ra(A/E) - i(D/E)](1-t)(1-c).$$

У свою чергу процентна ставка за кредитом є функцією вартості позикодавця на придбання позикових коштів (if), постійні витрати на управління позиною (ia) та віднесена премія за ризик (i_r) до кредитоспроможності та відповідного кредитування витрати окремих позичальників:

$$i = f(if, ia, 0).$$

Якщо припустити, що позикодавець використовує підхід "пул коштів" до фінансування індивідуальних позик і розподіляє між позичальниками постійні витрати на позику пропорційно обсягу їх позик, які характерні для сільськогосподарського кредитування — тоді різниця в процентних ставках серед позичальників зумовлена насамперед відмінностями у кредитоспроможності. Більше того, якщо кредитоспроможність оцінюється на основі систематичної, послідовної процедури кредитного скорингу, тоді диференціальна премія за ризик (i_r) є функцією змінних та ваг, що складають кредитний бал. Це є, $i_r = f(CREDIT\ SCORE)$ у якому

$$CREDIT\ SCORE = f(aX_1, aX_2, \dots, aX_n),$$

де X_n — набір змінних кредитоспроможності,

а a_n — набір ваг змінних.

Для ілюстрації аналітичних ефектів диференціала ціноутворення на фінансову структуру позичальника, припустимо, що кредитна оцінка (i , отже, ставка позики) є функцією лише однієї змінної, позиція кредитного плеча позичальника, яка вимірюється за співвідношенням боргу до власного капіталу (D/E). Більше того, нехай відношення буде лінійною функцією так, що $i = ifa + b(D/E)$, де ifa — визначена базова ставка за рахунок фінансування та адміністративних витрат і b — реакція ставки на збільшення кредитного плеча на одну

одержує. Підставивши $i = ifa + b(D/E)$ маємо $A/E = DIE + 1$ у рівняння (1), розширення термінів та видалення споживання і прибутковості податкових складових

$$r_r = [ra(D/E) + ra - ia(D/E) - b(D/E)E].$$

Якщо метою є максимізація повторного кредитування шляхом визначення D/E як змінної рішення, потім диференціювання (5) щодо D/E , прирівнюючи результат до нуля, а рішення для D/E дає оптимальне кредитне плече ($D/E = r - a - fa$).

Тоді оптимальні важелі позитивно пов'язані зі змінами прибутковості активів і негативно пов'язані зі змінами базової ставки та параметрів важеля. На відміну від них, традиційні рамки, які не мають диференційованих цін на основі кредитного підрахунку балів, дозволяють максимізувати (1) за умови недорогого обмеження, накладеного позикодавцем на максимальному D/E . Без врахування ризику або інших нелінійностей у поверненнях або витрат на позики, максимізація (1) дотягнула б важелі до межі.

На практиці, кредитний бал зазвичай базується на декількох змінних, ваги яких різняться серед кредиторів. Основні змінні, що визначають кредитоспроможність, як правило, включають прибутковості, ліквідність, платоспроможність позичальника, позицію застави та можливість погашення. Точні ваги — це емпіричне питання, яке може різнитися серед кредиторів. Однак характеристики кредитних контрактів, що передбачають необхідне погашення основної суми позики та фіксованих відсотків зобов'язання, як правило, пропонують кредиторам більше підкреслити безпеку та повернення позики, ніж очікувану прибутковість позичальника, оскільки позикодавець не бере участі безпосередньо в прибутках позичальника.

Нарешті, тенденція кредиторів до групування своїх позичальників на кілька дискретних класів для ціноутворення, оцінка кредиту та моніторинг призводять до того, що кредитний рейтинг і ризик премії стають дискретними та мають змінні звичайного рейтингу. Таким чином,

$$/i, \text{ якщо } CREDIT\ SCORE > CS$$

$$i_r = i, \text{ якщо } CS_2 < CREDIT\ SCORE < CS,$$

$$rn \text{ якщо } CS, < CREDIT\ SCORE < CS_n,$$

де CS_n позначає граничний показник між різними кредитними класами.

Суттєвою особливістю цих змінних є взаємозв'язки, що виникають з часом серед результатів діяльності, кредитної оцінки та ціноутворення на позики. Так, кредитна оцінка (а отже, ставка позики) повинна залежати як від поточного фінансового стану та прогнозованих результатів фінансово-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства.

Крім того, з часом кредитна оцінка буде змінюватися в міру того, як відбудуться зміни в поточній та прогнозованій ефективності, деякі з яких є запланованими змінами, тоді як інші є результатом ефекту непередбачуваних випадкових факторів. Однак моделювання таких одночасних і динамічних відносин давали б дуже складні системи, які також підпорядковуються якості прогнозів. Більше того, кредитори самі не дотягують до цього рівня ефективності діяльності, тому що більша частина їх заслуг при оцінці та моделюванні кредитно-

го балу базуються на даних про минуле позичальника і його теперішній фінансовий стан, а не довгострокові прогнози фінансових результатів.

Коли використовуються проєкції, здебільшого вони відображають очікувані результати протягом одного року або постійні рівні діяльності сільськогосподарських підприємств та процентні ставки протягом довгих періодів часу. Таким чином, тимчасові відносини між кредитним балом, ціноутворенням на позику та результатами фінансово-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства може бути правдоподібно змодельовані в рекурсивних рамках, в яких рішення позикодавця щодо кредитування, що впливають на майбутні терміни фінансування позичальника базуються на поточному рівні фінансового стану сільськогосподарського підприємства, який у свою чергу визначається за минулими показниками. Тобто кредитор обґрунтовує рішення щодо кредитування на очікуваних результатах у контексті поточного стану та фінансової структури сільськогосподарського підприємства, яка сама базується на минулому досвіді.

Керівникам сільськогосподарських підприємств необхідно переглядати наступні пункти, оцінюючи різні позики. Перш ніж оцінювати конкретні умови позик, необхідно продумати цілі та напрямки розвитку сільськогосподарського підприємства та прагнути вибрати такий пакет позик, який ефективний, а також той, який відповідає бізнес-цілям фінансово-господарської діяльності. Керівник сільськогосподарського підприємства повинен розуміти умови та ризики окремих альтернативних позик. Оскільки позикодавці розробили різні терміни надання позик для задоволення потреб своїх клієнтів, керівнику сільськогосподарського підприємства слід враховувати ті умови кредитування, які відповідають його цілям та відповідають рівню толерантності до ризику.

1. Передусім, необхідно розуміти свої зобов'язання та обов'язки перед підписанням договору та інших документів, пов'язаних із кредитною операцією.

2. Знати загальну вартість усіх зборів, що підлягають сплаті при отриманні позики та щороку.

3. Переглянути, що означає невиконання кредиту та що може прискорити попит банку на оплату. Якщо це буде зроблено, як це вплине на діяльність сільськогосподарського підприємства?

4. Визначити вид виплати позики. Чи буде повністю сплачена позика в термін погашення? Кредитор не зобов'язаний продовжувати. Необхідно розглянути доступні варіанти, якщо позика не продовжується.

5. Отримати приблизний графік виплат за позикою та спроектувати свою здатність виконувати виплати за позикою. Визначити місяці року, які були б кращими для виплат за кредитом. Крім того, слід враховувати різні строки погашення позики, щоб розробити суму платежу, яка відповідає можливості погашення. Чи є у позики гнучкі умови? Чи можливо відкласти виплату основної суми через різні вимоги щодо ризику?

6. Чи є процентна ставка фіксованою, змінною чи регульованою? Які виплати за вищими процентними ставками?

7. Якщо позика має змінну або регульовану процентну ставку, дізнатися про індекс, маржу, період коригу-

вання та обмеження. Розглянути історичні закономірності та рівні основних ставок банку та визначити свою здатність сплачувати боргові виплати у разі зростання процентних ставок.

8. Запитати про штрафи за передоплату. Як це впливає на вартість рефінансування?

9. Запитати про пільгу на передоплату? Чи можна здійснити додаткову виплату основної суми протягом року? Чи містять умови позики щорічну пільгу щодо передплати? Який відсоток від початкового виплаченого залишку?

10. Запитати про вимоги щодо звітності? Які варіанти конверсії позики доступні? Термін позики відкритий чи закритий?

11. Зрозуміти наслідки затримки платежів. Крім того, розуміти процедури стягнення майна, зобов'язання щодо забезпечення та всі права позичальника. Чи існують збори за управління позиками, спричинені затримкою платежів.

12. Враховувати інші фактори, зокрема попередній досвід роботи з позикодавцем та кредитною установою, загальний досвід сільськогосподарської діяльності позикодавця та знання позикодавця про діяльність даного сільськогосподарського підприємства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У нинішніх ризикованих економічних умовах управління кредитоспроможністю сільськогосподарського підприємства повинно здійснюватися так само ретельно, як і інші виробничі процеси. Як і насіння та хімікати, варіанти сільськогосподарського кредитування змінюються та розширюються новими та інноваційними продуктами і можуть ускладнюватися юридичними проблемами. Позичальникам пропонується більше альтернатив, і їм потрібно розробити процедури оцінки такого вибору. Ці альтернативи дають позичальникам можливість краще управляти своїми фінансовими справами.

У цьому дослідженні викладено практичний підхід до оцінки позик. Позичальник починає з встановлення коротко- та довгострокових фінансових цілей для фінансово-господарської діяльності. Тоді позичальник повинен розуміти можливості обслуговування боргу у своєму господарському бізнесі та здатність сільськогосподарського підприємства обслуговувати цей борг. Щоб оцінити кредитні варіанти, позичальник повинен розуміти всі положення та зобов'язання та знати, що процентна ставка — не єдине питання. Умови будуть впливати на те, як позичальник керуватиме своїм фінансовим ризиком. Позичальник повинен відповідати рівням невизначеності або мати положення, що зменшують невизначеність, щоб відповідати його толерантності до ризику. Позичальник повинен бути впевнений, що кредитний договір буде відповідати його цілям, і повинен періодично переглядати свої кредитні договори, щоб не відставати від цих цілей.

Напрямом подальших досліджень визначено оптимізацію можливості моделювати фінансові показники, інвестиційні структури, та фінансування діяльності, яка виникає в результаті зусилля сільськогосподарського підприємства протистояти обмеженню його ресурсів та

експлуатаційні вимоги з метою максимізації встановлених цілей.

Література:

1. Adzobu L.D., Agbloyor E.K., & Aboagye A. (2017). The effect of loan portfolio diversification on banks' risks and return Evidence from an emerging market. *Managerial Finance*, 43 (11). 1274—1291. Retrieved from <http://ugspace.ug.edu.gh/handle/123456789/22471>
2. Abid L., Ouertani A.N., & Zouari-Ghorbel N. (2014). Macroeconomic and Bank-specific Determinants of Household's Non-Performing Loans in Tunisia: A Dynamic Panel Data. *Procedia Economics and Finance*. 13, 58—68. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00430-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00430-4)
3. Beck T. (2012). The role of finance in economic development: benefits, risks, and politics. *Oxford Handbook of Capitalism*, 161-203. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195391176.013.0007>
4. Kamran H.W., Haseeb M., Nguyen V.C., & Nguyen T.T. (2020). Climate change and bank stability: The moderating role of green financing and renewable energy consumption in ASEAN. *Talent Development and Excellence*, 12 (2s). 3738—3751. <https://doi.org/10.31219/osf.io/v48fa>
5. Khalatur S. M. Innovative doctrine development of agriculture growth of Ukraine / S. M. Khalatur // Технологічний аудит та резерви виробництва. — 2017. — № 4/5 (35). — С. 19—26.
6. Khalatur S., Zhylenko K., Masiuk Y., Velychko L., Kravchenko M. (2018). Assessment of bank lending diversification in the national economy of Ukraine. *Banks and banks systems*. Vol. 13 (3). P. 141—150.
7. Khalatur S., Zenon Stachowiak, Kateryna Zhylenko, Oksana Honcharenko and Oleksandr Khalatur (2019). Financial instruments and innovations in business environment: European countries and Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*. 16 (3), 275—291.
8. Khalatur S., Khaminich S., Budko O., Dubovych O., Karamushka O. (2020). Multiple system of innovation investment decisions adoption with synergetic approach usage. *Entrepreneurship and Sustainability*. Vol. 7. Num. 4, 2745—2763. [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(12\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(12)).
9. Messai A.S., & Jouini F. (2013). Micro and macro determinants of non-performing loans, *International Journal of Economics and Financial Issues*. 3 (4), 85—860. Retrieved from <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/517/pdf>
10. Najib H.S. Farhan, Mosab I. Tabash and Mohammad Yameen (2020). The relationship between credit policy and firms' profitability: empirical evidence from Indian pharmaceutical sector. *Investment Management and Financial Innovations*. 17 (2), 146—156. doi:10.21511/imfi.17(2).2020.12
11. Oluwaseyi Olalere, Md. Aminul Islam, Mohd Zukime Mat Junoh, Wan Sallha Yusoff and Mohammed Masum Iqbal (2020). Revisiting the impact of intrinsic financial risks on the firm value of banks in ASEAN-5 countries: a panel data approach. *Banks and Bank Systems*, 15 (2), 200—213. doi:10.21511/bbs.15(2).2020.18
12. Yevhenii Zolotukhin (2018). Creditworthiness assessment of municipalities in Ukraine. *Development Management*, 16 (3). 51—60.

References:

1. Adzobu, L. D. Agbloyor, E. K. and Aboagye, A. (2017), "The effect of loan portfolio diversification on banks' risks and return Evidence from an emerging market", *Managerial Finance*, vol. 43(11), pp. 1274—1291, available at: <http://ugspace.ug.edu.gh/handle/123456789/22471> (Accessed 30 Oct 2020).
2. Abid, L. Ouertani, A. N. and Zouari-Ghorbel, N. (2014), "Macroeconomic and Bank-specific Determinants of Household's Non-Performing Loans in Tunisia: A Dynamic Panel Data", *Procedia Economics and Finance*, vol. 13, pp. 58—68. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00430-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00430-4)
3. Beck, T. (2012), "The role of finance in economic development: benefits, risks, and politics", *Oxford Handbook of Capitalism*, pp. 161-203. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195391176.013.0007>
4. Kamran, H. W. Haseeb, M. Nguyen, V. C. and Nguyen, T. T. (2020), "Climate change and bank stability: The moderating role of green financing and renewable energy consumption in ASEAN", *Talent Development and Excellence*, vol. 12(2s), pp. 3738—3751. <https://doi.org/10.31219/osf.io/v48fa>
5. Khalatur, S. M. (2017), "Innovative doctrine development of agriculture growth of Ukraine", *Tekhnolohichnyj audyt ta rezervy vyrobnytstva*, vol. 4/5 (35), pp. 19—26.
6. Khalatur, S. Zhylenko, K. Masiuk, Y. Velychko, L. and Kravchenko, M. (2018), "Assessment of bank lending diversification in the national economy of Ukraine", *Banks and banks systems*, Vol. 13(3), pp. 141—150.
7. Khalatur, S. Stachowiak, Z. Zhylenko, K. Honcharenko, O. and Khalatur, O. (2019), "Financial instruments and innovations in business environment: European countries and Ukraine", *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 16 (3), pp. 275—291.
8. Khalatur, S. Khaminich, S. Budko, O. Dubovych, O. and Karamushka, O. (2020), "Multiple system of innovation investment decisions adoption with synergetic approach usage", *Entrepreneurship and Sustainability*, Vol. 7, no. 4, pp. 2745—2763. [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(12\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(12)).
9. Messai, A. S. and Jouini, F. (2013), "Micro and macro determinants of non-performing loans", *International Journal of Economics and Financial Issues*, vol. 3(4), pp. 85—860, available at: <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/517/pdf> (Accessed 30 Oct 2020).
10. Farhan, N. H.S. Tabash, M. I. and Yameen, M. (2020), "The relationship between credit policy and firms' profitability: empirical evidence from Indian pharmaceutical sector", *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 17(2), pp. 146—156. doi:10.21511/imfi.17(2).2020.12
11. Oluwaseyi Olalere, Md. Aminul Islam, Mohd Zukime Mat Junoh, Wan Sallha Yusoff and Mohammed Masum Iqbal (2020), "Revisiting the impact of intrinsic financial risks on the firm value of banks in ASEAN-5 countries: a panel data approach", *Banks and Bank Systems*, vol. 15 (2), pp. 200—213. doi:10.21511/bbs.15(2).2020.18
12. Zolotukhin, Ye. (2018), "Creditworthiness assessment of municipalities in Ukraine", *Development Management*, vol. 16 (3), pp. 51—60.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2020 р.

I. Nazarenko,
*Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of accounting
and taxation, Sumy national agrarian university, Sumy*
ORCID ID: 0000-0003-0874-199X
Zhou Yalian,
master's degree student, Sumy national agrarian university, Sumy
ORCID ID: 0000000248986898

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.43

PROBLEMS AND IMPROVEMENT MEASURES IN FINANCIAL MANAGEMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED PRIVATE ENTERPRISES IN ZHEJIANG PROVINCE

І. М. Назаренко,
д. е. н., професор кафедри обліку і оподаткування,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
Чжоу Ялянь,
магістр, Сумський національний аграрний університет, м. Суми

ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ МАЛИМИ
ТА СЕРЕДНІМИ ПРИВАТНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В ПРОВІНЦІЇ ЧЖЕЦЗЯНГ

The operating and development environment of small and medium private enterprises in Zhejiang has undergone major changes. Under the trend of fierce market competition and continuous economic development, some of the disadvantages and drawbacks of private small, medium and micro enterprises are constantly exposed. Among them, the financial management of enterprises is particularly prominent. The purpose of writing a scientific article is to analyze the existing problems of financial management of small and medium enterprises in China, as well as to identify priority strategic management measures, the implementation of which will promote the development of business entities. This article analyzes the problems in the financial management of private small and medium-sized enterprises, mainly due to poor financing ability; business operators lack financial risk management awareness; financial management is weak and financial systems are not sound; investment is lacking in science. Problems existing in financial management of private small and medium enterprises in Zhejiang: private small and medium enterprises have limited capital strength and lack of capital becomes their development bottleneck; private enterprises have weak awareness of financial risks; the financial management mode is rigid, and the quality of enterprise personnel is uneven.

Small and medium private enterprises must actively adapt to changes and innovate financial management. Only by further strengthening financial management and optimizing the implementation of management measures can the scientific rationality of private small and medium enterprises in the market development be ensured. Enterprises need optimize financial management models.

Середовище функціонування малих та середніх приватних підприємств у провінції Чжецзян суттєво змінюється. В умовах жорсткої ринкової конкуренції та трансформації економічних відносин виникають фактори, які здійснюють негативний вплив на розвиток приватних малих, середніх підприємств. Однією з найбільш актуальних проблем є управління фінансами підприємств. Метою написання наукової статті є аналіз чинних проблем управління фінансами приватних малих та середніх підприємств у Китаї, а також визначення пріоритетних стратегічних заходів управління, реалізація яких сприятиме розвитку суб'єктів господарювання. У статті аналізуються проблеми фінансового управління приватними малими та середніми підприємствами в Китаї, акцентується увага на фінансовій спроможності підприємств, а також визначено, що суб'єкти господарювання не мають необхідних навичок щодо управління фінансовими ресурсами, ризиками, відповідно, фінансовий менеджмент є недосконалим, фінансова система — не надійною, в науковій сфері недостатньо коштів.

Проблеми, що існують у фінансовому управлінні приватними малими та середніми підприємствами в провінції Чжецзян такі: приватні малі та середні підприємства мають обмежений розмір капіталу, а відсутність капіталу стає їх слабким місцем для розвитку; приватні підприємства не усвідомлюють фінансові ризики; режим фінансового управління жорсткий, а працездатність персоналу підприємства нерівномірна; відсутність потужних фінансових можливостей управління, внутрішньої системи фінансового контролю.

Малі та середні приватні підприємства повинні активно адаптуватися до змін та впроваджувати інновації в управління фінансами. За допомогою вдосконалення фінансового управління та оптимізації впровадження управлінських заходів можна забезпечити раціональний розвиток приватних малих, середніх підприємств. Підприємствам також потрібно постійно оптимізувати моделі управління фінансами.

Key words: financial management, private enterprises, small and medium-sized enterprises, problem, counter-measure.

Ключові слова: фінансовий менеджмент, приватні підприємства, малі та середні підприємства, проблема, протидія.

INTRODUCTION

From the perspective of the role and significance of small and medium-sized private enterprises, as an important subject of the market, it is of great significance to the development of China's economy.

Zhejiang province as China's private economy is a very active, coastal export-oriented region. Its development plays a huge role in economic take-off, promoting the development of Zhejiang economy from poverty to prosperity. From this point of view, small and medium-sized private enterprises are facing financial management problems, which have a significant impact on the whole economic and social stability of Zhejiang province.

We know that financial management is an economic management that organizes financial activities and deals with financial relations, and it is an integral part of enterprise management.

Therefore, strengthening the financial management of small and medium-sized private enterprises can reduce the financial risk to the maximum extent and improve the market competitiveness of enterprises, which is an impor-

tant aspect of corporate governance of modern enterprises and also a necessary means to ensure the healthy and steady development of enterprises.

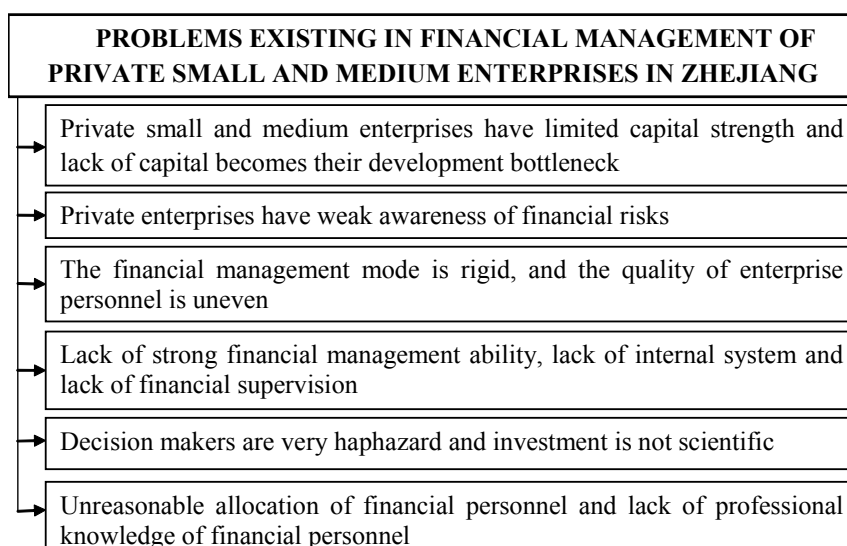
LITERATURE REVIEW

The following scientists have devoted their scientific works to the issue of enterprise management in China: Wu Yajie, Zhang Qihui, Hande Karadag, Wang Zhanxiang, Zhu Shaodong, He Xin, Zhang Xuxia, Ren Weijie, Cheng Lingli, Yang Sijing, Zuo Qian, Li Songlin and others.

These scientists have made a significant contribution to the development of the management process by enterprises, but the problems are relevant today and require further research.

THE PURPOSE OF THE ARTICLE

The purpose of writing a scientific article is to analyze the existing problems of financial management of small and medium enterprises in China, as well as to identify priority strategic management measures, the implementation of which will promote the development of business entities.

Figure 1. Problems existing in financial management of private small and medium enterprises in Zhejiang

THE MAIN RESULTS OF THE RESEARCH

In recent years, small and medium-sized enterprises have played an important role in the economic development in China.

Wu Yajie scholars believe that at present, there are many problems in small and medium-sized private enterprises, and financial problems are the focus of many discussions. The characteristics of small and medium-sized private enterprises result in the strategic diversity of solving these problems. Small and medium-sized private enterprises need to strengthen the study of financial strategies and apply them to the actual financial work of enterprises, which has become an important work content of the financial department at present [1].

Scholar Zhang Qihui believed that the key point for private small and micro enterprises to survive and continue to develop and grow is to do a good job in enterprise financial management. In view of the financial management problems of small and medium-sized enterprises, this paper analyzes the company's financial management situation from three aspects of investment, risk and financing, analyzes the company's financial situation, and puts forward solutions [2].

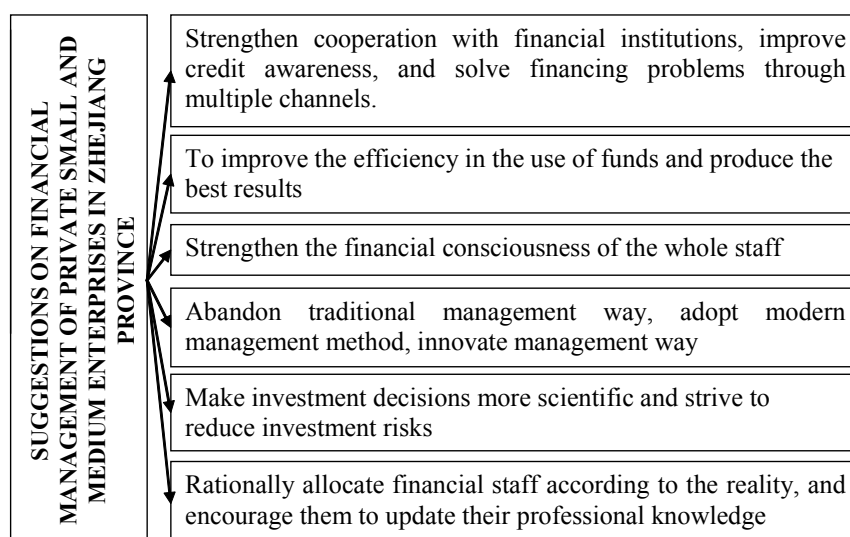
European and American experts and scholars generally pay more attention to the financial management of small and medium enterprises, and their focus is more novel. For example, the British Ouyang used the method of case analysis, analyzes a large number of cases, points out the basic steps and development strategies of small and medium-sized investment enterprises in overseas investment and listing, and puts forward a new enterprise financing management model, which is of great pioneering significance. In addition, scholars in China's listed private investment companies in the enterprise financial management, financial collectivization of private enterprises, financial management of enterprise information, and other aspects, have also had considerable in-depth research results.

Hande Karadag indicate that the small and medium-sized enterprises are facing many new challenges, and

these problems directly caused by "poor financial management" is the main cause of the failure of small and medium-sized enterprises [3].

Small and medium-sized enterprises in Zhejiang province develop in rural collective commerce, urban collective commerce, private enterprise, and urban and rural collective commerce and other emerging non-state-owned economy. Compared with large enterprises, small and medium-sized enterprises have narrow scope of financial management activities, and small capital flow and stock. In addition, many small and medium-sized enterprises are "family" of the enterprise, and based on relative fundraising is given priority to, and give priority to with folk loan, generally on a smaller scale, low cost, USES the internal relatives management, financial decision-making highly centralized control, resulting in overall financial management confusion, lack of accounting basis work, lack of risk control system, and so on and so forth. To save costs, most companies have reduced the number of accountants, and many have even given jobs that should be done by one person to three, from finance to accounting to bank staff. Some private enterprises also have the provisions of enterprise management and the corresponding financial system, but in the specific operation because it is difficult to strictly grasp the actual death of the system and provisions, so that the enterprise in the specific operation in name only [4].

The boss of the positioning of the finance department in enterprise is still in the previous accounting, bookkeeping, etc., and are influenced by family management and financial member overall quality is not high, and most financial sector due to its attention, lead to the financial department didn't really play an irreplaceable role in the process of development of enterprise. The assessment system is not perfect, everything follows the will of the manager to implement management, financial decision-making control is highly centralized. The financial management system cannot provide guidance and standard for financial management activities, and the financial management of small and medium-sized enterprises is mostly contingent management system. At the present

Figure 2. Suggestions on financial management of private small and medium enterprises in Zhejiang province

stage, the connotation of financial management of small and medium-sized enterprises presents a basic state of expansion, and the effectiveness of traditional financial management ideas, models and specific strategies keeps declining. Therefore, the improvement of financial management is also a practical problem faced by many small and medium-sized enterprises in the process of operation and development [7].

Problems existing in financial management of private small and medium enterprises in Zhejiang (figure 1).

Private small and medium enterprises have limited capital strength and lack of capital becomes their development bottleneck. Small and medium-sized enterprises have less registered capital and limited capital power. Many small and medium-sized enterprises are in the stage of development. During this period, the capital demand is the largest needed in the enterprise production cycle, and the lack of capital is the bottleneck of enterprise development. The reason why small and medium enterprises are having difficulty in getting loans is that even when the state eases lending and credit growth, their difficulties have not improved. Private enterprises have weak awareness of financial risks. Zhejiang private enterprises are always operating in high risk areas. Due to the small scale of small and medium-sized enterprises, insufficient financial resources, human resources, capital and other reasons, managers do not pay enough attention to financial management, do not establish financial risk awareness, lack of risk awareness, lack of risk prediction can not be timely to deal with, not ready. As a result, the company is unable to timely deal with financial risks that may occur at any time. Due to lack of experience and preparation, it is difficult to resist risks and lack of effective measures to reduce losses. This suggests the following: excessive debt, long-term bond investment, single investment method, lack of strong financial management ability [8].

Many small and micro enterprises do not have a special financial personnel (this kind of enterprises usually find the bookkeeping company to complete the accounting treatment), or only a cashier, and cannot achieve the purpose of financial management.

Suggestions on financial management of private smes in Zhejiang province (figure 2) [5—8].

Strengthen cooperation with financial institutions, improve credit awareness, and solve financing problems through multiple channels. The difficulty of financing has always been the primary reason restricting the development of private small and medium enterprises. As the main body that needs financing, enterprises also need to make a difference in financing channels, that is, to enhance their competitiveness, determine market positioning, and continuously enhance their own accumulation capabilities and the ability to obtain external financing support. Secondly, the government must give full play to the role of macro-control, use policies, laws and economic means to promote the establishment and improvement of the credit guarantee system, which will help solve the financing guarantee problems of small and medium-sized enterprises more and more in the long run.

To improve the efficiency in the use of funds and produce the best results. To improve the efficiency in the use of funds and produce the best results. Improve the efficiency of capital use and produce the best results. In the financial activities of an enterprise, capital is an indisputable important factor in ensuring the normal operation and production of an enterprise. Only to ensure the normal operation of enterprises and improve their economic interests necessary: make a plan for the use of funds and optimize the allocation of funds; centralized management of funds.

Strengthen the financial consciousness of the whole staff. For private small and medium enterprises to achieve long-term and benign ecological development, enterprises need to strengthen financial management innovation and maximize the effectiveness of limited assets. Ideology is the key to influence people's behavior. The managers of enterprises need to pay attention from the ideological level. To effectively improve the financial awareness of financial personnel, enterprises must attach great importance to the improvement of the level of ideological education.

Abandon traditional management way, adopt modern management method, innovate management way. In order to solve the innovation of corporate management ideas, companies need to absorb advanced management ideas at home and abroad, carry forward excellent local management ideas, and combine their own actual conditions to form a management structure with corporate characteristics to achieve corporate management innovation.

Make investment decisions more scientific and strive to reduce investment risks. Before investing in the project, enterprises should conduct feasibility study on the project, make correct decisions, avoid blind investment and try to reduce investment risks.

Rationally allocate financial staff according to the reality, and encourage them to update their professional knowledge. Enterprises should strengthen the education and training of financial management personnel and cultivate professional talents [8].

CONCLUSION

In summary, the operating and development environment of small and medium private enterprises in Zhejiang has undergone major changes. The financial management of private small and medium-sized enterprises is the foundation for the survival and development of enterprises. Small and medium private enterprises must actively adapt to changes and innovate financial management. Only by further strengthening financial management and optimizing the implementation of management measures can the scientific rationality of private small and medium enterprises in the market development be ensured. Enterprises need to pay attention to the importance of financial management innovation ideologically and continuously optimize financial management models.

At the same time, small and medium-sized enterprises actively adapt to the new requirements of the times, focus on innovating the financial management mechanism of small and medium-sized enterprises, and promote the informationization and precision of decision-making in small and medium-sized private enterprises.

References:

1. Wu Yajie (2019), "Discussion on the problems and countermeasures in the financial strategic management of small and medium-sized private enterprises", *Enterprise Reform and Management*, vol. 22, pp. 96—102.
2. Zhang Qihui (2017), "Analysis on financial management problems of private small, medium and micro enterprises in Zhejiang province", *Shopping Mall Modernization*, vol. 24, pp. 125—126.
3. Hande Karadag (2015), "Financial management challenges in small and medium-sized enterprises: a strategic management approach", *Emerging Markets Journal*, vol. 5, pp. 25—40.
4. Wang Zhanxiang (2013), "Problems and countermeasures in financial management of private enterprises", *Economic Research Guide*, vol. 28, pp. 170—204.
5. Zhu Shaodong (2011), "Discussion on issues related to strengthening enterprise fund management", *China Collective Economy*, vol. 6, pp. 177—178.

6. He Xin (2018), "Importance and methods for financial staff to raise service Awareness", *Fortune Today (Intellectual Property Rights in China)*, vol. 9, pp. 120.

7. Zhang Xuxia (2004), "Analysis on the current situation and countermeasures of financial management of private enterprises", *Economic Forum*, vol. 23, pp. 55—57.

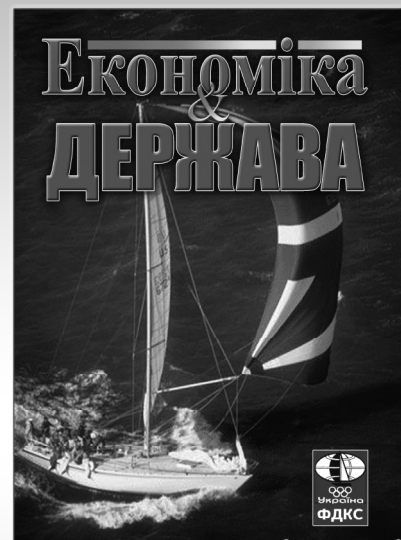
8. Ren Weijie and Cheng Lingli (2015), "Problems and countermeasures in financial management of small and medium-sized enterprises in China", *Time Finance*, vol. 26, pp. 178.

9. Yang Sijing and Zuo Qian (2011), "Analysis on the current situation of financial management in private enterprises and research on countermeasures", *China Commerce and Trade*, vol. 06, pp. 78—79.

10. Li Songlin (2017), "Discussion on the problems and countermeasures in the financial management of small and medium-sized enterprises", *Science, Technology and Economy*, vol. 30, pp. 179—181.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

A. Abbasov,
Director, Azerbaijan Scientific-Research and Designed-Prospecting Institute of Energetics,
under the "Azerenergy" JSC, Baku, Azerbaijan
ORCID ID: 0000-0003-0972-1413

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.48

ELECTRICITY MARKET ESTABLISHMENT AND ITS CURRENT SITUATION IN EUROPE

Аббасов Алі Яшар огли,
Директор, Азербайджанский Научно-Исследовательский и Проектно-Изыскательский
Институт Энергетики при АО "Азерэнержи", Баку, Азербайджан

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ И ЕГО СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ В ЕВРОПЕ

Usage of electricity is drastically differ today that it was first introduced. With development and industry, technology and raise of world population created new challenges and needs. Before he establishment of electricity markets, the industry was long been regulated by utility companies that had control the overall production, transmission and sales. Vertically integrated systems had one producer that managed the whole process and prices mainly regulated by the tariffs set by authorities. However, shifting from traditional method to a market theme has opened a new page in electricity industry. Thus, deregulated markets started to introduce split independent players such as producers, transmission companies and consumers. Starting from the 1980's enormous changes occurred in this field which reshaped today's electricity liberal markets. Moreover, electricity itself changed from being only commodity to a financial exchange instrument. Electricity Markets definition itself is still considered a new terminology in some parts of the world it's been in use for several decades in other parts. Liberal power markets brought new competition and higher utilization to the sector. Investors started to show interest in energy production, transmission and trades. Europe is one of the pioneers who implemented new liberal electricity markets shifting from traditional one. Nowadays, there electricity trades happen using three main channels: bilaterla agreements, physical markets, and financial markets. Bilateral agreements is the one that has the highest trade volumes among three. It is separate from regulated market conditions, and happen among the sellers and buyers based on agreements. Unlike bilateral contract, physical markets or spot market is regulated by dealers. Finally, financial markets of electiricyt is similar to derivatives markets use financials for trading. This article illustrates market integration, inter-market relations using experiences of European countries. The aim of this articke to briefly discuss the points of successfull market integration.

Використання електрики сьогодні сильно відрізняється від того, яким воно було з моменту виникнення. Розвиток промисловості, технологій і зростання населення світу створили нові проблеми і потреби. До створення ринків електроенергії галузь тривалий час регулювалася комунальними підприємствами, які загалом контролювали виробництво, передачу та продаж. Увертикально інтегрованих системах один виробник керував усім процесом, а ціни в основному регулювалися тарифами, що встановлюються владою. Однак перехід від традиційного методу до ринкового відкрив нову сторінку в електроенергетиці. Таким чином, на дерегульованих ринках почали з'являтися окремі незалежні гравці, такі як виробники, передавальні компанії та споживачі. Починаючи з 1980-х років у цій галузі відбулися величезні зміни, які змінили сьогоднішні ліберальні ринки електроенергії. Більш того, сама електроенергія з простого товару перетворилася на інструмент фінансового обміну. Саме визначення "Ринки електроенергії" до сих пір вважається новим терміном у деяких частинах світу, воно використовується вже кілька

десятиліть у багатьох країнах світу. Ліберальні енергетичні ринки принесли в сектор нову конкуренцію і більш високий рівень використання. Інвестори почали проявляти зацікавленість до виробництва, передачі і торгівлі енергією. Європа — одна з перших, хто запровадив нові ліберальні ринки електроенергії, відмовившись від традиційних. Нині торгівля електроенергією здійснюється за трьома основними каналами: двосторонні угоди, фізичні ринки і фінансові ринки. Двосторонні угоди — це ті, за якими обсяги торгівлі є найвищими з трьох вищевказаних. Це відбувається окремо від регульованих ринкових умов і відбувається між продавцями і покупцями на основі угод. На відміну від двосторонніх контрактів, фізичні ринки або спотовий ринок регулюються дилерами. Нарешті, фінансові ринки електрики схожі на ринки похідних фінансових інструментів, які використовують такі інструменти для торгівлі. Ця стаття ілюструє ринкову інтеграцію, міжринкові відносини, використовуючи досвід європейських країн. Мета статті — коротко обговорити моменти успішної ринкової інтеграції.

Key words: ENTSO-E, liberal electricity markets, market integration, electricity exchanges.

Ключові слова: ENTSO-E, ліберальні ринки електроенергії, ринкова інтеграція, біржі електроенергії.

INTRODUCTION

The market is where buyers and sellers meet and exchange takes place and thus the price is formed. Fetter (1924) defines the market as the place where many buyers and sellers trade under conditions similar to perfect competition. In perfect competition, each participant assumes that the market price is formed independently of his or her actions. In perfect competition, market participants are price takers and cannot affect the market price. Therefore, the perfect competition assumption makes sense only when there are many companies that have small shares in the market and produce exactly the same product. Since firms cannot affect the market price by changing the amount they supply, profit maximization depends on the amount of production. Every form of market in which the assumption of perfect competition does not materialize is a type of imperfect competition markets. The most contrasting market form to the perfect competition market is the monopoly where one firm dominates the entire market. If a company can produce a product cheaper than other companies with its cost and scale structure, it will be the only manufacturer in that market. Unless other companies produce at these costs, it remains the only producer in the market. These types of monopolies are called natural monopolies.

Electricity markets had such a structure until the liberalization process that continues today. Since the early 1990s, in the electricity industry, which traditionally has a state-controlled monopoly structure, there have been reforms aimed at the separation of the vertically integrated monopoly structure that governing generation, transmission, distribution and retail together, and the liberalization of markets to gain a competitive character. There are three main tools of reforms to ensure efficiency in markets: free access to the network, restructuring and deregulation [7].

The parts of the electricity industry that can be opened up to competition are the generation, wholesale and retail markets. Natural monopoly structure continues in transmission and distribution networks and their operation. The transmission and distribution networks that enable the generated electricity to reach the end consumer are structures that cover wide geographies and whose installation involves high investment costs. Since the establishment of alternative network structures will not

be economically and environmentally effective, transmission and distribution are operated over a single network. That is, the natural monopoly structure continues at the regional or national level in transmission and distribution [7]. However, these stages are subject to intensive regulation in order to ensure and protect the conditions of competition throughout the industry. Thus, it is tried to prevent the abuse of market power by incumbent companies and to ensure fair access of all market participants to the transmission and distribution networks. For this purpose, the operation of the network system is carried out by an independent system operator.

In a vertically integrated monopoly structure, a single company manages the production, transmission, distribution and sale of electricity to the end consumer. The company's field of activity can be a region or a city, or it can be a whole country. Early regulations to give the electricity markets a competitive edge focused on the decoupling of this vertically integrated structure and fair access of third parties to the grid.

Despite small differences, the motivation behind the liberalization of energy markets around the world has common ideological and political reasons. Especially, the expectation that the success achieved by liberalization in other markets can also be achieved in the energy sector and the need for the division of the monopoly structure. Despite small differences, the motivation behind the liberalization of energy markets worldwide has common ideological and political reasons. Especially, it can be mentioned that the success achieved by liberalization in other markets can be achieved in the energy sector and the need for the division of the monopoly structure. The competitive structure is expected to trigger technological innovations in the sector and increase economic efficiency [11]. However, the disruption of the monopoly structure has been possible with changes and developments in production, transmission and distribution technologies. In the electricity industry, this structure of the production process, which was accepted as a natural monopoly due to the economies of scale that required the use of large generation plants until the 1990s, could be disrupted as a result of the economic activity achieved by smaller generation plants thanks to new generation technologies. However, developments in information technologies and the operation of transmission

Table 1. list of power exchanges in Europe

Title	Involved countries	Established	Trade volume TW
APX Power NL	The Netherlands	1999	44
APX Power UK	UK	2000	62
Belpex	Belgium		24
BSP Southpool	Austria, Italy, Slovenia	2008	6
EEX	Germany	2002	2537
EPEX Spot	Austria, Belgium, France, Germany, Luxembourg, UK, the Netherlands, Switzerland	2008	566
EPIAS	Turkey	2015	99
EXAA	Austria, Germany	2001	8
EXIST	Turkey	2015	152.32
GME	Austria, France, Greece, Italy, Malta, Slovenia, Switzerland		312
HEEnEX	Greece	2018	
HUPX	Hungary	2010	22
IBEX	Bulgaria		
Nordpool Spot	Denmark, Estonia, Finland, Germany, Latvia, Lithuania, Norway, Sweden, UK	489	
OTE	Czech Republic	2001	20
OMIP	Netherlands, Malta, Belgium, Cayman Island, Denmark, Luxembourg	2006	30
OPCOM	Romania	2000	85
powernext	france	2001	1024
PXE	Czech Republic, Hungary, Poland, Romania, Slovakia	2007	24
TGE	Poland	1999	186

Source: Next Kraftwerke <https://www.next-kraftwerke.com/knowledge/power-exchanges-list>

and distribution networks played an important role in decoupling the vertically integrated structure in generation, transmission and distribution. Thus, it has been possible to open the production, wholesale and retail markets to competition in the electricity industry.

ELECTRICAL INDUSTRY MODELS

Four basic models have been identified regarding the structure of the electricity industry: Monopoly, Single Buyer Model, Wholesale Competition, Retail Competition. Until the electricity industry reforms, the first model prevalent worldwide is a vertically integrated monopoly industry structure with no competition. All sequential market activities from the generation of electricity to the sale to the end consumer are carried out by a single firm [7].

In the single-buyer (purchasing agent) model, competition is only allowed in the electricity generation phase. New production capacities are free to participate in the market. However, there is only one authority in the purchase of electricity from the producer. This institution negotiates with producers on behalf of all registered consumers. That is, at this stage, price formation takes place on a competitive principle. After the sale is realized, the electricity is sold to the suppliers who will provide the distribution at an updated tariff. Electricity is delivered to the end consumer by the supplier company. At this stage, the consumer has no chance to choose the supplier company. Retail prices do not form as a result of the functioning of the market mechanism. In other words, there is a monopoly structure in the distribution phase. However, the model is advantageous at the initial stage of reforms due to its simplicity [7].

Another more developed form of market is competitive wholesale markets. In such markets, manufacturers and distributors (retailers) or large users are in exchange without a mandatory intermediary institution. Since the

wholesale market is open to many buyers, a more realistic competition can be mentioned. On the other hand, in the retail sales phase, the consumer does not have the opportunity to choose the retailer to buy electricity [7].

In markets where the retail market operates in a competitive manner, consumers have the opportunity to choose the company from which they will purchase electricity. Like the wholesale market, the retail market operates with the market mechanism [7]. Of course, building such a market requires a specialization process both physically and in terms of training market participants. Another difficulty of such markets is that they require some strict regulations to protect the consumer [7].

During the starting phase of the liberalization process in the European electricity markets, electricity trading only realized with bilateral agreements and in over-the-counter markets. Bilateral agreements allow traders to trade without any exchange markets. Following the period when the first electricity directive was implemented, electricity exchanges started to be established in several European countries and started from 2016, pooled wholesale electricity markets organized. In electricity exchange markets, electricity trades in spot markets, intraday markets and in derivatives markets.

European Electricity Exchanges

Nord pool that includes Scandinavian and Baltic countries is the first multinational organized electricity market in the Europe. Unlike NETA (New Electricity Trading) in England and Wales, participation is not a mandatory even though it is a pooled market. Nord Pool managed to organize the largest international electricity market by adding Sweden in 1996, Finland in 1998, Denmark in 1999, Estonia in 2010, Lithuania and Latvia in 2013 to its pool. Nord Pool has 380 members and its trade volume reached 485 TWh in 2015 (table 1). Electricity

markets are still insufficient within Baltic countries and their connection with the rest of the European countries. It also has to be mentioned that, Estlink 1 and Estlink2 lines between Estonia and Finland, LitPol Link lines between Lithuania and Poland, Nordbalt lines between Lithuania and Sweden enormously increased the interconnections of Baltic countries with another European countries. Baltic Energy Market Action Plan (BEMIC) which mainly focuses on integration of Baltic countries to Europe and increasing the transmission lines, have been agreed in 2009 and started to be implemented since 2011. Litpol Link and Nordbalt transmission lines have been planned and realized within this plan. In the scope of 2015 Energy Supply Security Declaration liberal, competitive, transparent and efficient energy markets have been targeted. Additionally, the declaration aimed to realize integration and synchronizing with European countries.

The first organized electricity market in Europe was established in 1990 in England and Wales. The electricity market of England and Wales, which was designed as a pool model, was replaced by electricity exchanges in 2001 with the entry into force of NETA (New Electricity Trading Agreement). APX Power UK was founded in 2000 and is the UK's first independent electricity exchange. In 2003, both APX-UK and UKPX were active in England and Wales. With the entry into force of BETTA (British Electricity Trading and Transmission Agreement) in 2005, Scotland also joined the UK electricity market. In the UK, unlike other electricity markets in Europe, bids are structured in half-hour blocks rather than hourly blocks. The number of registered members of APX_UK in 2020 is 62; The trade volume was 62 TWh (Table 1). The UK and Dutch electricity markets are linked by the transmission line, which was completed in October 2010 and went into operation in April 2011. The first transmission line connecting the UK and French electricity markets is a 160 MW line built in 1961. Since this line was insufficient to meet the needs, it was replaced with a new 2000 MW system in 1975—1986. In November 2016, the transmission capacity of the line was reduced by half when a ship anchor damaged the cables during the Angus Storm.

The transition of the electricity markets to competition in the Netherlands started in 1989, but the real changes took place in 1995 and 1998. APX Power Netherlands (APX_NL) was established in 1999 based on the Nord Pool model. In October 2010, the APX group merged with the Belgian electricity exchange Belpex.

After the merger of APX and EPEX SPOT in 2015, EPEX SPOT became Europe's largest international electricity exchange. Until now, EPEX SPOT is Europe's second largest international electricity exchange, covering Germany / Austria, Luxembourg, France and Switzerland. In 2020, it had a total of 415 members and 566 TWh of trade (Table 1).

The electricity market in Germany was opened to competition in 1998. The trade that took place in the over-the-counter markets with bilateral agreements until the middle of 2000 was transferred to the organized market with the establishment of APX_DE in May, LPX in June and EEX in August. APX_DE closed in December 2000; LPX and EEX merged in 2002.

The deregulation of the electricity markets in France started in 2000, but the transition to competition took place at the end of 2001. The French electricity exchange Powernext was established in November 2000 with the support of NordPool. In September 2008, EPEX SPOT was created with 50% EEX and 50% Powernext support. Powernext in January 2009; EEX was transferred to EPEX SPOT in September 2009.

In April 2015, the APX group which included Belpex, merged with EPEX SPOT, thereby covering central-western Europe and the UK region. Since the end of 2016, it has been operating under the name EPEX SPOT.

The Spanish electricity exchange OMIE (OMEL) was established in 1997 with a mandatory participation. OMIE, which started its operations in Spain in 1998, covers the entire Iberian Peninsula since 2007 and is currently operated in accordance with the Nord Pool model. As of 2016, 80% of the electricity supply in Spain and Portugal is traded in OMIE. Geographically separated from the rest of Europe, the Iberian Peninsula was connected to France with the Infele transmission line, which was decided in 2008 and the construction was completed in February 2015. This line, which provides the electricity trade between Spain and France, started commercial operation as of October 2015. In the electricity markets, the foreign trade balance of countries varies from year to year due to market coupling, cross-border transmission network capacity constraints and price fluctuations. The foreign trade balance of electricity markets (exchanges) is the balance between physical electricity input and output in countries. The balance in the physical electricity flow and the balance of commercial transactions (export and import difference) are generally not equal in a system where the physical electricity flow is provided by interconnection between the two countries (ENTSO-E, 2015).

Unless there is a capacity constraint in the electricity trade between the regions, a single price is formed in the system. In this case, the entire regions can be evaluated as a single market. If the transmission network capacity between the regions is insufficient, a separate equilibrium price will occur in each market in the absence of trade between regions. If the trade between the regions exceeds the transmission network capacity, market splitting will occur. In this case, the system operator (TSO) can perform arbitrage trade from the low price zone to the high price zone by using the capacity of the line to the maximum. Market price occurred as a result of this will be lower less than the average of prices that will occur when markets are balanced separately [1].

TSO's profit obtained from arbitrage trade is called the "Constraint Management Fee" or the "Congestion rent". If electric current transmitted from region B to region A is f_{B-A} provided that $P_A > P_B$, TSO's profit is $(P_A - P_B) f_{B-A}$. This gain can be utilized in a way that contributes to increasing social welfare by transferring it to transmission network capacity investments or by sharing it among system users. On the other hand, TSO can also apply an optimization approach based on market balancing and market price formation separately. In European electricity markets, the market segregation method is applied in the North Pool. Accordingly, for example, while different prices may occur in each price zone determined according

to transmission network constraints in Sweden, it is possible for a single price to be formed in the remainder of the North pool.

In market matching, instead of dividing the market into sub-regions, more than one market is treated as a region connected by interconnections. In fact, transmission network capacity management applied in market divergence is also applied in market matching.

In market segregation, the fact that market participants only bid for the region they are affiliated to provides various advantages in terms of market operation. However, its implementation for networks covering a wide geography is difficult as it requires a structure that governs the transmission network capacity management of all price zones together [1].

Hence, the solution carried out for the integration of electricity markets in Europe is based on market matching. Examples of market matching include the central-western European region that includes France, Belgium, Germany / Austria and the Netherlands. Here, each country is a separate market that is part of a whole.

The fact that the right to access the cross-border transmission network is based on the auction between market participants creates an opportunity for arbitrage between markets. Short-term arbitrage supports price convergence and therefore market integration. On the other hand, as in North Pool, an approach that simultaneously clears the electricity markets and is based on optimization of transmission network sharing also supports the integration of markets.

Transmission network constraints are a factor that strengthens the fragmented structure of electricity markets and therefore the market power of producers in the region. In this context, market matching makes important contributions to the formation of a competitive market environment. With market matching, the number of firms competing in the market increases, and the opportunities for incumbent firms to apply market power are restricted. Here, it is important to target the independence of the system operator and the level of efficiency that maximizes social welfare in balancing the market. The efficiency level that can be achieved by market matching can be realized below the theoretical level due to differences in market design of participating markets, energy policies and the authority and responsibility of regulatory boards. Therefore, the success of market matching and therefore the construction of a fully integrated market depends on the harmonization of differences at national level or the establishment of an inclusive legal framework across Europe [1].

Market matching provides more competitive results in the market. However, market integration will increase the likelihood of competitive results. Market integration implies that the opportunities for firms to exercise market power are not possible, that firms compete in a single integrated market, not in discrete markets. Thus, market power will depend not on the shares of firms in their national markets but on their share in the integrated market, which will reduce the market power of firms in national markets.

Price Matching Zones (PCR)

Price Matching Zones (PCR) is a market matching solution initiated by European electricity exchanges to be

implemented across Europe. A common algorithm that takes into account the capacity constraints of the transmission network is applied in the calculation of day ahead electricity prices in PCR member markets. Central-western Europe (CWE), central-eastern Europe (CEE), central-south Europe (CSE), South-western Europe (SWE), France-United Kingdom-Ireland (FUI), Baltic and Scandinavian (Northern Europe) within the framework of PCR 7 regions are defined as NE) regions. Accordingly, the regions defined and the countries within the relevant region are as follows:

- CWE: Germany / Austria, Belgium, France, Netherlands, Switzerland, Luxembourg.
- CEE: Germany / Austria, Czech Republic, Poland, Hungary, Slovenia, Slovakia.
- CSE: Germany / Austria, France, Italy, Slovenia, Greece.
- SWE: France, Spain, Portugal.
- FUI: France, UK, Ireland.
- Baltic: Estonia, Lithuania, Latvia.
- NE: Sweden, Norway, Denmark, Finland.

The PCR initiative started in 2009, the parties signed their partnership agreement in June 2012. An important component of the PCR project was the development of a common price matching algorithm called EUPHEMIA (Pan-European Hybrid Electricity Market Integration Algorithm).

Originally developed for the Belgian electricity exchange Belpex, COSMOS was expanded into the CWE region in 2010 and became a pioneer in the development of EUPHEMIA. EUPHEMIA is an algorithm that solves the market coupling problem in day-ahead electricity markets within the framework of PCR. With EUPHEMIA, supply and demand are balanced for every period of the day in day-ahead electricity markets and market price. While calculating, the structural features of participating markets and transmission network capacity constraints are also taken into account. The algorithm calculates the market price, net positions and interregional electricity by processing the purchase and sale offers given to participating markets (national or regional). However, as a result of optimization, it is also possible for different prices to occur in different price zones. In case of price differences between EUPHEMIA and neighboring markets, an optimization problem designed to ensure full capacity utilization of the transmission network is solved. The most important advantage of EUPHEMIA over other algorithms, which is its predecessor, is that it can combine not only markets with the same or similar characteristics but also markets with different requirements under a single algorithm.

In this way, market matching can be successfully applied in regions with different market designs; inefficiencies arising from national differences are minimized. The three main objectives of EUPHEMIA are listed as creating competitive prices in the market, improving public welfare and ensuring efficient allocation of capacity [4].

When compared to the market, the maximization of social welfare is achieved by comparing the demand and supply of electricity. In intermarket transmission, more consumers and producers coincide, but there is

less consumer or producer surplus. EUPHEMIA optimizes social welfare defined as a function of consumer surplus producer surplus and constraint return variables to be greater than or at least equal to the scenario of no electricity transfer between markets [4].

In February 2014, the PCR project was expanded to include the Central Western Europe (CWE) and UK electricity markets as well as the Nordic and Baltic electricity markets (Nord Pool). Thus, the price matching region defined was named as North-West Europe (NWE). EUPHEMIA was first introduced in the NWE region. In May 2014, the South-western European region (SWE) matched with the NWE, with the participation of the Spanish and Portuguese electricity markets (OMIE). The Central and Eastern European (CEE) Electricity Markets Integration Initiative was implemented in November 2014 with the participation of the Czech Republic, Slovakia, Hungary and Romania under the multi-regional mapping (MRC) framework. In February 2015, the matching of Italy with the electricity markets of France, Austria and Slovenia was realized. Thus, the PCR project and thus the EUPHEMIA implementation have been expanded to cover approximately 85% of the trade in the European electricity markets at the beginning of 2016.

CONCLUSION

The aim of this study is to investigate the presence / extent of market integration in European electricity markets within the framework of the objective of a European common electricity market, the legal infrastructure of which is determined by the European Commission directives on electricity. To this end, it aims to investigate short-term movements of volatility between markets and long-term matching relationships by analyzing the relationships and interactions between market prices.

The study also aims to explain inter-market interactions with a focus on market integration. In other words, the study aims to shed light not only on the problem of integration in European electricity markets, but also on the process of overall market dynamics characterized by mutual interaction.

References:

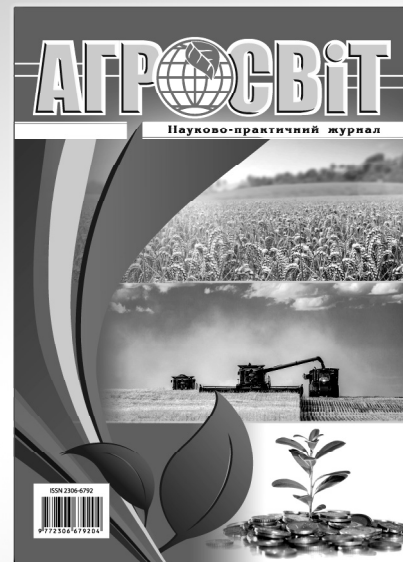
1. Veit, B. Haucap, J. and Heimeshoff, U. (2013), "Benefits of an integrated European electricity market", DICE Discussion Paper, vol. 109.
2. ENTSOE-E (2018), "Statistical Factsheet", available at: www.eepublicdownloads.azureedge.net/clean-documents/Publications/Statistics/Factsheet/entsoe_sfs2018_web.pdf (Accessed 30 Oct 2020).
3. EPDK (2010), "Electricity Market Report", available at: http://www.epdk.gov.tr/documents/elektrik_rapor_yayin/ElektrikPiyasasiRaporu2010.pdf (Accessed 30 Oct 2020).
4. PCR (2016), "Euphemia public Description", available at: www.hupx.hu/uploads/Piac%C3%B6sszeskapcsol%C3%A1s/Euphemia%20Public%20Description.pdf (Accessed 30 Oct 2020).
5. Fetter, F. A. (1924), "The economic law of market areas", The Quarterly Journal of Economics, vol. 38, no. 3, pp. 520—529.
6. Erbach, G. (2016), "Understanding electricity markets in the EU, European Parliamentary Research Service", available at: <http://www.easyres-project.eu/wp-content/uploads/2019/02/understanding-electricity-markets-in-the-eu.pdf> (Accessed 30 Oct 2020).
7. Hunt, S. (2002), Making Competition Work in Electricity, John Wiley & Sons, Hoboken, USA.
8. Bower, J. (2003), European Electricity Markets Structure and Trading, The Oxford Institute for Energy Studies, Oxford, UK.
9. Next Kraftwerke (2020), "List of power & energy exchanges worldwide", available at: <https://www.next-kraftwerke.com/knowledge/power-exchanges-list> (Accessed 30 Oct 2020).
10. Pagnier, L. and Jacquod, P. (2018), "How fast can one overcome the paradox of the energy transition? A physico-economic model for the European power grid", Energy, vol. 157, pp. 550—560.
11. Weron, R. (2006), Modeling and forecasting electricity loads and prices: A statistical approach, John Wiley & Sons, Hoboken, USA.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2020 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. М. Саковська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0003-2676-6170

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.54

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ПРОБЛЕМАТИКА ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

О. Sakovska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Tourism, Hotel and Restaurant Business, Uman National University of Horticulture

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF COOPERATION DEVELOPMENT IN THE FIELD OF AGRICULTURE: PROBLEMS AND SOLUTIONS

У статті досліджено питання формування концептуальних основ розвитку кооперації у сфері сільського господарства, зокрема заходів, що вживаються на державному рівні задля розвитку кооперативів. Вказано, що сільськогосподарська кооперація є комплексною системою, діяльність якої спрямована на розвиток сільського господарства і сталий розвиток сільських територій. З'ясовано, що на сучасному етапі розвитку, кооперація характеризується нестабільністю та невизначеністю. Встановлено, що одним із ключових факторів, які гальмують розвиток сільськогосподарської кооперації, є недосконалість чинного законодавства, яким регулюється діяльність сільськогосподарських кооперативів. Зазначено, що розвиток та підтримка кооперативного руху на селі дасть змогу вирішити комплекс соціально-економічних завдань, пов'язаних з підвищенням рівня життя сільського населення, зниженням рівня бідності на селі, розбудовою інфраструктури, розвитком аграрного сектору, і, як наслідок, покращення економіки, як на рівні регіону так і країни.

Визначено ключові проблеми, що перешкоджають ефективному розвитку кооперативного руху на селі. Розроблено комплекс практичних рекомендацій із вирішення проблемних питань у зазначеній сфері, зокрема щодо державної підтримки сільськогосподарських кооперативів і підвищення рівня їх продуктивності.

Agricultural cooperation is one of the important tools to support agricultural activities of the countryside. In recent years, the economic sector of Ukraine related to agriculture has faced a difficult situation, characterized by devaluation of rural residents, low motivation to work, lack of proper infrastructure, youth emigration, depopulation of rural areas and more. Therefore, the development and support of the cooperative movement in rural areas, particularly in the field of agriculture, will solve a set of socio-economic problems related with reduction of the urbanization volume, improvement of the living standards of the rural population, reduction of the rural poverty, infrastructure development, development of an agricultural sector, and as a result, economic improvements, both at the regional and national levels in general.

But, at present, the current stage of cooperation is characterized by instability and uncertainty. Despite the support measures implemented at the state level, the contribution of cooperation to the economic indicators of the country's development is minor. Thus, the study of the development of cooperation in the field of agriculture is currently gaining special relevance and requires further theoretical and methodological research.

The article examines the formation of conceptual foundations for the development of cooperation in the field of agriculture, in particular the measures taken at the state level for the development of cooperatives. It is indicated that agricultural cooperation is a complex system, the activities of which are aimed at the development of agriculture and sustainable development of rural areas. It was found that at the present stage of development cooperation is characterized by instability and uncertainty. It is established that one of the key factors hindering the development of agricultural cooperation is the imperfection and desuetude of the current legislation, which regulates the activities of agricultural cooperatives.

The key problems that hinder the effective development of the cooperative movement in rural areas have been identified. A set of practical recommendations for solving problematic issues in this area has been developed, particularly for the state support of agricultural cooperatives and increasing of their productivity.

Ключові слова: кооперація, сільське господарство, державна підтримка, розвиток, стратегія, сільська територія.

Key words: cooperation, agriculture, state support, development, strategy, rural area.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сільськогосподарська кооперація є одним з важливих інструментів підтримки аграрної діяльності на селі. За останні роки в економічному секторі України, пов'язаному із сільським господарством, склалася непроста ситуація, що характеризується знеціненням праці сільських жителів, низькою вмотивованістю до праці, відсутністю належної інфраструктури, виїздом молоді, депопуляцією сільських територій тощо. Тому розвиток та підтримка кооперативного руху на селі, зокрема, у сфері сільського господарства, дасть змогу вирішити комплекс соціально-економічних завдань, пов'язаних із зниженням урбанізаційних показників, підвищенням рівня життя сільського населення, зниженням рівня бідності на селі, розбудовою інфраструктури, розвитком аграрного сектору, і, як наслідок, покращення економіки як на рівні регіону так і країни загалом.

Тому дослідження питань розвитку кооперації у сфері сільського господарства наразі набуває особливої актуалізації та потребує подальших теоретико-методичних досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед публікацій, присвячених вивченню питання розвитку кооперації, особливої уваги заслуговують праці Гайдучького П.І. [4], Клокар О.О. [3], Лузана Ю.Я. [1], Лупенка Ю.О. [4], Маліка М.Й. [1], Мосійчук Н.О. [2], Скидана О.В. [6], Саблука П.Т. [4], Ушкаренко Ю.В. [13], Фінашиної Г.В. [7], Чурилової Т.М. [5], Шпикуляка О.Г. [13], Чмут А.В. [13] та ін.

Так, Малік М.Й. та Лузан Ю.Я. зазначають, що "в умовах глобалізації економіки важливим є розвиток сільськогосподарської кооперації та доступ особистих селянських і фермерських господарств до ринків аграрної продукції. Кооперація як особлива форма соціально-економічної діяльності характерна для всіх економічних систем" [1, с. 3].

Мосійчук Н. О. зауважує: "Для розвитку кооперації необхідна реальна підтримка з боку державних органів, впорядковане нормативно-правове поле діяльності для підприємств. Основними проблемами розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні можна визначити незавершеність реорганізації та структурної перебудови аграрної сфери, надзвичайно слабку матеріально-технічну базу кооперативів, особливо на фондомістких напрямках сільськогосподарського виробництва, недоступність кредитів та слабку фінансову підтримку розвитку сільськогосподарської кооперації з боку держави" [2, с. 30].

"Комплексний розвиток сільських територій та різних форм зайнятості сільського населення, можливий лише за умови налагодження ефективної сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі економіки", — зазначає Клокар О.О. [3, с. 16].

Гайдучький П.І., Саблук П.Т., Лупенко Ю.О. дійшли висновку, що "розвиток кооперації, особливо на початковому етапі, потребує державної підтримки, важливим чинником якої є розробка і реалізація спеціальних державних програм" [4, с. 190].

"Кооперативна модель сільського господарства має всі можливості для подолання нинішньої аграрної кри-

зи та стимулювання розвитку сільського господарства України. Світова практика кооперативного руху протягом багатьох років незмінно доводила і продовжує демонструвати високу результативність своїх економічних і соціальних функцій у розвитку аграрного й агропромислового виробництва", — вказує Чурилова Т.М. [5, с. 262].

"Становлення ефективної аграрної економіки потребує розвитку повноцінного інституту сільськогосподарської кооперації. Необхідність стимулювання розвитку сільськогосподарського кооперативного руху на сьогоднішній день є об'єктивною необхідністю, за рахунок чого можуть бути прискорені бажані позитивні зміни в економіці. Внаслідок обмеженої ресурсної бази розвиток сільськогосподарської кооперації стає особливо важливим для держави. Оскільки в найближчій перспективі інвестиційна привабливість і можливості аграрної сфери залишатимуться обмеженими, сільськогосподарські кооперативи потенційно виступають головним каталізатором розвитку сільського господарства в цілому", — вказує Скидан О.В. [6].

"Механізм сільськогосподарської кооперації — це динамічна система, що складається з ряду складових (функціональної, цільової, керуючої підсистем і підсистеми забезпечення) та елементів (правового, інформаційного, фінансово-кредитного, інноваційного, економічного, організаційного, інвестиційного, екологічного), ефективне функціонування та тісна взаємодія яких забезпечує задоволення різних потреб членів сільськогосподарських кооперативів, кооперативних організацій, об'єднань та інших суб'єктів господарювання. При цьому, механізм сільськогосподарської кооперації можливо розглядати як знаряддя, систему та процес", — резюмує у своїй роботі Фінашина Г.В. [7, с. 177].

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Аналіз представлених у науковій літературі дослідницько-популярних теорій і концепцій дав змогу всебічно оцінити проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні та зробити висновок по недостатності вивчення питання прикладного характеру, зокрема, стосовно підвищення рівня ключових засад розвитку кооперативного руху на селі, а тому потребує проведення ґрунтовних досліджень.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є вивчення питання стосовно формування концептуальних основ розвитку кооперації у сфері сільського господарства, зокрема заходів, що вживаються на державному рівні задля розвитку кооперативів.

Завданнями дослідження є визначення проблемних питань щодо розвитку кооперації на селі та надання практичних рекомендацій з вирішення даного питання.

Під час проведення дослідження використовувалися методи: абстрактно-логічний — при формулюванні мети і завдань дослідження; метод порівняльного аналізу — при аналізі інформаційних джерел, що характеризують роль сільськогосподарських кооперативів у забезпеченні зайнятості і підвищення рівня добробуту населення; індуктивний і дедуктивний методи — для виз-

начення ролі сільськогосподарської кооперації у розвитку аграрного сектору економіки та формуванні відповідних висновків; критичного аналізу — при дослідженні питання підтримки розвитку кооперації у сфері сільського господарства на державному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сільськогосподарська кооперація є комплексною системою, яка складається із сільськогосподарських виробничих і споживчих кооперативів, які у свою чергу формуються на основі співпраці сільськогосподарських товаровиробників, діяльність яких спрямована на розвиток сільського господарства і сталий розвиток сільських територій.

Згідно з Законом України "Про кооперацію" та Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію", кооперація — це система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів; сільськогосподарська кооперація — система сільськогосподарських кооперативів, об'єднань, створених з метою задоволення економічних потреб членів кооперативу [8; 9].

Сучасний етап розвитку кооперації характеризується нестабільністю та невизначеністю. Попри заходи підтримки, що реалізуються на рівні держави, внесок кооперації в економічні показники розвитку країни, є малозначними.

"В Україні як число сільськогосподарських кооперативів та сільськогосподарських товаровиробників, які є їх членами, так і їх частка у загальному обсязі реалізації сільськогосподарської продукції залишається мізерною. Так, частка сільськогосподарських виробничих кооперативів у загальному обсязі виробленої сільськогосподарської продукції в Україні складає менше 1%, а кількість фізичних осіб-членів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є меншою за 30000 осіб, що складає менше 0,2% сільського населення України" [10].

Організаційна структура сільськогосподарського ринку України характеризується великою часткою індивідуального виробництва, представленого домогосподарствами, особистими селянськими господарствами та фермерськими господарствами. Загальноприйнятим у всьому розвиненому світі способом підвищення ефективності малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників є їх об'єднання у різні форми організацій виробників з метою спільного виробництва, доступу до фінансових та матеріальних ресурсів та просування своєї продукції. У свою чергу одною з найбільш поширених і ефективних форм об'єднання сільгосптоваровиробників є сільськогосподарські кооперативи, частка яких на аграрному ринку ЄС складає 40—50%, а в окремих державах та секторах доходять до 70% [10].

За даними Державної служби статистики України станом на 1 травня 2017 року у державі зареєстровано 1023 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та 992 сільськогосподарських виробничих кооперативів [11].

"Основними недоліками чинного законодавчого регулювання у сфері сільськогосподарської кооперації

є його розпорощеність та неузгодженість, а також невідповідність закріпленої у ньому моделі сільськогосподарської кооперації сучасним реаліям та потребам. Зокрема положення основних актів законодавства в сфері сільськогосподарської кооперації, а саме положення Цивільного та Господарського кодексів України щодо кооперації, Закони України "Про кооперацію" та "Про сільськогосподарську кооперацію", не узгоджені між собою та роблять акценти на різних типах кооперативів. Більш того, у чинному Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію" визначаються лише особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, при цьому зі значним "зміщенням" такого спеціального законодавчого врегулювання виключно щодо сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з неприбутковим статусом. На практиці для сільгосптоваровиробників такий законодавчий підхід не є зручним та зрозумілим у користуванні, спричиняє вимушені колізії при застосуванні чинного законодавства й несе додаткові витрати на юридичний супровід та вирішення правових спорів" [10].

Не виправдав себе на практиці й жорсткий поділ сільськогосподарських кооперативів на виробничі та обслуговуючі. Так, змінами, внесеними до Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" у 2012 році, основний акцент у розвитку кооперації на селі було зміщено на сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Однак на практиці положення чинного Закону щодо неприбуткового статусу таких кооперативів, поєднані з встановленими цим Законом та Податковим кодексом України ознаками такого статусу, а саме можливістю здійснення операцій виключно з членами кооперативу, заборонаю сільськогосподарського кооперативу набувати право власності на продукцію та реалізовувати її від свого імені, неможливістю законного здійснення виплат на паї та їх повернення у разі ліквідації кооперативу, суттєво обмежили можливості для розвитку обслуговуючих кооперативів та знизили їх конкурентоздатність [10].

Але водночас зауважимо, що саме сільськогосподарська кооперація, поєднуючи в собі економічні та соціальні чинники, може стати (за умов належного законодавчого регулювання) однією з перспективних форм розвитку сільського господарства в Україні.

Для успішного розвитку кооперації необхідно удосконалювати способи і інструменти державної підтримки, надавати допомогу в оновленні матеріально-технічної бази кооперативів. Підвищенню економічної ефективності господарської діяльності кооперативів сприятиме й інтенсифікація сільського господарства, переведення його на інноваційний шлях розвитку.

Наразі на державному рівні вжито певних кроків щодо покращення ситуації у сфері сільськогосподарської кооперації. Так, новою редакцією Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 21.07.2020 (законопроект від 29.08.2019 р. № 856) [12] передбачалося урегулювання ключових питань створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні в єдиному законодавчому акті. Передбачено створення комплексної та зручної у користуванні законодавчої основи для сільськогосподарської кооперації, а також усунення існуючих на сьогодні колізій між різними законодавчими актами з цього питання.

Новою редакцією Закону "Про сільськогосподарську кооперацію" зберігається можливість для діючих сільськогосподарських кооперативів, за їх бажанням, продовжувати свою діяльність в умовах та з особливостями, які фактично ідентичні тим, за яких вони були утворені.

"Передбачено можливість утворення сільськогосподарського кооперативу, який здійснюватиме свою діяльність без мети одержання прибутку (з поширенням на нього обмежень щодо виду діяльності, операцій з нечленами та переходу права власності, які сьогодні існують для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів). Статутом сільськогосподарського кооперативу, який діє з метою одержання прибутку, також може бути передбачено обов'язкову трудову участь у діяльності сільськогосподарського кооперативу його членів — фізичних осіб (як це передбачено для сільськогосподарських виробничих кооперативів)" [12].

Також передбачається можливість утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативних об'єднань — так званих кооперативів другого рівня, які є поширеними у світі. Водночас для сільськогосподарських кооперативів (сільськогосподарських кооперативних об'єднань) зберігається й право засновувати та бути членами у кооперативних об'єднаннях, що утворюються відповідно до Закону України "Про кооперацію".

Законом закріплено та розкрито зміст таких принципів утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів (сільськогосподарських кооперативних об'єднань): добровільність та відкритість членства у сільськогосподарському кооперативі, сільськогосподарському кооперативному об'єднанні; демократичність; обов'язковість участі члена сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського кооперативного об'єднання у його господарській та іншій діяльності; автономність і незалежність; сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації (освіта, навчання, інформація); співпраця між кооперативами; урахування інтересів територіальної громади [12].

Згідно з цими принципами, які відповідають загальновизнаним принципам кооперації Міжнародного кооперативного альянсу, та з врахуванням досвіду інших розвинених держав закладаються чіткі основи управління кооперативом, визначаються права та обов'язки його членів у процесі діяльності сільгоспкооперативу, запроваджуються спеціальні положення щодо кооперативної освіти, участі сільськогосподарських кооперативів у реалізації соціальної функції на селі.

"Законом закладається ефективна модель економічної діяльності сільськогосподарського кооперативу, яка дозволяє підвищити його конкурентоздатність на аграрному ринку, запобігає подвійному оподаткуванню (як на рівні кооперативу, так і на рівні його членів), дає можливість діяти як з метою отримання прибутку, так і зберегти за собою неприбутковий статус.

Прикінцевими та перехідними положеннями Закону внесено зміни до Господарського та Цивільного кодексів, Законів України "Про кооперацію", "Про фермерське господарство", "Про особисте селянське господарство", а також положення, які врегульовують перехідні відносини щодо діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів, сільськогосподарських

Рис. 1. Алгоритм ключових дій щодо проведення державної політики у напрямі інноваційного розвитку сільськогосподарських кооперативів

Джерело: побудовано автором на основ проведеного дослідження.

обслуговуючих кооперативів, а також кооперативних об'єднань сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зареєстрованих на момент набрання чинності цим Законом" [12]. Але наразі Закон, за підписом Президента, повернуто ініціаторам та розробникам на доопрацювання.

Зважаючи на вищевикладене, на нашу думку, державна політика стосовно інноваційного розвитку кооперативного руху повинна бути спрямована на створення механізмів стимулювання зростання кількості кооперативних формувань на селі.

Алгоритм проведення державної політики інноваційного розвитку кооперативного руху відображено на рисунку 1.

Проведене дослідження та аналіз рисунка 1, дали змогу виявити декілька ключових проблем, що перешкоджають ефективному розвитку сільськогосподарських кооперативів і підвищенню рівня їх продуктивності. Виявлені проблеми можна ранжувати так:

— По-перше — земельні питання, тобто питання, пов'язані з оформленням права власності на землю та іншою інституціоналізацією земельних відносин.

У зв'язку з відсутністю законодавчо оформлених прав власності на землю члени кооперативу не можуть використовувати свою земельну ділянку у якості заставного активу, отримати під нього кредит. У зв'язку з цим виникають перешкоди для подальшого розвитку кооперативних формувань розширити своє господарство за рахунок збільшення площі земельних ділянок. Як наслідок, значні площі земель сільськогосподарського призначення залишаються необробленими.

Невизначеність права власності на сільськогосподарську землю породжує психологію "тимчасового власника" у тих, хто на ній працює. Не дає змоги їм здійснювати довгострокове планування та вкладати довгострокові інвестиції, спрямовані на збереження якості і підвищення родючості земель.

Проблема може бути вирішена за умови розв'язання таких питань:

1. Удосконалення нормативно-правової бази щодо регулювання обігу сільськогосподарських земель (Земельний та Господарський кодекс, інші закони, що регулюють правовідносини у сфері землі), а також прийняття відомчих підзаконних актів, спрямованих на спрощення оформлення права власності на земельні паї:

- спрощення кадастрового обліку;
- спрощення реєстрації прав власності на земель сільськогосподарського призначення, які належать одному власнику або знаходяться в частковій власності у формі паїв;
- зниження витрат, пов'язаних із землевпорядними роботами;
- спрощення процедури розмежування земель сільськогосподарського призначення.

2. Надання первинних консультаційних послуг керівникам та членам кооперативів стосовно оформлення земельних ділянок у власність через систему інформаційно-консультаційних центрів (ІКЦ).

3. Сприяння членам кооперативу у переоформленні прав власності на земельну ділянку. Для цього можливе субсидування з боку держави витрат на зазначені цілі, залежно від кадастрової вартості землі в цьому регіоні, але в розмірі, що не перевищує певний фіксований розмір.

4. Субсидування відсоткових ставок за довгостроковими кредитами на придбання у власність земельних ділянок, які знаходяться на правах довічного користування. Тим самим держава змогла б значно інституціоналізувати земельні відносини і створити для сільськогосподарських кооперативів довгострокову мотивацію для господарської діяльності на землі.

— По-друге — слаборозвинена збутова та логістична інфраструктура. Оскільки кооперативи повинні провадити свою діяльність не відокремлено, а інтегруватися у систему збутової та логістичної політики, то й удосконалення потребують саме дані сторони господарської діяльності.

Указана проблема обумовлена як відсутністю збутових підприємств / організацій, які діяли б на користь

виробників, так і інфраструктури первинної переробки сільськогосподарської продукції та інфраструктури її зберігання і транспортування. Завданням держави, за таких умов, є сприяння розвитку збутової інфраструктури за рахунок стимулювання створення збутових кооперативів, підтримка інвестиційних проектів будівництва сховищ сільськогосподарської продукції, продовольчих баз з первинної переробки сільгосппродукції (упаковка, очищення, заморожування тощо).

Проблема може бути вирішена за умови розв'язання таких питань:

1. Розвиток системи сільськогосподарських споживчих кооперативів, членами яких є фермерські господарства та інші форми малого підприємництва на селі. Першочерговим завданням, у такому випадку, є створення системи сільськогосподарських споживчих кооперативів (СПОК) на принципах багаторівневості. Першим кроком могло б стати надання державної одноразової допомоги на організацію сільськогосподарських споживчих кооперативів.

2. Субсидування відсоткових ставок по кредитах на реалізацію інвестиційних проектів, спрямованих на створення та розвиток інфраструктури для зберігання, первинної переробки та транспортування продукції сільськогосподарських кооперативів.

3. Створення підприємств, які виконують функції інтеграції і координації діяльності сільськогосподарських кооперативів на основі довгострокових контрактів.

— По третє — інновації, тобто максимально можливе використання і впровадження агроінновацій сільськогосподарськими кооперативами.

Проблема може бути вирішена за умови розв'язання таких питань:

1. Розробка та реалізація освітніх програм для членів кооперативу, спрямовані на їх навчання новим управлінським технологіям щодо ведення сільського господарства, застосування нових сільськогосподарських технологій і машин, тощо.

Інструментами реалізації освітньої політики впровадження агроінновацій в сферу сільського господарства може бути:

— створення освітніх центрів при акредитованих сільськогосподарських закладах вищої освіти;

— розробка інноваційних освітніх стандартів з урахуванням специфіки ведення сільськогосподарського бізнесу за економічних невизначених умов;

— субсидування витрат на закордонні стажування та курсів підвищення кваліфікації керівників та членів кооперативів.

2. Субсидування частини витрат сільськогосподарських кооперативів на лізингові платежі, що оплачуються за лізинговими операціями щодо купівлі інноваційної високопродуктивної сільськогосподарської техніки.

— По-четверте — проблеми, пов'язані з доступом до фінансових ресурсів у сфері інвестицій.

Проблема може бути вирішена за умови розв'язання таких питань:

1. Створення гарантійних фондів для часткового (що не перевищує 50%) фінансового забезпечення повернення короткострокових і довгострокових кредитів, що

залучаються кооперативами, у тому числі за рахунок фінансових ресурсів місцевих бюджетів (кошти об'єднаних територіальних громад).

2. Створення Банку типових проектів аграрних (рослинницьких та тваринницьких) комплексів і приміщень, призначених для сільськогосподарського виробництва, які б знаходилися у відкритому доступі до Інтернет-мережі для можливого використання кооперативами;

— По-п'яте — низький рівень об'єднання кооперативних формувань у Асоціації, некомерційні організації на принципах саморегулювання, самоврядування.

Проблема може бути вирішена за умови розв'язання таких питань:

1. Підвищення ролі асоціацій та інших некомерційних організацій, що представляють малі форми підприємництва на селі, зокрема кооперативи, у розробці та реалізації державної економічної політики із розвитку сільського господарства.

2. Розробка і реалізація механізму інтеграції сільськогосподарських кооперативів з іншими формами господарювання, наприклад агрохолдингами.

Вітчизняний і міжнародний досвід засвідчує той факт, що кооперація є одним з найбільш дієвих механізмів адаптації сільського господарства до нових економічних умов.

Зазначимо, що у сільськогосподарських кооперативах економічна ефективність значною мірою залежить від рівня інтенсивності виробництва. Наразі за існуючих умов економіки найважливішими напрямками інтенсифікації виробництва, зокрема у сільськогосподарських кооперативах є застосування інтенсивних ресурсозберігаючих технологій, освоєння науково обґрунтованих сівозмін, використання перспективних високоврожайних сортів рослин і високопродуктивних порід худоби і птиці, внесення оптимальних доз мінеральних і органічних добрив, використання біологічних і хімічних методів захисту сільськогосподарських культур, зміцнення кормової бази тощо. Також підвищенню ефективності діяльності кооперативів сприятиме технічна модернізація виробництва, створення єдиної виробничого ланцюга: вирощування продукції, її переробка, зберігання, сортування, пакування і збут.

ВИСНОВКИ

Проведені в Україні аграрні перетворення привели до формування багатуоукладної економіки, яка передбачає різноманіття організаційно-правових форм господарювання. Однією з форм колективного господарювання на селі є сільськогосподарські кооперативи.

Ключові питання державної підтримки сільськогосподарської кооперації мають бути спрямовані на створення ефективного економічного середовища для успішного розвитку кооперативів на селі. Необхідно зробити більш доступними фінансово-кредитні ресурси, в тому числі й для розвитку матеріально-технічної бази зберігання, переробки, транспортування та реалізації сільськогосподарської продукції за рахунок пільгового кредитування, знизити податкове навантаження шляхом скасування податку на майно і скоротити страхові виплати в державних позабюджетних фондах (пенсійний, соцстраху і обов'язкового медичного страхування). Держава повинна надати допомогу в створенні май-

нової бази сільськогосподарського виробництва шляхом передачі на пільгових умовах у користування державного майна, землі, відшкодування частини витрат на виробництво. Це буде сприяти розвитку кооперації, зростання економічної активності сільського населення і його зайнятості, збільшення доходів та відродженню села.

У підсумку слід зазначити, що розвиток сільськогосподарської кооперації має стати одним з першочергових стратегічних напрямків економічної політики України. Державна підтримка кооперативного руху на селі повинна бути сталою та мати тенденцію до збільшення, оскільки за допомогою розвитку кооперативів, можна вирішити соціально-економічні проблеми на селі, зокрема підвищити рівень якості життя сільського населення, і, як наслідок — сприяти розвитку сільських територій, які наразі переживають складну економічну та демографічну кризу.

Література:

1. Малік М.Й., Лузан Ю.Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. Економіка АПК. 2010. № 3. С. 3—9.
2. Мосійчук Н.О. Сучасний стан розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2018. Вип. 284. С. 24—33.
3. Клокар О.О. Сільськогосподарська кооперація в Україні: ретроспективний та перспективний аналіз ефективного розвитку. Сталий розвиток економіки. 2013. № 6. С. 16—23.
4. Гайдуцький П.І., Саблук П.Т., Лупенко Ю.О. Аграрна реформа в Україні. К.: ННЦ ІАЕ, 2005. 424 с.
5. Чурилова Т.М. Державне регулювання розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Часопис Київського університету права, 2013. Вип. 4. С. 262—265.
6. Скидан О.В. Інституціоналізація розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Ефективна економіка. 2010. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_7_6 (дата звернення: 03.11.2020 р.).
7. Фінашина Г.В. Механізм сільськогосподарської кооперації: сутність, структура та особливості функціонування. Вісник ЖНАЕУ. 2011. № 1, Т. 2. С. 170—179.
8. Про кооперацію. Закон України Документ № 1087-IV від 15.08.2020, підстава — 819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text> (дата звернення: 03.11.2020 р.).
9. Про сільськогосподарську кооперацію. Закон України № 469/97-ВР від 17.07.1997 р. у редакції від 19.01.2013, підстава — 5495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.11.2020 р.).
10. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 25.06.2018 № 856. Головний правовий портал України, 2020. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI00295A.html (дата звернення: 03.11.2020 р.).
11. Динаміка зареєстрованих сільськогосподарських кооперативів у 2019 році. Державна служба статистики України, 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 03.11.2020 р.).
12. Прийнято Закон "Про сільськогосподарську кооперацію" від 21.07.2020. Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. Новинний Центр. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/196317.html> (дата звернення: 03.11.2020 р.).
13. Sakovska O., Shpykuliak O., Ushkarenko Iu., Chmut A. Socio-economic institutions for development of cooperation. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2018. Vol. 4. № 27. pp. 513—521.

References:

1. Malik, M.Y. and Luzan, Yu.Ya. (2010), "Problems of cooperation and integration relations in agroindustrial complex". *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 3—9.
2. Mosiichuk, N.O. (2018), "Current state of development of agricultural cooperation in Ukraine". *Bioekonomika i agrarnij biznes Naukovij visnik NUBiP Ukrainy*, vol. 284, pp. 24—33.
3. Klokar, A.A. (2013), "Agricultural cooperatives in Ukraine: a retrospective and prospective analysis of effective development", *Stalij rozvitok ekonomiki*, vol. 6, pp. 16—23.
4. Hajduts'kyj, P.I. Sabluk, P.T. and Lupenko, Yu.O. (2005), *Ahrarna reforma v Ukraini [Agrarian reform in Ukraine]*, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
5. Churylova, T.M. (2013), "The State regulation of the development of agricultural service cooperatives", *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, Vol. 4, pp. 262—265.
6. Skydan, O.V. (2010), "Institutionalization of agricultural cooperatives in Ukraine". *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 8, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_7_6 (Accessed 3 November 2020).
7. Finashyna, H.V. (2011), "Mechanism of agricultural cooperation: essence, structure and features of functioning", *Visnyk ZhNAEU*, vol. 1, pp. 170—179.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On Cooperation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text> (Accessed 3 November 2020).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Agricultural Cooperation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 3 November 2020).
10. The main official site of Ukraine (2020), "The explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Agricultural Cooperation", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI00295A.html (Accessed 3 November 2020).
11. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2020), "Dynamics of registered agricultural cooperatives in 2019", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 3 November 2020).
12. Information Department of The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "Accepted The Law "On Agricultural Cooperation" of 21.07.2020", URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/196317.html> (Accessed 3 November 2020).
13. Sakovska, O. Shpykuliak, O. Ushkarenko, Iu. Chmut, A. (2018). "Socio-economic institutions for development of cooperation". *Financial and credit activities: problems of theory and practice*, Vol. 4, no. 27, pp. 513—521.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2020 р.

*В. М. Ходаківський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0003-3913-7461*

*Д. В. Степанчук,
магістрант кафедри економіки і підприємництва,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0003-4544-0838*

*О. О. Дубовенко,
магістрант кафедри економіки і підприємництва,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0002-0124-0256*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.61

СТРАТЕГІЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ УМОВ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

V. Khodakivskyi,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of economics and business, Polissya National University, Zhytomyr
D. Stepanchuk,
Master student of the Department of economics and business, Polissya National University, Zhytomyr
O. Dubovenko,
Master student of the Department of economics and business, Polissya National University, Zhytomyr

STRATEGIC ALTERNATIVES TO INVESTMENT SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN ZHYTOMYR REGION

Узагальнено підходи до тлумачення поняття стратегічного сталого розвитку умов інвестиційного забезпечення аграрних підприємств. Визначено сутнісні підходи до інтерпретації поняття інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Узгоджено поняття сталості інвестування аграрних підприємств. Систематизовано структурні підходи щодо методології дослідження сталих інвестиційних зв'язків у системі ефективного інвестиційного забезпечення аграрних підприємств регіону. Проведено групування впливів факторних ознак у структурних умовах інвестування аграрного сектора Житомирської області. Досліджено визначальні фактори впливу на процеси сталого інвестування аграрних підприємств. Виокремлено належні рекомендації щодо поліпшення стратегічних альтернатив інвестиційного забезпечення аграрних підприємств. Обґрунтовано економіко-статистичну оцінку залежності умов інвестиційного забезпечення аграрних підприємств від можливих виробничо-економічних параметрів. Систематизовано можливі напрями розвитку стратегічного інвестування аграрних підприємств Житомирської області.

Approaches to the interpretation of the concept of strategic sustainable development of investment support of agricultural enterprises are generalized. The analysis of the material base of the operating agrarian enterprises concerning possibilities of realization of programs of strategic investment maintenance of their sustainable development is carried out. Significant approaches to the interpretation of the concept of investment support of agricultural enterprises are identified. The concept of sustainability of investments of agricultural enterprises is agreed. Structured approaches to the methodology of research of sustainable investment relations in the system of effective investment support of agricultural enterprises of the region are systematized. It is recommended to constantly translate the processes of economic activity of agricultural enterprises in the conditions of their sustainable development in order to significantly increase the levels of their social and environmental orientation. The grouping of influences of factor features in structural conditions of investment of agrarian sector of Zhytomyr region is carried out. The determining factors influencing the processes of sustainable investment of agricultural enterprises are studied. Relevant recommendations for improving strategic alternatives for investment support of agricultural enterprises are highlighted. The economic and statistical assessment of the dependence of the conditions of investment support of agricultural enterprises on the possible production and economic parameters is substantiated. The possible directions of development of strategic investment of agricultural enterprises of Zhytomyr region are systematized. The efficiency of using the resource potential of agricultural enterprises in the context of its impact on the efficiency of investment processes and the impact on the level of investment attractiveness of agricultural enterprises is analyzed. The dependence of strategic investment conditions on globalization processes in the structure of stable economic environment of regional agricultural structures is proved. The list of recommendations for achieving the conditions of strategic investment in the agricultural sector of Zhytomyr region is substantiated.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційне забезпечення, сталий економічний розвиток, стратегічні альтернативи інвестування, аграрні підприємства, групування, економіко-статистичний аналіз.

Key words: investments, investment support, sustainable economic development, strategic investment alternatives, agricultural enterprises, groupings, economic and statistical analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

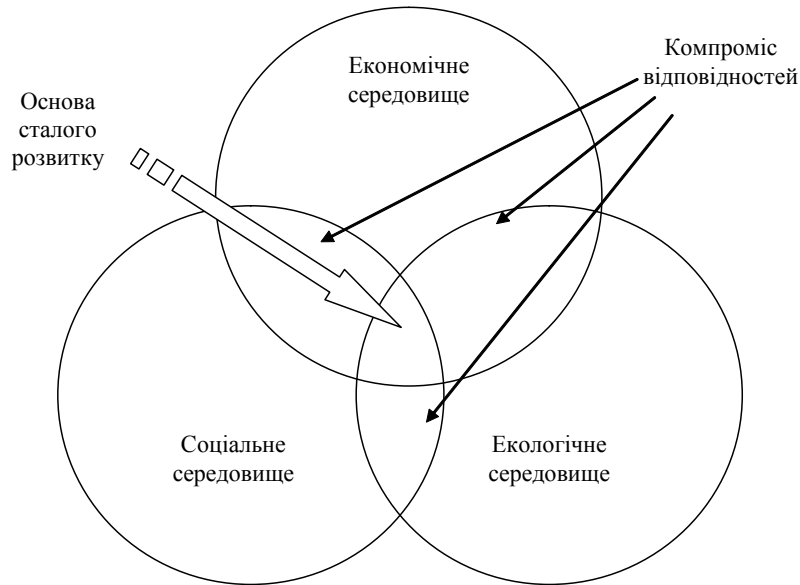
Стратегічне інвестиційне забезпечення аграрних підприємств Житомирської області набуває досить важливої актуальності в сучасних умовах нестабільного економічного середовища, особливо в умовах поширення коронавірусної інфекції та значного зниження рівнів інвестиційної активності. Особливо важливе значення слід приділити умовам інвестиційного забезпечення саме сталого розвитку аграрних підприємств з обов'язковою умовою формування чітких стратегічних альтернатив розвитку з причини їх відсутності та на умовах сталості. Вирішення зазначеної проблеми відноситься до важливого загальнонаціонального завдання щодо забезпечення продовольчої безпеки країни, стримування стрімких умов розвитку інфляційних процесів та залучення інвестиційних ресурсів в аграрну сферу Житомирської області. Суть практичної складової зазначеної тематики дослідження полягає в реальному поєднанні факторів розвитку економічного аграрного се-

редовища з екологічним та соціальним середовищем та стратегією їх інвестиційного забезпечення. В свою чергу зміни умов земельних відносин потребують докорінної перебудови умов реалізації процесів стратегічного інвестиційного забезпечення діяльності аграрних підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблематиці дослідження умов інвестиційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств присвяченні дослідження таких вчених: С.А. Гуткевича, М.Я. Дем'яненка, І.Й. Дороша, М.Ю. Коденської, М.М. Кропивка, Ю.О. Лупенка, О.В. Ролінського, О.М. Шестопаля та ін. [2].

У цих працях розглядаються загальні питання інвестування аграрних підприємств, принципи та методи за-

Рис. 1. Сутнісна основа сталості аграрного середовища в загальній схемі господарських відносин

Джерело: розроблено авторами на основі [7, с. 207—229].

лучення інвестицій, шляхи подолання кризових ситуацій в інвестиційному аграрному середовищі та методологічні принципи їх реалізації. Проте недостатнім та мало дослідженим залишається питання розробки та реалізації стратегії інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств саме на регіональному рівні, оскільки реорганізаційні процеси розвитку територіальних громад та нестабільність ринкового середовища потребують негайних дій щодо радикальних змін у системах та структурах існуючих інвестиційних відносин конкретних товаровиробників, оточуючого екологічного середовища, держави та соціуму задіяного в виробництві, переробці та реалізації сільськогосподарської продукції і сировини.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданнями дослідження є: визначення існуючих тенденцій, норм, проблем та перспектив інвестиційного забезпечення аграрних підприємств Житомирської області з оцінкою їх впливів на екологічне та соціальне середовище з наступним групуванням і систематизацією вказаних чинників з метою побудови основних елементів їх стратегічних альтернатив розвитку на перспективу.

Об'єктом дослідження є процес інвестиційного забезпечення аграрних підприємств Житомирської області в структурі докорінної перебудови умов аграрних відносин з позиції забезпечення їх сталості (екологічний та соціальний ефекти) та виокремлення стратегічних альтернатив їх розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Як соціальні, так і екологічні результати безумовно є похідними від економічних наслідків інвестицій. Чим вища економічна ефективність, тим за однакових інших

умов, буде вищою соціальна і екологічна ефективність і навпаки. Але одночасно існує і зворотній зв'язок: з підвищенням соціальної і екологічної ефективності зростає опосередковано і економічна ефективність, тобто наявним є ефект мультиплікатора. Отже, економічна ефективність інвестицій перебуває у нерозривній єдності із соціальною та екологічною ефективністю [9, с. 191—193].

В сучасних умовах ефективні інвестиції є основою сталого розвитку сільськогосподарських підприємств та галузі загалом. Забезпечення сталого розвитку сільського господарства передбачає реалізацію його багатофункціональної ролі в суспільстві. За визначенням ОЕСР, концепція багатофункціональності базується на визнанні сільського господарства діяльністю, яка забезпечує різні результати: створює не тільки продукцію, але й блага нетоварного характеру, такі як продовольча безпека, агроландшафт, збереження пам'яток культурної спадщини, які класифікуються як суспільні цінності. Завдяки чому сільське господарство є унікальним інструментом сталого суспільного розвитку, оскільки воно сприяє цьому розвитку як вид економічної діяльності, як джерело доходів і як постачальник екологічних послуг [3].

Позиція щодо поняття "сталий розвиток" полягає у зосередженні уваги не стільки на стабільності чи стійкості розвитку, скільки на згармонізованості розвитку за його складовими — економічною, соціальною та екологічною. Сталий розвиток є збалансованим, постійним зростанням як економічних, так соціальних і екологічних параметрів пропорційними темпами, забезпечуючи загальний прогрес системи за всіма її складовими [7, с. 211—212].

Проблемність визначення поняття "сталий розвиток" обумовлена складністю об'єкта дослідження (аграрного підприємства) як інтегрованої системи, що об'єднує три досить самодостатні підсистеми — економічну, соціальну і екологічну, зі своїм різноманіттям зав-

Таблиця 1. Ефективність сталості використання ресурсного інвестиційного розвитку аграрних підприємств Житомирської області в аспекті оцінки їх ресурсного підходу та рівнів рентабельності, 2017—2019 рр.

Показник	Рік			Відхилення, +/-
	2017	2018	2019	2019 р. до 2017 р.
Рівень рентабельності основних засобів виробництва, %	4,4	4,8	4,3	-0,1
Рівень рентабельності основних засобів виробництва за результатами їх використання, %	6,3	6,6	5,4	-0,9
Рівень рентабельності оборотних засобів аграрних підприємств за балансовою вартістю, %	10,3	10,1	10,1	-0,2
Рівень прибутковості трудових ресурсів аграрних підприємств, тис. грн/чол.	8,7	9,3	7,4	-1,3
Рівень прибутковості земельних ресурсів аграрних підприємств, тис. грн/га	2,4	2,6	2,1	-0,3
Отримано чистого прибутку у розрахунку на:	-	-	-	-
1 грн амортизаційних відрахувань, грн	0,17	0,19	0,19	0,02
1 грн матеріальних витрат, грн	0,15	0,16	0,14	-0,01
1 грн витрат на заробітну плату працівників, грн	0,11	0,13	0,12	0,01

Джерело: розраховано авторами на основі офіційних даних Державної служби статистики України (Головного управління статистики в Житомирській області), за 2017—2019 рр.

дань. Такі підсистеми за своєю сутністю є нестабільними. Навіть за досягнення поставлених цілей в рамках певної підсистеми не гарантується сталості розвитку загальної системи. Крім того, існує певна об'єктивна конкурентність між розвитком підсистем, оскільки всі вони функціонують і розвиваються за рахунок загальних обмежених ресурсів [7, с. 219]. Наочність зазначеної взаємозалежності наведено на рисунку 1.

Концептуальні засади сталого розвитку аграрного виробництва полягають у такому: реалізація багатофункціональності розвитку сільського господарства, що забезпечує унікальність цього сектора в якості інструмента сприяння розвитку національної економіки; еколого-соціальний імператив у моделі

сталого розвитку сільського господарства, з погляду на особливе значення його насамперед для задоволення людських потреб у харчуванні; екологічність розвитку, оскільки галузь взаємодіє з природними ресурсами і функціонує у середовищі "квазіприроди"; зрівноваженість галузевого і територіального розвитку; вирівнювання територіальної асиметрії аграрного і сільського розвитку; гармонійне (відповідно до об'єктивних економічних законів) співіснування великих і дрібних агроформувань; важливість превентивних убезпечуючих заходів; інноваційна, науково обґрунтована основа підходів до інтегрованого управління людськими, виробничими і природними ресурсами [6, с. 67].

Таблиця 2. Групування аграрних підприємств Житомирської області за масштабами виробництва та рівнем інвестиційного забезпечення 2017—2019 рр.

Показники	Групи аграрних підприємств за обсягом валової продукції, тис. грн			III група в % до I	Середнє значення показника
	I	II	III		
	до 1700	1700-5500	понад 5500		
Кількість підприємств, од.	277	203	54	19,5	534
Валова продукція підприємства, тис. грн	11750,1	82101,4	210112,6	17,9	58554,4
Обсяг виробничих витрат з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	3,5	3,1	2,4	68,5	3,2
Середньорічний рівень продуктивності праці, тис. грн	62,3	102,1	196,1	3,2 р.	90,9
Рівень використання землі, тис. грн	1,9	2,3	4,8	2,5 р.	2,3
Коефіцієнт окупності витрат	0,98	1,13	1,43	145,9	1,08
Сума інвестицій з розрахунку на 1 підприємство, тис. грн	3432,0	9312,8	46231,4	13,5	9995,6

Джерело: розраховано авторами на основі офіційних даних Державної служби статистики України (Головного управління статистики в Житомирській області), за 2017—2019 рр.

Таблиця 3. Групування аграрних підприємств Житомирської області за обсягом реалізованих виробничих витрат у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь та факторними показниками їх взаємозалежності, 2017–2019 рр.

Показники	Групи підприємств за реалізованим обсягом виробничих витрат на 1 га с.г. угідь, тис. грн			III група в % до I	Середнє значення
	I	II	III		
	до 3,0	3,0-3,5	понад 3,5		
Кількість підприємств	156	312	66	-	534
Обсяг виробничих витрат з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	2,4	3,9	4,6	191,7	3,6
Валова продукція підприємства, тис. грн	19212,9	73112,7	191850,7	9,9 р.	72042,2
Площа сільськогосподарських угідь підприємства, га	786	2544	5500	7,0 р.	2395,8
Середньорічний рівень продуктивності праці, тис. грн	49,5	126,7	173,1	3,5 р.	109,9
Рівень використання землі, тис. грн	2,6	3,9	6,1	2,3 р.	4,2
Коефіцієнт окупності витрат	0,96	1,15	1,46	152,1	1,13
Сума інвестицій з розрахунку на 1 підприємство, тис. грн	3630,1	7036,9	27223,2	7,5 р.	8536,6

Джерело: розраховано авторами на основі офіційних даних Державної служби статистики України (Головного управління статистики в Житомирській області), за 2017–2019 рр.

Ефективність сталості використання виробничих ресурсів аграрних підприємств регіону оцінено за системою показників, яка складається з двох підсистем: рентабельності (прибутковості) застосовуваних ресурсів і виробничо спожитих ресурсів. Оскільки виходили з тієї обставини, що виробничі ресурси, які задіяні в процесі виробництва, мають дві форми свого існування: застосовувані та виробничо спожиті. Величина останніх дорівнює розміру застосовуваних (авансованих) ресурсів, помножених на швидкість їх обороту. І оскільки в сільському господарстві навіть один і той самий виробничий процес може здійснюватися з неоднаковою

швидкістю обороту ресурсів, то саме цим і зумовлюється необхідність визначати окремо показники ефективності використання застосовуваних і виробничо спожитих ресурсів (табл. 1) [4].

У 2019 р. за базовими показниками прибутковості аграрних підприємств слід відзначити тенденцію до реального зниження альтернатив для залучення інвестиційних ресурсів на основі показників сталості галузі, крім того спостерігається суттєвий спад рівня рентабельності основних засобів виробництва на 0,9 % у 2019 р. у порівнянні з 2017 р. Натомість, у розрахунку отриманого чистого прибутку у 2019 р. на 1 грн амортизаційних

Таблиця 4. Результати кореляційно-регресійного аналізу залежностей впливу виробничих факторів аграрних підприємств Житомирської області на обсяги інвестиційного забезпечення в умовах сталого економічного середовища 2017–2019 рр.

Вхідні показники факторного аналізу	Статистичний вираз тісноти залежності
Валова продукція аграрних підприємств (Y) від обсягів надходження інвестиційних ресурсів (X1)	$Y = 2213,26 + 0,854X1$
Інтенсивність проведення господарської діяльності (обсяг виробничих витрат на 1 га с.г. угідь) (Y) від обсягів надходження інвестиційних ресурсів (X1)	$Y = 3,2131 + 0,0341X1$
Продуктивність праці працівників аграрних підприємств, середньорічне значення (Y) від обсягів надходження інвестиційних ресурсів (X1)	$Y = 92,312 + 0,544X1$
Рівень середньорічного використання земельних ресурсів підприємства (Y) від обсягів надходження інвестиційних ресурсів (X1)	$Y = 3,047 + 0,0072X1$
Рівень повної собівартості реалізованої продукції аграрних підприємств, середньорічне значення (Y) від обсягів надходження інвестиційних ресурсів (X1)	$Y = 976,9 + 0,6652X1$
Рівень валової виручки аграрних підприємств від реалізації продукції підприємства, середньорічне значення показника (Y) від обсягів надходження інвестиційних ресурсів (X1)	$Y = 775,62 + 0,8112X1$
Рівень чистого прибутку від реалізації товарної продукції аграрного підприємства, середньорічне значення (Y) від обсягів надходження інвестиційних ресурсів (X1)	$Y = 2,012 + 0,224X1$
Рівень рентабельності виробництва аграрних підприємств, середньорічне значення (Y) від обсягів надходження інвестиційних ресурсів (X1)	$Y = 3,002 + 0,6771X1$

Джерело: розраховано авторами на основі офіційних даних Державної служби статистики України (Головного управління статистики в Житомирській області), за 2017–2019 рр.

відрахувань та 1 грн витрат на заробітну плату спостерігається тенденція до зростання 0,02 та 0,01 грн відповідно, що може пояснюватися значним ростом світових цін на продукцію аграрних підприємств в проаналізований період 2017—2019 рр.

Отже, враховуючи наявні проблеми та тенденції розвитку аграрних підприємств Житомирської області, а також опираючись на результати проведеного соціологічного опитування спеціалістів аграрного сектора області, можна визначити чинники, які перешкоджають забезпеченню сталого інвестиційного розвитку досліджуваних підприємств. Серед них основними є такі: брак коштів для ведення господарської діяльності; недостатній рівень професійної підготовки керівників сільськогосподарських підприємств у контексті застосування сучасних технологій виробництва продукції, організації та управління праці, техніки та сировинних ресурсів тощо; застарілі (енерго- та ресурсозатратні) технології виробництва продукції, високий ступінь морального і фізичного зносу техніки та устаткування; низький рівень забезпеченості інформаційними ресурсами та співробітництва з суб'єктами ринкової інфраструктури; відсутність участі сільськогосподарських підприємств у інтеграційних процесах (за горизонтальним та вертикальним векторами) [10].

При аналізі вищенаведених показників було виявлено тенденцію змін щодо різниці в масштабності процесів виробництва, а також факторів котрі на них впливають. Крім того, було виявлено факт наявності вільних обігових коштів, в значних фінансових забезпеченнях, саме в тих підприємствах котрі мають площі сільськогосподарських угідь понад 5500 га та займаються вирощуванням високорентабельних сільськогосподарських культур. Водночас для проведення процесів ефективного інвестиційного забезпечення аграрних підприємств на умовах сталості в короткостроковому господарському періоді необхідно реалізовувати умови такого забезпечення саме для малих та середніх за розмірами підприємств, оскільки вони здатні миттєво реагувати напливність та швидку зміну умов зовнішнього середовища. З огляду на наведені факти варто структурувати та узагальнити за масштабами виробництва аграрні підприємства Житомирської області, оцінити інвестиційні перспективи кожної з наведених груп та розробити низку заходів щодо ефективного процесу залучення та використання інвестиційних надходжень на умові сталого їх середовища (табл. 2).

За проведеним аналізом в таблиці 2 масштаби діяльності аграрних підприємств в значній мірі впливають на основні показники ефективності, при цьому: обсяг виробничих витрат з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах 3 групи на 68,5 % вищий ніж у підприємствах 1 групи, що в значній мірі впливає на рівень їхніх конкурентних переваг; середньорічний рівень продуктивності праці у аграрних підприємствах 3 групи в порівнянні з підприємствами 1 групи вищий у 3,2 раза, що свідчить про надзвичайно високий рівень ефективності використання трудового потенціалу та його фондоозброєності; рівень використання земельних ресурсів у аграрних підприємствах на 45,9 % вищий ніж у підприємств 1 групи, при цьому в розрахунок цього показника

статистичним управлінням було включено землі підприємств переробної сфери аграрних підприємств Житомирської області що в значній мірі може впливати на доцільність проведених обрахунків.

З метою якісної оцінки ефективності використання наявних інвестиційних ресурсів аграрних підприємств у структурі сталості виробничих процесів та їх можливих впливів на екологічні та соціальні аспекти умов господарювання, було проведено групування останніх за обсягом здійснених виробничих витрат у розрахунок на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 3).

За даними таблиці 3 при порівнянні середніх значень показників та масштабів ведення господарської діяльності аграрних підприємств обсяг реалізації виробничих витрат є значно вищим та в відповідній мірі формує низку показників ефективності діяльності: в підприємствах 3 групи обсяг виробничих витрат більший на 91,7 % вищий відносно підприємств 1 групи; кількість валової продукції більша у 9,9 раза; площа сільськогосподарських угідь більша у 7,0 раза; середньорічний рівень продуктивності праці в 3,5 раза; рівень використання землі в 2,3 раза; коефіцієнт окупності витрат на 52,1 %.

Для підтвердження результатів групування щодо рівня їх інвестиційного забезпечення в залежності від масштабів виробництва в контексті сталого розвитку було проведено статистико-економічний аналіз та отримано низку результатів кореляційно-регресійної залежності можливих впливів (табл. 4).

З аналізу даних таблиці 4 найбільш суттєво на рівень інвестиційного забезпечення аграрних підприємств впливає рівень валової продукції, продуктивність праці працівників, рівень валової виручки та рівень рентабельності виробництва. Менш суттєвий вплив зазначається в показниках рівня чистого прибутку та рівня інтенсивності проведення господарської діяльності аграрних підприємств.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У сучасних умовах господарювання аграрні підприємства Житомирської області потребують формування узгодженої стратегії залучення інвестиційних ресурсів на умовах сталості їх використання. Проблеми ефективного залучення та використання інвестицій полягають у стрімкому розвитку кризових явищ і процесів загалом в регіональному та світовому економічному середовищі. Не врегульованим залишається питання використання наявних інвестиційних ресурсів з точки зору коригування рівня їх ефективності в соціальному та екологічному аспектах. У свою чергу переважна більшість аграрних підприємств потребує значних інвестиційних надходжень лише для модернізації та відновлення їх економіко-господарської складової виробництва, без врахування аспектів сталості. Без формування стратегічних альтернатив сталого інвестиційного забезпечення аграрних підприємств Житомирської області в середньостроковій перспективі цей напрям народного господарства може втратити свою інвестиційну привабливість та

значно знизити рейтинг ефективності свого функціонування.

Аналіз показників проведеного економічного обґрунтування щодо впливу вхідних результатів господарювання на стратегію інвестиційного забезпечення аграрних підприємств показав, що найбільш перспективними для реалізації умов сталого інвестиційного забезпечення виступають великомасштабні господарські структури з загальною площею сільськогосподарських угідь понад 5500 га. Водночас швидкоплинність процесів перебудови умов типового процесу інвестування на умови сталого їх розвитку в значній мірі реалізуватися не зможе за рахунок сповільненої адаптації великих виробничих структур. Малі та середнього розміру аграрні підприємства спроможні швидко перелаштуватися на сучасні стратегічні аспекти інвестування, але мають при цьому рівень нижче середнього рейтингового показника інвестиційної привабливості в контексті формування стратегії інвестування аграрної галузі Житомирської області.

У перспективі подальших досліджень неоднозначним залишається питання розвитку стратегії інвестиційного забезпечення аграрних підприємств на умовах сталості в національних масштабах, оскільки шкода завдання аграрним виробництвом має грандіозні ефекти впливу на екологічне та соціальне середовище та в деякій мірі, при умови коригування отриманих економічних результатів реалізації господарської діяльності, спричиняє зворотній економічний ефект від отриманого з високим показником збитковості. В середньотривковій перспективі такий ефект буде виявлятися більш виражено та створить масштабні ризики щодо інвестування галузі аграрного виробництва Житомирської області зокрема та країни взагалі, тому формування умов розробки стратегії сталого інвестиційного забезпечення є досить актуальними та своєчасними.

Література:

1. Балан О.С. Аналіз нормативно-правового базису інвестування на підприємствах виробничої сфери України / О.С. Балан // Фінансовий простір. — 2014. — № 4, (16). — С. 10—18.
2. Біловодська О.А. Формування і реалізація інвестиційних стратегій інноваційного розвитку підприємств: сутність, основні складові та оцінка / О.А. Біловодська // Бізнес Інформ. — 2016. — № 11. — С. 204—210.
3. Кадол Л.В. Особливості комплексної оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства / Л.В. Кадол // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2016. — № 10. — С. 359—363.
4. Качаєв Ю.Д. Територіальні особливості інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів України / Ю.Д. Качаєв // Часопис соц.-економ. геог.: міжрегіон. зб. наук. праць. — Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. — Вип. 3 (2). — С. 190—198.
5. Качур Р.П. Державне регулювання інвестиційної діяльності в трансформаційній економіці України: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата екон. наук: спец. 08.00.04 — економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Р.П. Качур. — Львів, 2015. — 237 с.

6. Кузьмін О.Є. Удосконалення механізму управління інвестиційною діяльністю: монографія / О.Є. Кузьмін, Л. Й. Гнилянська, М-во освіти і науки України, Нац. Ун-т "Львів. Політехніка". — Львів: Вид-во Львів. Політехніки, 2013. — 112 с.

7. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: навчальний посібник / Майорова Т.В. — Київ: ЦУЛ, 2013. — 376 с.

8. Мілевська Т.С. Статистична оцінка результатів інноваційної діяльності регіонів / Т.С. Мілевська // Бізнес Інформ. — № 6. — 2013. — С. 145—150.

9. Онікієнко В.В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В.В. Онікієнко, Л.М. Ємельяненко, І.В. Терон; за ред. В.В. Онікієнка. — К.: РВПС НАН України, 2006. — 480 с.

10. Сириченко Н.С. Економічна сутність і класифікація інвестицій в умовах глобальних трансформацій / Н.С. Сириченко // Науковий вісник Мукачівського державного університету, Серія Економіка. Вип. 2 (4). Ч. 1. — 2015. — С. 263—269.

References:

1. Balan, O.S. (2014), "Analysis of the regulatory framework for investing in enterprises of the manufacturing sector of Ukraine", *Finansovyy prostir*, vol. 4 (16), pp. 10—18.
2. Bilovods'ka, O.A. (2016), "Formation and implementation of investment strategies for innovative development of enterprises: essence, main components and evaluation", *Biznes Inform*, vol. 11, pp. 204—210.
3. Kadol, L.V. (2016), "Features of a comprehensive assessment of the effectiveness of innovative activities of the enterprise", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 10, pp. 359—363.
4. Kachaiev, Yu.D. (2015), "Territorial features of investment and innovation development of the regions of Ukraine", *Kh.: KhNU im. V. N. Karazina*, vol. 3 (2), pp. 190—198.
5. Kachur, R.P. (2015), "State regulation of investment activity in the transformational economy of Ukraine", *Abstract of Ph.D. dissertation, Economics and management of enterprises (by type of economic activity)*, Lviv National Agrarian University, Lviv, Ukraine.
6. Kuz'min, O.Ye. (2013), *Udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia investytsijnou diial'nistiu* [Improving the mechanism of investment management], *Natsional'nyy universytet "L'viv. Politekhnik"*, Lviv, Ukraine.
7. Majorova, T.V. (2013), *Investytsijna diial'nist'* [Investment activity], *TsUL*, Kyiv, Ukraine.
8. Milevs'ka, T.S. (2013), "Statistical evaluation of the results of innovation activity of the regions", *Biznes-Inform*, vol. 6, pp. 145—150.
9. Onikiienko, V.V. Yemel'ianenko, L.M. and Teron, I.V. (2006), *Innovatsijna paradyhma sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Innovative paradigm of socio-economic development of Ukraine], *RVPS NAN Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.
10. Syrychenko, N.S. (2015), "Economic essence and classification of investments in the conditions of global transformations", *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu, Seriya Ekonomika*, vol. 2 (4), pp. 263—269.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2020 р.

Т. Є. Воронкова,

к. е. н., доцент, професор кафедри економіки та сфери обслуговування,

Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-8648-117X

А. О. Мельник,

магістр, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-8674-9562

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.68

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

T. Voronkova,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics
and Service Sphere, Kyiv National University of Technologies and Design

A. Melnik,

Master's degree, Kyiv National University of Technologies and Design

FORMS AND METHODS OF FINANCIAL SUPPORT OF BUDGETARY INSTITUTIONS

Фінансове забезпечення діяльності бюджетних установ становить підґрунтя для виконання поставлених перед ними завдань та прийнятих бюджетними установами зобов'язань. У процесі фінансування бюджетних установ застосовуються такі методи: кошторисний, програмно-цільовий та позабюджетний. Якщо перші два методи пов'язані із реалізацією загального фонду бюджету, то останній — є прерогативою спеціального фонду бюджету, який формується за рахунок зароблених бюджетними установами ресурсів. Попри статус кошторисного фінансування як переважаючого метода фінансування бюджетних установ, він не вільний від ряду недоліків, пов'язаних із його спрямованістю на поточне забезпечення, а не на розвиток наданих послуг. Формування позабюджетних джерел фінансування бюджетних установ формуються за рахунок власних надходжень від некомерційної діяльності і акумулюються на рахунках спеціального фонду бюджету. За певних обставин, пов'язаних із недосконалістю законодавчого їх забезпечення, вони могли би стати суттєвим диверсифікованим джерелом розвитку цих установ.

Financial support for the activities of budgetary institutions is the basis for the implementation of the tasks set before them and the commitments made by budgetary institutions. It is represented by the following main forms: public funding and own revenues from non-commercial activities of government agencies (grants, sponsorship, rental income, provision of paid services, gifts and charitable contributions), as well as through the use of budget lending.

Despite the status of budget financing as the predominant method of financing budgetary institutions, it is not free from a number of shortcomings related to its focus on current support, rather than on the development of services provided. The method of program-targeted financing is aimed at targeted investment of state targeted programs for the development of budgetary institutions, however, has not become widespread in Ukraine due to significant budget constraints associated with the crisis in the economy. For this reason, the policy of restraint in providing budgetary institutions with budgetary funds for the modernization of their material and technical base prevails.

Formation of extra-budgetary sources of financing of budgetary institutions is formed at the expense of own receipts from non-commercial activity. Under certain circumstances, due to the imperfection of their legislative provision, they could become a significant diversified source of development of these institutions. In particular, budget institutions have the right to provide paid services on a contractual basis to businesses. Instead, not every budgetary institution has the opportunity to provide them due to objective reasons and low initiative of the institutions themselves.

The right given to these institutions to lease property to economic entities may have positive consequences under such conditions. First, when checking the solvency and financial stability of the tenant. Secondly, if the lease of property does not worsen the position of the budgetary institution in the performance of its basic functions.

The right of budgetary institutions to attract funds from sponsorship and charitable organizations is possible under the conditions of their stimulation by exemption from taxation of funds transferred to budgetary institutions.

Ключові слова: бюджетна установа, фінансове забезпечення, бюджетні ресурси, бюджетні витрати, загальний фонд бюджету, спеціальний фонд бюджету.

Key words: budget institution, financial support, budget resources, budget expenditures, general budget fund, special budget fund.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні в Україні гостро постає проблема ефективності функціонування бюджетних установ, що обумовлюється рядом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників: кризовий стан економіки, що обумовив зменшення можливостей їх бюджетного фінансування. Результати такого положення призвели до суттєвого падіння обсягів коштів для поточних їх цілей і модернізації матеріально-технічної бази. Ускладнює ситуацію системне регулювання напрямів використання бюджетних коштів та всебічний контроль. Недосконалість правового режиму не створює достатніх механізмів щодо розширення можливостей позабюджетного фінансування діяльності бюджетних установ. У дослідженні розглянуто форми та методи фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ, виявлено їх позитивні та проблемні характеристики, внесено пропозиції до класифікації методів фінансового забезпечення державних установ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ приділялось значне місце в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, які зробили суттєвий внесок у розвиток теоретико-методичних та прикладних засад щодо бюджетного фінансування державних установ та організацій, а також до вирішення питань щодо вдосконалення їх фінансового забезпечення. Водночас у роботах сучасних авторів, як-от: В.І. Лемішовський, З. Лободіна, О.В. Люта, Макух Г.Л. Норд, В.М. Опарін, Н.Г. Пігуль, О.Г. Тягушева, відсутній єдиний підхід щодо форм та методів фінансування бюджетних установ, визначення змісту та проблемних напрямів застосування позабюджетних джерел фінансування. Тому ці питання потребують додаткової розробки, удосконалення, подальшого розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретико-методичних засад фінансування діяльності бюджетних установ й визначення тенденцій розвитку фінансування видатків державного бюджету України. Обґрунтування можливих шляхів ефективного формування та використання позабюджетних форм фінансування бюджетних установ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Успішне функціонування бюджетної сфери залежить від ефективного її фінансового забезпечення. Фінансове забезпечення діяльності державних установ здійснюється у двох основних фінансових формах: державного (бюджетного) фінансування та власних надходжень від некомерційної діяльності бюджетних установ (гранти, спонсорство, доходи від оренди, надання платних послуг, дарунки та благодійні внески), а також шляхом використання бюджетного кредитування.

Діючим українським законодавством, крім фінансування, застосовується інша форма фінансової підтримки державних установ — кредитування. Бюджетні кредити передбачають надання коштів з бюджету суб'єктам господарської діяльності на поворотній і платній основі, основною їх відмінністю від банківських кредитів є відносно низькі ставки кредитування і можливість застосування пільгових умов. Слід зазначити, що відміну від розвинених західних країн, у вітчизняній практиці бюджетні кредити не отримали широкого розповсюдження в силу обмеженості коштів бюджету.

У процесі фінансування бюджетних установ, як зазначає З. Лободіна, можуть застосовуватись різні методи: кошторисний, програмно-цільовий, за фактично надані послуги [1]. Загалом погоджуючись з такою класифікацією, зазначимо, що вона є не зовсім точною, в силу того, що фактично надані послуги можуть здійсню-

ватися, як у рамках кошторисного, так і програмно-цільового методів фінансування. Крім того, вона не відображає особливості залучення саме позабюджетних джерел фінансування. На наш погляд, третій метод доцільно назвати позабюджетний метод фінансування державних установ.

Державне фінансування здійснюється на безоплатних й безповоротних засадах за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів шляхом передачі грошових коштів у різних формах для виконання державними установами певного роду діяльності. Фінансування відбувається на основі передбачених економічно обґрунтованих нормативів, встановлених уповноваженими державними органами, які диференційовано стосовно різних видів діяльності. З іншого боку, фінансування державних установ можливо лише на основі кошторису, сформованого відповідно до вимог статті 2 Бюджетного кодексу України [2].

У цьому разі основні визначення кошторисного фінансування трактуються більшістю науковців з точки зору витрат державних установ, джерелами яких є лише кошти бюджету.

Так, В.М. Опарін зазначав, що кошторисне фінансування являє собою виділення коштів на утримання закладів, установ і організацій, виконання певних програм на основі спеціального фінансового документа — кошторису [3].

Такої ж думки дотримуються науковці Лемішовський В.І. та Норд Г.Л., зокрема ними запропоновано наступне визначення: кошторис доходів й видатків виступає основним документом, який встановлює загальний обсяг, цільове надходження, використання коштів бюджетних установ [4; 5].

Поділяємо підхід, визначений Н. Пігуль та О. Лютої, відносно того, що кошторисне фінансування не обмежується лише виділенням бюджетних коштів державних установ для виконання ними запланованих програм, у силу того, що не відображає сучасних ринкових тенденцій в діяльності бюджетних установ. Це проявляється в інтеграції як бюджетного, так і позабюджетного фінансування внаслідок надання державними установами додаткових послуг на основі укладених договорів, а також коштів, що надходять від оренди та спонсорських внесків [6].

Такої ж позиції дотримується і Т.О. Макух., який зазначає, що кошторисне фінансування включає в себе грошові кошти, залучені із різних джерел фінансування з метою забезпечення потреб державних установ для виконання основних видів діяльності [7].

Попри статус кошторисного фінансування як переважального метода фінансування державних установ, він не вільний від ряду недоліків:

- значні обсяги цих коштів спрямовано на поточне утримання бюджетних установ, а не розвиток наданих ними послуг;

- система не сприяє стимулюванню ефективного використання фінансових ресурсів, що обумовлює постійне зростання витрат, які не спрямовані на підвищення якості наданих послуг;

- кошти, передбачені кошторисом, є виключно регламентованими, не дозволяється використання фінансів, які перевищують заплановані суми;

- не дозволяється оперативно розпоряджатися коштами кошторису, переміщуючи їх між різними статтями;

- жорстка регламентація у розпорядженні коштами спеціального фонду стримує розвиток фінансової децентралізації у використанні зароблених коштів і напрошування диверсифікованих джерел фінансування для вирішення поточних й перспективних завдань.

Для України особливо актуальним є перехід від принципу утримання бюджетних установ до програмно-цільового методу у використанні бюджетних коштів. Згідно зі статтею 2 Бюджетного кодексу України програмно-цільовий метод у бюджетному процесі — метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу [2].

Програмно-цільове фінансування припускає встановлення цілей фінансування, розрахунок відповідних ресурсів, вибір об'єктів фінансування, сприяє цільовому ефективному використанню бюджетних коштів, передбачає посилення відповідальності керівників державних установ за витрачання бюджетних коштів.

Нині у зарубіжній практиці накопичено великий досвід використання методу програмно-цільового фінансування бюджетів ряду країн Європи (Великобританія, Німеччина), Азії (Японія), а також США. За останні декілька років адресне інвестування за допомогою державних цільових програм сприяло суттєвому економічному зростанню цих країн.

Головні переваги програмно-цільового методу фінансування полягають у такому:

- використанні системного підходу до формування та реалізації бюджетних програм;

- зосередженні на результативності витрат бюджетних коштів;

- можливості гнучкого перерозподілу коштів всередині системи бюджетного фінансування з метою їх фокусування на найбільш важливих напрямках, що сприятиме ефективному використанню бюджетних ресурсів.

Натомість цей метод фінансування не вільний від ряду недоліків:

- великі витрати на створення організаційної структури управління цільовими бюджетними програмами;

- залишається декларованою можливість гнучкого перерозподілу ресурсів державних установ в рамках реалізації цільової програми;

- фінансування цільової програми в разі обмеженості бюджетних коштів здійснюється в неповному обсязі, що не дозволяє реалізувати програми вчасно та на якісному рівні.

Починаючи з 2000 року, до бюджету вперше включено позабюджетні кошти бюджетних установ та організацій, які формують спеціальний фонд бюджету, що зробило можливим більш реально врахувати рівень фінансової забезпеченості певних структур й сприяло підвищенню прозорості в розпорядженні коштами державного бюджету.

Такі рішення пов'язані з рядом обставин. По-перше, використання бюджетних коштів законодавчо є жорстко регламентовано, що пояснюється їх обмеженістю у зв'язку із кризовим станом економіки, в ре-

зультаті встановлено суворий режим їх формування (за низькими нормативами) і економним використанням цих коштів. По-друге, аналізом засвідчено, що за кошти загального фонду бюджету можливо покриття поточних витрат бюджетних організацій: на заробітну плату і відрахувань на соціальні внески; на сплату комунальних послуг; на придбання предметів, матеріалів, обладнання та інвентар, пов'язаних із основною діяльністю; видатки на відрядження. Водночас спостерігається обмеженість і навіть відсутність бюджетного фінансування на утримання та розвиток матеріально-технічної бази установ, що обумовлює моральний та фізичний знос основних засобів. По-третє, досвід засвідчив, що спрямованість загального фонду бюджету на економію витрат, не сприяла досягненню цієї мети, а навпаки, призвела до зниженню якості публічних послуг, які надаються бюджетними установами.

У зв'язку з тим, що державні установи мають статус неприбуткових, некомерційна діяльність державних установ не має на меті отримання прибутку і здійснюється у загальнодержавних інтересах для надання публічних послуг та залучення додаткових фінансових ресурсів для їх розвитку [6].

Законодавчі зміни щодо розширення можливостей фінансового забезпечення дозволяють бюджетним установам:

- надавати послуги на договірних засадах з суб'єктами господарювання;
- здавати в оренду майно, яке тимчасово не використовується;
- залучати кошти спонсорських та благодійницьких внесків для поточних цілей та свого розвитку;
- розраховувати та встановлювати ціни на послуги на засадах самоокупності;
- самостійно приймати рішення щодо використання матеріальних та частини фінансових ресурсів, які є у їх розпорядженні.

Так, бюджетні установи отримали право здавати в оренду іншим підприємствам і організаціям будівлі та споруди, транспортні засоби, інші матеріальні цінності.

Доход від здачі в оренду, вільних приміщень, які тимчасово не використовуються, може стати довгостроковим джерелом позабюджетного фінансування державної установи. При цьому суттєвими умовами використання цього напрямку отримання доходу є платоспроможність та фінансова стійкість орендаря, а також не порушення положення бюджетної установи при реалізації основної діяльності.

Слід визнати, що всі надходження за виконані роботи, надані послуги, одержані бюджетною установою за оренду, мають статус спеціальних (позабюджетних) коштів бюджетних установ, вони захищені від відчуження й повною мірою поступають у розпорядження бюджетної установи.

Загальний обсяг коштів, які поступають від благодійних фондів та спонсорів, важко спрогнозувати. Благодійна діяльність виражається у добровільній особистій та/або майновій допомозі, не має на меті отримання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням набувача благодійної допомоги.

Специфічною особливістю цих джерел є те, що вони не носять чітко прогнозованого характеру щодо термінів та обсягів отримання. Крім того, саме благодійник, а не благоотримувач визначає спосіб та напрям використання цих коштів. На відміну від самостійної комерційної діяльності суб'єктів господарювання, коли вони на свій розсуд розпоряджаються отриманими доходами.

Цей вид фінансування державних установ не одержав широкого розповсюдження з боку підприємницьких суб'єктів господарювання внаслідок відсутності у них стимулів для їх реалізації. Головною причиною такого стану є те, що українським законодавством не передбачено звільнення від оподаткування спонсорських коштів, виданим державним установам за невеликим виключенням. Благодійні внески звільняються від оподаткування, якщо вони внесені до Реєстру волонтерів антитерористичної операції і то за обмеженою сумою внесків розміром 500 мінімальних заробітних плат.

Для розв'язання цієї проблеми науковцями пропонуються звільнення добродійних внесків від оподаткування [8].

Однією із форм фінансування різних проектів і цільових програм бюджетних установ може стати фандрайзинг, що передбачає акумулювання коштів на виконання проектів неприбуткових організацій. Фінансування бюджетних установ на основі фандрайзингу здійснюється за рахунок:

- гранту, який є добродійним пожертвуванням (внеском), що здійснюється донорською організацією для підтримки неприбуткового проекту або програми;
- безпроцентної поворотної фінансової допомоги (поворотного гранту), що надається неприбутковій організації для виконання проектів з метою отримання доходів від проектів. Поворотна фінансова допомога може передбачати як повне, так і часткове повернення коштів цієї допомоги;
- оплати послуг на договірній основі, пов'язаних з проведенням семінарів, досліджень для бюджетної організації фандрайзинговими компаніями із можливим залученням спеціалістів бюджетних установ.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансове забезпечення діяльності бюджетних установ становить підґрунтя для виконання поставлених перед ними завдань та прийнятих бюджетними установами зобов'язань. У процесі фінансування бюджетних установ застосовуються такі методи: кошторисний, програмно-цільовий та позабюджетний. Якщо перші два методи пов'язані із реалізацією загального фонду бюджету, то останній — є прерогативою спеціального фонду бюджету, який формується за рахунок зароблених бюджетними установами ресурсів.

Державне фінансування здійснюється на безоплатних й безповоротних засадах за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів на основі економічно обґрунтованих нормативів. Попри статус кошторисного фінансування як переважаючого метода фінансування бюджетних установ, він не вільний від ряду недоліків, пов'язаних із його спрямованістю на поточне забезпечення, а не на розвиток наданих послуг.

Метод програмно-цільового фінансування направлений на адресне інвестування державних цільових програм розвитку діяльності бюджетних установ, проте, не отримав в Україні широкого розповсюдження в силу суттєвих обмежень бюджетних коштів, пов'язаних з кризовим станом економіки.

Формування позабюджетних джерел фінансування бюджетних установ формуються за рахунок власних надходжень від некомерційної діяльності. За сприятливого законодавства вони могли би стати суттєвим диверсифікованим джерелом розвитку цих установ. Надане право цим установам здавати майно в оренду суб'єктам господарювання може мати позитивні наслідки за таких умов. По-перше, при перевірці платоспроможності та фінансової стійкості орендаря. По-друге, якщо при здачі майна в оренду не погіршується положення бюджетної установи у виконанні своїх основних функцій. Право бюджетних установ залучати кошти спонсорських та благодійних організацій можливо за умов їх стимулювання шляхом звільнення від оподаткування коштів, що передаються бюджетним установам.

Перспективи подальших досліджень повинні здійснюватися в напрямі розробки обґрунтованих підходів, пов'язаних з розширенням можливостей бюджетних установ у формуванні та використанні позабюджетних джерел фінансування.

Література:

1. Лободіна З. Бюджетне забезпечення охорони здоров'я: детермінанти впливу на людський розвиток. Світ фінансів. 2013. Вип. 1. С. 75—86.
2. Бюджетний кодекс України: від 01.01.2018 р. № 2456-VI (зі змінами та доповненнями). Голос України. 2010. 4 серпня.
3. Бюджетна система: навч. посіб. / Опарін В.М. та ін. Київ, 2002. — 336 с.
4. Лемішовський В. І. Бюджетні установи: бухгалтерський облік та оподаткування. Львів: Національний університет "Львівська політехніка", Інтелект-Захід. 2007. 1104 с.
5. Норд Г.Л. Особливості фінансування та казначейського обслуговування бюджетних установ на прикладі ВНЗ. Наукові праці. 2011. Вип. 149. С. 61—66.
6. Пігуль Н.Г., Люта О.В. Особливості реалізації фінансового механізму бюджетних установ. Вісник Академії митної служби України. Сер.: Економіка. 2010. № 2. С. 94—101.
7. Макух Т.О. Теоретичні аспекти кошторисного фінансування. URL: <http://univerua.lv.ua/VNS1-2011/Makuh%20T.O.pdf>
8. Тягушева О.Г. Державне управління фінансово-го забезпечення розвитку освітньої системи України. Держава та регіони. 2009. № 3. С. 239—244.

References:

1. Lobodina, Z. (2013), "Health budgeting: determinants of impact on human development", Svit finansiv, vol. 1, pp. 75—86.
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Budget Code of Ukraine", Holos Ukrainy, vol. 4/08.
3. Oparin, V.M. (2002), Biudzhetna systema [Budget system], Kyiv, Ukraine.

4. Lemishovs'kyj, V.I. (2007), Biudzhetni ustanovy: bukhgalters'kyj oblik ta opodatkuvannia [Budgetary institutions: accounting and taxation], Natsional'nyj universytet "L'vivs'ka politekhnika", Intel'ekt-Zakhid, Lviv, Ukraine.

5. Nord, H.L. (2011), "Features of financing and treasury services of budgetary institutions on the example of universities", Naukovi pratsi, vol. 149, pp. 61—66.

6. Pihul', N.H. and Liuta, O.V. (2010), "Features of the financial mechanism of budgetary institutions", Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Ekonomika, vol. 2, pp. 94—101.

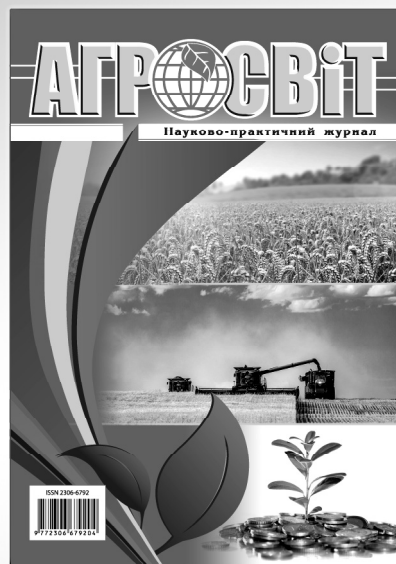
7. Makukh, T.O. (2011), "Theoretical aspects of budget financing", available at: <http://univerua.lv.ua/VNS1-2011/Makuh%20T.O.pdf> (Accessed 20 Oct 2020).

8. Tiahusheva, O.H. (2009), "State Department of Financial Support for the Development of the Education System of Ukraine", Derzhava ta rehiony, vol. 3, pp. 239—244. *Стаття надійшла до редакції 07.11.2020 р.*

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

*І. Я. Максименко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування,
Національний університет "Запорізька політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-2362-6183*

*Ю. О. Максименко,
магістрант кафедри обліку та оподаткування,
Національний університет "Запорізька політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-4469-5129*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.73

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА: ОБЛІКОВЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИДБАННЯ ЗАПАСІВ ЗА ІНОЗЕМНУ ВАЛЮТУ

*I. Maksymenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting and Taxation, National University "Zaporizhzhye Polytechnic"
Yu. Maksymenko,
Master student of the Department of Accounting and Taxation, National University "Zaporizhzhye Polytechnic"*

FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF THE ENTERPRISE: ACCOUNTING REPRESENTATION OF ACQUISITION OF INVENTORIES FOR FOREIGN CURRENCY

У статті доведено, що зовнішньоекономічна діяльність є однією із головних передумов створення налагодженої діяльності господарюючого суб'єкта.

Визначено, що бухгалтерський облік є основним джерелом даних про зовнішньоекономічну діяльність суб'єкта господарювання.

Доведено, що під час ведення бухгалтерського обліку розрахунків із іноземними контрагентами головною проблемою стає необхідність відображення результатів впливу коливання валютних курсів на субрахунках бухгалтерського обліку.

Визначено, що забезпеченість запасами є головною передумовою здійснення господарської діяльності суб'єкта господарювання, а раціональне споживання запасів є запорукою отримання їм економічних вигід.

Встановлено, що за умови попередньої оплати, яка сплачується частково і при цьому отримання запасів від іноземних партнерів відбувається поодиноким постачанням, вартість запасів, що були отримані під час здійснення зовнішньоекономічної операції, формують за сумою передоплати із застосуванням курсів НБУ.

Доведено, що при часткових оплатах при імпорті вартість запасів, що імпортуються, буде розбита на декілька частин, виходячи з послідовності платежів. Партія, що дорівнює сумі першого платежу, буде оприбуткована за курсом НБУ на дату перерахування першого авансу, друга — за курсом НБУ на дату перерахування другого авансу тощо.

З метою поліпшення відображення курсових різниць на субрахунках бухгалтерського обліку у відносинах з іноземними контрагентами в розрізі доходів, втрат від курсових різниць, запропоновано використовувати аналітичні рахунки в розрізі валют.

До рахунків, на яких відображаються курсові різниці, запропоновано відкривати аналітичні рахунки також на кожен валюту.

Доведено, що саме здійснення зовнішньоекономічної співпраці дозволяє використовувати інструменти в регулюванні політичних зацікавленості держави та досягнення кінцевої мети діяльності будь-якого суб'єкта господарювання — максимізації прибутку. На сьогодні співпраця з іноземними контрагентами є загальною практикою. Тому процес відображення курсових різниць на рахунках бухгалтерського обліку набуває все більшої актуальності.

The article proves that foreign economic activity is one of the main prerequisites for creating a well-established business entity. It is determined that accounting is the main source of data on foreign economic activity of the business entity

It is proved that when accounting for settlements with foreign counterparties, the main problem is the need to reflect the results of the impact of exchange rate fluctuations on the sub-accounts of accounting.

It is determined that the provision of stocks is the main prerequisite for the economic activity of the business entity, and the rational consumption of stocks is the key to obtaining economic benefits.

It is established that under the condition of prepayment, which is paid in part and the receipt of stocks from foreign partners is a single supply, the value of stocks received during a foreign trade transaction is formed by the amount of prepayment using NBU rates.

It is proved that for partial payments on import, the value of imported stocks will be divided into several parts based on the sequence of payments. A lot equal to the amount of the first payment will be posted at the NBU exchange rate on the date of the first advance transfer, the second — at the NBU exchange rate on the date of the second advance transfer, and so on.

In order to improve the reflection of exchange rate differences on the sub-accounts of accounting in relations with foreign counterparties in terms of income, losses from exchange rate differences, it is proposed to use analytical accounts in terms of currencies. It is proposed to open analytical accounts for each currency to the accounts where exchange rate differences are reflected.

It is proved that the implementation of foreign economic cooperation allows the use of tools in regulating the political interests of the state, and achieving the ultimate goal of any business entity — profit maximization. Today, cooperation with foreign contractors is a common practice. Therefore, the process of reflecting exchange rate differences in the accounts is becoming increasingly important.

Ключові слова: активи, валюта, виробничі запаси, господарська операція, зовнішньоекономічна діяльність, курсові різниці, одиниця обліку.

Key words: assets, currency, inventories, business transaction, foreign economic activity, exchange rate differences, unit of account.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зовнішньоекономічна діяльність є однією із головних передумов створення налагодженої діяльності господарюючого суб'єкта. На сьогодні бухгалтерський облік є основним джерелом даних про зовнішньоекономічну діяльність суб'єкта господарювання. А отже, створення високого рівня достовірності даних бухгалтерського обліку стає необхідною умовою забезпечення обґрунтованості управлінських рішень. Зміни законодавства створюють несприятливі умови в формуванні облікового відображення господарських операцій із іноземними контрагентами.

Під час ведення бухгалтерського обліку розрахунків із іноземними контрагентами головною проблемою стає необхідність відображення результатів впливу коливання валютних курсів на субрахунках бухгалтерського обліку.

Основною метою використання запасів суб'єктами господарювання є дотримання цілковито налагодженого безперервного виробничого процесу. Запаси є голов-

ною ланкою частині оборотних активів підприємства, які при раціональному використанні дозволяють збільшувати прибуток, від господарської діяльності суб'єкта господарювання. З іншого боку, виробничі запаси — це кошти, які могли бути використані на інші потреби.

Отже, запаси є багатогранною категорією, тому від якості та змісту інформації, яка формується у процесі ведення їх обліку залежать показники діяльності підприємства та рівень ефективності їх використання. У процесі зміни вітчизняної системи бухгалтерського обліку, на прийняття національних стандартів з урахуванням нових міжнародних стандартів обліку, змінюються вимоги до обліку ефективності використання виробничих запасів, а також розширюються поставлені перед ним завдання. Досить часто запаси закуповуються за іноземну валюту, звідки виникають курсові різниці. Актуальність обраної теми зумовлює необхідність дослідження організації та методики ведення обліку операцій із запасами, придбаними за іноземну валюту.

Таблиця 1. Визначення поняття "запаси" відповідно до нормативно-законодавчої бази

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність»	Активи – це ресурси, контрольовані підприємством в наслідок минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому внаслідок будь-якого використання такого запасу
МСФЗ 2 «Запаси»	Запасами - активи, призначені для використання в ході звичайної господарської діяльності в процесі виробництва, для продажу чи у формі матеріалів для споживання при наданні послуг
П(С)БО 9	Запасами це активи, які: утримуються для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності; перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва; утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На тему обліку запасів написано багато публікацій, до цього питання неодноразово повертаються, його розглядають і досліджують багато авторів і вчених. Проблеми визначення курсових різниць іноземної валюти та їх облік розглядаються у працях Ю.А. Кузьмінського, І.В. Жиглей, І.О. Лукашова, О.М. Головащенко. Проте, попри значну кількість праць не вирішеним залишаються проблеми облікового відображення курсових різниць та визначення балансової вартості іноземної валюти.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження відображення курсових різниць на субрахунках бухгалтерського обліку, які

виникли при здійсненні договірних зобов'язань з іноземними контрагентами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Запаси є головною ланкою в здійсненні господарської діяльності суб'єкта господарювання. Водночас саме наявність запасів у суб'єкта господарювання

Таблиця 2. Оцінка первісної вартості запасів, отриманих під час здійснення імпорتنних операцій

Перша подія	Курс, що застосовується для визначення первісної вартості запасів
Отримання запасів	Первісну вартість запасів формулюють за курсом НБУ на дату здійснення господарської операції
Оплата вартості запасів	Первісну вартість формулюють за курсом НБУ на дату сплати авансу

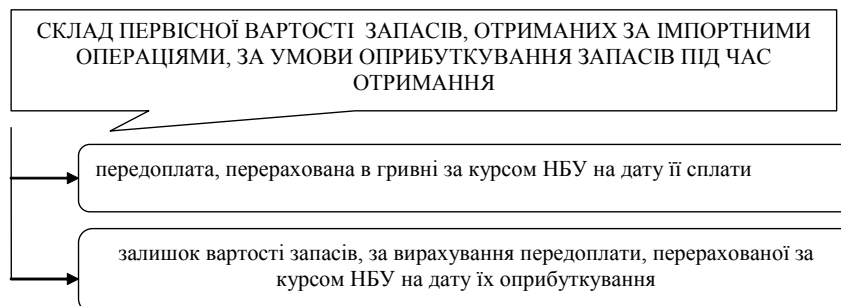

Рис. 1. Склад первісної вартості запасів, отриманих за імпортними операціями, за умови оприбуткування запасів під час отримання

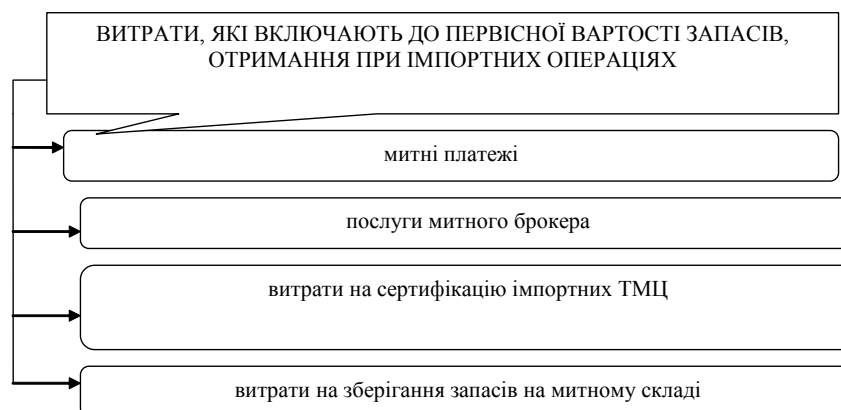

Рис. 2. Витрати, які включають до первісної вартості запасів, отримання при імпортних операціях

**Таблиця 3. Відображення курсових різниць,
під час отримання товарів від іноземного контрагента**

Господарська операція	Вид курсової різниці при імпорті	Критерії визначення	Субрахунки бухгалтерського обліку
Отримання запасів	Додатна	Курс НБУ на дату балансу або на дату здійснення господарської операції нижче курсу, що діяв на дату оприбуткування запасів	714 «Дохід від операційної курсової різниці»
	Від'ємна	Курс НБУ на дату балансу або на дату здійснення господарської операції підвищився порівняно з курсом, що діяв на дату оприбуткування запасів	945 «Втрати від операційної курсової різниці»
Передплата	Курсові різниці не виникають		

є об'єктивною умовою його діяльності. Ефективне використання та споживання запасів дозволяє отримати найбільшого економічного ефекту. Забезпеченість запасами є головною передумовою здійснення господарської діяльності суб'єкта господарювання, а раціональне споживання запасів є запорукою отримання їм економічних вигід.

Порівняльний аналіз українського та зарубіжного законодавства, стосовно визначення поняття "запаси" наведено в табл. 1.

Треба відмітити, що запаси вважаються активами тільки за умови коли:

- підприємству перейшли ризики і вигоди, пов'язані з правом власності або правом повного господарського відання (оперативного управління) на придбані (отримані) запаси;
- підприємство здійснює управління запасами та контроль над ними;
- існує ймовірність отримання в майбутньому економічних вигід, пов'язаних з використанням запасів;
- вартість запасів може бути достовірно визначена.

Первісна вартість запасів, отриманих у результаті імпорту операцій імпорту запасів утворюють за допомогою П(С)БО 9 і П(С)БО 21. Головне значення при цьому має перша подія: отримання запасів чи оплата їх вартості.

Згідно із П(С)БО 21 первісна вартість запасів, отриманих під час здійснення імпорту операцій, формують у такий спосіб 3 (табл. 2).

За умови попередньої оплати, яка сплачується частково і при цьому отримання запасів від іноземних партнерів відбувається поодиноким постачанням, вартість запасів, що були отримані під час здійснення зовнішньоекономічної операції, формують за сумою передоплати із застосуванням курсів НБУ.

Таким чином, під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності, в частині імпорту запасів, якщо оплата проводилася частково, вартість запасів буде формуватися із сум всіх оплат, які були отримані.

Випадок, коли оприбуткування відбувається відразу (за підставі невеликої передоплати), а вже потім іноземному контрагенту сплачується вартість отриманих запасів, наведено на рисунку 1.

Наведемо витрати, які включають до первісної вартості запасів, отримання при імпорту операціях (рис. 2).

Отримання запасів у митному режимі імпорту супроводжується сплатою ПДВ згідно із п. 185.1 ПКУ. Цей податок повинні сплачувати навіть ті суб'єкти господарювання, які не є платниками ПДВ. Таким чином, суб'єкт господарювання має можливість включити ці витрати в первісну вартість запасів.

Згідно з п. 8 П(С)БО 21 за всіма монетарними статтями в іноземній валюті потрібно визначати курсові різниці

- на дату здійснення господарської операції;
- на дату балансу.

Відображення курсових різниць в обліку наведено в таблиці 3.

Таблиця 4. Запропоновані аналітичні рахунки для відображення курсових різниць у розрізі валют

Діючі субрахунки бухгалтерського обліку	Запропоновані аналітичні субрахунки	Діючі субрахунки бухгалтерського обліку	Запропоновані аналітичні субрахунки	Діючі субрахунки бухгалтерського обліку	Запропоновані аналітичні субрахунки
632 "Розрахунки з іноземними постачальниками"	6321 "Розрахунки з іноземними постачальниками долар США "	714 "Дохід від операційної курсової різниці"	7141 "Дохід від операційної курсової різниці долар США "	945 "Витрати від операційної курсової різниці"	9451 "Витрати від операційної курсової різниці долар США "
	6322 "Розрахунки з іноземними постачальниками євро"		7142 "Дохід від операційної курсової різниці євро "		9452 "Витрати від операційної курсової різниці євро "
634 "Розрахунки з іноземними підрядниками"	6341 "Розрахунки з іноземними підрядниками долар США "		.....		.....
	6342 "Розрахунки з іноземними підрядниками долар євро"		.....		.....

З метою поліпшення відображення курсових різниць на субрахунках бухгалтерського обліку у відносинах з іноземними контрагентами в розрізі доходів, втрат від курсових різниць, запропоновано використовувати аналітичні рахунки в розрізі валют (табл. 4).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Саме здійснення зовнішньоекономічної співпраці дозволяє використовувати інструменти в регулюванні політичних зацікавленості держави, та досягнення кінцевої мети діяльності будь-якого суб'єкта господарювання — максимізації прибутку. На сьогодні, співпраця з іноземними контрагентами є загальною практикою. Тому процес відображення курсових різниць на рахунках бухгалтерського обліку набуває все більшої актуальності.

Під час відображення курсових різниць, які виникли при здійсненні договірних зобов'язань з іноземними контрагентами, на рахунках бухгалтерського обліку найбільш актуальним стає питання деталізації субрахунків обліку взаємовідносин із постачальниками та підрядниками. В стаття пропонується деталізувати курсові різниці в розрізі валют платежу.

Задля ефективного ведення обліку курсових різниць необхідно використовувати аналітичних накопичувальних відомостей для реєстрації інформації про курсові різниці у розрізі кожної валюти.

Література:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 08.11.2020).
2. Наказ Міністерства Фінансів України від 20 жовтня 1999 р. № 246 "Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 "Запаси". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (дата звернення: 08.11.2020).
3. Наказ Міністерства Фінансів України від 10 серпня 2000 р. № 193 "Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 "Вплив змін валютних курсів". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00#Text> (дата звернення: 08.11.2020).
4. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing. 2017. P. 268—275.
5. Максименко І.Я., Іванченко А.Г. Особливості обліку виробничих запасів в управлінні діяльністю підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. № 9. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7266> (дата звернення: 08.11.2020).
6. Максименко І.Я., Васильченко Е.В. Особливості бухгалтерського обліку та оподаткування товарів через інтернет-торгівлю. *Молодий вчений*. 2018. № 9. С. 2153—256.

7. Максименко І.Я., Вайло Т.В. Особливості обліково-аналітичного відображення товарних запасів в системі управління торгівельним підприємством. *Науково-практичний журнал Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 16. С. 22—25.

8. Максименко І.Я., Іванченко А.Г. Особливості визначення та класифікація запасів в процесі управління підприємством. *Zbior artykulow naukowych recenzowanych*. 2019. № 19. С. 22—23. URL: http://конференция.com.ua/files/91_s.pdf#page=22 (дата звернення: 08.11.2020).

9. Максименко І.Я., Вайло Т.В. Особливості бухгалтерського обліку знижок та розпродажу товарів на підприємствах торгівлі. *Economics and finance*. 2016. № 10. С. 169—171. URL: <http://conferencii.com/files/archive/2016-10.pdf> (дата звернення: 08.11.2020).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On accounting and financial reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed: 08 Nov 2020).
  2. Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "Accounting Standard 9 Stocks", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (accessed: 08 Nov 2020).
  3. Ministry of Finance of Ukraine (2000), Order "Accounting Standard 21 The impact of changes in exchange rates", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00#Text> (accessed: 08 Nov 2020).
  4. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 3, No. 5, pp. 268—275.
  5. Maksymenko, I.Ya. and Ivanchenko, A.G. (2019), "Features of accounting for inventories in the management of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7266> (accessed: 08 Nov 2020).
  6. Maksymenko, I.Ya. and Vasylychenko, E.V. (2018), "Features of accounting and taxation of goods through online commerc", *Molodyi vchenyj*, vol. 9, pp. 253—256.
  7. Maksymenko, I.Ya. and Vajlo, T.V. (2016), "Features of accounting and analytical display of inventory in the management of a trading company", *Naukovo-praktychnyj zhurnal Investytsiy: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 22—25.
  8. Maksymenko, I.Ya. and Ivanchenko, A.G. (2019), "Features of definition and classification of stocks in the process of enterprise management", *Zbior artykulow naukowych recenzowanych*, vol. 19, pp. 22—23, available at: http://конференция.com.ua/files/91_s.pdf#page=22 (accessed: 08 Nov 2020).
  9. Maksymenko, I.Ya. and Vajlo, T.V. (2016), "Features of accounting of discounts and sale of goods at the enterprises of trade", *Economics and finance*, vol. 10, pp. 169—171, available at: <http://conferencii.com/files/archive/2016-10.pdf> (accessed: 08 Nov 2020).
- Стаття надійшла до редакції 09.11.2020 р.*

О. О. Бененсон,
аспірант, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID ID: 0000-0002-6903-6541

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.78

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СИГНАЛІВ ІНДИКАТОРІВ "МОМЕНТУМ" І "ROC" ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИВАННЯ

O. Benenson,
Postgraduate student, Oles Honchar Dnipro National University

INTERPRETATION FEATURES OF "MOMENTUM" AND "ROC" INDICATORS SIGNALS
TO INCREASE INVESTMENT EFFICIENCY

У статті розглядається сутність, способи розрахунку та особливості інтерпретації сигналів, що генеруються індикаторами технічного аналізу — моменту (Momentum) і швидкості зміни (Rate of Change — ROC). Розглядаються найбільш проблемні сторони при розрахунку індикаторів, а саме: вибір оптимального періоду розрахунку. Проаналізовано особливості результатів розрахунку індикаторів при малих і великих періодах. Розглянуто найбільш цінну властивість індикаторів, що полягає в тому, що як Momentum, так і ROC є випереджаючими індикаторами, оскільки їх графік може змінювати напрямок руху ще за кілька днів до того, як починається зміна ринкових цін активу, для якого розраховуються ці індикатори. Ця властивість дозволяє інвесторові завчасно приймати ефективні інвестиційні рішення. Показано перевагу використання дивергенцій при роботі з індикаторами, що розглядаються. На прикладі акцій корпорації Cardinal Health, Inc. (CAH) представлено ефективну систему інвестування, яка полягає в тому, що на графік індикатора Momentum наносяться прямі, проведені через точки екстремумів минулих періодів, після чого реєстрація сигналів до відкриття або закриття позицій здійснюється тільки у тому випадку, коли крива індикатора буде перетинати ці прямі. Також на прикладі цінкових графіків декількох корпорацій наводяться результати апробації системи інвестування Г. Сілігардоса, заснованої на тому, що в ряді випадків індикатори Momentum і ROC не формують дивергенції одночасно. У разі виникнення такої ситуації індикатор ROC раніше, ніж Momentum формує розбіжність на вершині ринку, сигналізуючи про розворот цін вниз. Тому у разі виникнення розбіжності між графіком ціни і індикатором ROC, не слід чекати підтвердження цієї розбіжності індикатором моменту, а потрібно закривати довгу позицію. Представлено результати досліджень, проведених на представницькому масиві даних, що свідчать про те, що, як правило, динаміка обох індикаторів — Momentum і ROC ідентична. Однак у тих рідкісних випадках, коли вона відрізняється, закономірність Г. Сілігардоса має місце. Підсумовано, що використання цієї закономірності у практичній діяльності може істотно підвищити ефективність інвестування.

The article discusses the essence, methods of calculation and peculiarities of interpretation of signals generated by indicators of technical analysis — the moment (Momentum) and the rate of change (ROC). The most problematic aspects of calculating indicators are considered, namely, the choice of the optimal calculation period. The features of the results of calculating indicators for small and large periods are analyzed. The most valuable property of indicators is considered, which is that

both Momentum and ROC are leading indicators, since their chart can change the direction of movement several days before the change in market prices of the asset for which these indicators are calculated begins. This property allows the investor to make effective investment decisions in advance. The advantage of using divergences when working with the analyzed indicators is shown. Using the example of shares of the corporation Cardinal Health, Inc. (CAH) an effective investment system is presented, in which straight lines drawn through the extremum points of the previous periods are plotted on the Momentum indicator chart, after which signals to open or close positions are registered only when the indicator curve crosses these straight lines. The results of testing the investment system of G. Siligardos, based on the fact that in some cases the Momentum and ROC indicators do not form divergences at the same time, are also presented. If such a situation arises, the ROC indicator forms a divergence at the top of the market earlier than Momentum, signaling a price reversal downward. Therefore, if there is a discrepancy between the price chart and the ROC indicator, it should not wait for the confirmation of this discrepancy by the Momentum indicator, but the long position should be closed. The results of studies carried out on a representative data set was presented, indicating that, as a rule, the dynamics of both indicators — Momentum and ROC are identical. However, in those rare cases when it differs, the pattern of Giorgos Siligardos takes place. It was summed up, that the use of the described regularity in practice can significantly increase the efficiency of investment.

Ключові слова: Індикатор, Momentum, ROC, дивергенція, тенденція, фінансові ринки, торгові сигнали, ефективність інвестування.

Key words: Indicator, Momentum, ROC, divergence, trend, financial markets, trading signals, investment efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Методи технічного аналізу фінансових ринків за допомогою індикаторів стали розвиватися, практично одночасно з розширенням впровадження комп'ютерної техніки, тобто тоді, коли стало можливим швидко і ефективно проводити обробку значних масивів статистичних даних. Найбільш значну групу індикаторів складають осцилятори, або індикатори коливань, які використовуються у випадках слабкої або горизонтальної тенденції. У літературі виділяють три основних випадки використання осциляторів для аналізу ринку:

1. Досягнення осцилятором екстремальних значень вважається сильним сигналом про перекупленість або перепроданість ринку.

2. Поява на графіках дивергенції між осцилятором і динамікою цін вважається переконливим сигналом про те, що незабаром динаміка цін зміниться на протилежну.

3. У разі, коли напрямок руху осцилятора збігається із напрямом цінової тенденції, перетин індикатором нульової лінії є сигналом про швидкі зміни на ринку [1].

Класичними представниками осциляторів є індикатор моменту (Momentum) і швидкість зміни (Rate of Change — ROC). Ці індикатори відомі також під назвою "Індикатори швидкості ринку". Одним із найбільш цінних властивостей цих індикаторів є їх здатність генерувати попереджувальні сигнали про розворот ринкових цін, що може становити значний інтерес при здійсненні інвестиційної діяльності, та при вмілому використанні цих властивостей підвищувати її ефективність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню результативності індикаторів Momentum і ROC присвячено велику кількість наукових і ек-

периментальних робіт і без перебільшення можна стверджувати, що ці індикатори являють собою найбільш базисну концепцію в аналізі осциляторів [1—9 та ін.]. Найбільшу кількість робіт присвячено знаходженню раціонального періоду розрахунку індикаторів. Зазвичай ця величина вживається в літературі у вигляді латинської "n". Так, Кравченко П.П. рекомендує використовувати період "n", рівний 7 дням [10], Ерліх А.А. — 8 дням [11], Швагер Дж. — 9 дням [8], Жваколюк Ю.В. і Мерфі Дж. — 10 дням [1; 12]. Зустрічаються в літературі і більш тривалі періоди — так, ЛеБо Ч. і Лукас Д.В. у своїх дослідженнях користуються періодом розрахунку, що становить 15, 20 та 25 днів [6], а Колбі Р.В. і Мейерс Т.А. використовують "n" рівний 31 тижню [13].

Але при цьому до цих пір не існує чіткого і перевіреного алгоритму використання цих індикаторів при проведенні аналізу динаміки фінансових ринків, який би гарантував або, як мінімум, забезпечував би високу ймовірність безпомилковості інвестиційної активності.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є дослідження особливостей сигналів, що генеруються індикаторами технічного аналізу — Momentum і швидкістю зміни — ROC для найефективнішого їх використання під час проведення аналізу фінансових ринків, прогнозування напрямку руху цін і підвищення ефективності інвестування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Індикатор швидкості ринку Momentum відображає точну міру швидкості ринку і в деякій мірі межу, до якої тенденція все ще є стабільною і повноцінною [14]. Цей індикатор, як відомо, порівнює поточну ціну закриття з ціною закриття торгової сесії, яка була зафіксована

певну кількість періодів тому. У якості періоду зазвичай використовується одиниця часу — хвилина, година, день, тиждень і т.д. У цій роботі тут і нижче в якості періоду буде використовуватися день. Формула розрахунку цього індикатора виглядає так:

$$M = P - P_n(1),$$

де: P — остання ціна закриття;

P_n — ціна закриття n днів тому.

Значення n — єдина частина формули, яку можна підбирати самостійно. При призначенні малих періодів розрахунку ($n = 3$ або 5) чутливість кривої індикатора підвищується, що призводить до збільшення частоти її коливань і, відповідно, генерування безлічі сигналів, які дуже часто є помилковими. Крім того, велика кількість торгових сигналів спричиняє велику кількість угод з відкриття та закриття позицій, що призводить до значних втрат на брокерські комісійні та, відповідно, знижує ефективність інвестування.

Великі періоди розрахунку ($n = 20$ і більше) надають кривої більш згладжену форму з менш вираженою частотою коливань. У такому випадку індикатор, відповідно, буде подавати запізниті сигнали і, таким чином, існує реальна загроза пропустити сприятливі можливості або для відкриття позиції, або для фіксації прибутку. Тому значення n підбирається кожним аналітиком у відповідності до своїх уподобань і згідно з його торговою тактикою.

Результатом обчислення індикатора Momentum за наведеною формулою (1) є технічне дослідження, яке коливається біля нульової лінії. Якщо ринок рухається вгору, момент перетинає нульову лінію знизу вгору, зберігаючи ухил вгору. Якщо ринок рухається вниз, осцилятор перетинає нульовий рівень зверху вниз, зберігаючи ухил вниз [16].

Багато дослідників вважають, що найціннішою для цілей прогнозування є наступна властивість цього індикатора. Коли ринок швидко рухається у висхідному напрямі, так само поводить і момент. Але коли ринок наближається до свого піку, і ціни закриття стають ближчими один до одного, момент значно уповільнюється, і лінія моменту стає горизонтальною або нахилиється вниз незважаючи на те, що ціни можуть продовжувати рости. Коли ринок досягає піку і з'являються негативні значення ($P - P_n$), лінія моменту починає відхилитися за нульову лінію. Таким чином момент сигналізує про те, що швидкість ринку сповільнюється. Тобто формула моменту вимірює не тільки швидкість руху, але і швидкість, з якою цей рух уповільнюється. Ця властивість робить момент випереджаючим осцилятором — його лінія повертає вгору (вниз) за кілька днів до того, як починається ріст (падіння) цін, а потім вирівнюється, хоча поточна цінова тенденція може все ще зберігатися. Пізніше крива повертає у протилежний бік, у той час як рух цін тільки починає вирівнюватися [6].

Багато дослідників, у тому числі, і автор цієї роботи вважають, що найбільш ефективні торгові сигнали генеруються при виникненні розбіжностей, або дивергенцій індикатора Momentum із ціновим графіком. Так само, як і при роботі з будь-якими іншими індикаторами технічного аналізу, у випадку з індикаторами швидкості ринку дивергенція, виникає тоді, коли ціновий графік і Momentum створюють високий пік, потім обид-

ва знижуються, після чого графік цін формує новий пік, який не підтверджується новим піком індикатора Momentum. Пояснення такого підходу до аналізу графіків полягає в тому, що розбіжність, яка виникає таким чином у динаміці цінового графіка і графіка індикатора свідчить про слабку підтримку ринку і про те, що він не зможе продовжувати висхідний рух після створення нового піку.

Швидкість зміни (Rate of Change — ROC) так само, як і Momentum, показує різницю між поточною ціною і ціною n періодів тому, але на відміну від моменту, значення швидкості зміни обчислюються не як різниця, а як частка від ділення ціни закриття поточного дня на ціну закриття n днів тому. Індикатор ROC може бути виражений як в пунктах, так і у процентах. Формула для розрахунку ROC у пунктах така [8]:

$$ROC = P / P_n \quad (2),$$

де: P — остання ціна закриття;

P_n — ціна закриття n днів тому.

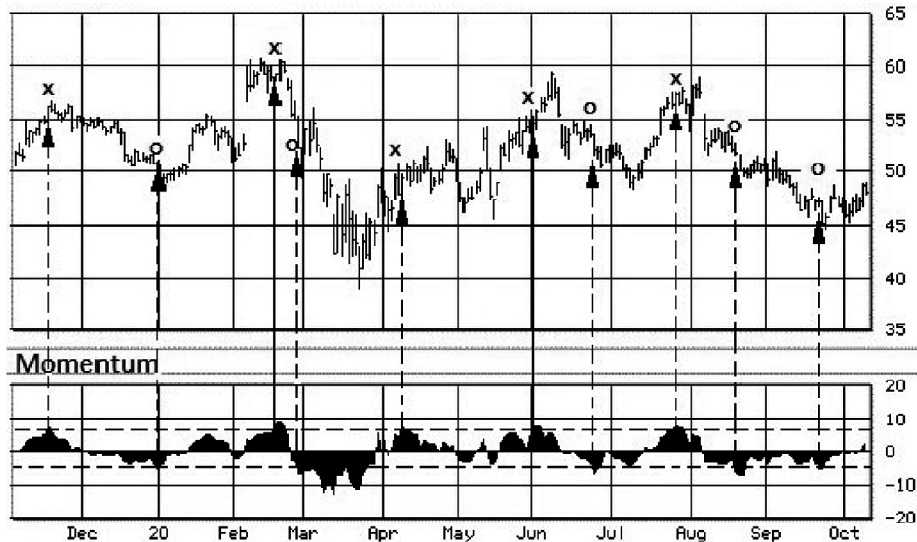
Графічно цей осцилятор представляється, практично так само, як і індикатор Momentum і інтерпретується аналогічно. Єдина можлива перевага, про яку іноді згадується у літературі, полягає в тому, що при використанні ROC не доводиться мати справу з негативними числами [6; 16].

Індикатори швидкості ринку, Momentum та ROC можуть бути корисні для виявлення станів перекупленості і перепроданості ринку. Для цієї мети деякі автори [1; 6] рекомендують на графіку індикаторів проводити горизонтальні лінії через піки і западини індикаторів таким чином, щоб від 5% до 10% значень осцилятора знаходилося в зоні перекупленості і перепроданості. Методом екстраполяції для всіх майбутніх періодів сприймати все значення осциляторів, що виходять за наявні на графіку кордони, як екстремальні і як такі, що свідчать про дуже малу ймовірність того, що тенденція просунеться істотно далі без корекції або консолідації. Для випадків спадної тенденції подібний прийом також можна застосовувати.

Методи інвестування з використанням індикаторів Momentum і ROC можна віднести як до протитрендових, так і до методів що слідує за тенденцією. Системи інвестування, що використовують ці індикатори як такі, що слідує за тенденцією, побудовані на наступних принципах:

- сигнал до покупки виникає, якщо індикатор утворює западину, і починає рости;
- сигнал до продажу виникає в разі, коли індикатор досягає піку і повертає вниз;
- передбачається, що вкрай високі або низькі значення індикаторів сигнализують про можливе продовження поточної тенденції.

Описана вище система має істотний недолік. Так, дуже поширеною є ситуація, коли, наприклад, при висхідній тенденції лінія індикатора після досягнення екстремуму повертає вниз, генеруючи таким чином сигнал продажу, але потім знову продовжує висхідний рух. При низхідному русі виникнення описаної ситуації, тільки у протилежному напрямку, також можливо. У подібних ситуаціях стає незрозумілим план подальших дій, отже, у викладеному вигляді таку тактику інвестування застосовувати недоцільно.

- - сигнали до відкриття позиції;
 x - сигнали до закриття позиції.

Рис. 1. Метод інвестування з використанням індикатора Momentum та нейтральної зони на прикладі акцій корпорації Cardinal Health, Inc. (CAH). Нейтральна зона на графіку індикатора представлена простором між двома паралельними пунктирними прямими

Джерело: інтернет-ресурс <https://bigcharts.marketwatch.com/> [17].

Ця система може бути істотно уточнена, якщо в якості торгових сигналів прийняти точки перетину індикатором нульової лінії. Коли нульова лінія перетинається індикатором знизу догори — генерується сигнал покупки. Коли нульова лінія перетинається зверху вниз — реєструється сигнал до продажу. Як подальшого удосконалення системи, можна встановити так звану, нейтральну зону, всередині якої ні покупки, ні продаж цінних паперів не відбуваються. Чарльз Лебо і Девід Лукас описують цю схему так: нейтральну зону рекомендується обмежити двома прямими над і під нульовою лінією. Розташування цих меж встановлюється відносно довільно, користуючись досвідом минулих періодів поведінки індикатора для даного цінного паперу [6]. Проводяться прямі таким чином, щоб одна з цих прямих з'єднувала піки індикатора, інша — западини. У такому випадку простір на графіку, що знаходиться вище і нижче цих ліній, можна розглядати як зони перекупленості і перепроданості. Система інвестування полягає у покупці акцій відразу після перетину лінією індикатора нижньої зони (зони перепроданості). Продаж відповідно, здійснюється при перетині верхньої зони.

Такий підхід дозволяє усунути велику кількість не ефективних торгових сигналів, викликаних частим перетином нульової лінії, коли на ринку відсутня виражена тенденція. На рисунку 1 на прикладі торгівлі акціями корпорації Cardinal Health, Inc. (CAH) продемонстрована можлива тактика інвестування за викладеною вище методикою. Малюнок був створений з використанням технічних можливостей інтернет-сайту Big Charts from Market Watch [17].

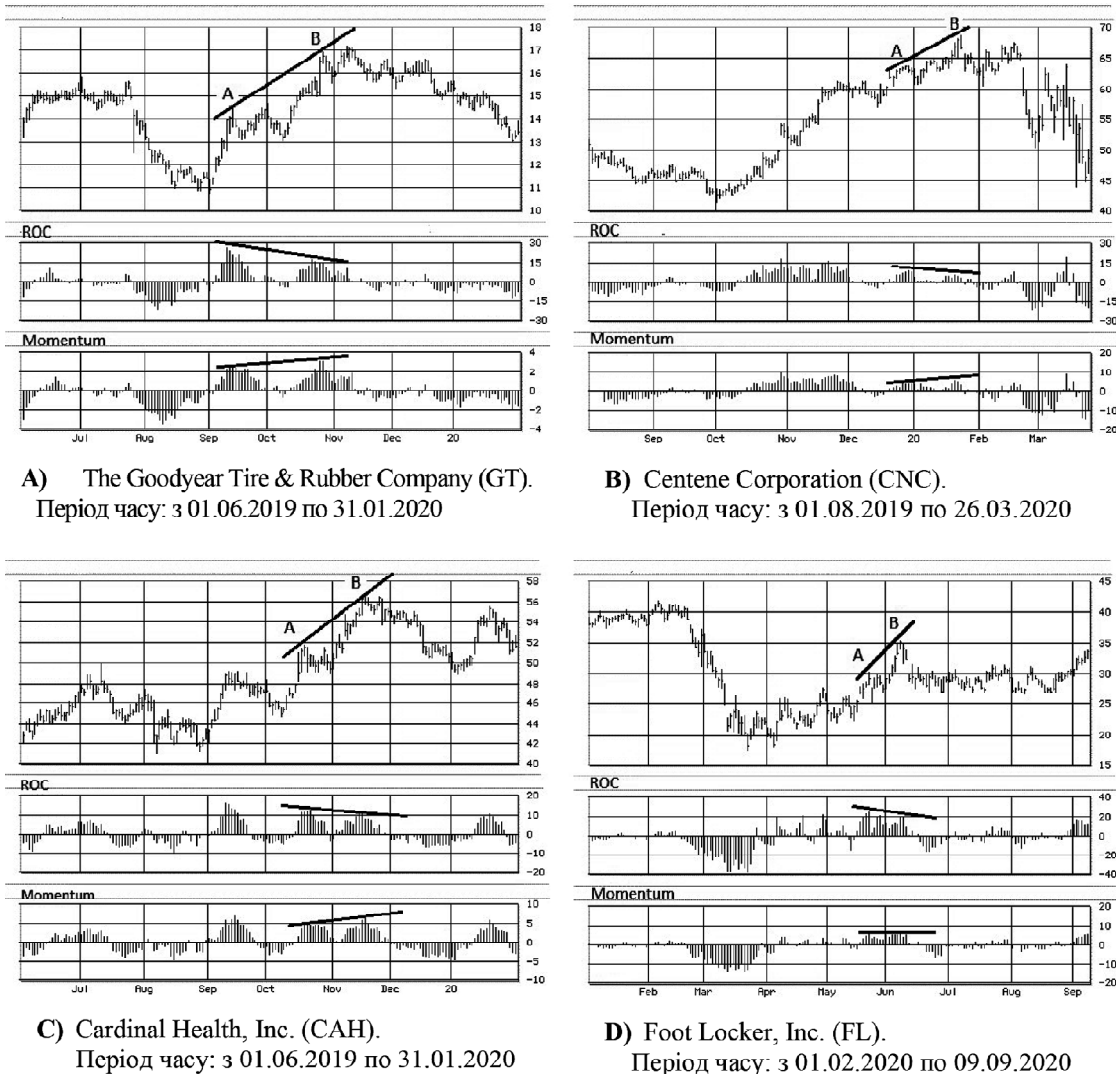
На рисунку видно, що у період часу, охоплений даними графіком, було згенеровано 5 сигналів до відкриття позицій (в останні дні грудня 2019 р., у кінці лютого 2020 р., а також у другій половині червня, серпня та вересня 2020 р.) і 5 сигналів до закриття позицій (в середині листопада 2019 р., у другій половині лютого 2020 р.,

у першій половині квітня, в перший торговий день червня і у другій половині липня 2020 р.).

Істотним недоліком описаної методики є те, що вона буде продуктивною тільки у разі, якщо ринок знаходиться у стані руху в ціновому діапазоні. Якщо ж ринок зробить істотний прорив у будь-якому напрямі, система може привести до значних збитків. Так, на рисунку 1 можна бачити два сигнали, які б привели до помилкового відкриття позицій. Один стався в кінці лютого 2020 р. інший — у серпні 2020 р. В обох випадках був згенерований сигнал про покупку — лінія індикатора Momentum перетнула зверху вниз нижню пунктирну пряму. Але це сталося під час досить сильної, майже двомісячної спадної тенденції. Проте сигнал був досить сильний і при суворому дотриманні торгової тактики обидві позиції були б відкриті, що, відповідно, призвело б до збитків за цими угодами.

Так само, як і у випадку з іншими індикаторами, найбільш сильні торгові сигнали можуть бути отримані при виникненні дивергенції між динамікою ринку і індикаторами Momentum і ROC. Гіоргос Сілігардос описує метод інвестування, який використовує одночасно обидва індикатора — момент і швидкість зміни ціни [15]. За його спостереженнями, в ряді випадків ці два індикатори не формують дивергенції одночасно. При виникненні такої ситуації Г. Сілігардос помітив, що індикатор ROC раніше, ніж Momentum формує розбіжність на вершині ринку, сигналізуючи про розворот цін вниз. Тому при виникненні розбіжності між графіком ціни і індикатором ROC, не слід чекати підтвердження цієї розбіжності індикатором моменту, а потрібно закривати довгу позицію. У разі ж ведмежого ринку, дивергенція утворюється спочатку між ринком і індикатором моменту. У подібній ситуації можна відкривати довгу позицію, не чекаючи підтверджуючої розбіжності індикатора ROC.

Ми провели дослідження на представницькому масиві даних для перевірки описаної закономірності і мо-

Рис. 2. Приклади Дивергенцій між динамікою цін акцій різних корпорацій та індикаторами швидкості ринку ROC (Rate of Change).

Дивергенції на графіках відмічені жирними відрізками

Джерело: інтернет-ресурс <https://bigcharts.marketwatch.com/> [17].

жемо відзначити, що, як правило, динаміка обох індикаторів — Momentum і ROC ідентична. Проте, в тих рідкісних випадках, коли вона відрізняється, закономірність Г. Сілігاردоса має місце. На рисунку 2 приведено чотири випадки, коли при висхідній тенденції цін, у динаміці індикаторів Momentum і ROC виникають розбіжності і дивергенція реєструється тільки між графіком ціни акцій компанії і індикатором ROC. При цьому розбіжностей в динаміці цін і індикатора Momentum не спостерігається.

У випадках А, В і С, представлених на рисунку 2, чітко видно дивергенції класу "А" між графіком ціни і графіком індикатора ROC. При цьому в динаміці цінового графіка і графіка індикатора Momentum дивергенцій не спостерігається. У всіх трьох випадках можна помітити, що після досягнення точки В дуже скоро ціни різко йдуть вниз. Таким чином, якщо для прогнозування цін був би використаний факт наявності дивергенції між графіком ціни і графіком індикатора Momentum, то очевидно, що це призвело б до збитку. У разі ж використання обох індикаторів з віддачею переваги сигналам індикатора ROC цих втрат вдалося б уникнути.

У випадку, представлено графіком D на тому ж рисунку, крім дивергенції між графіком цін і графіком індикатора ROC, можна відзначити також дивергенцію класу "С" з індикатором Momentum. Як відомо, це найбільш слабкий тип дивергенцій, і у разі використання для прогнозування тільки індикатора Momentum сигнал для продажу виник у середині червня, міг би бути проігнорований. У разі ж використання також і індикатора ROC цей сигнал до продажу проігнорувати було б неможливо, оскільки в динаміці цінового графіка і графіка індикатора ROC була відзначена сильна дивергенція класу "А".

Таким чином, використання описаної закономірності в практичній діяльності може вберегти інвестора від можливих значних втрат і, відповідно, підвищити ефективність інвестування.

ВИСНОВКИ

1. Ефективність традиційного методу інвестування за допомогою індикатора швидкості ринку Momentum можна істотно підвищити, якщо нанести на графік індикатора прямі, проведені через точки екстремумів минулих періодів, після чого проводити реєстрацію сигналів

до відкриття або закриття позицій тільки в тому випадку, коли крива індикатора буде перетинати ці прямі.

2. Запропонований Г. Сілігардосом метод прийняття інвестиційних рішень, що заснований на одночасному використанні індикаторів Momentum і ROC є цінним інструментом при здійсненні інвестування, оскільки дозволяє значно підвищити його ефективність.

Література:

1. Мэрфи Джон Дж. Технический анализ финансовых рынков. Изд-во Вильямс. 2020. — 496 с.
2. Аппель Дж. Технический анализ. Эффективные инструменты для активного инвестора / Джеральд Аппель; пер. с англ. — СПб.: Питер. 2010. — 304 с.
3. O'Neil W. How to make Money in Stocks. Complete investing System / William J. O'Neil — New York: Mc Graw Hill Companies, 2011. — 500 p.
4. Акелис С. Технический анализ от А до Я. Полный набор инструментов торговли / Стивен Б. Акелис; пер. с англ. М. Волкова, А. Лебедев. — Изд. Евро пресс, 2010. — 366 с.
5. Джусов О.А. Инвестування на міжнародному ринку акцій: аспект управління: монографія / О.А. Джусов. — Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2013. — 324 с.
6. Лебо Ч. Компьютерный анализ фьючерсных рынков / Чарльз Лебо, Дэвид В. Лукас; пер. с англ. В.Д. Гибенко. — М.: Изд. дом "Альпина", 2011. — 304 с.
7. Твардовский В.В. Секреты биржевой торговли: Торговля акциями на фондовых биржах / В. В. Твардовский, С.В. Паршиков. — Изд-во: Альпина Паблишер, 2009. — 550 с.
8. Швагер Д. Технический анализ. Полный курс / Джек Д. Швагер; пер. с англ. А. Куницын, Б. Зуев. — Изд-во: Альпина Паблишер, 2018. — 802 с.
9. Элдер А. Как играть и выигрывать на бирже / Александр Элдер; пер. с англ. М. Волкова, А. Волков. — Изд-во: Альпина Паблишер, 2018. — 472 с.
10. Кравченко П.П. Как не проиграть на финансовых рынках. 2-е изд., перераб. и доп. — М.: "Дело и Сервис", 2000. — 224 с.
11. Эрлих А.А. Технический анализ товарных и финансовых рынков: прикладное пособие. — 3-е изд. — М.: Финансист, 2000. — 183 с.
12. Жваколюк Ю.В. Внутрдневная торговля на рынке ФОРЕКС. — СПб.: Издательство "Питер", 2000. — 192 с.
13. Колби Р.В., Мейерс Т.А. Энциклопедия Технических индикаторов рынка. — Изд-во: Альпина Паблишер, 2018. — 840 с.
14. Блау Уильям. Моментум, направленность и расхождение. — М.: Евро, 2003. — 176 с.
15. Giorgos Siligardos. Divergence Bias // Technical Analysis of Stocks & Commodities. — 2003. — December. — Vol. 21, № 12. — P. 42—51.
16. Джусов А.А. Оптимизация принятия инвестиционных решений путем использования индикаторов скорости / А.А. Джусов // Економічний простір: Збірник наукових праць. — № 100. — Дніпропетровськ: ПДАБА, 2015. — С. 74 — 82.
17. Big Charts from Market Watch [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bigcharts.marketwatch.com/>

References:

1. Murphu, J. J. (2020), Technical analysis of financial markets. [Technical analysis of financial markets], Williams, Kharkiv, Ukraine.
2. Appel, G. (2010), Tehnicheskyy analiz. Effektivnie instrumenti dlia aktivnogo investora [Technical analysis. Effective tools for an active investor], Piter, S. Piterbourg, Russian Federation.
3. O'Neil, W. (2011), How to make Money in Stocks. Complete investing System, Mc Graw Hill Companies, New York, USA.
4. Akelis, S. (2010), Tehnicheskyy analiz ot A do Y. Polnyi nabor instrumentov trgovli [Technical analysis from A to Z. A complete set of trading tools], Evro press, Kyiv, Ukraine.
5. Dzhusov, O.A. (2013), Investuvannia na mizhnarodnomu rinku aktsii: aspekt upravlinnia. Monographia [Investing in the international stock market: management aspect. Monograph], DNU, Dnipropetrovsk, Ukraine.
6. Lebo, Ch. and Lukas, D. (2011), Kompiuternyy analiz fiuchersnih rinkov [Computer analysis of futures markets], Izd. Dom "Alpina", Moscow, Russian Federation.
7. Tvardovskiy, V.V. and Parshikov, S.V. (2009), Sekreti birzhevoi trgovli: Torgovlia aktsiami na fondovih birzhah [Stock Trading Secrets: Trading Stocks on Stock Exchanges], Alpina Publisher, Moscow, Russian Federation.
8. Shwager, J. (2018), Technicheskyy analiz. Polnyi kurs [Technical analysis. Complete course], Alpina Publisher, Moscow, Russian Federation.
9. Elder, A. (2018), Kak igrat i viigrivat na birzhe [How to play and win on the stock exchange], 3rd ed, Alpina Publisher, Moscow, Russian Federation.
10. Kravchenko, P.P. (2000) Kak ne proigrat na finansovih rinkah [How not to lose in financial markets], 2nd ed, Delo i Servis, Moscow, Russian Federation.
11. Erlih, A.A. (2000), Tehnicheskyy analiz tovarnih i finansovih rinkov: prikladnoe posobie, [Technical Analysis of Commodity and Financial Markets: Applied Manual], Finansist, Moscow, Russian Federation.
12. Zhvakoliuk, Y.V. (2000), Vnutridnevnyaya trgovlia na rinke FOREX [Intraday trading at FOREX market], Piter, S.Piterbourg, Russian Federation.
13. Colby, R.W. and Meiers, T.A. (2018) Entsiklopedia Technicheskikh indikatorov rinka [The Encyclopedia of Technical Market Indicators], Alpina publisher, Moscow, Russian Federation.
14. Blau, W. (2003), Momentum, napravlennost i rashozhdenie [Momentum, Directions and Divergence], Evro, Moscow, Russian Federation.
15. Siligardos, G. (2003), "Divergence Bias", Technical Analysis of Stocks & Commodities, vol. 21, no. 12, pp. 42—51.
16. Dzhusov, A.A. (2015), "Optimization of investment decisions by using the signals of speed market indicators", Ekonomichnyi prostir: Zbirnik naukovih prats PDABA, vol. 100, pp. 74—82.
17. Big Charts from Market Watch (2020), available at: <https://bigcharts.marketwatch.com/> (Accessed 28 October 2020).

Стаття надійшла до редакції 28.10.2020 р.

П. А. Лепак,
здобувач наукового ступеня PhD з економіки (аспірант),
Київський національний торговельно-економічний університет, Україна
ORCID ID: 0000-0003-0590-3244

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.84

ФЛУКТАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА В ЧАСИ ГЛОБАЛЬНИХ ПАНДЕМІЙ

Р. Лепак,
Candidate for a degree, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

FLUCTATION OF SOCIETY'S ECONOMIC CULTURE DURING PANDEMICS

Сучасний світ характеризується зростанням й посиленням різного роду небезпек, до яких, передусім, відносяться кризові та катастрофічні явища, конфліктні ситуації, наслідки яких створюють небезпеку для існування суспільства та природи. Найбільш нетиповими причинами флуктації економічної культури стають непередбачувані та складні в управлінні глобальні світові пандемії. Історія людської цивілізації свідчить, що неможна налагодити ефективне господарство та економічне процвітання всупереч законам природи. Економіка будь-якого суспільства є результатом сталого взаємозв'язку між станом культури і навколишньою природою, як пристосування до певних потреб і прагнень людини, різноманітних біотичних і абіотичних умов навколишнього природного середовища. Протягом останніх тисячоліть людство зазнало не одну фатальну пандемію, які призвели як до демографічних катастроф, так і до економічних криз та падінь. До пандемій, що найбільше вразили Земну кулю відносяться такі: "Чорна смерть" (чума) у XIV сторіччі, холера у XIX сторіччі, "іспанка" у 1918—1920 роках та ін. Усі вони призводили до великих демографічних втрат і трагедій. Результатом кожної пандемії був економічний спад у цілому світі, що спричинено карантинними заходами, а саме неможливістю відвідувати роботу, спадом виробництва, що в результаті призводив до зменшення споживчої спроможності та здешевлення сировини. Оскільки пандемії стали невід'ємною складовою життя людства, жодна країна світу не застрахована від їх прямого чи опосередкованого впливу. Тому кожна країна повина бути економічно готовою швидко та ефективно діяти в разі виникнення пандемії, націлюючи свій результат на мінімізацію негативних наслідків хвороби та швидке її подолання.

Ukrainian society, as well as the whole world, met the COVID-19 epidemic as a large-scale stressor and a return to existential threats in the world. Restrictions caused by quarantine affected the economy and the well-being of the population, and as a result provoked public discontent. This, in turn, affected the economic culture and its transformation in the European integration process. New challenges and threats to Ukraine's future have been added to the complex processes of building democratic institutions, and the lack of systemic reforms, which is reflected in society's distrust of state institutions and a lack of understanding of the vector of movement. The modern world is characterized by the growth and intensification of various dangers, which, above all, include crisis and catastrophic phenomena, conflicts, the consequences of which create a danger to the existence of society and nature. The most atypical causes of fluctuations in economic culture are unpredictable and difficult to manage global pandemics. The history of human civilization shows that it is impossible to establish an efficient economy and economic prosperity contrary to the laws of nature. The

economy of any society is the result of a permanent relationship between the state of culture and the environment, as an adaptation to certain human needs and aspirations, a variety of biotic and abiotic environmental conditions. Over the last millennia, humanity has experienced several fatal pandemics, which have led to both demographic catastrophes and economic crises and falls. The pandemics that most affected the globe include the Black Death (plague) in the 14th century, cholera in the 19th century, and the Spanish flu in 1918–1920, among others, which led to great demographic losses and tragedies. The result of each pandemic was an economic downturn worldwide, caused by quarantine measures, namely the inability to attend work, a decline in production, which in turn led to a decrease in consumer capacity and cheaper raw materials. Since pandemics have become an integral part of human life, no country in the world is safe from their direct or indirect impact. Therefore, each country must be economically ready to act quickly and effectively in the event of a pandemic, aiming to minimize the negative consequences of the disease and its rapid overcoming.

Ключові слова: економічна культура, флуктуація, "чорні лебеді", пандемія, криза, економічні наслідки, "Чорна смерть", холера, "іспанка", COVID-19.

Key words: economic culture, fluctuation, "black swans", pandemic, crisis, economic consequences, "Black Death", cholera, "Spanish flu", COVID-19.

Економічна культура є невід'ємною складовою загальної національної культури, яка нерозривно пов'язана з іншими її галузями: політичною культурою, правовою, моральною, релігійною тощо. Економічна культура являється результатом історичного економічного досвіду суспільства як загалом, так і в індивідуальному характері, що робить значний внесок у соціалізацію кожного індивідууму. Економічна культура утворює багатофункціональну систему, яка містить раціональні та ірраціональні складові. Вона охоплює як опорні компоненти економічні норми та цінності, вироблені та розповсюджені в суспільстві економічні, шаблони й міфологеми, ідеї, економічні вчення, концепції та переконання людей щодо економічної системи загалом. Ці елементи сформовані соціально-економічними, національно-культурними, суспільно-історичними та іншими факторами, які характеризуються усталеністю, живучістю й стійкістю та не піддаються швидким змінам, навіть у періоди глибоких трансформацій у суспільному житті.

Під флуктуацією економічної культури слід розуміти неочікуване (раптове) відхилення економічних показників від сталих величин, що були заплановані на певний проміжок часу, через неординарні ситуації, що склалися на даний момент. Економічний колапс відбувається не лише через недостатньо ефективне регулювання фінансових ринків, диспропорційність розвитку економіки, антиринкової державної політики чи війни. Існують й інші причини, керувати якими набагато важче. Здобувши всесвітнє визнання професор-фінансист та письменник Нассім Ніколас Талеб застосовує нове поняття "чорний лебідь". Згідно з Талебу, "чорні лебеді" — це події, які виникають непередбачено, як торнадо, і роблять величезний вплив на ринки, глобальну політику та життя людей [1]. Ще зовсім недавно значне падіння світових цін на нафту здавалося фантастикою, а передбачити, що капіталізація фондового ринку впаде

вдвічі, було практично неможливо. Нині світова економіка зіткнулась з одним із "чорних лебедів" — ймовірністю глобальної епідемії. Відзначимо, що ще у 2017 році Нассім Талеб назвав нові віруси одними з двох головних загроз для людства, другою загрозою став неолуддизм (напрям у сучасній філософії, що передбачає критику впливу науково-технічного прогресу на людину і суспільство). Стає повністю зрозумілим чому економісти та фінансові ринки кілька років тому всебічно вивчали ситуацію зі свинячим грипом, а зараз із глибоким занепокоєнням стежать за поширенням коронавірусу COVID-19. Адже глобальна епідемія може посилити фінансову кризу або нашкодити процесу оздоровлення світової економіки.

У сучасному баченні, під кризою слід розуміти дисбаланс між попитом і пропозицією на товари та послуги, що проявляється значним переломом кон'юнктури, що призводить до раптового зниження показників виробництва, зростання безробіття, підвищення рівня банкрутств, як наслідок, спричиняє посилення кризи [2]. Кризи поділяють на два типи: передбачувані або закономірні й несподівані. Передбачувані кризи дають можливість заздалегідь їх спрогнозувати, оскільки вони часто трапляються на етапі розвитку системи та зумовлюються об'єктивними причинами соціально-економічної системи. Причинами криз є комплекс чинників, які здійснюють безпосередній вплив на соціально-економічну й інші системи, що спричиняють виникнення криз та їх характер, а також є важливими в обґрунтуванні доцільності застосування того чи іншого інструментарію прогнозування й боротьби з ними. Несподівані кризи зумовлюються суб'єктивними причинами та є результатом, наприклад, управлінських помилок, катастрофічних природних явищ, економічної залежності тощо [3, с. 23]. Причиною економічної кризи під час пандемії служать фізичні бар'єри, оскільки люди знаходяться в

Таблиця 1. Глобальні пандемії в історії людства

Період	Назва	Хвороба	Місце розташування	Втрати, осіб
1347-1353 рр.	«Чорна смерть»	Чума	Майже вся Євразія	бл. 80 млн
XIX ст.	холера	Холера	Земля	бл. 19 млн
1918–1920 рр.	Іспанка			бл. 50 млн
2009–2010 рр.	Пандемія «свинячого» грипу	Свинячий грип	Земля	бл. 575 400 осіб
2019–2020 рр., триває	Пандемія COVID-19	Коронавірусна хвороба 2019 (COVID-19)	Земля	503 862 осіб

Джерело: побудована на основі даних джерел [5–8].

карантині, не можуть працювати, відвідувати заклади громадського харчування, салони краси, культурно-розважальні центри, установи соціальної сфери, навчальні заклади тощо. Кризи є особливим станом економіки, в якому з усією очевидністю виявляється суперечливість розвитку суспільства. Однак дослідження наслідків епідемії іспанки на початку XX ст. показують стрімке зростання економіки, причому рівень росту вищий там, де карантин протримався довше.

Метою статті є проведення ретельного аналізу впливу глобальних пандемій на світову економічну культуру, як складову соціально-економічного розвитку. Завдання статті мають дещо інший характер, а саме: проаналізувати поняття, що стосуються флуктуації економічної культури суспільства в часи пандемій; з'ясувати демографічні та економічні наслідки пережитих епідемій; сформулювати пропозиції щодо швидкого та ефективного подолання економічних падінь.

Значний внесок у дослідження питань впливу глобальних пандемій на розвиток світової економіки зробив економіст та письменник Томас Гарретт з Федерального резервного банку в Сент-Луїсі, зробивши цікаву підбірку витягів із статей газет 1918 року про економічні наслідки іспанки. Не менш вагомий внесок у аналіз наслідків пандемій зробив Нассім Талеб, який назвав нові віруси одними з двох головних загроз для людства та ввів у вжиток поняття "чорні лебеді". Також значний внесок у даній тематиці зробили такі економісти: Ерман Г., Соколов Б., Гуриєв С., Кулицький С. та ін. Зокрема, Ерман Г. у своїй праці здійснив детальний аналіз наслідків глобальних пандемій, що спіткали людство протягом XIX ст. [6], Соколов Б. провів паралель між сьогоденною пандемією COVID-19 та "іспанським грипом" та порівняв масштаби їх наслідків [8], Гуриєв С. розглядає основні причини економічних катастроф та висвітлює економічні наслідки світових пандемій [10], Кулицький С. проводить детальний аналіз основних макроекономічних показників української економіки та здійснює прогнозування змін у структурі доходів та видатків держави під впливом нинішньої пандемії коронавірусу [14].

Людство за своє існування пережило чимало пандемій, які назавжди змінили хід історії. Під пандемією слід розуміти епідемію, що характеризується найбільшим поширенням інфекційного захворювання на території усієї країни та сусідніх держав, багатьох країн світу, континентах, яка характеризується відсутністю колективного імунітету в людства, і, зазвичай, ефектив-

них засобів профілактики (вакцинації) й лікування [4]. До інфекційних хвороб, які досягли масштабу пандемії, слід віднести такі: чума, відома під назвою "Чорна смерть" у XIV ст., холера у XIX ст. та "іспанка" у 1918–1920 роках, що спонукали виникнення великих демографічних втрат та трагедій. Кожна з цих хвороб стала викликом, який згодом, стимулював економічний прогрес. Детальніше розглянемо найбільш разючі епідемії в історії людства та їх наслідки у таблиці 1.

Сьогоднішня пандемія коронавірусу змушує нас згадати про аналогічні найбільш глобальні епідемії, які вражали людство протягом тисячоліть. Найпершою фатальною пандемією стала пандемія під назвою "Чорна смерть" (пандемія чуми 1347–1353 років) саме вона вважається переломним моментом в історії середньовічної Європи. Чума не стала новою хворобою для Європи, оскільки у VI–VIII ст. від "Юстиніанової чуми" загинуло на материку мільйони людей, пандемія "Чорної смерті" поширилася в величезних масштабах, втрати населення від хвороби були шокуючими та становили близько 20% населення всієї Європи. Саме під час цієї пандемії був вперше запроваджений карантин під час якого всі кораблі та екіпажі, що прибували з місць, уражених чумою, відправляли на 40-денну обсервацію. Так, наприклад, у Венеції під час карантину було заборонено торгівлю спиртними напоями та азартні ігри, закрито борделі, створено спеціальні команди, які займалися збором та похованням мертвих по вулицях та в будинках. Боржникам списували частину грошей та звільняли людей із в'язниць. Запобігти великій смертності у місті, яке було центром середземноморської торгівлі, за допомогою цих заходів не вдалося, але вони допомогли врятуватись значній кількості населення.

Наслідки та обсяги втрат, що заподіяла пандемія точно підрахувати неможливо через недостатній та неточний обсяг даних про чисельність населення, але впевнено можна стверджувати, що події того часу призвели до демографічної кризи, яку Європа змогла подолати аж у XVI ст. Загалом втрати населення Європи за XIV ст. впало з 78,7 до 56,85 млн, тобто приблизно на 28%. Звісно, були й інші причини зменшення чисельності населення, а саме Сторічна війна, інші конфлікти, епідемії та голодні роки. Однак історик Паоло Маланіма припускає, що смерть 20–25% європейців за час пандемії 1347–1353 років є реалістичною цифрою [5].

Пандемія призвела до значних демографічних втрат через високий рівень дитячої смертності. Наслідки пандемії значно вплинули на рівень економічного розвитку

Європи. Після закінчення пандемії розпочалася золота доба для міських майстрів ремісничих товарів, яким вдалося не втратити свою справу.

Зростало споживання ремісничих товарів та доходи майстрів збільшились у рази, у перші роки після пандемії. Проте це піднесення тривало зовсім недовго, адже невдовзі виникла інфляція, що спровокована зменшенням цін на золото та срібло (адже високий рівень смертності призвів до збільшення кількості золота та срібла на душу населення) і водночас зростанням зарплат. Відбулася міграція селянських дітей з метою здобуття професії майстра, проте зовсім скоро виникла ціла низка перепон на їх шляху. Були впроваджені обмеження на вступ до гільдій та цехів майстрів, аби запобігти конкуренції та передати статус майстра нащадкам [6]. За цих умов створення нових технологічних розробок стало неможливим, що в свою чергу стримувало розвиток економіки.

В аграрному секторі на той час спостерігалось також значне зростання доходів, адже там працювало понад 90% населення. Виник неабиякий попит на працю селян, яких стало значно менше через високу смертність під час пандемії, адже землевласники без їхньої праці не могли зібрати врожай. Втім, зовсім скоро ціни на сільськогосподарську продукцію через демографічні втрати і зменшення покупок стрімко впали, що невдовзі призвело до зменшення прибутків землевласників, їх доходи впали майже на 20% у 1347—1353 роках. Це стало викликом аристократичному стилю життя землевласників, які почали вимагати відновлення "правильної" соціальної ієрархії.

Поруч із третьою хвилею чуми холера стала одним із найбільших проклять зламу століть, а її пандемія почалася 1817 року й протрималась протягом всього XIX століття. Виокремлюють сім пандемій холери, але мова йдеться не про сім різних пандемій, а про сім вибухових спалахів однієї масштабної пандемії. Загальні втрати від цієї пандемії становлять близько 19 млн людей. Холера у народі носить назву "хвороба брудних рук", адже причиною поширення холери була відсутність очищення води та каналізації у великих містах та рівень гігієни того часу, що призвело до глобального її поширення та стало однією з причин стрімкого розвитку медичної гігієни та епідеміології.

Буденне сьогодні використання антисептиків, громадська й побутова гігієна є спільною розробкою доктора Земмельвайса та численних лікарів, що покладали свої сили на боротьбу з холерою в ті часи. Саме поширення холери сприяло створенню всесвітньої практики перетримування кораблів на якірній стоянці у разі підозри інфікування та введенню міжнародних правил проходження митного огляду, що мали більш суворий характер. Також холера подарувала нам предтечу сучасних медоглядів під час подорожей за кордон і суворі митні правила, зокрема й на перевезення продуктів харчування [7]. Проте можемо зазначити, що ці напрацювання спрацьовували далеко не завжди і досі виконуються не завжди, бо спалахи не припинилися, і ще кілька десяти років тому холера була абсолютно пересічним захворюванням і на території України.

Найбільш висвітлена в медичній та науковій літературі пандемія грипу-іспанки 1918—1919 рр. Саме ця пан-

демія вважається найважчою у світовій історії як за кількістю тих, що заразилися, так і за кількістю померлих: 20% населення планети були заражені, 2,5—5% хворих померли, а всього хвороба забрала близько 50 млн життів (0,5—1% всього населення планети). Економічні наслідки хоча були й драматичними, їх вдалося швидко подолати.

Епідемія "іспанки" тривала 18 місяців і зійшла на нівель з природних причин. Засоби боротьби були ті ж, що й сьогодні — карантин, захисні маски, заходи санітарії та гігієни. Однак загальнонаціональних і жорстких карантинів у великих містах не було, як не було і обмежень економічної та побутової активності. Смертність становила близько 10%, а з урахуванням зниження смертності в міру розвитку епідемії можна припустити, що в перші місяці поширення "іспанки" летальність становила 15—20% [8]. Грип розлетівся по всій земній кулі через особливу низку обставин, у рамках яких він вперше виник: той час характеризувався закінченням Першої світової війни, цілі армії були демобілізовані та солдати поверталися додому хворими. Незабаром спалах розповсюдився по основних транспортних та морських маршрутах. Через постійні війни та голод велика кількість населення світу вже була ослаблена і сприйнятлива до інфекції. Саме жакливо те, що уряди не поспішали поширювати інформацію, а цензура воєнного часу залишалася в силі. "Іспанка" стала найбільшою пандемією грипу в історії як за кількістю тих, що заразилися, так і за кількістю жертв.

Видатний економіст Томас Гарретт з Федерально-го резервного банку в Сент-Луїсі наводить цікаву підбірку витягів зі статей газет 1918 року про економічні наслідки іспанки. Наприклад, *Arkansas Gazette* від 18 жовтня 1918 р. пише: "Торгівля <...> впала на 40%. А за деякими оцінками — і на 70%. Єдиний бізнес <...> який процвітає, — це аптеки". А газета *Commercial Appeal* того ж дня малює ще більш похмуру картину: "Видобуток вугілля впав на 50%. Шахти на межі закриття через епідемію в таборах шахтарів. У [місті] Коулфілд штату Теннессі <...> тільки 2% здорового населення" [9]. Великі американські міста, включаючи Нью-Йорк і Філадельфію, фактично закрилися на карантин, через те, що населення було прикуте до ліжка. До економічних наслідків іспанки слід віднести таке: брак робочої сили, підвищення заробітної плати, а також ширше використання систем соціального забезпечення. З огляду довгострокових наслідків, то вони виявились більш серйозними та суттєвими. Практика показала, що до зрілого віку люди, народжені під час пандемії, були менш освічені, мали слабке здоров'я і нижчий соціально-економічний статус, ніж ті, хто народився безпосередньо до і після пандемії.

Роберт Барро і аспірант Гарварду Хосе Урсу в дослідженні економічних катастроф XX ст. приводять більш точну статистику. На їхню думку, іспанка — четверта за значимістю катастрофа століття (після Другої світової війни, Першої світової війни і Великої депресії). В середньому падіння ВВП від піку до дна в реальному вираженні склало 6,6%. Значні довгострокові економічні втрати від грипу. Економіст Даг Алмонд з Колумбійського університету досліджував вплив епідемії на дітей, зачатих або народжених під час епідемії. Виявилося, що

"діти епідемії" значно частіше хворіли в подальшому житті, у них більш висока ймовірність серйозних медичних проблем — шизофренії, діабету й інсульту. За інших рівних ймовірність закінчити середню школу для них була на 15 % нижче, ніж у їхніх однолітків, їхня зарплата була на 5—7 % менше. Іншими словами, довгострокові ефекти пандемії на людський капітал дуже значні [10].

Міжнародний валютний фонд у 2006 році писав, що іспанка привела до різкого падіння економічної активності, яка швидко відновилася. Сталося приблизно те ж, що відбувається зараз: економічні ланцюжки виявилися розірваними в результаті фізичних перешкод для економіки, таких як карантин, споживчий попит різко впав, а інвестиції були заморожені. Однак, як тільки епідемія закінчилася, економіка дуже швидко відновилося, а споживання і ділова активність перевищили той рівень, що був до епідемії [11]. Причиною економічної кризи під час пандемії служать фізичні бар'єри — люди знаходяться на карантині, не можуть працювати, виробляти, споживати. На 30 березня 2020 року у світі в карантині різного ступеня строгості перебували, за розрахунками АФР, 3,38 млрд осіб, або більше 40 % населення Землі.

Спалах епідемії коронавірусу в кінці 2019 року виявився не легким випробуванням для всього світу. З однієї сторони мова іде про можливість швидкого та ефективного визначення природи збудника спіткавшого лиха й розробити необхідні методики та фармацевтичні засоби для лікування. З іншої сторони, будь-яка епідемія, не говорячи вже про глобальну пандемію, несе за собою ряд серйозних економічних наслідків коротко-, середньо- та довгострокового характеру. Оцінювати наслідки епідемії коронавірусу для світової та української економіки, без сумнівів, занадто рано. Але можливо припустити, що нас чекає "за поворотом", оскільки всі найбільші країни вже визначили свої стратегії протидії сьогодинішнім труднощам.

Здійснивши експертну оцінку, спеціалісти Світового банку дійшли висновку, що сьогодинішні пандемії можуть нанести реальних збитків світовій економіці: глобальна пандемія може призвести до економічних збитків у межах 5 % світового ВВП, що в грошовому вимірі становить понад 3 трильйони доларів США, тоді як втрати від "незначної" пандемії грипу (на кшталт вірусу H1N1 2009 року) можуть сягати близько 0,5 % світового ВВП.

За оцінками експертів Oxford Economics, внаслідок розповсюдження COVID-19 зростання світового ВВП у першому кварталі 2020 року сповільниться до 1,9 %, порівняно з першим кварталом 2019 року. Це вимагає перегляду прогнозу світового зростання на 2020 рік з 2,5 % до 2,3 %. Для порівняння, в 2019 році світова економіка зросла на 2,6 % порівняно з 2018 роком. Всього ж, за оцінками Oxford Economics, залежно від сценарію розвитку подій "епідемічні" втрати світової економіки можуть становити від 0,4 до 1,1 трлн дол. США [12].

Неоднозначність ситуації, що виникла наразі у всьому світі ілюструється заявою директора-розпорядника МВФ Крісталини Георгієвої, що більше 80 країн, які розвиваються, запросили у фонду фінансову допомогу на загальну суму \$ 2,5 трлн. Також з початку 2020 року ми

почали спостерігати значне падіння цін на більшість сировинних товарів (не тільки на нафту). Воно становить за індексом CRB, одним із ключових, більше 30 % і повертає ринки на рівні цін 20-річної давності. Варто також зазначити, що світові ціни на деякі сировинні товари (продукти і передусім зерно) з початку кризи все ж вирости на 10—15 %, але зараз повертаються до колишніх рівнів. Щодо банківської сфери, то рівень процентних ставок в світі повернувся на дно 2008—2009 років, після того як всі найбільші Центральні банки привели свої ставки до мінімальних значень.

Для США і Європи робити прогнози поки рано, а для Південно-Східної Азії, включаючи Китай, вже є оцінка Світового банку — з 5,8 до 2,1 %, а в негативному сценарії так і взагалі до мінус 0,5 % [13].

Про глибину падіння економіки в розпал спалаху можна судити по перших даних з Китаю: за січень — лютий промислове виробництво впало на 13,5 %, роздрібні продажі — на 20,5 %. PMI Китаю, оприлюднений наприкінці березня, вразив, перевершивши всі очікування аналітиків. Goldman Sachs прогнозує зниження світового реального ВВП на 1 % в 2020 році і відзначає, що економіка переживає не рецесію, а несподівану зупинку. Goldman Sachs вважає, що зростання почнеться вже в III кварталі і буде дуже бурхливим — плюс 10 % рік до року. Але аналітики уточнюють, що все буде залежати від того, як швидко вдасться перемогти вірус. Боротьба з пандемією, на думку банку, займе кілька місяців, і до кінця II кварталу епідемія буде взята під контроль.

Проаналізуємо як позначається на українській економіці карантинні заходи спричинені поширенням світової пандемії COVID-19 з урахуванням дії факторів різного характеру: науково-технічних, інформаційно-психологічних і соціальних чинників. Основним показником для здійснення оцінки перспектив розвитку вітчизняної економіки за обставин, що склались в цій непередбачуваній ситуації в нашій країні мають показники нещодавно ухваленого Верховною Радою, згідно з пропозицією Кабінету Міністрів, Державного бюджету України на 2020 рік. У новій редакції Державного бюджету, дохідна частина була зменшена на 119,7 млрд грн (11 %) — до рівня 975,8 млрд грн, в той же час показники видатків збільшено на 82,4 млрд грн — до рівня 1266 млрд грн. Як наслідок, граничний дефіцит державного бюджету підвищено від 96,3 млрд до 298,4 млрд грн. Основним джерелом покриття зростаючого дефіциту бюджету стануть нові запозичення. Водночас розмір ліміту державного боргу станом на 31 грудня зріс з 2,045 трлн до межі 2,387 трлн грн. Також у новому макроекономічному прогнозі вважається, що валовий внутрішній продукт впаде (ВВП) на 3,9 % (у попередній редакції передбачалося зростання ВВП на 3,7 %). Відбулося прискорення інфляції до рівня 8,7 % за результатами року, замість очікуваних у бюджеті 6,4 %. Передбачається зменшення експорту товарів і послуг на 5,5 % (до 59,9 млрд дол. США), а їх імпорту — на 10 % (до 68,2 млрд дол.). Водночас утруднюється ситуація з курсом валют, передбачається падіння гривні — із 27 грн/дол. до 29,5 грн/дол. При чому, за прогнозами уряду рівень безробіття становитиме 9,4 %, а середня заробітна плата працюючих громадян України в цьому році становитиме 11 тис. грн проти очікуваних 12,5 тис. грн [14].

Вказані дані макроекономічного прогнозу в єдності з відомостями про зміни в структурі податкових надходжень доходної частини державного бюджету дають можливість отримати уявлення про те, які ймовірні зміни відбудуться в економічних секторах української економіки під впливом епідемії COVID-19 цього року. Водночас зменшення доходної частини державного бюджету у 2020 р. найбільшою мірою планується за рахунок зниження плану "надходжень від податку на додану вартість із ввезених в Україну товарів (-45,7 млрд грн), від ПДВ із вироблених в Україні товарів (-21,4 млрд грн) і податку на прибуток підприємств (-20,7 млрд грн). А також підвищені планові надходження від державних підприємств. Відповідно до нової редакції, державні підприємства цього рік повинні перерахувати 68 млрд грн (у чинному законі — 41,3 млрд грн).

Експертна оцінка передбачає, що рівень українського ВВП впаде більше, ніж світовий — на 4,2 %. Зокрема різниця між оцінками дуже значна — від зменшення на 6,6 % до підвищення на 1,4 %. Але вже з початку нового 2021 року спостерігатиметься поступове відновлення. Медіанний прогноз експертів — 2,4 % (розкид — від 1,5 до 4,4 %). Консенсус-прогноз передбачає скорочення споживання на 3 %, імпорту — на 12,2 %, експорту — на 7,9 %, промислового виробництва — на 6,1 %, сільськогосподарського — на 1,1 %. Інфляцію на 2020 р. експерти прогнозують на рівні 7 %, на 2021 р. — 5,9 %. Середньорічний обмінний курс прогнозують на рівні 28,85 грн/дол. у 2020 р. та 30,00 грн/дол. — у 2021 р. [15].

Для української економіки ризиками під час світової кризи є падіння промислового виробництва, інфляція, відсутність надходжень до бюджету та значне збільшення позичкового фінансування бюджету, особливо — із зовнішніх джерел. Важливими для України є можливості використання досвіду інших країн, а не здебільшення практики використання позик. Для регулярного подолання дефіциту бюджету Україна звертається до міжнародних кредиторів, основними з яких є Міжнародний валютний фонд, Європейський Союз та Світовий банк. Унаслідок використання запозичень видаткова частина бюджету значно збільшується у частині витрат на обслуговування державного боргу [16].

Щоб розібратися з наслідками пандемії варто розглянути галузі, які найбільше постраждали від карантинних заходів сюди слід, передусім віднести зовнішню торгівлю, транспорт (авіа, авто), туризм, готелі та ресторани, офлайн-сервіси та розваги (перукарні, фітнес, спорт, театр, кіно і т.д.). Проте при складності різноманітних карантинних заборон є галузі, які набули чималого розвитку і росту під час пандемії, а особливо доставка продуктів та готової їжі, онлайн-розваги, виробництво і продаж медичних препаратів та товарів, медицина, передусім дистанційна, виробництво і продаж продуктів та засобів особистої гігієни. Значна частина фінансової галузі також може знайти позитивні сторони в сьогоднішньому розвитку подій.

Безумовно, флуктація економічної культури українського суспільства в часи карантинних обмежень найбільше була спричинена через зміну ринку праці. Під флуктацією ми розуміємо коливання та зміщення від усталених патернів поведінки суб'єктів господарюван-

ня, що мають власну економічну свідомість, цінності, та ментальність. Карантинні обмеження значно змінили відсоток професій в он-лайн, та поставили перед трансформацією багатьох секторів економіки, які не були готові до такого раптового вимушеного переходу. Серед основних трендів є збільшення форм дистанційної зайнятості населення та вдосконалення існуючих. Будуть вибудовані нові форми праці для працівників, що мають неповнолітніх дітей, оскільки карантинні обмеження стаціонарного навчання будуть присутні до винайдення дієвих алгоритмів протидії епідемії в початкових та освітніх закладах. Дистанційна робота буде спонукати до розвитку дистанційного навчання, що дасть змогу багатьом професіям перейти від традиційного переліку вимог освіти, до профільного та вузько-направленого навчання, з подальшим вмотивованим навчанням у процесі працевлаштування та безпосередній роботі. Разом зі зміною ринку праці змінились видатки домогосподарств, у частині розподілу бюджету, повернення до ощадливості та забезпеченні базових потреб, у порівнянні з до карантинним, звичайними витратами.

ВИСНОВОК

Найбільш важливим у період пандемії є не те, наскільки загальмується економіка світу або конкретної країни, а саме те, як економіка буде виглядати після епідемії, чи зможе повернутися до початкового стану, нехай і втративши кілька відсотків зростання. Оскільки пандемії періодично мають місце у суспільстві, жодна країна Земної кулі не застрахована від їх прямого чи опосередкованого впливу. В таких умовах кожна країна має бути економічно готовою швидко та ефективно реагувати за формулою "боротьба з епідемією — мінімізація негативних коротко-, середньо- та довгострокових ефектів". Така економічна протиепідемічна підготовка має містити кілька обов'язкових елементів. У разі пандемії уряди повинні бути готові до витрат, пов'язаних із забезпеченням готовності подолання її наслідків. Всі ці витрати стали в певній мірі інвестиціями в мінімізацію можливих майбутніх негараздів. По суті, іде мова про фінансову готовність державних урядів до можливих епідемій (тобто про можливість швидкого та адекватного фінансування протиепідемічних заходів).

Також повинні бути передбачені державні та приватні витрати, пов'язані з лікуванням хворих і проведенням протиепідемічних заходів. Уряд повинен мати чітке розуміння та детально прописаний механізм, як мобілізувати додаткові кошти протиепідемічного фінансового резерву.

Мають виділятися кошти на витрати, пов'язані з негативним впливом пандемії на економіку країни (втраати виробництва, продуктивності праці тощо) у вигляді прямих бюджетних субсидій та на заходи відновлення (стимулювання) економічної активності в постепідемічний період.

Література:

1. Нассім Ніколас Талеб. Чорний лебідь: Про (не) ймовірне в реальному житті. Київ: Наш Формат. 2017. 392 с.
2. Завадський Й.С. Економічний словник. Київ: Кондор. 2006. 355 с.

3. Кухта П.В. Кризи, їх причини та наслідки. Ефективна економіка. 2012. № 10. С. 22—26.
  4. Бургасов С.В. Пандемия. Большая медицинская энциклопедия: в 30 т. Москва: Советская энциклопедия. 1982. 528 с.
  5. Malanima P. Pre-Modern European Economy One Thousand years (10th — 19th centuries). Leiden-Boston: Brill. 2009. 422 с.
  6. Ерман Г. Чума, холера, "іспанка": як великі пандемії змінювали світ. BBC News Україна. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52291698>
  7. Українець О. Як пандемії сформували світ: чума, холера, іспанка, SARS. Здоров'я. 2020. URL: <https://kurs.if.ua/article/yak-pandemiyi-sformuvaly-svit-chuma-holera-ispanka-sars-chastyna-2/>
  8. Соколов Б. История вирусных эпидемий. Газета: День (№54). 2020. URL: https://day.kyiv.ua/ru/article/tema-dnya-obshchestvo/istoriya-virusnyh-epidemiy#google_vignette
  9. Garrett T.M. Business ethics. Englewood Cliffs. Prentice Hall. 1966. URL: <https://trove.nla.gov.au/work/10630699>
  10. Гуриев С. Ratio economica: Экономика чумы. Ведомости. 2009. URL: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2009/05/12/ratio-economica-jekonomika-chumy>
  11. Тофанюк Е. Уроки испанки: что ждет экономику после пандемии. Forbes. Финансы и инвестиции. 2020. URL: <https://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/399047-uroki-ispinki-chto-zhdet-ekonomiku-posle-pandemii>
  12. Бураковский И. Коронавирус: эпидемия как экономический. Реанимационный пакет реформ. 2020. URL: <https://rpr.org.ua/news/koronavirus-epidemiia-iak-ekonomichnyy-shok/>
  13. Корищенко К. Новый баланс: как изменится мировая экономика после. Спецвыпуск. 2020. URL: https://www.rbc.ru/newspaper/?utm_source=topline
  14. Кулицкий С. Оцінка перспектив розвитку української економіки в умовах пандемії COVID. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. 2020. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4890:otsinka-perspektiv-rozvitku-ukrajinskoji-ekonomiki-v-umovakh-pandemiji-covid-20&catid=64&Itemid=376
  15. Сейранян Т. Минэкономики обнародовало консенсус-прогноз с падением ВВП на 4,2%. LB.ua. 2020. URL: https://lb.ua/economics/2020/04/17/455574_-minekonomiki_obnarodovalo.html
  16. Уманців Ю. Макроекономічний вимір фінансової політики в умовах розгортання глобальної кризи / Ю. Уманців, В. Урбанович // Геополітика України. — 2020. — № 1. — С. 122—123.
- References:
1. Taleb, N.N. (2017), Chornyj lebid': Pro (ne)jmovirne v real'nomu zhytti [Black Swan: About the (un) probable in real life], Our Format, Kyiv, Ukraine.
  2. Zavadsky, J. S. (2006), Ekonomichnyy slovnyk [Economic Dictionary], Condor, Kyiv, Ukraine.
  3. Kukhta, P. V. (2012), "Crises, their causes and consequences", Efektyvna ekonomika, vol.10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439> (Accessed 30 Oct 2020).
  4. Burgasov, S. V. (1982), Pandemija. Bol'shaja medicinskaja jenciklopedija: v 30 t. [Pandemic. Large medical encyclopedia: in 30 volumes], Sovetskaja jenciklopedija, Moscow, Russia.
  5. Malanima, P. (2009), Pre-Modern European Economy One Thousand years (10th-19th centuries), Brill, Leiden-Boston.
  6. Herman, G. (2020), "Plague, cholera, "Spanish": how great pandemics changed the world", BBC News Ukraine, available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52291698> (Accessed 30 Oct 2020).
  7. Ukrayinets', O. (2020), "How pandemics shaped the world: plague, cholera, Spanish, SARS", Zdorovia, available at: <https://kurs.if.ua/article/yak-pandemiyi-sformuvaly-svit-chuma-holera-ispanka-sars-chastyna-2/> (Accessed 30 Oct 2020).
  8. Sokolov, B. (2020), "History of viral epidemics", Hazeta Den, vol.54, available at: https://day.kyiv.ua/ru/article/tema-dnya-obshchestvo/istoriya-virusnyh-epidemiy#google_vignette (Accessed 30 Oct 2020).
  9. Garrett, T. M. (1966), "Business ethics", Englewood Cliffs. Prentice Hall, available at: <https://trove.nla.gov.au/work/10630699> (Accessed 30 Oct 2020).
  10. Guriev, S. (2009), "Ratio economica: Economics of the plague", Vidomosti, available at: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2009/05/12/ratio-economica-jekonomika-chumy> (Accessed 30 Oct 2020).
  11. Tofanyuk, E. (2020), "Spanish lessons: what awaits the economy after the pandemic", Forbes — Finansy i investytsii, available at: <https://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/399047-uroki-ispinki-chto-zhdet-ekonomiku-posle-pandemii> (Accessed 30 Oct 2020).
  12. Burakovsky, I. (2020), "Coronavirus: an epidemic as an economic one", Reanimatsiyni paket reform, available at: <https://rpr.org.ua/news/koronavirus-epidemiia-iak-ekonomichnyy-shok/> (Accessed 30 Oct 2020).
  13. Korishchenko, K. A. (2020), "New balance: how will the world economy change after", Spetsvtpusk, available at: https://www.rbc.ru/newspaper/?utm_source=topline (Accessed 30 Oct 2020).
  14. Kulitsky, S. (2020), "Assessment of prospects for the development of the Ukrainian economy in a pandemic COVID", Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV, available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4890:otsinka-perspektiv-rozvitku-ukrajinskoji-ekonomiki-v-umovakh-pandemiji-covid-20&catid=64&Itemid=376 (Accessed 30 Oct 2020).
  15. Seyranyan, T. (2020), "The Ministry of Economy published a consensus forecast with a 4.2% drop in GDP", LB.ua, available at: https://lb.ua/economics/2020/04/17/455574_-minekonomiki_obnarodovalo.html (Accessed 30 Oct 2020).
  16. Umantsiv, Y. and Urbanovich, V. (2020), "Macroeconomic view of fiscal policy in the conditions of global crisis development", available at: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/issue/view/12572> (Accessed 30 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 30.10.2020 р.

О. А. Дон,
старший викладач кафедри економіки та управління національним господарством,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0003-1062-1671

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.91

ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

O. Don,
Senior lecturer of the Department of Economics and Management of National Economy Oles Honchar Dnipro
National University, Dnipro

GLOBAL TRENDS OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION

Доведено, що на початку ХХІ ст. міжнародна трудова міграція перетворилася на потужну силу, яка сприяє економічним, соціальним, культурним перетворенням у глобальному просторі. У сьогоденнішньому, все більш взаємопов'язаному світі, міжнародна міграція є об'єктивною реальністю, яка торкається майже усіх країн світового господарства. Люди рухаються у пошуках роботи, освіти і покращення якості життя. Водночас конфлікти, бідність, нерівність і відсутність коштів для комфортного життя примушують людей, залишати їх будинки з метою пошуків кращого майбутнього для себе і своїх родин за кордоном. Досліджено динаміку сучасних людських переміщень між країнами та регіонами світу, які стали набагато швидкими, легкими, дешевшими, ніж пару десятиріч років назад. Проаналізовані ключові індикатори стосовно якісних характеристик мігрантів та їх розподіл за групами країн та сферами економічної діяльності. Встановлено, що переважна більшість трудових мігрантів, понад 80% яких знаходиться у працездатному віці, рухається до економічно розвинених країн з високим рівнем доходів і цей потік постійно зростає. Виявлені глобальні труднощі у сфері міжнародної трудової міграції та розглянуті програми для країн з координації міграційних потоків.

It is proved that at the beginning of the XXI century international labor migration has become a powerful force that contributes to economic, social and cultural transformation in the global space. In today's increasingly interconnected world, international migration is an objective reality that affects almost all countries in the world economy. People are moving in search of work, education and improving their quality of life. At the same time, conflicts, poverty, inequality and lack of funds for a comfortable life force people to leave their homes in search of a better future for themselves and their families abroad. The dynamics of modern human movements between countries and regions of the world, which have become much faster, easier, cheaper than a couple of decades ago, has been studied. The key indicators concerning the qualitative characteristics of migrants and their distribution by groups of countries and spheres of economic activity are analyzed. It has been found that the vast majority of migrant workers, more than 80% of whom are of working age, move to economically developed countries with high incomes and this flow is constantly growing. For 20 years, the United Arab Emirates has been the country with the largest share of international migrants. Global difficulties in the field of international labor migration are identified and programs for countries to coordinate migration flows are considered.

International migration is a multidimensional reality that is of great importance for the development of countries of origin, transit and destination, which requires consistent and comprehensive responses. The complexity of international labor migration and mobility, including refugee flows, is growing. Lack of regulation of labor migration can exacerbate the deficit of decent work for migrant workers and their families, as well as lead to long-term adverse socio-economic costs for countries

of origin and destination. Whether labor migration will be useful or not depends very much on the political base of the countries of origin and destination, as well as on bilateral, regional and multilateral cooperation between them.

Ключові слова: міжнародна міграція, трудова міграція, країни світового господарства, Міжнародна організація міграції, регіональна та галузева структура трудових мігрантів.

Key words: international migration, labor migration, countries of world economy, International organization of migration, regional and branch structure of labor migrants.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Міграція з метою працевлаштування є однією з найважливіших глобальних проблем людства, яка охоплює більшість країн світу. Сьогодні на ринку праці діють дві основні сили, що призводять до збільшення потоків міжнародної трудової міграції — багато людей у працездатному віці не можуть знайти роботу, або не можуть знайти адекватну роботу для утримання себе та своєї родини на Батьківщині, тоді як у деяких інших країнах виникає нестача робітників у різних галузях економіки.

Інші фактори руху людських ресурсів включають соціально-економічні та політичні кризи, демографічні зміни та збільшення різниці у розмірах заробітної плати між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються. Отже, через кордони відбувається значний рух людських ресурсів для працевлаштування, причому жінки мігрують на роботу в значно більшій кількості, ніж у минулі роки, і зараз складають приблизно половину всіх трудових мігрантів.

За умови реалізації вищезгаданої та обґрунтованої політики трудова міграція може допомогти країнам реагувати на зміни у попиті та пропозиції робочої сили, стимулювати інновації та сталий розвиток, а також передавати досвід та оновлювати навички. Однак відсутність міжнародних стандартів щодо концепцій, визначень та методів для вимірювання даних про трудову міграцію все ще потребує вирішення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На глобальному рівні зростання масштабів міжнародної трудової міграції потребує її обліку, контролю та регулювання з метою підвищення рівня зайнятості та сталого економічного зростання в країнах світу. Сучасні економічні дослідження міжнародної трудової міграції характеризується різноманітністю підходів щодо тлумачення термінів, пов'язаних з міграцією робочої сили, обсягів та методів збору відповідних статистичних даних. Ці відмінності представляють деякі труднощі для проведення порівняльного аналізу взаємозв'язків між трудовою міграцією і зайнятістю в країнах світового господарства та його регіонах. Значна частина даних корисна для встановлення тенденцій, але не забезпечує достатньої основи для поглибленого соціально-економічного аналізу трудової міграції.

Тому для досягнення цілі даного дослідження були проаналізовані ключові показники динаміки міжнародної міграції у глобальному вимірі та регіональні й галузеві потоки трудової міграції.

Попри численні публікації, які з'явилися в останні роки, поки що не сформовано цілісну систему про механізми регулювання трудової міграції, а особливо в період глобальної інтеграції міждержавних ринків праці. Недостатньо досліджено теоретико-методологічний та методичний апарат оцінки та аналізу трудової міграції, її регіональної, галузевої та статеві-вікової специфіки та міграційних установок, потребує вдосконалення комплексне вивчення підходів з питань регулювання трудової міграції тощо.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення глобальних трендів міжнародної трудової міграції на основі дослідження її основних показників у світовому вимірі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Однією з найбільш складних форм системи міжнародних економічних відносин є міжнародна трудова міграція, яка є важливою складовою світового ринку праці, підсистемою міждержавних потоків робочої сили різних професій, рівнів компетенцій, які зайняті в різноманітних сферах та галузях світової економіки.

Водночас Гуменюк Ю. розглядає міграцію робочої сили як "переселення працездатного населення з одних держав в інші терміном більш ніж на рік, викликане причинами економічного й іншого характеру" [1].

Таблиця 1. Ключові показники міжнародної міграції у глобальному вимірі

№	Показники міжнародної міграції	2000 р.	2019 р.
1	Загальна чисельність міжнародних мігрантів у світі, млн ос.	173,5	271,6
2	Частка міжнародних мігрантів у загальній чисельності населення світу, %	2,8	3,5
3	Частка жінок у загальній чисельності міжнародних мігрантів, %	47,5	47,9
4	Частка дітей 0-14 років у загальній чисельності міжнародних мігрантів, %	16,0	13,9
5	Регіон з найбільшою часткою міжнародних мігрантів, %	Океанія (17,1)	Океанія (21,1)
6	Країна з найбільшою часткою міжнародних мігрантів	ОАЕ	ОАЕ
7	Загальна чисельність трудових мігрантів, млн осіб	-	164
8	Глобальні міжнародні грошові перекази, млрд дол. США	126	689
9	Кількість біженців, млн ос.	14	25,9
10	Кількість держав-членів Міжнародної організації міграції	76	173
11	Кількість виїзних офісів Міжнародної організації міграції, од.	120	436

Джерело: [4].

Таблиця 2. Динаміка чисельності міжнародних мігрантів за регіонами світу, млн осіб

Регіони світу	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2019
Весь світ	173 588 441	191 615 574	220 781 909	248 861 296	271 642 105
Африка	15 051 677	15 969 835	17 804 198	23 476 251	26 529 334
Азія	49 394 322	53 439 306	65 938 712	77 231 760	83 559 197
Європа	56 858 788	63 594 822	70 678 025	75 008 219	82 304 539
Південна Америка	6 570 729	7 224 942	8 262 433	9 441 679	11 673 288
Північна Америка	40 351 694	45 363 257	50 970 861	55 633 443	58 647 822
Океанія	5 361 231	6 023 412	7 127 680	8 069 944	8 927 925

Джерело: [5].

Таблиця 3. Топ-10 країн світу, до яких прямують міжнародні мігранти, млн осіб

Країни	Кількість міжнародних мігрантів, млн ос.		Абсолютний приріст, млн ос.	Відносний приріст, %
	2000 р.	2019 р.		
США	34,8	50,7	15,9	45,7
Канада	5,5	7,9	2,4	28,9
Німеччина	8,9	13,1	4,2	47,1
Франція	6,3	8,3	2,0	31,7
Великобританія	4,7	9,5	4,8	102,1
Італія	2,1	6,2	4,1	295,2
Російська Федерація	11,9	11,4	-0,5	-4,2%
Об'єднані Арабські Емірати	2,4	8,5	6,1	354,1
Саудівська Аравія	5,2	13,1	7,9	251,9
Австралія	5,3	8,9	3,6	67,9

Джерело: [4].

Важливо відзначити різницю між визначенням іноземного працівника-мігранта та міжнародного мігранта. Сьогодні не існує загально визнаного міжнародного поняття трудової міграції. Але її головними суб'єктами виступають працівники-мігранти, яких Міжнародна організація праці (МОП) визначає як: "Вся сукупність міжнародних мігрантів, які зараз працюють або не працюють і шукають роботу в країні свого проживання" [8]. Статистичний відділ ООН, дає таке визначення іноземного працівника-мігранта: "Іноземці, які приймаються державою перебування з конкретною метою здійснення економічної діяльності, які отримують винагороду в

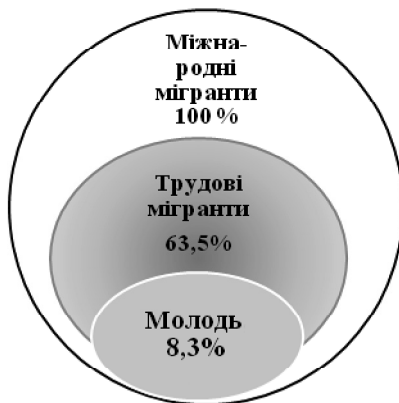
межах країни перебування. Тривалість перебування, як правило, обмежена, як і тип роботи, яку вони можуть виконувати. Їх утриманці також відносяться до цієї категорії" [5]. З іншого боку, працівники-мігранти часто є також міжнародними мігрантами.

Трудова міграція отримала новий поштовх завдяки Декларації Діалогу на високому рівні Генеральної Асамблеї ООН з питань міжнародної міграції та розвитку у жовтні 2013 р., яка визнала мобільність людини ключовим фактором сталого розвитку та важливий внесок трудової міграції у реалізацію Цілей розвитку тисячоліття. На міжнародній конференції праці 2014 р. Генеральний директор МОП закликав "побудувати порядок денний для справедливої міжнародної міграції, який не лише поважає основні права трудових мігрантів, але й відкриває реальні можливості для гідної праці" [7]. Це означає справедливий розподіл благ, які вони допомагають створювати, та необхідність формування та реалізації міграційних програм, що відповідають рівноцінним інтересам країн походження та призначення, робітників-мігрантів, роботодавців та громадян.

На думку Сардака С.Е., "міжнародних трудових мігрантів здебільшого приваблюють вищі (іноді кілька разів) заробітні плати у порівнянні з країнами походження. Також важливим мотивом є підвищений попит на певні спеціальності, що в свою чергу, передбачає більш високий заробіток мігрантів" [3]. В таблиці 1 відображені ключові показники міжнародної міграції в світі, які були представлені в авторитетному міжнародному виданні "World Migration Report 2020" [4].

Як бачимо з показників, що наведені в таблиці 1, у перші майже два десятиліття років XXI ст., міграційні процеси відбувалися дуже активно, про що свідчать значення їх ключових показників. Так, загальний приріст числа міжнародних мігрантів становив майже 100 млн осіб. Якщо у 2000 р. міжнародних мігрантів в світі налічувалось більш 173 млн ос., то у 2019 р. — майже 272 млн ос. Глобальні грошові перекази зросли майже у 5,5 разів — зі 126 млрд дол. у 2000 р. до 689 млрд дол. у 2019 р. За 20 років збільшилась кількість країн-учасниць Міжнародної організації міграції зі 76 до 173 та кількість її виїзних офісів зі 120 до 436 од. Всі ці факти у сукупності свідчать про те, що на початку XXI ст. під впливом політичних, соціально-економічних, демографічних та ін. факторів відбувається значне прискорення міграційних процесів у країнах світової спільноти.

У таблиці 2 представлена динаміка чисельності міжнародних мігрантів та їх розподіл за регіонами світу. За даними таблиці 2, можна констатувати, що за останні 20 років відбулося збільшення чисельності міжнародних мігрантів у світі майже на 100 млн ос., або більш ніж на 50 %. Це явище можна охарактеризувати як позитивний динамічний процес, який охопив всі регіони світу та загалом глобальну економіку. Так, у 2019 р. з 272 млн мігрантів, майже 1/3, мігрувала до країн Азії — 83,5 млн осіб, до європейських країн було переміщено 82,3 млн осіб, до Північної Америки — 58,6 млн ос., до країн

Рис. 1. Частка трудових мігрантів (у тому числі молодого віку) у загальній чисельності міжнародних мігрантів у 2017 році

Джерело: [5].

Африки — 26,5 млн ос., до Південної Америки — 11,6 млн ос., в Океанію майже 9 млн ос. Це відповідно на 34,1 млн ос., 25,4 млн ос., 18,3 млн ос., 11,5 млн ос., 5,1 млн ос., 3,7 млн ос. більше ніж у 2000 році.

Таблиця 3 містить інформацію стосовно країн, які є дуже привабливими для мігрантів в останні майже два десятиріччя.

За даними, що наведені у таблиці 3, можна зробити висновки, що кількість міжнародних мігрантів у країнах має стійку тенденцію до збільшення, особливо швидка динаміка такого зростання зафіксована в США + 15,9 млн ос., Саудівській Аравії + 7,9 млн ос., Об'єднаних Арабських Еміратів + 6,1 млн ос. Серед європейських країн найбільше зростання мігрантів відбувалось у Великій Британії + 4,8 млн ос., Німеччині + 4,2 млн ос. та Італії + 4,1 млн ос. На це вплинули як процеси глобалізації світового господарства, так і поглиблення регіональних інтеграційних процесів. Лише у Російській Федерації за цей період відбулося скорочення числа мігрантів на 500 тис. осіб, що частково пов'язано із переорієнтацією українських заробітчан на ринки праці країн ЄС.

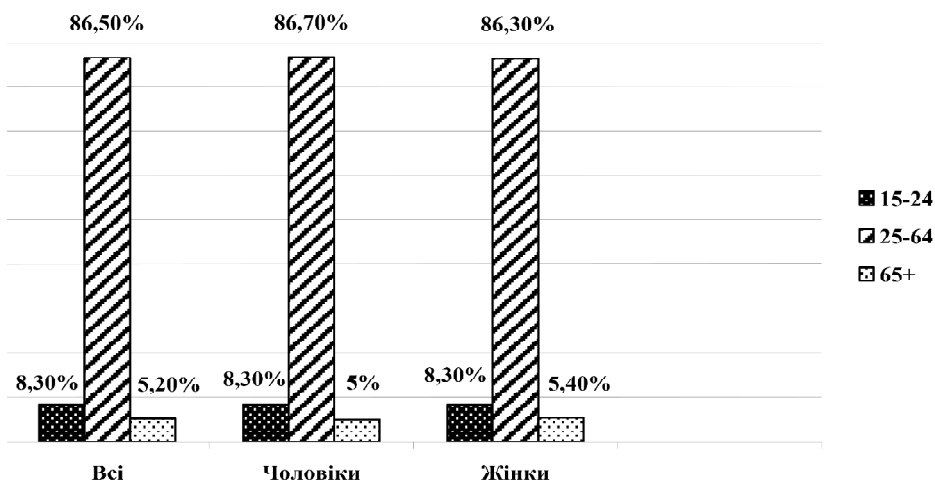
За підрахунками МОП у світі налічується 164 млн робітників-мігрантів що дорівнювало 63,5 % від усієї кількості мігрантів (рис. 1). Ці працівники вносять прямий і опосередкований вклад у розвиток суспільства та економіки країн, що їх приймають. Однак у багатьох країнах мігранти відчувають деякі труднощі на ринку праці через обмеження права на працю, невизнання їх іноземних повноважень та досвіду роботи, дискримінація та мовні бар'єри та інші фактори.

Чоловіки складають більшу частку трудових мігрантів. Так, у 2017 році чоловіків-мігрантів налічувалося 95,7 млн ос., а чисельність жінок-мігрантів дорівнювала 68,1 млн ос., або 58,4 і 41,6 %, відповідно (рис. 2). Більша частка чоловіків серед трудових мігрантів пояснюється їх більшою кількістю серед міжнародних мігрантів працездатного віку (54,2 % порівняно з 2013 роком, 45,8 % для жінок) та їх вищою продуктивністю праці (75,5 % проти 63,5 % відповідно). Більше того, між 2013 та 2017 роками частка чоловіків серед робітників-мігрантів збільшилася з 55,7% до 58,4 відсотка, частка чоловіків серед мігрантів працездатного віку зросла з 51,9 % у 2013 році до 54,2 % у 2017 році, частка жінок серед мігрантів робітників впала з 44,3 до 41,6 % протягом того ж часового періоду. Більш висока частка чоловіків серед трудових мігрантів може пояснюватися також такими факторами, включаючи більшу ймовірність міграції жінок з інших причин ніж зайнятість (наприклад, для возз'єднання сім'ї), а також

Таблиця 4. Розподіл робітників-мігрантів за галузями економічної діяльності у 2015 р.

	Чисельність трудових мігрантів, млн осіб			Розподіл за галузями економічної діяльності, %		
	Сільське господарство	Промисловість	Послуги	Сільське господарство	Промисловість	Послуги
Всього	16.7	26.7	106.8	11.1	17.8	71.1
Чоловіки	9.3	16.6	57.8	11.2	19.8	69.1
Жінки	7.4	10.2	49.0	11.1	15.3	73.7

Джерело: [6].

Рис. 2. Статтєво-вікова структура трудових мігрантів, 2017 р.

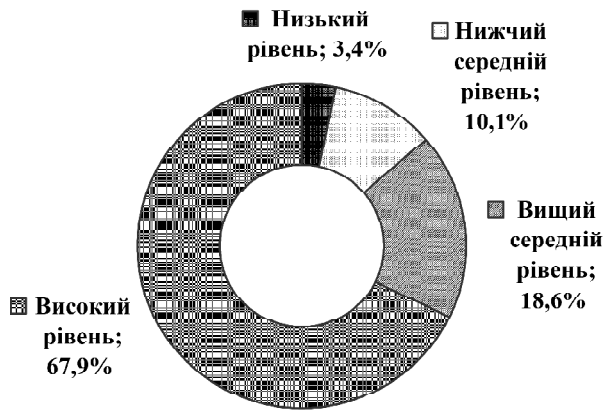
Джерело: [7].

можливою дискримінацією жінок, що зменшує їхні можливості працевлаштування в зазначених країнах. Соціальна стигматизація, дискримінаційний вплив політики та законодавства, насильство та цькування не тільки підриває доступ жінок до гідної роботи, але також може призвести до відсутності рівної оплати праці та спад розвитку секторів, що більш опановані жінками.

Глобальний розподіл робітників-мігрантів за галузями економічної діяльності та за статтю відображено у таблиці 4.

Як свідчать дані, наведені у таблиці 4, переважна більшість трудових мігрантів у світі були зайняті у сфері послуг — 106,8 млн ос. зі 150,3 млн робітників-мігрантів, що складає 71,1 %. Зайнятість у промисловості, включаючи обробку і будівництво, становила 26,7 млн осіб (17,8%) та у сільському господарстві 16,7 млн осіб (11,1%). Серед 71,1 % трудових мігрантів, які зайняті у в секторі послуг, близько 7,7 % працювали як побутові працівники та 63,4% в інших сферах послуг. Цікаво відзначити відмінності між чоловічим та жіночим розподілом робітників-мігрантів за секторами. Для обох статей, на сільське господарство припадало майже однаково (близько 11%). Чоловіки більше зайняті у промисловості, ніж жінки (19,8 % проти 15,3 %) та менше у сфері послуг (69,1 % проти 73,7 %).

Як бачимо з рисунка 2, вікові склади чоловічої та жіночої статей трудових мігрантів дуже схожі. Загалом зі 164 млн трудових мігрантів 141,7 млн (86,5 %) склали працездатні особи у віці 25—64 років. Частка молоді у віці 15—24 років становила 8,3%, а питома вага осіб віком більш 65 років була 5,2 % із загального числа трудових мігрантів.

Рис. 3. Робітники-мігранти в країнах з різним рівнем доходів, 2017 р.

Джерело: [8].

Дорослі старшого віку більш здатні мігрувати до іноземних країн і виграють більше, ніж молодші особи, які мають менше досвіду, але у мігрантів старшого віку залишилися менш економічно активних років. Особи, як правило, рухаються у свої найпродуктивніші роки, що є великою перевагою і для країн призначення, а також для і країн походження з точки зору грошових переказів. Справа в тому, що переважна більшість трудових мігрантів складається з дорослих людей старшого віку, а те, що деякі країни походження втрачають частину своєї робочої сили, може мати негативні наслідки для їх економічного зростання. Важливо зазначити, що еміграція саме осіб молодшого віку може забезпечити джерело грошових переказів для країн походження.

З 164 мільйонів трудових мігрантів у всьому світі 111,2 мільйона (67,9%) працюють у країнах з високим рівнем доходу, 30,5 мільйона (18,6%) у країнах з вищим середнім рівнем доходу, 16,6 мільйонів (10,1 відсотка) у країнах із нижчим середнім рівнем доходу та 5,6 млн (3,4%) у країнах із низьким рівнем доходу (рис. 3).

Для громадян Європейського Союзу свобода пересування і вибору місця проживання означає, що працівники мають право вільно рухатися в межах країн-членів ЄС, шукати роботу і працевлаштовуватися на таких самих умовах, що пропонуються громадянам тієї чи іншої держави-члена ЄС (із деякими обмеженнями). Ці правила не поширюються на громадян держав, що не належать до ЄС. Мобільність робочої сили стає питанням міграційної політики країн. З метою попередження нерегульованої, нелегальної міграції, експлуатації і "втрати мізків" деякі держави-члени ЄС у співпраці із державами походження мігрантів запровадили програми обміну інформацією. Управління ринком праці, на якому задіяні 490 млн осіб (із них працездатне населення становить більше 238 млн), вимагає особливих ме-

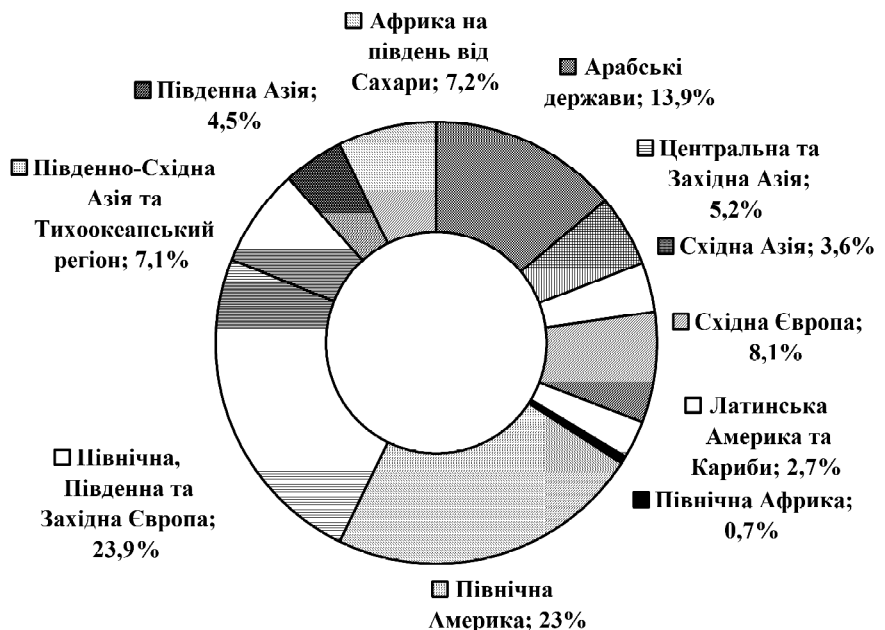
ханізмів і інструментів. Для заповнення вакансій відповідними працівниками у 1993 р. Європейською Комісією була створена партнерська мережа національних служб зайнятості держав-членів ЄС, а також Норвегії, Ісландії, Ліхтенштейну, Швейцарії та інших партнерських організацій — EURES.

Як бачимо, 60,8% усіх трудових мігрантів сконцентровано у регіонах: Північна, Південна та Західна Європа (23,9%), Америка (23,0%), та Арабські країни (13,9%). Іншими регіонами, серед яких є незначна кількість працівників-мігрантів (понад 5%), є Східна Європа, Африка на південь від Сахари, Південно-Східна Азія та Тихий океан, а також Центральна та Західна Азія. Найменша кількість трудових мігрантів знаходиться у Північній Африці (менш 1%).

ВИСНОВКИ

У підсумку можна зазначити, що загалом мігранти стикаються з труднощами у забезпеченні роботи, доступу до професій, що відповідають їх освітньому рівню, та отримання належного заробітку. Відсутність визнання кваліфікації та досвіду, низький рівень володіння мовою та дискримінація можуть зіграти свою роль у цьому. Проте у кількох країнах із ефективною міграційною політикою чи особливими потребами на ринку праці вони можуть знайти належну роботу з гідною заробітною платою. Не все ще відомо про мільйони трудових мігрантів по всьому світу. Потрібні більш вичерпні дані про їх умови праці, які в свою чергу можуть підтримувати більш цілеспрямовану політику, спрямовану на захист прав та забезпечення гідної роботи для всіх, незалежно від статусу мігрантів.

Оскільки міграція робочої сили є транскордонним явищем, посилення національних, субрегіональних та регіональних механізмів соціального діалогу, процесів та інституцій з питань трудової міграції має бути ключовою особливістю роботи МОП і вимагає тісної співпраці з Регіональними економічними комісіями ООН та регіо-

Рис. 4. Розподіл трудових мігрантів за регіонами світу у 2017 р.

Джерело: [8].

нальними економічними спільнотами (ПЕС). Для успішного вирішення труднощів у сфері міжнародної трудової міграції, експерти МОП розробили та запропонували міграційну програму для країн, яка передбачає:

- повагу прав людини, включаючи трудові права міжнародних мігрантів;
- створення гідних можливостей для роботи в країнах походження, зробивши міграцію свідомим вибором, а не вимушеною необхідністю;
- забезпечення справедливого набору та рівного ставлення до робітників-мігрантів з метою запобігання експлуатації та рівних умов щодо громадян;
- формування механізму "справедливої міграції" у процесах регіональної економічної інтеграції;
- сприяння двостороннім угодам про регулювання трудової міграції між державами;
- сприяння соціальному діалогу шляхом залучення міністерств праці, профспілок та організацій роботодавців до формування політики в сфері трудової міграції;
- сприяння зміцненню багатостороннього порядку денного стосовно питань трудової міграції.

Нарешті, зміна клімату та деградація навколишнього середовища можуть спричинити кліматичну міграцію робочої сили, оскільки сільське господарство чи рибальство стають нежиттєздатними, або тому що підвищення рівня моря може змусити цілі групи населення тікати зі своєї країни.

Складність міжнародної трудової міграції та мобільності, включаючи потоки біженців, далі зростає. Багато країн недостатньо підготовлені для вирішення цієї ситуації, яка внаслідок поганого функціонування ринку праці та слабого управління призводить до нерегульованої міграції, недостатнього використання навичок, невідповідності робочих місць, дискримінації, збільшення нерівності, в тому числі при прийомі на роботу. Відсутність регулювання трудової міграції може посилити дефіцит гідної роботи для робітників-мігрантів та їх сімей, а також призвести до довгострокових несприятливих соціально-економічних витрат для країн походження та призначення. Чи буде корисна міграція робочої сили або ні, дуже залежить від політичної бази країн походження та призначення, а також від двостороннього, регіонального та багатостороннього співробітництва між ними.

Література:

1. Гуменюк Ю.П. Міжнародна трудова міграція: методологічний та організаційний аспекти: монографія / Ю.П. Гуменюк. — Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 619 с.
2. Садова У.Я. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання / ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; наук. ред. Львів, 2019. — 263 с. (Сер. "Проблеми регіонального розвитку").
3. Sardak S., Korneyev M., Dzhyndzhoian V., Fedotova T., Tryfonova O. "Current trends in global demographic processes", 2018. Problems and Perspectives in Management. Vol. 16 (1), pp. 48—57. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(1\).05](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(1).05).
4. World Migration Report 2020 https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/International-Migration-2020_Report.pdf

5. International Migration Report UN DESA, 2019a. Datasets available at www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp

6. Глобальний портал даних про міграцію <http://migrationdataportal.org>

7. International Labor Organization (2018b) Supporting resilient labor markets to drive inclusive economic growth and decent work for all — Summary of emerging lessons learned from ILO Syrian crisis interventions in Jordan, Turkey and Lebanon 2013—2017, Geneva, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_protect/-protrav/-migrant/documents/genericdocument/wcms_613633.pdf

8. ILO Global Estimates on International Migrant Workers. Results and Methodology. Second edition (reference year 2017) https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/dcomm/publ/documents/publication/wcms_652001.pdf

References:

1. Gumeniuk, Y.P. (2013), Mizhnarodna trudova migratsiia: metodologichnuy ta organizatsiynuy aspect [Mizhnarodna trudova migratsiia: metodologichnuy ta organizatsiynuy aspect], TNEU, Ternopil, Ukraine.
2. Sadova, U. (2019), Migratsiia v umovah transformatsii regionalnyh rynkiv pratsi Ukrainu: mehanizmy reguliuvannia [Migratsiia v umovah transformatsii regionalnyh rynkiv pratsi Ukrainu: mehanizmy reguliuvannia], DU Institut regionalnyh doslidzhen imeni M.I. Dolishnogo NAN Ukrainu, Lviv, Ukraine.
3. Sardak, S. Korneyev, M. Dzhyndzhoian, V. Fedotova, T. and Tryfonova, O. (2018), "Current trends in global demographic processes", Problems and Perspectives in Management, vol. 16 (1), pp. 48—57.
4. The official site of United Nations (2020), "World Migration Report 2020", available at: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs> (Accessed 20 October 2020).
5. The official site of United Nations (2019), "International Migration Report UN DESA, 2019", available at: www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2 (Accessed 20 October 2020).
6. The official site of Global Migration Data Portal (2020), available at: <http://migrationdataportal.org> (Accessed 22 October 2020).
7. The official site of International Labor Organization (2018), "Supporting resilient labor markets to drive inclusive economic growth and decent work for all — Summary of emerging lessons learned from ILO Syrian crisis interventions in Jordan, Turkey and Lebanon 2013—2017", available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_protect/-protrav/-migrant/documents/genericdocument (Accessed 24 October 2020).
8. The official site of International Labor Organization (2017), "ILO Global Estimates on International Migrant Workers. Results and Methodology. Second edition", available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/dcomm/publ/documents> (Accessed 25 October 2020).

Стаття надійшла до редакції 03.11.2020 р.

М. О. Беспалов,
здобувач кафедри менеджменту та публічного адміністрування,
ПВНЗ "Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая"
ORCID ID: 0000-0002-5575-8455

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.97

МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

М. Bespalov,
Candidate for a degree of the Department of management and public administration,
Academician Yuri Bugay International university of science and technology

INTERGOVERNMENTAL RELATIONS IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

У статті досліджуються міжбюджетні відносини в Україні в умовах децентралізації. Встановлено, що у країнах Європи податкове вирівнювання досить часто проводиться через загальні податки, що перерозподіляються через державний бюджет на користь органів місцевого самоврядування, але не існує однакової тенденції щодо їх розподілу. З'ясовано зміни, що відбулися у Бюджетному та Податковому Кодексах України внаслідок децентралізації у напрямі розширення існуючої дохідної бази органів місцевого самоврядування шляхом закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел надходжень. Визначено, що для економічного і ефективного витрачання фінансових ресурсів, поглиблення взаємодії із малим та середнім бізнесом, збереження виробничого потенціалу, сприяння збереженню та створенню робочих місць і пошуку джерел наповнення місцевих бюджетів варто вжити додаткових заходів з боку як місцевої, так і державної влади. Обґрунтовано, що дієвими можуть бути заходи щодо зменшення рівня наявної та недопущення виникнення нової податкової заборгованості; запровадження системи контролю і моніторингу ефективності та результативності бюджетних видатків; розроблення короткострокових регіональних програм інвестиційно-інноваційної діяльності тощо. Обґрунтовано, що реформи децентралізації виступають одним із основних фінансових інструментів сприяння економічному розвитку регіонів та територіальних утворень.

The article examines intergovernmental relations in Ukraine in the context of decentralization. It is established that in European countries tax equalization is often carried out through general taxes, which are redistributed through the state budget in favor of local governments, but there is no uniform trend in their distribution. The changes that have taken place in the budget and tax codes of Ukraine as a result of decentralization in the direction of expanding the existing revenue base of local governments by securing stable sources of revenue for local budgets have been clarified. It is determined that additional measures should be taken by both local and state authorities to economically and efficiently spend financial resources, deepen cooperation with small and medium-sized businesses, preserve production potential, promote the preservation and creation of jobs and find sources of filling local budgets. It is substantiated that measures to reduce the level of existing and prevent the emergence of new tax arrears may be effective; introduction of a system of control and monitoring of efficiency and effectiveness of budget expenditures; development of short-term regional programs of investment and innovation activities with the definition of the most important areas of investment for the regions and the introduction of a system of local benefits for investors who will finance priority projects; ensuring effective management of communal property and real estate, solving land issues; elimination of organizational, administrative barriers that limit the opportunities for small businesses; promoting the revival of small and medium-sized businesses by finding new real forms of business development, the creation and operation of a network of information and analytical centers of small business. It is substantiated that decentralization reforms are one of the main financial instruments for promoting the economic development of regions and

territorial entities. The process of fiscal decentralization is a mechanism that provides incentives for regions to effectively and responsibly manage public finances and attract additional sources of financial resources.

Ключові слова: міжбюджетні відносини, місцеві бюджети, децентралізація, фінансові ресурси, податкові надходження, органи місцевого самоврядування.

Key words: interbudgetary relations, local budgets, decentralization, financial resources, tax revenues, local governments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Реформування державного управління у напрямі децентралізації сприяло закріпленню за регіональними місцевими органами влади частини функцій центрального управління. Це вплинуло і на перерозподіл ресурсів для забезпечення виконання цих функцій у напрямі розширення надходжень місцевих бюджетів та зміни міжбюджетних відносин. Але необхідно зазначити, що між регіонами продовжує посилюватися диференціація у соціально-економічному розвитку, а ефективність використання ресурсів місцевих бюджетів залишається на досить низькому рівні та вимагає подальших досліджень у зазначеному напрямі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання зміни міжбюджетних відносин в умовах децентралізації досліджувалися вітчизняними вченими та висвітлені у роботах В. Андрущенко, М. Бутка, А. Буряченко, А. Касича [1], М. Кизима, Є. Кострілко [2], О. Кириленко, Є. Кузькіна [3], І. Луїної, В. Опаріна,

К. Павлюка, Л. Рибіна [4], С. Романюка [6], Р. Тульчинського [8], С. Тульчинської [7] та інших науковців.

Але, попри велику кількість публікацій та сформоване інституціональне поле у напрямі передачі повноважень та функцій від центральної влади на рівень територіальних громад та регіональних органів влади, забезпечення місцевих органів влади ресурсами, у тому числі, фінансовими залишається вкрай незадовільним. Це та інше вимагає подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є визначення змін у міжбюджетних відносинах в Україні в умовах децентралізації та запропонування напрямів щодо підвищення їх ефективності. Для досягнення поставленої мети було окреслено та вирішено такі завдання:

— досліджено досвід Європейських країн у розподілі податкових надходжень відповідно до ланок бюджетної системи;

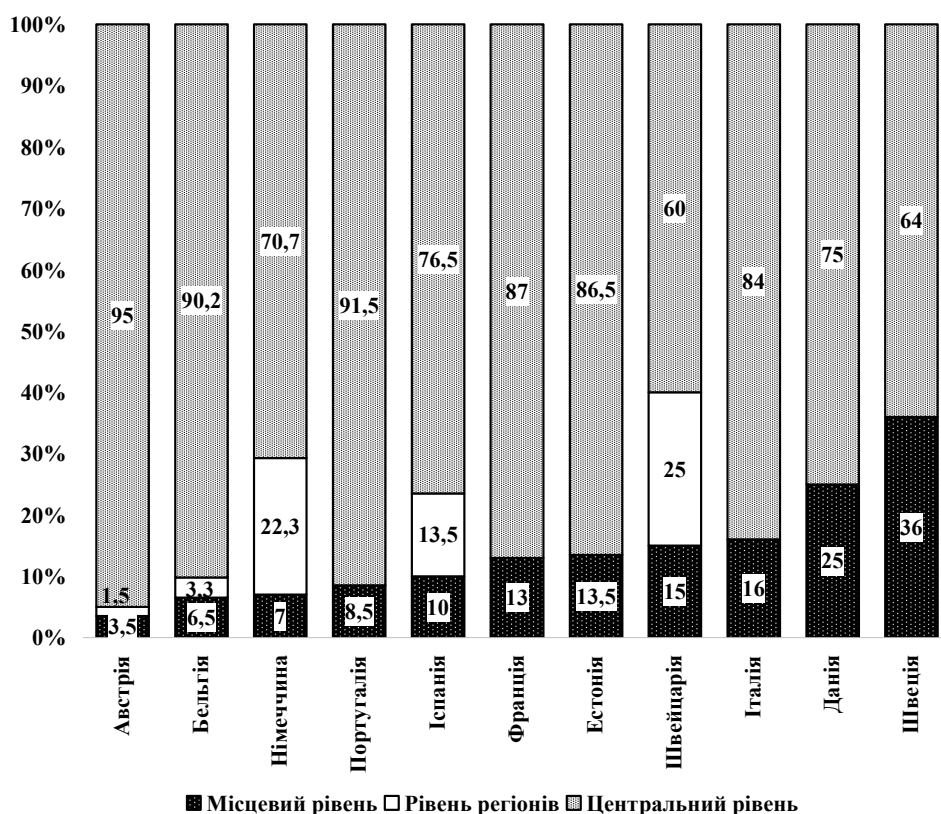
— визначено зміни, що відбулися у міжбюджетних відносинах в Україні з початку реформування у напрямі децентралізації;

— проаналізовано розподіл окремих видів надходжень за ланками бюджетної системи в Україні;

— запропоновано напрями щодо підвищення ефективності міжбюджетних відносин та витрачання фінансових ресурсів на місцевому рівні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В останні десятиліття для більшості унітарних держав характерним є процес децентралізації із наданням високого рівня самостійності у бюджетній сфері місцевим органам влади. Приклад Франції є досить показовим у цьому відношенні, де зростання державних субсидій супроводжується збільшенням розміру власних доходів місцевих бюджетів. За структурою системи місцевого самоврядування Україна дещо подібна до Франції. Для України характерна така ж кількість рів-

Рис. 1. Розподіл податкових надходжень відповідно до ланок бюджетної системи в окремих країнах Європи (у % до зведеного бюджету)

Джерело: складено автором за даними [11].

нів місцевого самоврядування, що і для Франції, Німеччини та Польщі. Водночас місцева нормативно-правова база не так добре розвинена, як у зазначених країнах.

У країнах Європи податкове вирівнювання досить часто проводиться через загальні податки, що перерозподіляються через державний бюджет на користь органів місцевого самоврядування. Кожного року разом з затвердженням державного (центрального) бюджету країна встановлює розмір цих податків та розмір їхніх відрахувань і органи місцевого самоврядування не можуть змінювати їх [2, с. 57].

У Європейських країнах спостерігаються певні відмінності у розподілі податкових надходжень між бюджетами місцевого рівня та державним бюджетом (рис. 1). Зокрема, Швейцарія характеризується тим, що на регіональному та місцевому рівні зосереджено близько 40 % від податкових надходжень, для Австрії цей показник є значно меншим і складає близько 5 %.

Ступінь фіскальної децентралізації змінюється у залежності від стану розвитку економіки. За оцінками експертів найбільш фіскально децентралізованими в Центральній Азії і Європі є Швеція, Швейцарія, Білорусь, Данія, а найбільш централізованими країнами-членами ЄС є Болгарія і Словачія [10, с. 140].

Практика Європейських країн доводить, що не існує двох схожих держав за бюджетними та податковими системами, але більшість країн розвиваються у напрямі фінансової децентралізації. Не стала винятком і Україна. Починаючи з 2014 року в країні розпочалися реформи у напрямі децентралізації владних повноважень, у тому числі, у напрямі фінансової децентралізації. У Податковому та Бюджетному кодексах відбулися зміни у напрямі:

- зміни системи міжбюджетних трансферів через застосування розподілу доходної частини загального фонду на перший та другий кошики;

- відмови від дотаційного вирівнювання місцевих бюджетів при визначенні міжбюджетних трансферів за рахунок запровадження базової та реверсної дотації між бюджетами різних рівнів;

- перегляду нормативного розподілу між бюджетами різних рівнів податку на доходи фізичних осіб шляхом закріплення збільшення надходження частки від цього податку до місцевих бюджетів;

- реформування та перезатвердження місцевих податків та зборів у напрямі закріплення більш ефективних за місцевими бюджетами (податок на майно, на нерухоме майно, що є відмінне від земельної ділянки віднесено до місцевих бюджетів) тощо.

Процес децентралізації в Україні розпочався у 2014 році із затвердженням Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. У 2015 році Верховна Рада України ухвалила Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад". Реформа передбачає перерозподіл повноважень і функцій між регіональними органами влади та центральним керівництвом. Труднощі децентралізації влади в Україні викликані тим, що вона передбачає реформу не тільки місце-

Таблиця 1. Розподіл окремих видів надходжень за ланками бюджетної системи в Україні, %

	Бюджет об'єднаної громади, району, міста обласного значення	Обласний бюджет	Державний бюджет
ПДФО	60	15	25
Податок на прибуток		10	90
Екологічний податок	Зараховується до доходів загального фонду		
	25	55	20
Плата за надання адміністративних послуг	100	-	-
Акцизний податок з реалізації підакцизних товарів	100	-	-
Державне мито	100	-	-
Податок на майно	100	-	-
Єдиний податок	100	-	-

Джерело: [6, с. 61].

вого самоврядування, а й адміністративно-територіального устрою, а це потребує зміни і державної регіональної політики [9, с. 11].

Внесені зміни до Бюджетного кодексу України та Податкового кодексу України розширили існуючу доходну базу органів місцевого самоврядування шляхом закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел (ПДФО, податку на прибуток). Для покриття видатків на делеговані державою повноваження запроваджено нові субвенції із державного бюджету місцевим бюджетам — медичну, освітню та субвенцію на підготовку робітничих кадрів (табл. 1). Такі зміни до Податкового кодексу України підвищують фіскальну незалежність органів місцевої влади з приводу місцевих податків і зборів, надаючи право самостійно визначати ставки податків і встановлювати пільги щодо їхньої сплати. Отримавши додаткові фінансові інструменти, місцеві громади будуть зацікавлені в успішній діяльності суб'єктів підприємництва приватного сектору, зможуть нарощувати джерела доходної бази, впливаючи на економічне зростання території. Проте у той же час місцеві бюджети втратили стабільну передбачувану частину доходів до загального фонду із ПДФО [9, с. 11].

Для економного і ефективного витрачання фінансових ресурсів, поглиблення взаємодії із малим та середнім бізнесом, збереження виробничого потенціалу, сприяння збереженню та створенню робочих місць і пошуку джерел наповнення місцевих бюджетів варто вжити додаткових заходів з боку як місцевої, так і державної влади. Важливою умовою успішності таких заходів на місцях виступає тісна співпраця органів місцевого самоврядування і виконавчої влади. Місцева влада повинна глибоко усвідомити свою відповідальність за виконання бюджетів, докласти для цього всіх зусиль. На загальнодержавному рівні дієвими можуть бути такі заходи [3, с. 70—71]:

- зменшення рівня наявної та недопущення виникнення нової податкової заборгованості;

- запровадження системи контролю і моніторингу ефективності та результативності бюджетних видатків, жорсткої економії бюджетних витрат, передусім, на утримання органів місцевого самоврядування та виконавчої влади;

- розроблення короткострокових регіональних програм інвестиційно-інноваційної діяльності із визначенням

найважливіших для регіонів напрямів інвестування і запровадження системи місцевих пільг для інвесторів, що здійснюватимуть фінансування пріоритетних проєктів;

— забезпечення ефективного управління комунальним майном та нерухомістю, вирішення земельних питань. Наразі доцільно вжити заходів щодо стабілізації економічного і фінансового стану підприємств житлово-комунального господарства та посилення відповідальності за якість послуг, що ними здійснюються, та забезпечити проведення економічно обґрунтованої тарифної політики в сфері надання таких послуг, запровадити програми із енергозбереження як для населення так і для суб'єктів підприємництва;

— усунення організаційних, адміністративних бар'єрів, які обмежують можливості утворення малих підприємств;

— сприяння поживленню малого та середнього бізнесу шляхом пошуку нових реальних форм розвитку сфери підприємництва, створення та функціонування мережі інформаційно-аналітичних центрів малого підприємництва.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, реформи децентралізації виступають одним із основних фінансових інструментів сприяння економічному розвитку регіонів та територіальних утворень. Процес фіскальної децентралізації є механізмом, що передбачає стимулювання регіонів до ефективного та відповідального управління суспільними фінансами, пошуку та залучення додаткових джерел фінансових ресурсів. Оцінка зарубіжного досвіду у сфері процесів фіскальної децентралізації дозволяє виокремити інструменти, які можуть бути використані в Україні для забезпечення європейських стандартів адміністративно-територіальної та фінансової самостійності місцевих органів самоврядування.

Література:

1. Касич А.О., Петрушко А.С. Управління процесами децентралізації: Зарубіжний досвід та стратегічні завдання для України. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 13. С. 71—77.
2. Костирко Л.А., Велентейчик Н.Ю. Зарубіжний досвід регулювання міжбюджетних відносин та можливості його адаптації в Україні. Часопис економічних реформ. 2016. Вип. 1. С. 55—64.
3. Кузькін Є.Ю., Котляревський Я.В., Шишко О.В. Зарубіжний досвід фіскальної децентралізації: проблеми та шляхи їх розв'язання. Фінанси України. 2015. Вип. 12. С. 63—72.
4. Рибіна Л.О., Стадніченко Л.М., Іншина І.В. Сутність і значення фіскальної децентралізації для соціально-економічного розвитку Сумської області. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 34. С. 121—124.
5. Родченко В.Б., Прус Ю.І. Вплив реформи фіскальної децентралізації на місцеві бюджети України. Соціальна економіка. 2016. Вип. 1. С. 59—68.
6. Романюк С.А. Децентралізація: теорія та практика застосування: монографія. Київ, НАДУ. 2018. 216 с.
7. Тульчинська С.О. Перспективи та домінантні розвитку інтелектуально-інноваційної системи регіонів

України: монографія. Херсон, Ви-во "ПП Вишемирський В.С.", 2014. 210 с.

8. Тульчинський Р.В. Детермінанти становлення нового регіоналізму: теорія, методологія, практика. Херсон: Вид-во "ПП Вишемирський В.С.", 2018. 400 с.

9. Тульчинський Р.В. Фінансова децентралізація та її недоліки в умовах становлення нового регіоналізму в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. Вип. 15. С. 10—14.

10. Хребтій І.В. Зарубіжний довід децентралізації на місцевому і регіональному рівнях. Інвестиції: практика та досвід. 2019. Вип. 6. С. 138—141.

11. Fiscal Decentralisation Database. URL: <https://www.oecd.org/ctp/federalism/fiscal-decentralisation-database.htm>

References:

1. Kasych, A.O. and Petrushko, A.S. (2017), "Management of decentralization processes: Foreign experience and strategic tasks for Ukraine", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 13, pp. 71—77.
2. Kostyrko, L.A. and Velentejchuk, N.Ju. (2016), "Foreign experience in regulating intergovernmental relations and the possibility of its adaptation in Ukraine", *Chasopy's ekonomichny'x reform*, vol. 1, pp. 55—64.
3. Kuzjkin, Je.Ju. Kotljarevskij, Ja V. and Shyshko, O. V. (2015), "Foreign experience of fiscal decentralization: problems and ways to solve them", *Finansy' Ukrayiny*, vol. 12, pp. 63—72.
4. Rybina, L.O. Stadnichenko, L.M. and Inshyna, I.V. (2018), "The essence and significance of fiscal decentralization for the socio-economic development of Sumy region", *Pry'chornomors'ki ekonomichni studiyi*, vol. 34, pp. 121—124.
5. Rodchenko, V.B. and Prus, Ju.I. (2016), *Vplyv reformy fiskal'noji decentralizaciji na miscevi bjudzhetny Ukrajiny*, *Social'na ekonomika*, vol. 1, pp. 59—68.
6. Romanjuk, S.A. (2018), *Decentralizacija: teorija ta praktyka zastosuvannja* [Decentralization: theory and practice of application], Kiev, Ukrainian.
7. Tul'chyn's'ka, S.O. (2014), *Perspektyvy ta dominanty rozvytku intelektual'no-innovatsijnoi systemy rehioniv Ukrainy* [Perspectives and domains of development of the intellectual-innovative system of regions of Ukraine], PP Vysheymyrs'kyj V.S., Kherson, Ukrainian.
8. Tul'chy'ns'ky'j, R.V. (2018), *Determinanty' stanovlennya novogo regionalizmu: teoriya, metodologiya, praktyka* [Determinants of the formation of a new regionalism: theory, methodology, practice], Vyshemirsky VS Publishing House, Kherson, Ukrainian.
9. Tul'chy'ns'ky'j, R.V. (2018), "Financial decentralization and its shortcomings in the formation of a new regionalism in Ukraine", *Investy'ciyi praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 10—14.
10. Khrebtij, I.V. (2019), "Foreign proof of decentralization at the local and regional levels", *Investy'ciyi praktyka ta dosvid*, vol. 6, pp. 138—141.
11. OECD (2020), "Fiscal Decentralisation Database", Available at: <https://www.oecd.org/ctp/federalism/fiscal-decentralisation-database.htm> (Accessed 05 Nov 2020).

Стаття надійшла до редакції 10.11.2020 р.

Я. Д. Малкіна,
аспірант кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-3307-9398

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.101

НОВА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИТРАТ ТА СИСТЕМА УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ЗА ПОДАТКОВИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ БАНКІВ УКРАЇНИ

Ya. Malkina,
Postgraduate student of the Department of Credit and Budget Institutions Accounting
and Economic Analysis, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

NEW CLASSIFICATION OF EXPENDITURE AND MANAGEMENT ACCOUNTING SYSTEM OF SETTLEMENTS ON TAX LIABILITIES OF BANKS OF UKRAINE

У статті проаналізовано роль управлінського обліку понесених витрат банку на розрахунки за податковими зобов'язаннями. Встановлено, що управлінський облік є ефективним інструментом управління, що дозволяє сформувати якісне обліково-аналітичне забезпечення для оптимізації податкового навантаження на установи фінансово-кредитного сектору. Під витратами банку за податковими розрахунками слід розуміти витрати, понесені власне на оплату податкових зобов'язань за результатами банківської діяльності, здійснені у процесі контролю за розрахунками з бюджетом клієнтів та інші витрати, пов'язані з виконанням функцій податкового агента. В управлінському обліку витрати, понесені в процесі розрахунків за податковими зобов'язаннями, запропоновано поділяти на такі групи: витрати на оплату податків і зборів, витрати на заробітну плату, витрати на технічне обслуговування (включає витрати на технічне забезпечення та витрати у процесі проведення семінарів з метою підняття технічних та методологічних навичок роботи працівників), витрати на обслуговування операцій (комісійні винагороди, непрямі витрати на консультаційні, інформаційні та аудиторські послуги, витрати на врегулювання спорів у судах) та непередбачувані витрати.

У роботі описано систему оцінки, принципи групування та запропоновано перелік рахунків фінансового обліку у частині витрат на здійснення банківських розрахунків за податковими зобов'язаннями із зазначенням відповідного рахунку податкового обліку.

Акумуляовані витрати на рахунках управлінського обліку (класу 8) переносяться на рахунки витрат фінансового обліку (клас 7), надалі слідує списання витрат у кінці місяця на рахунок результатів звітного періоду. Формування достовірних даних щодо витрат за операціями банку є важливим завданням управлінського обліку з питань оподаткування. На основі даних управлінського обліку формується обліково-аналітичне забезпечення аналізу розрахунків за податковими зобов'язаннями.

У процесі дослідження були враховані основні проблеми, які виникають під час впровадження управлінського обліку розрахунків за податковими зобов'язаннями. Нова класифікація витрат поклала основу для розробки нових підходів відображення в обліку результатів розрахунків за податковими зобов'язаннями банків України, що зумовлює актуальність дослідження.

This article provides analysis of the role management accounting takes in the process of bank settling for the tax liabilities. It is well established that management accounting is an effective tool which allows the formation of a high-quality accounting and analytical support in order to optimize the tax burden on institutions of the financial and credit sector.

The bank's expenses in the process of settling for the tax liabilities should be understood as the costs incurred in the actual payment of tax liabilities based on the results of banking activities, incurred in the process of controlling clients' payments to the budget and other costs when the bank performs as a tax agent. It is proposed to divide the costs incurred in the process of calculation of tax liabilities during the management accounting into the following groups: cost of taxes and fees, wage costs, maintenance costs (include costs of training courses and technical support in order to evaluate techniques and methodologies of workers), operational maintenance costs (commissions, indirect costs of consulting, information and audit services, court settlement costs) and other unforeseen costs.

The paper describes the valuation system, the principles of grouping, and proposes implementing a way of calculation of the financial account to cover the bank's tax liabilities, indicating relevant tax accounts. Accumulated expenses in the accounts of management accounting (class 8) are transferring

to the expense accounts of financial accounting (class 7), at the end of the month expenses appear on the bank's financial report account.

The formation of reliable data on the costs of the bank's operations is an important task of management accounting for taxation purposes. The study considered the main problems that arise in the implementation of management accounting calculations for the tax liabilities. This new classification of expenditure establishes the foundation for the development of new approaches to reflect in the accounting for calculations of the tax liabilities of banks of Ukraine, which had ensured the relevance of the work.

Ключові слова: управлінський облік, банківські витрати, податкові зобов'язання, банки України.
Key words: management accounting, bank's costs, tax liabilities, Ukrainian banks.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для написання статті використано результати досліджень провідних вчених-економістів. Досягненню цілі сприяли загальнонаукові методи: аналіз і синтез, абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків), історико-економічний та класифікаційно-аналітичний.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Результати наукових досліджень виникнення та подальшого розвитку управлінського обліку відображені у працях багатьох вітчизняних авторів. Зокрема, Л.І. Хоружий, зазначає, що виникнення управлінського обліку, як феномена, виникає із необхідністю деталізації інформації у сільському господарстві в країнах античного світу. В.Я. Соколов виникнення управлінського пов'язує лише з появою аналітичної бухгалтерії у Франції та, власне, управлінського обліку в США [2]. С.Ф. Голов, В.І. Ткач, А.Ягурова, Р.С. Коршикова актуалізують етапи становлення та виникнення маржинального управлінського обліку [3]. Так чи інакше, управлінські рішення завжди потребували більше інформації. У банківських установах управлінський облік розглядали: С.М. Міщенко, В.І. Ричаківська, М.І. Савлук, А.М. Герасимович, І.М. Парасій-Вергуненко, Л.П. Снігурська. Проблема організації і методології управлінського обліку займалися: Ф.Ф. Бутинець, Л.М. Кіндрацька, В. Кужельний, В.Г. Лінник, А.М. Мороз, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, М.Г. Чумаченко, М.Т. Білуха, А.М. Герасимович, З.В. Гуцайлюк, С.Я. Зубілевич, Г.Г. Кирейцев. Загалом наукові напрацювання дослідників взаємодоповнюючі, проте розгляд проблеми впровадження та вдосконалення системи управлінського обліку в комерційних банках у частині оптимізації рівня податкового обтяження та ведення обліку розрахунків за податковими зобов'язаннями залишається актуальними.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Удосконалення організації теоретичних та практичних аспектів ведення управлінського обліку розрахунків за податковими зобов'язаннями банків з метою комплексного аналізу податкового навантаження на кредитно-фінансовий сектор України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Управлінський облік виокремився із системи бухгалтерського обліку з метою уніфікації та доповнення процедур калькуляції та деталізації витрат, пов'язаних з податковими зобов'язаннями. Організація управлінсь-

кого обліку здійснюється суб'єктами господарювання самостійно. Його положення описуються у внутрішніх інструкціях, інших внутрішніх документах. Вони, в числі інших, стосуються витрат установи на сплату податкових зобов'язань, методів їх обліку та розрахунку згідно рекомендацій податкових органів, постанов Правління НБУ та інших нормативно-правових актів державного регулювання банківської сфери. У Законі України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" управлінський облік зводиться до системи обробки та підготовки інформації про діяльність для внутрішніх користувачів. До складових системи управлінського обліку відносяться: планування, внутрішній облік, аналіз доходів та витрат, рівня виконання планів та побудова прогнозів щодо напрямів майбутньої діяльності.

О'єктом управлінського обліку розрахунків за податковими зобов'язаннями є сукупна діяльність банку, пов'язана з виконанням його податкових зобов'язань. Предметом розрахунків виступають банківські операції, які підлягають оподаткуванню та операції, пов'язані з розрахунками за податковими зобов'язаннями банку загалом.

Управлінський облік податкових розрахунків спрямовується на своєчасне забезпечення менеджерів та центрів відповідальності необхідною інформацією, визначення оптимальної та адекватної оцінки податкового обтяження банківських операцій, зниження податкового навантаження банку загалом. Управлінський облік також стосується регулярного подання управлінської звітності. Інформація управлінського використовується в процесі планування і впровадження бюджетів, може бути використана для побудови ефективної структури діяльності, що посилює контроль за належним дотриманням положень внутрішнього та зовнішнього податкового поля.

Управлінський облік доцільно здійснювати відповідною службою банку централізовано. Форми звітності, періодичність та центри відповідальності регламентуються керівництвом банку (в окремих випадках — опосередковано акціонерами). До повноважень служби управлінського обліку відносять:

- розробка методологічних засад облікового блоку системи розрахунків (вибір моделі обліку, системи внутрішніх грошових потоків та прогнозів, розробка форм первинної документації і системи документообігу);
- розробка форм внутрішньої управлінської звітності;
- організація процесу бюджетування, внутрішнього аналізу та механізму контролю;

— розробка внутрішнього аналітичного забезпечення організації управлінського обліку;

— визначення працівників, відповідальних за ведення управлінського обліку, затвердження посадових обов'язків.

Загалом інформації фінансового та податкового обліку недостатньо для здійснення фундаментального аналізу податкового навантаження. У фінансовій звітності відображається загальний стан діяльності. Відповідно, інформація управлінського обліку є інформаційним пластом для аналізу витрат установи, дослідження податкових ризиків банків та вивчення доцільності витрат, понесених банком у процесі розрахунків до податковими зобов'язаннями.

Важливим напрямом дослідження є класифікація витрат з метою їх подальшого аналізу. Поділ в управлінському обліку витрат на групи за видами банківських операцій, за структурними підрозділами, які одержують або здійснюють відповідні витрати не є новим. Загалом система управлінського обліку організовується, виходячи з власних потреб банку, його організаційної структури, масштабів та політики майбутніх напрямів діяльності. Варто забезпечити не лише вільне оперування різноманітними методологічними підходами, але й уникнути значної кількості помилок в процесі налагодження якісної системи управління.

Відповідно до функціональних напрямів банківських розрахунків за податковими зобов'язаннями обсяг витрат можна розрахувати так:

1. Витрати на оплату податків та зборів

$$F1 = a + (b+c) \times x + d + e \quad (1),$$

a — сума нарахованих податків та зборів, що сплачуються банками в обов'язковому порядку;

b — сума нарахованих податкових платежів b, які залежать від результатів його діяльності банку за податковий період;

x — коефіцієнт зміни обсягу податкової бази порівняно з попередніми розрахунками. В основу розрахунків покладено співставлення запланованого виду діяльності результатів минулих років. Таку інформацію доцільно наводити у внутрішній звітності та податкового планування і розраховується за простою формулою:

$$x = \frac{\text{об'єми діяльності за даними минулого періоду, року } (n-1)}{1 - \text{прогнозований об'єм діяльності період, що розраховується } (n)} \quad (1.1),$$

c — витрати, що пов'язані з розрахунками податкових різниць майбутніх періодів та минулих років, залежать від результатів діяльності;

d — податкові різниці, що виникають постійно і підлягають прогнозуванню;

e — вартість додаткових податків та зборів банку, що виникають у процесі сплати податків та залежить від кількості використання трудових ресурсів у розрізі наступних показників: кількість працюючих, затрати часу, об'єму заробітної плати, премій та інших винагород.

2. Витрати на заробітну плату

$$F2 = a + b + c + d \quad (2),$$

a — прямі витрати на оплату праці департаменту бухгалтерії, відповідальні за проведення податкових розрахунків;

b — оплата праці підрозділу бухгалтерії, залученої до операцій з податковими розрахунками банку, що

проводяться від імені третіх осіб податковими агентами;

c — непрямі витрати на оплату праці (оплата праці персоналу із технічної забезпечення безперебійної роботи АБС, оплата за налаштування програмного забезпечення для подання звітності, комп'ютерного обладнання, допоміжної техніки);

d — непрямі витрати на додаткове навчання персоналу, податкові консультації.

3. Витрати на технічне обслуговування

Витрати на адміністрування розрахунків за податковими зобов'язаннями передовсім пов'язані з технічною базою банку. Для зручності аналізу доцільно витрати поділити у такий спосіб:

1) матеріальні: вартість технічного обладнання, основних засобів та приміщень, канцелярських матеріалів, що використовуються під час проведення та контролю податкових розрахунків банком;

2) нематеріальні — пов'язані з купівлею та використанням інтелектуальної власності, технічних програм та послугами щодо їх обслуговування.

Загальна формула суми витрат на технічне обслуговування розрахунків за податковими зобов'язаннями комерційних банків має:

$$F3 = a + b + c \quad (3),$$

a — витрати банку на амортизацію, утримання технологічного обладнання, витрати на оплату послуг зв'язку (пошта, телеграф, телефон, факс, стільниковий зв'язок й подібні витрати) та інші витрати, пов'язані із забезпеченням належних умов праці бухгалтерського персоналу;

b — витрати на програмне забезпечення, продовження ліцензії, оновлення та купівлю патентів програмних розробок для обліку податкових розрахунків, моніторингу та контролю за податковими розрахунками клієнтів.

c — витрати на навчання та проведення семінарів. У контексті розгляду програмного та технічного забезпечення слід враховувати також витрати банку, пов'язані з оплатою послуг на навчання персоналу щодо роботи з програмними засобами та інші семінари. Навчання може проводитись як в стінах банку, у вигляді випробуваних стажувань на новій посаді, так і поза його межами, наприклад, виїзні семінари. Витрати на навчання працівників з питань податкового законодавства виокремлено в групу "витрати на навчання та семінари".

4. Витрати на обслуговування операцій

$$F4 = a + b + c + d \quad (4),$$

a — комісійна винагорода за розрахунково-касове обслуговування, інші додаткові утримання, які становлять витрати банківської установи у процесі сплати та контролю розрахункових операцій за податковими зобов'язаннями;

b — непрямі витрати на винагороди за консультаційні, інформаційні, аудиторські та інші послуги, що їх отримує платник податку для забезпечення стабільного правового функціонування своєї діяльності;

c — витрати на врегулювання спорів у судах, що стосуються предмету дослідження роботи;

d — непередбачувані витрати.

Перелік напрямів витрат банків у процесі проведення розрахунків за податками та зборами

1- податкові витрати банку та його структурних підрозділів. Потребує функціональну класифікацію або структуризацію за видами податків, котрі формують видатки банку, включаються до фінансових результатів за період.

2- витрати, що пов'язані з проведеннями податкових розрахунків; адміністративні витрати на забезпечення контролю дотримання податкових обов'язків банками; витрати на проведення інших бухгалтерських процедур, котрі здійснює банківська установа як платник податків, та як податковий агент.

3- результати діяльності (витрати) центрів відповідальності та системи внутрішнього контролю за податковими розрахунками.

4- витрати на забезпечення бюджетування та прогнозування майбутніх напрямів діяльності з урахуванням рівня податкового обтяження операцій банків України та пошуку оптимальних видів діяльності.

5- витрати, понесені у процесі формування внутрішньої звітності.

Рахунки 8 Класу

8700, 8710 Витрати на сплату податків і зборів

8802 Витрати на заробітну плату

8803 Витрати на оплату праці допоміжних департаментів

8804 Витрати на технічне забезпечення

8805 Витрати на допоміжні послуги та навчання персоналу

Рахунки 7 Класу

7410, 7411, 77419 Витрати на оплату податків та зборів

7400 Витрати на оплату праці

7420, 7433 Витрати банку на технічне забезпечення податкових розрахунків банку

7404, 7409 Витрати на допоміжні послуги та навчання персоналу банку

Рис. 1. Схема відображення в обліку із застосуванням 8 класу витрат, понесених банком у процесі його розрахунків за податковими зобов'язаннями

Джерело: розроблено автором з використанням Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України [1].

Загальну функцію витрат можливо описати так:

$F(\text{заг.}) = F1 + F2 + F3 + F4 + C$, де C — непередбачувані витрати, пов'язані зі податковими розрахунками, які, зазвичай, носять одноразовий характер.

В основу запропонованої системи поділу витрат банків покладено різні функціональні ознаки, пов'язані з його відповідальністю як платника податку і як податкового агента. Її рекомендовано використовувати в обліково-аналітичній роботі, що дасть можливість приймати ефективні управлінські рішення, пов'язані з оптимізацією банківських витрат.

В процесі складання проведення кожній операції присвоюються додаткові аналітичні коди, уможливають розподіл отриманої інформації в податковому, управлінському та фінансовому обліку за міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Управлінський облік банківських операцій з податковими зобов'язаннями ведеться на рахунках класу 8 Плану рахунків. Класично, витрати класу 8 в управлінському обліку закриваються в кінці місяця та переносяться на рахунки витрат за звітний період. За допомогою коригувань і мепінгу проведення (перетворення даних з форми одного виду на іншу) формуються облікові дані на рахунках податкового та фінансового обліку за МСФЗ. Надалі формуються дані управлінського обліку, як доповнення до бухгалтерського, показано на рисунку 1.

Інформація на рахунках класу 8 відображається так:

Рахунок 8801 "Витрати на сплату податків та зборів" — сума податків та зборів, що нараховані за результатами звітного періоду і підлягають сплаті.

Рахунок 8802 "Витрати на оплату праці персоналу" — суми виплачених премій, відпускних, додаткових виплат

працівникам, які займаються обліком, аналізом податкових розрахунків з оцінкою на основі методу нормування праці. Нормативи праці — найпростіший метод оцінки результатів діяльності, і не позбавлений окремих недоліків.

Нормування праці здійснюється на основі науково-обґрунтованих, централізовано розроблених показників витрат часу. Виникнення методів нормування праці з метою контролю та калькулювання загальних витрат датується ще початком двадцятого століття і пов'язані із теорією Ф.Тейлора. Із середини 1950-х років управлінський облік став сприйматися як система калькулювання витрат, у тому числі витрат на трудові ресурси керівних посад.

Витрати на оплату праці апарату управління обліковують відповідно до посадового розпису працівників бухгалтерських служб, департаментів інформаційних технологій та системи внутрішнього контролю, економічних аналітиків, керівників департаментів та інших осіб, залучених до виконання банком функціональних обов'язків як платника податків і як податкового агента.

Рахунок 8803 "Витрати на оплату праці допоміжних департаментів" — оплата працівникам, зайнятим забезпеченням надійного функціонування технічних засобів системи обліку та звітності за операціями з оподаткування (розробка й тестування програмного забезпечення, стабільна та надійна робота АБС та іншої техніки, що використовується).

Рахунок 8805 "Витрати на допоміжні послуги й навчання персоналу банку". Такі витрати слід виокремити в окрему групу, як такі, що: а) зазвичай носять разовий

характер; б) пов'язані з розрахунками із третіми особами.

Рахунок 8804 "Витрати безпосередньо на технічне забезпечення податкових розрахунків банку". Науково-технічний прогрес додає до обліку адміністративних витрат амортизаційний знос обчислювальної техніки, комерційні витрати, витрати на підтримання ділової репутації. З огляду на це, враховуючи високий рівень автоматизації бухгалтерських процедур та орієнтованість на продуктивність, а не на час, витрачений працівником на робочому місці, посадовий оклад формується за рахунок покладених обов'язків. Йдеться про нарахування винагороди за підвищену відповідальність, змінюються підходи до оплати праці банку. Це стосується бухгалтерського персоналу, відділів внутрішнього контролю та технічної підтримки, залучених до податкових розрахунків банку. Розроблено розгорнутий перелік рахунків витрат фінансового обліку у процесі проведення банком розрахунків за податковими зобов'язаннями (табл. 1).

ВИСНОВКИ

Банківські операції у процесі розрахунків за податковими зобов'язаннями є витратами для установ: у вигляді вартості податкові платежі до бюджету та як витрати на виконання податкових обов'язків банку, пов'язаних з податковими зобов'язаннями. Впровадження деталізованої системи управлінського обліку розрахунків за податковими зобов'язаннями вітчизняних банків дозволить не тільки одержувати інформацію про виробничі процеси, але й оперативно використовувати її при прийнятті управлінських рішень. Така реорганізація системи управління розрахунками за податковими зобов'язаннями відкриває принципово нові можливості аналізу податкового навантаження банків України.

Література:

1. Постанова Правління Національного банку України "Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку" від 11.09.2017, №89 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/v0089500-17>.
2. Соколов Я.В. История бухгалтерского учета: учеб. / Я.В. Соколов, В.Я. Соколов [Текст]. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 272 с.
3. Добровський В.М. Управлінський облік: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / В.М. Доб-

Таблиця 1. Відображення в обліку витрати комерційних банків України у процесі їх розрахунків за податковими зобов'язаннями

Фінансовий облік		Податковий облік	
№ рахунку 7 класу Плану рахунків	Назва балансового рахунку	№ відповідного рахунку	Назва відповідного рахунку управлінського обліку
1	2	3	4
Витрати на плату податків та зборів			
АП17900	Податок на прибуток	8710k000000	Податок на прибуток
A7410	Податок на додану вартість	8700k000000	Сума податку на додану вартість, сплачена у складі ціни придбання товарів (робіт, послуг) банківською установою
A7411	Податок на землю	8701k000000	Плата за землю
A7419	Сплата інших податків та обов'язкових платежів, крім податку на прибуток	8702k000000	Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки
A7419	Сплата інших податків та обов'язкових платежів, крім податку на прибуток	8702k200000	Податок на транспорт
A7419	Сплата інших податків та обов'язкових платежів, крім податку на прибуток	8705k000000	Інші податки та збори
Витрати на оплату праці			
A7400	Основна і додаткова заробітна плата	8802k000000	Оплата бухгалтерському персоналу, зайнятому веденням податкових розрахунків
Витрати на допоміжні послуги та навчання персоналу банку			
A7404	Витрати на підготовку кадрів	8805k000000	Витрати на тренінги та лекції для персоналу
A7409	Інші витрати на утримання персоналу	8805k000000	Інші витрати, пов'язані з персоналом
Витрати банку на технічне забезпечення податкових розрахунків банку			
A7433	Інші експлуатаційні витрати	8804k000000	Витрати, пов'язані з утриманням обладнання
A7420	Витрати на утримання власних основних засобів і нематеріальних активів	8804k000000	Витрати на утримання програмних продуктів та АБС

Джерело: розроблено автором з використанням Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України [1].

ровський, Л.В. Гнилицька, Р.С. Коршикова; За ред.: В.М. Добровський; Київ. нац. екон. ун-т К.: КНЕУ, 2003. — 235 с.

4. Ткач В.И., Ткач М.В. Управленческий учет: международный опыт. — М.: Финансы и статистика, 1992. — 160 с.

References:

1. National Bank of Ukraine (2017) 2017), "Resolution of the National Bank of Ukraine; Plan, Instruction, Requirements, Specification № 89. "On approval of normative legal acts of the National Bank of Ukraine on accounting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/v0089500-17> (Accessed 31 October 2020).
2. Sokolov, Ya.V (2004), Ystoryia bukhhalterskoho ucheta [The history of accounting], Fynansy y statystyka, Moscow, Russia.
3. Dobrovs'kyj, V.M. Hnylyts'ka, L. V. and Korshykova, R. S. (2004), Upravlins'kyj oblik [The management accounting], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Tkach, V.Y. (1992), Upravlencheskyj uchet; mezhduнародnyj opyt. [The management accounting: international experience], Fynansy y statystyka, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2020 р.

К. О. Кухта,
к. е. н., методист, викладач обліково-фінансових дисциплін, спеціаліст вищої
кваліфікаційної категорії, ВСП "Лубенський фінансово-економічний фаховий коледж
Полтавської державної аграрної академії"
ORCID ID: 0000-0002-2649-3128
Т. А. Орошан,
директор, ВСП "Лубенський фінансово-економічний фаховий коледж
Полтавської державної аграрної академії", відмінник аграрної освіти
та науки, викладач-методист, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії
ORCID ID: 0000-0003-3114-1423

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.106

КЛАСИФІКАЦІЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА ЇХ ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ

К. Kukhta,
PhD in Economics, Methodist, teacher of accounting and financial disciplines, specialist of the highest qualification
category of VSP "Lubny financial and economic professional college of Poltava State Agrarian Academy"
T. Oroshan,
Principal of Lubny Financial-economic college of VSP "Lubny financial and economic
professional college of Poltava State Agrarian Academy", excellent in agricultural
education and science, teacher-methodologist, specialist of the highest qualification category

CLASSIFICATION OF FIXED ASSETS AS AN IMPORTANT PREREQUISITE FOR THEIR ACCOUNTING AND ANALYSIS

**Забезпечення конкурентоспроможності будь-якого виробничого підприємства на сучасно-
му етапі розвитку сучасної економіки можливе через досягнення ефективності діяльності,
підтримка фінансової стійкості, і насамперед наявність матеріально-технічного забезпечення,
яким виступають його основні фонди.**

**Необхідно зазначити, що одна із найважливіших характеристик основних фондів є їх функ-
ціонування, участь у виробничому процесі — знос. Саме тому на будь-якому підприємстві по-
трібно слідкувати за станом виробничого обладнання та проводити заміну їх новими. Пропо-
зиції щодо покращення процесу відновлення, дослідження сучасного ринку будь якого вироб-
ничого обладнання та пошуку оптимальних джерел фінансування будуть актуальні для кожного
підприємства.**

**У статті представлено теоретичний та практичний аналіз відтворення основних фондів
підприємства. З цього приводу слушними стали вивчення показників ефективності викорис-
тання основних фондів: фондомісткість, фондоозброєність, фондівіддача. Проведено класи-
фікацію основних засобів.**

**Розглянуто наявні підходи до класифікації основних засобів підприємств, узагальнено і сис-
тематизовано класифікацію та запропоновано систему групування на рахунках бухгалтерсько-
го обліку інформації про виробничі та невиробничі основні засоби.**

**Ensuring the competitiveness of any manufacturing enterprise at the present stage of development
of the modern economy is possible through the achievement of efficiency, maintenance of financial
stability, and above all the availability of logistics, which are its fixed assets. It should be noted that
one of the most important characteristics of fixed assets is their functioning, participation in the**

production process — depreciation. That is why at any enterprise it is necessary to monitor the condition of production equipment and replace them with new ones. Suggestions for improving the recovery process, researching the modern market of any production equipment and finding optimal sources of funding will be relevant for every company.

The article presents a theoretical and practical analysis of the reproduction of fixed assets of the enterprise. In this regard, it was appropriate to study the indicators of efficiency of fixed assets: capital intensity, capital adequacy, return on assets. The classification of fixed assets.

The article is devoted to solving the topical problem of reproduction of fixed assets of the enterprise and analysis of own sources of financing of this process. The purpose of this study is to systematize the existing provisions for the study of the process of reproduction of fixed assets, characterization, analysis and evaluation of own sources of reproduction of fixed assets. To do this, the concept of fixed assets was considered, as well as the essence and objectives of the process of their reproduction. The authors described the process of reproduction of fixed assets, gave its options, assessed the sources of funding for this process and improved the strategy of their use.

The available approaches to the classification of fixed assets of enterprises are considered, the classification is generalized and systematized and the system of grouping on the accounts of accounting information about productive and non-productive fixed assets is offered.

Fixed assets can be considered from the point of view accounting, tax accounting, from the point of view of economics, finance and other economic sciences, but having got acquainted with various interpretations of fixed assets, it is possible to come to a conclusion, that fixed assets are an integral part of production resources that are used in the course of economic activity in unchanged natural form for a long period of time and distribute their value on enterprise costs.

Ключові слова: основні засоби, основні фонди, амортизація, фондівіддача, фондомісткість, класифікація основних засобів.

Key words: fixed assets, fixed assets, depreciation, return on assets, capital intensity, classification of fixed assets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Як показує огляд наукової літератури вітчизняних і зарубіжних економістів, дискусійними залишаються питання щодо визначення основних засобів як економічної категорії, їх класифікації, забезпечення ефективності використання основних фондів. У зв'язку з цим метою статті є аналіз методів оцінювання ефективності використання основних фондів та проаналізовано трактування понять "основних засобів" та "основних фондів".

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання класифікації основних засобів досліджували у своїх працях Ф.Ф. Бутинець, І.І. Бочкарева, В.А. Биков, Н.Р. Домбровська, С.М. Кафка, І.Є. Тишкова, Н.П. Кондратов, О.А. Левкович, Н.М. Малюга, А.І. Прищепа, Е. Югас та ін. Дослідження зазначених авторів зорієнтовані в основному на облікових аспектах і не повною мірою враховують вимоги аналітичного забезпечення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Вивчення теоретичних основ вказаної теми дозволило встановити, що від правильного та раціонального обліку основних засобів залежить процес їх відновлен-

ня, поповнення, і, як результат, забезпечить підприємство сучасними конкурентоспроможними засобами праці. З цього приводу слід зазначити, що зростає роль і значення обліку основних засобів. Проте у сьогоденні умовах глобалізації існуючий порядок обліку основних засобів не дає змогу провести повний економічний аналіз і не повною мірою забезпечує інформацією щодо їх впровадження систему управління підприємством.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Виробництво продукції (виконання роботи, надання послуг) здійснюється у взаємодії людської праці із засобів виробництва. Останні за своїм складом, властивостями становлять виробничі фонди підприємства, усю сукупність яких поділяють на основні та оборотні.

Основні засоби підприємства — це уречевлена частина виробничих ресурсів підприємства, що функціонує у виробничому процесі тривалий час, не змінює при цьому своєї натуральної форми і розмірів, а свою вартість переносить на вартість готової продукції поступово, шляхом амортизаційних відрахувань.

Відповідно до МСБО 16 основні засоби — це матеріальні об'єкти, що їх:

а) утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг для надання в оренду або для адміністративних цілей.

Таблиця 1. Класифікація основних засобів

№ з/п	Класифікаційна ознака	Групи основних засобів
11	За функціональним призначенням	Виробничі. Невиробничі
2.	За галузевою ознакою	Промисловості. Сільського господарства. Транспорту. Торгівлі. Будівельні. Зв'язку. тощо
3.	За використанням	Діючі. Недіючі. Запасні
4.	За належністю	Власні. Орендовані
5.	За речовим характером	Інвентарні. Неінвентарні
6.	За джерелами фінансування	Внесені до статутного фонду підприємства. Придбані за власні кошти підприємства. Придбані за рахунок позикових коштів. Безоплатно отримані основні засоби. Отримані внаслідок обміну на подібний або неподібний актив (бартерні операції)
7.	За характером відображення зносу	Оновні засоби, які амортизуються. Оновні засоби, які не амортизуються
8.	За натурально-речовим складом	Земельні ділянки, будинки, споруди та передавальні пристрої. Машини і пристрої. Транспортні засоби. Прилади, інвентар. Багаторічні насадження. Інші необоротні матеріальні активи
9.	За характером участі	Активні. Пасивні

б) використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного періоду. Відповідно до Податкового кодексу України (ПКУ) основні засоби — це матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр, вартість яких перевищує 6000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

16 січня 2020 р. депутати прийняли Закони (законопроект № 1210), які вносять зміни стосовно оподаткування бізнесу. Володимир Зеленський, Президент України підписав Закон № 466-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві" [8] (він же законопроект № 1210).

Згідно зі змінами, що містить Законопроект № 1210, для основних засобів збільшено вартісний поріг з 6 000 грн до 20 000 грн.

Відповідні зміни вносяться в підпункт 14.1.138 Податкового кодексу.

Тобто після набуття чинності вказаних змін, якщо вартість матеріальних активів не буде перевищувати 20 000 грн, то у податковому обліку вони не будуть вважатись основними засобами.

"З податкової точки зору збільшення вартісного порога для кваліфікації основних засобів до 20000 грн

призведе до того, що більшу кількість активів можна буде кваліфікувати як малоцінні і списувати на витрати швидше (50/50 або в розмірі 100% при введенні в експлуатацію)", — коментує нововведення керуючий партнер Crowe LF Ukraine Дмитро Михайленко.

Економічні категорії "основні засоби" та "основний капітал" не є ідентичними.

Основний капітал — це узагальнюючий показник, що характеризує в грошовому вираженні весь довгофункціонуючий капітал підприємства, як фізичний, так і грошовий. Основний капітал включає тривалий час функціонуючі матеріальні цінності (земельну власність, будівлі, машини, обладнання), незавершені капітальні вкладення, фінансові вкладення (цінні папери, вкладення в інші підприємства, борги інших підприємств), нематеріальні активи (патенти, ліцензії, товарні знаки, проекти).

За функціональним призначенням розрізняють виробничі і невиробничі основні засоби. Виробничі основні засоби — це основні засоби, які безпосередньо беруть участь у виробничому процесі або сприяють його здійсненню протягом тривалого часу. До таких об'єктів належать будівлі, споруди (цехи, майстерні), машини, обладнання, транспортні засоби, багаторічні насадження та інші основні засоби, що діють у сфері матеріального виробництва. Невиробничі основні засоби — це основні засоби, які не беруть безпосередньої участі у виробничому процесі, а призначені для соціально-культурних потреб підприємства. До таких об'єктів належать

будівлі та споруди (адмінбудівля у виробничому підприємстві), машини, обладнання та інші засоби, які використовуються в невиробничій сфері. Крім того, Н.П. Кондратов за призначенням основні засоби поділяє на виробничі основні засоби основної діяльності, виробничі основні засоби інших галузей і невиробничі;

О.А. Левкович класифікує основні засоби на виробничі основні засоби основної діяльності, допоміжних виробництв і невиробничі; І.Є. Тишкова, А.І. Прищепа — промислово-виробничі, виробничі основні засоби інших галузей і невиробничі [4]. Однак попри відмінність за суттю, виробничі і невиробничі основні засоби мають багато спільного: подібні елементи — будівлі, споруди, машини, обладнання та ін., і виробничі, і невиробничі основні фонди довговічні, поступово зношуються, потребують ремонту (часткового відтворення) і повної заміни після вичерпання строку служби. За галузевою ознакою основні засоби поділяють на засоби промисловості, сільського господарства, транспорту, торгівлі, зв'язку та ін. Кожна галузь діяльності має свою специфіку, яка впливає на вибір об'єктів основних засобів та їх використання в подальшому. У літературі науковці виділяють поділ основних засобів за використанням (діючі, недіючі, запасні). До діючих основних засобів відносять усі об'єкти основних засобів, які функціонують на підприємстві на даний час. Відповідно, до недіючих відносять ті об'єкти, які не використовуються на даний момент у діяльності підприємства (перебувають на консервації). Запасні основні засоби зберігаються на складах і призначені для заміни діючого устаткування повністю або частково, окремих деталей, якщо вони обліковуються як об'єкт основних засобів. Така класифікація потрібна для аналізу амортизації основних засобів та ухвалення управлінських рішень щодо недіючих основних засобів. Крім того, за ознакою використання О.П. Кундря-Висоцька поділяє основні засоби на ті, що перебувають в експлуатації (діючі), у реконструкції, у запасі (резерві) та на консервації. У бухгалтерському обліку поділ основних засобів за ознакою належності на власні та орендовані має важливе значення. Власні засоби формуються за рахунок внесків засновників чи акціонерів, власних прибутків, цільового фінансування і відображаються на балансі підприємства. Орендовані основні засоби відображаються на балансі орендодавця і на позабалансових рахунках орендаря. На увагу заслуговує погляд Ф.Ф. Бутинця (і його підтримує Ю.В. Радзивилук) стосовно необхідності класифікувати основні засоби за речовим характером на інвентарні, тобто ті, що мають матеріальну форму і мають свій інвентарний номер, та неінвентарні, тобто ті, які існують у формі грошових вкладень у земельні ділянки, лісові угіддя (крім будинків і споруд) [9].

Остільки основні засоби, згідно з П(С)БО 7, є об'єктами амортизації, крім землі, їх доцільно класифікувати за характером відображення зносу. Тобто ті, що амортизуються і не амортизуються. Такої думки притримується В.І. Оспіщев [7].

За натурально-речовим складом основні засоби поділяють:

— на будинки. Під будинками розуміють будівлі, а саме: приміщення, пристосовані для постійного або тим-

часового перебування в них людей, а також об'єкти власності, функціонально пов'язані з такими приміщеннями. Будівлі поділяють на будинки (включаючи готелі, мотелі кемпінги та інші подібні об'єкти туристичної інфраструктури), квартири, кімнати в багатосімейних (комунальних) квартирах, індивідуальні гаражі або місця на гаражних стоянках чи в гаражних кооперативах, дачні будинки та інші об'єкти дачної (садової) інфраструктури, відмінні від землі [5];

— Споруди. До них відносять об'єкти нерухомості, відмінні від будівель.

— Машини і пристрої. Під ними розуміють механізм чи сукупність механізмів для виконання якої-небудь роботи.

— Транспортні засоби. Транспортні засоби — це засоби, пов'язані з переміщенням людей і вантажу, а також магістральні трубопроводи.

— Прилади та інвентар. Інструменти, прилади та інвентар — це засіб (зазвичай ручний) для здійснення роботи.

— Багаторічні насадження. До багаторічних насаджень можна відносити: сільськогосподарське угіддя, що використовується під штучно створені деревні, кущові або трав'янисті багаторічні насадження, призначені для отримання врожаю плодово-ягідної, технічної та лікарської продукції, а також для декоративного оформлення території.

— Земельні ділянки. Під земельними ділянками розуміють частину земної поверхні, що має фіксовані межі, характеризується певним місцерозташуванням, природними властивостями, фізичними параметрами, правовим і господарським станом та іншими характеристиками.

— Передавальні пристрої. Під ними розуміють електромережі, трубопроводи, теплові і газові мережі, трансмісії.

— Інші основні засоби. До них відносять будь-який основний засіб, який не ввійшов до попередніх груп.

За характером участі у виробничому процесі І.І. Бочкарева, В.А. Биков та інші виділяють активні основні засоби, тобто ті, які безпосередньо впливають на предмет праці у процесі виробництва, і пасивні, які забезпечують умови для нормального перебігу процесу виробництва [3]. Класифікація дещо схожа з класифікацією за функціональним призначенням. Аналітичний облік об'єктів основних засобів у розрізі груп, визначених П(С)БО 7, ведеться з використанням Державного класифікатора України "Класифікація основних фондів" — ДК 013-97 (КОФ).

Для забезпечення відтворення основних виробничих фондів важливе значення має вивчення їхнього стану та використання. Стан і використання основних виробничих фондів є важливим фактором підвищення ефективної діяльності підприємства. У процесі виробництва основні фонди зношуються фізично і старіють морально. Ступінь фізичного зносу основних фондів визначається в процесі нарахування амортизації. Цей процес можна розглядати в кількох аспектах:

— по-перше, як метод визначення поточної оцінки не зношеної частини основних фондів;

— по-друге, як спосіб віднесення на готову продукцію одноразових витрат на основні фонди;

— по-третє, як спосіб нагромадження фінансових ресурсів для заміщення виведених з виробничого процесу основних фондів або вкладання коштів у нові виробництва.

Показники стану й ефективності використання основних фондів можна об'єднати в три групи, які характеризують: 1) забезпечення підприємства основними фондами; 2) стан основних фондів; 3) ефективність використання основних фондів.

До показників, які характеризують забезпеченість підприємства основними фондами, належать: фондомісткість, фондоозброєність, коефіцієнт реальної вартості основних виробничих фондів у майні підприємства.

Основним узагальнюючим показником використання основних фондів є фондовіддача. Це відношення обсягу товарної продукції за аналізований період до основних виробничих фондів. Використовується також обернений показник — фондомісткість. Його розраховують як відношення основних виробничих фондів до обсягу товарної продукції [2].

Фондомісткість показує, на яку суму потрібно придбати основні виробничі фонди підприємству для випуску необхідних обсягів продукції та обчислюється за формулою (1) [2].

$$F_v = 1 / f_v = \Phi_{\text{ср}} / \text{ВП} \quad (1).$$

При визначенні фондовіддачі та фондомісткості обсяг продукції обчислюється у вартісному, натуральному та умовному вираженні. Основні виробничі фонди визначаються відповідно до вартості, зайнятої площі або в іншому вираженні, причому до уваги береться їх середній хронологічний розмір за аналізований період (як правило — середньорічний).

Більш точно використання основних виробничих фондів відображає показник фондовіддачі, розрахований, виходячи з обсягу продукції у натуральному вираженні. Проте натуральні та умовно-натуральні виміри обсягу продукції використовуються лише на підприємствах, що випускають продукцію одного виду, або продукцію, яку можна привести до одного виду.

Під фондовіддачею — розуміють показник ефективності використання основних виробничих фондів, який характеризує обсяг виробленої підприємством продукції (послуг) у вартісному вираженні (ВП) одиницею основних виробничих фондів (Фср). Її можна розрахувати за формулою (2) [2].

$$t_v = \text{ВП} / \Phi_{\text{ср}} \quad (2).$$

Перевагою показника фондомісткості є те, що його чисельник може бути розкладений на складові за окремими цехами і групами обладнання. Це дозволяє виявити вплив використання техніки на кожній виробничій ділянці на узагальнюючий показник використання фондів.

Основні фонди — це засоби виробництва; це засоби праці у вартісному вираженні, які функціонують у виробництві тривалий час у своїй незмінній натурально-речовій формі, а їх вартість переноситься конкретною працею на вартість продукції (послуг), що виробляється, частинами і міру спрацювання [2].

Роль основних засобів у процесі праці визначається тим, що у своїй сукупності вони утворюють виробничо-технічну базу і визначають можливості підприємства

по випуску продукції, рівень технічної озброєності праці. Накопичення основних засобів і підвищення технічної озброєності праці, збагачують процес праці, надають праці творчий характер, підвищують культурно-технічний рівень суспільства.

Фондомісткість є величина зворотна до фондовіддачі. Цей показник дає можливість визначити вартість основних фондів на одну гривню виробленої продукції і характеризує забезпеченість підприємства основними фондами. За нормальних умов фондовіддача повинна мати тенденцію до збільшення, а фондомісткість — до зменшення.

Поліпшення використання діючих основних фондів і виробничих потужностей підприємств, у тому числі знову введених в експлуатацію, може бути досягнуто завдяки:

- 1) підвищенню інтенсивності використання виробничих потужностей і основних фондів;
- 2) підвищенню екстенсивності їхнього навантаження.

Більш інтенсивне використання виробничих потужностей і основних фондів досягається насамперед за рахунок технічного удосконалювання останніх.

Інтенсивність використання виробничих потужностей і основних фондів підвищується також шляхом удосконалювання технологічних процесів; організації безперервно-поточного виробництва на базі оптимальної концентрації виробництва однорідної продукції; вибору сировини, його підготування до виробництва відповідно до вимог заданої технології і якості що випускається продукції; ліквідації штурмівщини і забезпечення рівномірної, ритмічної роботи підприємств, цехів і виробничих ділянок, проведення ряду інших заходів, що дозволяють підвищити швидкість обробки предметів праці і забезпечити збільшення виробництва продукції в одиницю часу, на устаткування або на 1 кв. м виробничої площі.

Інтенсивний шлях використання основних фондів діючих підприємств включає, отже, їхнє технічне переозброєння, підвищення темпів відновлення основних фондів. Поліпшення екстенсивного використання основних фондів припускає, з одного боку, збільшення часу роботи діючого устаткування в календарний період (протягом зміни, доби, місяця, кварталу, року) і, з іншого боку, збільшення кількості і питомої ваги діючого устаткування в складі всього устаткування, наявного на підприємстві й у його виробничій ланці.

На нашу думку, поліпшити використання основних фондів та виробничих потужностей на підприємствах можна завдяки: підвищенню використання виробничих потужностей і основних фондів у інтенсивності та підвищенню їх навантаження у екстенсивності, дотриманню пропорційності і змінності у роботі основних фондів (обладнання), активно виконаному процесу контролювання.

ВИСНОВКИ

Отже, ефективність діяльності будь-якого підприємства залежить від певних чинників. Останніми роками збільшилось значення речових факторів виробництва основних фондів. Основними проблемами є їхнє збереження, переоснащення для подальшої роботи на

підприємстві. Збільшення обсягу виробництва відбувається завдяки ефективному використанню основних фондів. Таким чином, проблема ефективності стає на перший план у процесі вивчення і дослідження роботи підприємств.

Література:

1. Державний класифікатор України ДК 013-97 "Класифікація основних фондів" від 19.08.1997 р №507 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v050-7217-97#Text>
2. Економіка підприємства: навч. посібник / За ред. Шаповал В.М. — Київ, 2006. — 488 с.
3. Кафка С.М. Основні засоби: класифікація для цілей обліку / С.М. Кафка // Вісник ЖДТУ. — 2013. Вип. 1 (63). — С. 87—92.
4. Кацевич В.К. Основні засоби: характеристика та класифікація // Економічні науки. — 2011. — Вип. 8. — С. 230—236. — (Серія: Облік і фінанси).
5. Малюга Н.М. Об'єкти бухгалтерського обліку згідно з Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємства і організацій: [словник] / Н.М. Малюга, О.О. Зеленіна. — Житомир: ЖДТУ, 2009. — 56 с.
6. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 "Основні засоби" URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014#Text
7. Оспіщев В.І. Сучасний підхід до класифікації основних засобів на підприємствах роздрібної торгівлі / В.І. Оспіщев, Є.Є. Єремія // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. — 2010. — Вип.1. — С. 146—152.
8. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві.
9. Радзивилук Ю.В. Особливості класифікації основних засобів на промислових підприємствах / Ю.В. Радзивилук // Економічні науки. — 2010. — Вип.7 (3). — С. 64—68.

References:

1. State Committee of Ukraine for Standardization, Metrology and Certification (1997), "State Classifier of Ukraine SC 013-97 "Classification of fixed assets", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0507217-97#Text> (Accessed 20 Oct 2020).
2. Shapoval, V.M. (2006), *Ekonomika pidpriemstva* [Economics of the enterprise], Kyiv, Ukraine.
3. Kafka, S.M. (2013), "Fixed assets: classification for accounting purposes", *Visnyk ZhDTU*, vol. 1 (63), pp. 87—92.
4. Katsevych, V.K. (2011), "Fixed assets: characteristics and classification", *Ekonomichni nauky* (Seriia: Oblik i finansy), vol. 8, pp. 230—236.
5. Maliuha, N.M. and Zelenina, O.O. (2009), *Ob'iekty bukhhalters'koho obliku zghidno z Planom rakhunkiv bukhhalters'koho obliku aktiviv, kapitalu, zobov'iazan' i hospodars'kykh operatsij pidpriemstva i orhanizatsij* [Objects of accounting in accordance with the Chart of Accounts for accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations], ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine.

6. IFRS (2012), "International Accounting Standard 16 "Fixed Assets"", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014#Text (Accessed 20 Oct 2020).

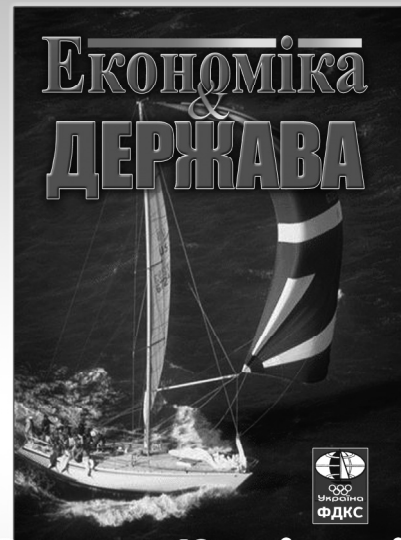
7. Ospishev, V.I. and Yermiia, Ye.Ye. (2010), "Modern approach to the classification of fixed assets in retail enterprises", *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, vol. 1, pp. 146—152.

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), "Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine to Improve Tax Administration, Eliminate Technical and Logical Inconsistencies in Tax Legislation", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JI00230I> (Accessed 20 Oct 2020).

9. Radzyvyluk, Yu.V. (2010), "Features of the classification of fixed assets in industrial enterprises", *Ekonomichni nauky* (Seriia : Oblik i finansy), vol. 7 (3), pp. 64—68.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік
наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*Н. О. Петренко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0003-0922-8389
О. А. Поліщук,
к. пед. н., доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-6053-1060*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.112

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

N. Petrenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Public
Management and Administration, Uman National University of Horticulture, Uman
O. Polishchuk,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Social Sciences, Humanities and Law, Uman National University of Horticulture

FORMATION OF ECONOMIC SECURITY OF THE REGION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

У статті досліджено теоретичні та методологічні основи формування економічної безпеки регіону. Зазначено, що регіон, попри тенденції впливу соціальних та економічних аспектів, має свої специфічні проблеми, зокрема, стосовно забезпечення економічної безпеки, які формуються під впливом геополітичного положення, природно-кліматичних умов, наявності сировинних ресурсів, галузей економіки, структури населення. Указано, що економічна безпека держави складається з безлічі загроз економічній безпеці регіонів. Україна, наразі, вже має досвід формування економічної безпеки на державному рівні. А ось відсутність подібної практики на місцевому рівні сьогодні є серйозною проблемою. Зважаючи на вказане, це питання є актуальним та потребує пошуково-аналітичних та практичних розробок.

Проведено аналіз методики формування економічної безпеки регіональної політики. Визначено детермінаційні чинники економічної безпеки регіону. Окреслено перешкоди і загрози економічній безпеці регіону, встановлено характеристики та спрогнозовано їх наслідки. Запропоновано методику оцінки рівня регіональної економічної безпеки, яка містить у собі систему основних критеріїв-індикаторів, які дають можливість кількісно визначити рівень економічної безпеки регіону. Пропонована методика враховує диференціацію регіонів за рівнем життя та спеціалізацією і дає змогу спрогнозувати, як при низьких критеріальних порогових значеннях в одній сфері діяльності, регіон може отримати кращі показники за іншими, пріоритетними для нього, напрямками, забезпечивши собі високі позиції у підсумку. Використання такої методики надасть можливість виявити слабкі сторони (місцевості) регіону, які перебувають у зоні ризику і потребують реформування системи на різних рівнях управління, а також забезпечить високий рівень економічної безпеки регіону на основі досягнення стабільності показників економічної безпеки.

У підсумку, на основі проведеного дослідження, надано практичні рекомендації стосовно забезпечення економічної безпеки регіону.

The article examines the theoretical and methodological bases of formation of economic security of the region. It is stated that the region, despite the trends of social and economic aspects has its specific problems, particularly, regarding the ensurance of the economic security which are formed under the influence of geopolitical situation, natural and climatic conditions, availability of raw materials, industries, population structure. It is pointed out that the economic security of the state consists of many threats to the economic security of the regions. Ukraine, at present, already has experience in forming economic security at the state level. But the lack of such a practice at the local level today appears to be a serious problem. In view of the above mentioned, this issue is relevant and needs research, analytical and practical developments.

The analysis of the formation technique of economic safety of a regional policy has been carried out. Determinative factors of economic security of the region has been determined. Obstacles and threats to the economic security of the region have been outlined, the characteristics have been established and their consequences have been predicted. A method for assessing the level of regional economic security which includes a system of basic criteria-indicators that allow to quantify the level of economic security of the region has been proposed. The proposed methodology takes into account the differentiation of regions by standard of living and specialization and allows us to predict how at low criteria thresholds in one area of activity the region can get better performance in other priority areas, as a result, securing high positions for itself. The use of this methodology will make it possible to identify weaknesses in the region that are at risk area and are required to reform the system at various levels of government, as well as ensure a high level of economic security in the region based on achieving stability of economic security in these areas. Practical recommendations for ensuring the socio-economic security of the region have been provided.

Ключові слова: держава, регіон, безпека, економіка, фактор безпеки, регіональний розвиток.
Key words: state, region, security, economy, safety factor, regional development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Регіон — це цілісне територіальне утворення, тому формування та забезпечення його як структурної одиниці, економічної, соціальної та політичної безпеки є однією з вагомих складових економічної безпеки країни загалом. Будь-який регіон, попри вплив макро- та мікроекономічних факторів, має свої специфічні проблеми, зокрема, стосовно забезпечення економічної безпеки, які формуються під впливом геополітичного положення, природно-кліматичних умов, наявності сировинних ресурсів, галузей економіки, структури населення.

Розвиток економіки регіону визначається, з одного боку, його власним економічним потенціалом, а з іншого — здатністю місцевих та регіональних інституцій влади створити ефективні механізми управління цим потенціалом, та забезпечення його стабільності за умов дотримання балансу регіональних та державних інтересів. Чим менше розвинений власний економічний потенціал регіону, у напрямі забезпечення економічної безпеки, тим більш залежним є регіон від зовнішніх ресурсів і процесу ефективної економічної взаємодії з іншими регіонами країни.

Слід зазначити, що економічна безпека держави складається з безлічі загроз економічній безпеці регіонів та територіальних утворень. Україна наразі вже має досвід формування економічної безпеки на державному рівні. А ось відсутність подібної практики на місцевому рівні сьогодні є серйозною проблемою. Зважаючи на вказане, це питання є актуальним та потребує пошуково-аналітичних та практичних розробок.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних та методологічних основ формування економічної безпеки регіону.

Зважаючи на мету статті, головними її завданнями є визначення цілей, перешкод і загроз економічній безпеки регіону, аналіз методики формування економічної безпеки регіональної політики та розробка практичних рекомендацій стосовно забезпечення економічної безпеки регіону.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічним засадам вивчення економічної безпеки України присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, Абалкін Л.І. зазначає, що "економічна безпека — це стан економічної системи, що дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно й вирішувати соціальні завдання й при якому держава має можливість виробляти й проводити в життя незалежну економічну політику" [1, с. 78].

Язлюк Б.О. указує, що "Забезпечення (гарантування) безпеки особистості, суспільства, держави та стійкий розвиток нашої країни та й будь-якої країни світу здебільшого залежить від вирішення цілого комплексу питань забезпечення (гарантування) безпеки" [2, с. 151].

Попадинець Н.М. визначає безпеку як існування і розвитку та його захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз. Місце, роль і пріоритет кожного з елементів безпеки визначаються обставинами, що реально складаються на певний період часу всередині й зовні об'єкта [3, с. 20].

Власюк О. вважає, що економічна безпека України базується на творчому поєднанні ресурсів стабільності, керованості та дозованого економічного ризику в тих сферах господарювання, де можна отримати максимальну соціально-економічну поточну ефективність, а також створити сприятливі умови для перспективних інноваційних проектів [4, с. 17].

Варналій З.С., Мельник П.В., Тарангул Л.Л. визначили, що економічна безпека містить такі основні складові, як фінансова, енергетична, науково-технологічна, продовольча, соціальна, трудоворесурсна і зовнішньоекономічна безпека країни [5, с. 34].

Гуменюк А.М. характеризує економічну безпеку як багатогранну категорію, що відображає соціально-економічне явище і розглядається як мотив і мета функціонування макросистем; стан економіки, за якого забезпечується досягнення сукупного вектора інтересів структурних елементів макросистеми. Саме системний підхід створює можливість окреслити місце економічної безпеки в динамічному розвитку макросистеми держави. При цьому зміцнення економічної безпеки обумовлене не лише потребами соціального та економічного розвитку, а й позаекономічними та інституціональними чинниками [6, с. 8—9].

Вітчизняні вчені Амоша О.І., Булєєв Є.Т., Прокопенко Н.Д. [7], Бутко М., Подоляк Л. [8], Грищенко А.А., Кричевська Т.О., Петрик О. І. [9] визначають безпеку як суспільну категорію, тобто як безпеку діяльності в основних сферах суспільства (політичній, економічній, соціально-побутовій, соціокультурній й соціально-екологічній). "У наукових працях цих дослідників безпека ототожнюється з непорушністю, стабільністю. Безпека сприймається не тільки як стан соціальної системи, при якому вона здатна нормально функціонувати й найбільш повно задовольняти потреби суспільства. У цій інтерпретації безпека спрямована на вирішення наступних завдань: виявлення, попередження, усунення небезпек, загроз і ризиків, нейтралізація реальних і потенційних загроз, забезпечення умов захищеності, тобто передбачає активну спрямованість суб'єктів на забезпечення своєї безпеки" [2, с. 151]. "Однак економічна безпека є не тільки важливим елементом національної безпеки, але також важливою умовою й для соціальної безпеки, тому що рівень розвитку економічної безпеки багато в чому визначає рівень соціальної безпеки, що знаходить своє вираження в розвитку особистості, соціальних інститутів і суспільства загалом" [2, с. 152].

Історія виникнення, становлення й розвитку соціальної безпеки одержали відображення в працях таких вчених Мальтус Т.Р., Кейнс Дж., Ларін Ю. [10]. Указані автори розглядали соціальну безпеку як стан соціуму, при якому забезпечений надійний і всебічний захист особистості, суспільства, держави в соціальному просторі від впливу різного роду загроз.

Зважаючи на існуючі дослідження та наукові праці щодо забезпечення безпеки держави, на нашу думку, малодослідженими залишаються питання стосовно формування теоретичних положень та реалізації методики механізму економічної безпеки на рівні територій. Фрагментарність розгляду даних питань зумовлює необхідність проведення досліджень у цьому напрямі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як засвідчує вибіркового аналіз наукових праць з економічної теорії, теорії державності та регіоналістики [1—4], еволюція теоретичних питань щодо регіонального розвитку рухається у напрямку підвищення ролі соціуму та факторів економічного впливу, що цілком корелюється з концепцією обраного нами дослідження та вказує на підвищену роль соціуму у забезпеченні економічної безпеки регіону, зокрема як однієї з її частин до рівноцінної соціальної складової у системі соціально-економічної безпеки.

Оскільки регіон є складною багатифункціональною та багатоукладною підсистемою національної соціально-економічної системи, то він має множинні зв'язки з макро- та мікроекономічним середовищем країни. Стратегії розвитку регіону — це стратегії розвитку його економіки та соціальної сфери. Основними цілями таких стратегій є забезпечення конституційних прав і свобод громадян, їх правова захищеність, високі стандарти життя населення, підвищення конкурентоспроможності, розвиток усіх рівнів освіти, науки, бізнесу, охорони здоров'я, культури і, нарешті, стабільне економічне зростання.

Слід зазначити, що економічна безпека регіону — це складна динамічна система, що розвивається як екзогенно, так і ендегенно.

Аналіз праць [6—8] дав змогу окреслити детермінанти чинники економічної безпеки регіону, зокрема: геополітичні — процеси, що відбуваються у великих фінансових центрах світової економіки; екзогенні — економічні та соціально-політичні процеси у світі та державі; внутрішні детермінанти, або ендегенні фактори регіону: інвестиційний, інституційний, правовий клімат, освітній потенціал і кадровий ресурс, ресурси управління, сприяння бізнесу, інфраструктура регіону, природні та кліматичні ресурси, стан громадянського суспільства тощо.

Вищезазначене блочне формування факторів, що впливають на економічну безпеку регіонів, підтверджуються проявом загроз та характером їх впливу, і, власне, є причинами виникнення поняття "соціально-економічна безпека". Тому формування концепції регіональної соціально-економічної безпеки має формуватися на основі превентивної системи, що завчасно попереджатиме кризу на регіональному рівні.

У ході дослідження визначено перешкоди і загрози економічної безпеки регіону, встановлено їх характеристики та спрогнозовано наслідки (табл. 1). При цьому загрози нами визначаються як сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам країни, території, суспільству і особистостям.

Оскільки загрози породжуються ендегенними і екзогенними факторами, то, як наслідок, реакцією на них повинна бути діяльність щодо забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки.

Згідно з таблицею 1, перелік загроз економічної безпеки регіону досить великий і різноманітний, тому всі регіональні процеси, які безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціально-економічної безпеки, вимагають глибокого аналізу, а заходи, які повинні її забезпечити — конкретно обґрунтованих

Таблиця 1. Перешкоди і загрози економічній безпеці регіону

Сфера виникнення загроз	Характеристика	Прогнозовані наслідки
Економічний сектор	Низький рівень використання технологій, застаріле виробниче обладнання у структурі матеріально-технічного оснащення підприємств; низький рівень оновлення основних фондів	Низька конкурентоспроможність продукції підприємств регіону; невідповідність продуктів та послуг стандартам
	Скорочення основних фондів; низька рентабельність регіональних виробників; припинення фінансово-господарської діяльності підприємств	Зростання безробіття; завищена вартість продукції регіональних виробників у зв'язку з великими витратами на амортизацію обладнання; вимушене скорочення виробництва регіонального продукту
Соціальний сектор	Зміна рівня, структури доходів і витрат населення; різка диференціація населення за доходами, рівнем і якістю життя; зростання рівня бідності; зміна демографічної ситуації	Збільшення кількості соціально-незахищених верств міського населення в порівнянні з населенням сільської місцевості; криміналізація суспільства; міграція; наростання соціальної напруженості
Соціально-політичний сектор	Міжнародне, міжконфесійне і міжетнічне напруження, політична нестабільність	Можливість розвитку регіонального сепаратизму і розпаду держави
Фінансовий сектор	Зниження ефективності регіональної системи оподаткування; нерациональна розподіл витрат у структурі регіонального бюджету	Низький рівень надходження доходів у бюджету сфери регіону; зростання тенденцій дивергенції у розвитку регіонів; наявність депресивних, відсталіх районів; розрив у виробництві національного доходу на душу населення по регіонах
Інституційно-управлінський сектор	Ослаблення системи державного управління і контролю; проникнення криміналу у владні структури; ослаблення судової гілки влади	Криміналізація господарської діяльності; зростання корупції; погіршення інвестиційного клімату; наростання соціальної напруженості
Зовнішньо-економічний та валютно-фінансовий сектор	Падіння конкурентоспроможності регіональних виробників	Скорочення виробництва регіонального продукту, зростання рівня безробіття
	Зростання залежності регіональних економічних систем від іноземного капіталу, імпорту продуктів харчування, енергоносіїв і обладнання	Орієнтація покупців на імпортні товари, відтік валютних коштів; потреба виробників у кредитах і збільшення державного зовнішнього боргу
	Недофінансування освіти і науки; згорання наукових досліджень і розробок	Розпад наукових колективів; зниження кадрового і науково-технічного потенціалу регіону

Джерело: складено на основі проведеного дослідження.

кроків виходу з кризи. При цьому найбільш важливим є ужиття заходів, які могли б запобігти виникненню можливих загроз, а не усунути вже існуючі. Слід зазначити, що економічна безпека регіону може бути забезпечена за допомогою стимуляції точок росту соціально-економічної сфери регіону. Увагу слід акцентувати на глобалізаційних факторах економічної безпеки, до яких, зокрема, відносяться: людський, інституційний, інформаційний, цивілізаційний, інноваційний, фактор відкритості економіки та ін. Точками зростання у таких випадках можуть слугувати промислові кластери, ефективність яких неодноразово доведена позитивними практичними прикладами. Кластерна політика, за таких умов, розглядається як системоутворюючий фактор розвитку та підвищення конкурентоспроможності економіки регіону.

Щоб мати можливість своєчасно виявляти проблемні питання, що потребують вирішення на державному рівні, або визначення тих регіонів, які знаходяться в зоні ризику та потребують реформування системи управління, нами пропонується інноваційна методика оцінки рівня регіональної економічної безпеки. Вона містить у собі систему основних критеріїв-індикаторів, які дають можливість кількісно визначити рівень економічної безпеки регіону.

На рисунку 1 відображено етапи розробки і впровадження пропонованої методики оцінки рівня еко-

мічної безпеки регіону. Водночас слід зазначити, що критеріальні показники оцінки рівня економічної безпеки, нами сформовано у 4 групи:

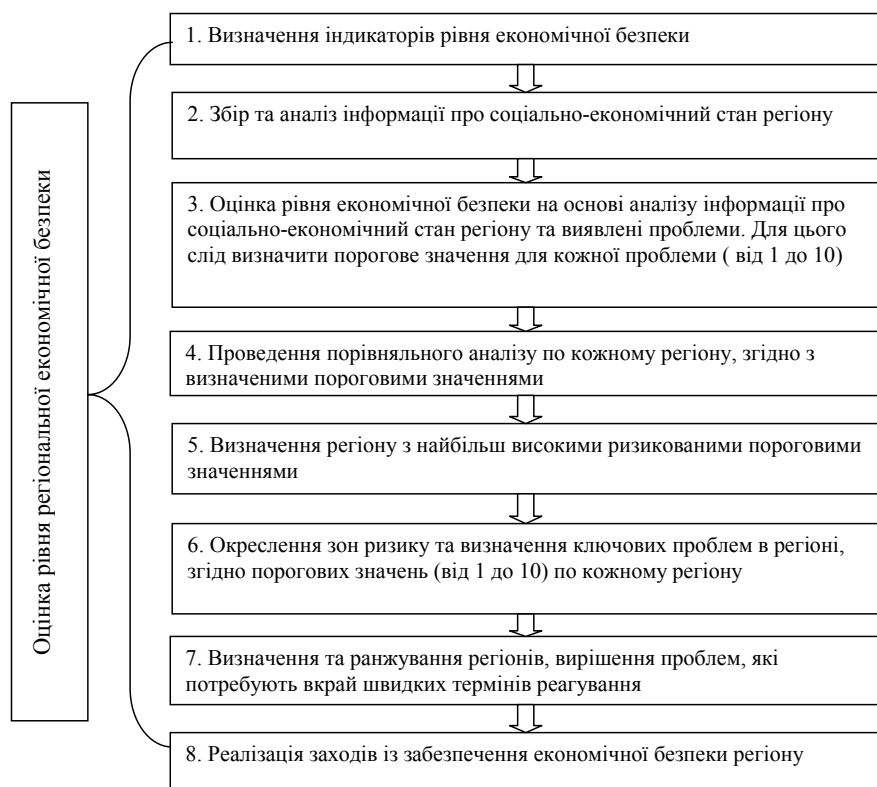
I. Економічна група: використання основних фондів підприємницьких структур; рівень ефективності діяльності підприємств регіону; рівень безробіття; середній рівень заробітної плати; залучення інвестицій.

II. Соціально-демографічна група: рівень демографічного навантаження; коефіцієнти народжуваності, смертності; показники міграції; показники рівня життя осіб старше працездатного віку; показники охорони здоров'я і освіти.

III. Група ЖКГ та охорони навколишнього середовища: введення в дію житлових будинків; частка аварійного та непридатного для проживання житла; рівень фінансової забезпеченості сфери ЖКГ; кількість підприємств, господарська діяльність яких спричиняє шкоду навколишньому середовищу (відходи тощо).

IV. Група показників забезпечення рівня якості життя, що містить показники злочинності та рівень забезпеченості продуктами харчування власного виробництва тощо.

Оцінка рівня економічної безпеки регіонів проводиться шляхом співставлення одержаних у ході проведення оцінки показників з нормативними значеннями (ДСТУ та інші норми). Якщо неможливо встановити нормативи, то при розрахунках, для порівняння, можуть ви-

Рис. 1. Етапи реалізації методики оцінки рівня регіональної економічної безпеки

Джерело: складено на основі проведеного дослідження.

користуватися середньозваженими показниками минулих років. Проводячи оцінку, слід урахувати, той факт, що регіони спочатку знаходяться в нерівних умовах.

Пропонована методика враховує диференціацію регіонів за рівнем життя та спеціалізацією, і дає змогу спрогнозувати, як при низьких критеріальних порогових значеннях в одній сфері діяльності, регіон може отримати кращі показники за іншими, пріоритетними для нього, напрямками, забезпечивши собі високі позиції у підсумку.

Використання даної методики надасть можливість виявити слабкі сторони (місцевості) регіону, які пере-

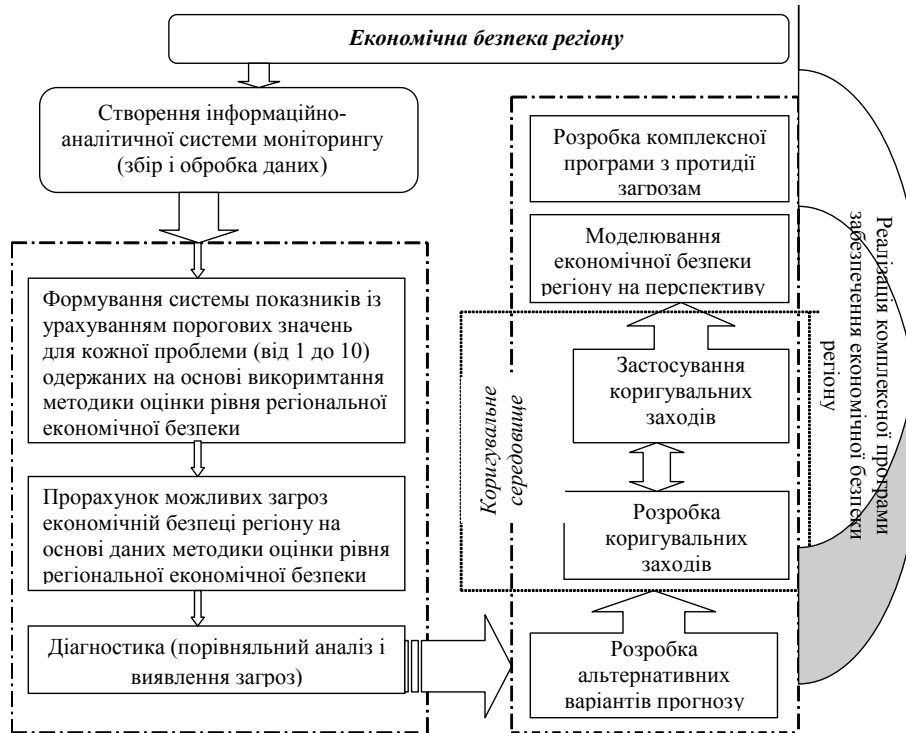
бувають у зоні ризику і потребують реформування системи на різних рівнях управління, а також забезпечить високий рівень економічної безпеки регіону на основі досягнення стабільності показників економічної безпеки на цих територіях.

Зауважимо, що, на нашу думку, для забезпечення економічної безпеки регіону необхідно використовувати системний підхід. Використання системного підходу у процесі реалізації методики економічної безпеки регіону робить необхідним формування єдиної дво- або трирівневої системи цілей, яка буде містити показники оцінки рівня регіональної безпеки. Перший рівень слід

Рис. 2. Схема трирівневої системи цілей економічної безпеки регіону

Джерело: складено на основі проведеного дослідження.

Рис. 3. Алгоритмічний процес реалізації комплексної програми забезпечення економічної безпеки регіону

Джерело: побудовано на основі проведеного дослідження.

формувати з цілей регіону, які виступають основою підсистеми національної економіки. По відношенню до регіону — це цілі макrorівня. Другий рівень — це цілі безпосередньо самого регіону, зокрема стосовно організації забезпечення соціально-економічної безпеки, по іншому — цілі мезорівня. Такі цілі можна назвати управлінськими або організаційними. Також ще слід урахувувати локальні цілі — цілі мікро-рівня. Тобто такі, по відношенню до яких, регіон виступає керуючою системою.

Ураховуючи вищезазначене, зміст системи соціально-економічної безпеки регіону може бути схематично представлено у вигляді ієрархії цілей (рис. 2).

Для отримання повноцінної картини стану економічної безпеки регіону, об'єктивного аналізу загроз і заходів щодо їх попередження, або усунення наслідків повинні бути використані методи моделювання. Причому можлива побудова як моделі рівня економічної безпеки, так і проблемної ситуації, прогнозованої шкоди, ефективності заходів, що вживаються тощо.

Оскільки кожен рівень цілей забезпечення економічної безпеки регіону включає цілі бізнесу, населення, органів управління, то розробка і деталізація цілей повинна відбуватися усередині кожного рівня в усіх напрямках, щоб забезпечити економічну безпеку регіону. При розробці ієрархії цілей необхідно враховувати, що цілі більш високого рівня повинні реалізовуватися цілями більш низьких рівнів. Ієрархія цілей повинна урахувувати модель регіонального розвитку, звичні норми та моделі поведінки регіональної влади, враховувати зовнішньополітичні та інші фактори національного рівня.

Зважаючи на цілі, які ураховують при формуванні програми забезпечення економічної безпеки регіону, весь процес забезпечення безпеки може бути структу-

ровано у блоки, які об'єднують основні заходи процесу:

1) організаційно-аналітичне забезпечення (аналіз зовнішніх та внутрішніх загроз соціально-економічної безпеки регіону, розробка системи показників (індикаторів) і їх порогових значень);

2) методичне і інформаційне забезпечення (створення системи моніторингу: збір та обробка даних, розробка методик діагностики та моделювання рівня соціально-економічної системи безпеки регіону тощо);

3) концептуально-програмне забезпечення (розробка комплексної програми забезпечення соціально-економічної безпеки регіону, необхідних заходів, концепції, стратегії, формування організаційних структур, прийняття інституціональних змін).

Алгоритм забезпечення економічної безпеки регіону на основі методики оцінки рівня регіональної економічної безпеки подано на рисунку 3.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження слід сказати, що в умовах трансформаційної економіки та залучення країни в глобалізаційні процеси, механізм забезпечення соціально-економічної безпеки регіонів не може мати повністю централізований характер, хоча, деякі процеси управління соціально-економічною безпекою відносяться до системи центральної влади, але інші можуть бути делеговані їй регіонами. Передусім це пов'язано з незавершеністю процесів регіоналізації на всьому пострадянському просторі, та безпосередньо незавершеними процесами децентралізації в Україні, відсутністю необхідних структур та інституцій, високим ступенем дивергенції у розвитку регіонів, що не дає змоги окремим регіонам повноцінно та самостійно

сформувати механізми забезпечення власної економічної безпеки.

Проведене дослідження дає змогу окреслити основні теоретико-методологічні принципи формування економічної безпеки регіону. Слід сказати, що формування економічної безпеки регіону має відбуватися: а) комплексно, тобто з аналізом і урахуванням усіх аспектів регіональної політики; б) системно, з урахуванням взаємозв'язків і взаємозалежностей; в) варіативно, тобто з визначенням та обґрунтуванням низки варіантів нейтралізації або ліквідації загроз, з визначенням ймовірного ризику при реалізації заходів щодо запобігання критичних ситуацій.

Запропонована, у ході проведення дослідження, методика оцінки рівня регіональної економічної безпеки, яка містить в собі систему основних критеріїв-індикаторів, які дають можливість кількісно визначити рівень економічної безпеки регіону. Також методика враховує диференціацію регіонів за рівнем життя та спеціалізацією, і дає змогу спрогнозувати, як при низьких критеріальних порогових значеннях в одній сфері діяльності, регіон може отримати кращі показники за іншими, пріоритетними для нього, напрямками, забезпечивши собі високі позиції у підсумку. Використання такої методики надасть можливість виявити слабкі сторони (місцевості) регіону, які перебувають у зоні ризику і потребують реформування системи на різних рівнях управління, а також забезпечить високий рівень економічної безпеки регіону на основі досягнення стабільності показників економічної безпеки на цих територіях.

Разом з тим, слід зазначити, що для вирішення завдань стосовно проведення аналізу і оцінки економічної безпеки регіону, аналітико-методичний інструментарій також повинен бути універсальним і гнучким, щоб у короткі терміни була можливість його адаптації до нових завдань в умовах глобалізації та трансформаційних перетворень.

Література:

1. Абалкин Л. Логика экономического роста. М.: Институт экономики РАН, 2002. 228 с.
2. Язлюк Б.О. Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки. Економічний аналіз. Тернопільський національний економічний університет "Економічна думка". 2014. Том 16. № 1. С. 149—154.
3. Попадунець Н.М. Основні чинники забезпечення економічної безпеки України. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2016. Вип. 2 (118). С. 20—23.
4. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку: Наукова доповідь. Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. К., 2008. 48 с.
5. Варналій З.С., Мельник П.В., Тарангул Л.Л. Економічна безпека. Київ: Знання, 2009. 647 с.
6. Гуменюк А.М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти: монографія. Київ: НІСД, 2014. 468 с.
7. Амоша А.И., Булеев Е.Т., Прокопенко Н.Д. Теоретические и прикладные аспекты функционирования

производственного комплекса региона. НАН Украины; Институт экономики промышленности; Институт экономико-правовых исследований. Донецк, 2004. 424 с.

8. Бутко М. Подоляк Л. Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів. Економіка України. 2007. № 6. С. 36—45.

9. Гриценко А.А., Кричевська Т.О., Петрик О.І. Інститут таргетування інфляції: зарубіжний досвід і перспективи запровадження в Україні: Наукова доповідь. Ін-т екон. та прогнозув. К., 2008. 272 с.

10. Мальтус Т.Р., Кейнс Дж. М., Ларин Ю. Антология экономической классики: собр. соч. М.: МП "Эконом", Ключ 1993. 486 с.

References:

1. Abalkin, L. (2002), *Logika jekonomicheskogo rost* [The logic of economic growth], Institut jekonomiki RAN, Moscow, Russia.
2. Yazliuk, B.O. (2014), "Theoretical foundations of the essence and content of socio-economic security", *Ekonomicznyj analiz. Ternopil's'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet "Ekonomiczna dumka"*, vol. 16, no. 1, pp. 149—154.
3. Popadynets', N.M. (2016), "The main factors of ensuring the economic security of Ukraine", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 2 (118), pp. 20—23.
4. Vlasjuk, O.S. (2008), *Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku* [Theory and practice of economic security in the system of economic science], *Nats. in-t probl. mizhnar. bezpeky pry Radi nats. bezpeky i oborony Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.
5. Varnalij, Z.S., Mel'nyk, P.V. and Taranhul L.L. (2009), *Ekonomiczna bezpeka* [Security of Economic], *Znannia*, Kyiv, Ukraine.
6. Humeniuk, A.M. (2014), *Bezpeka strukturno-instytutsional'noi transformatsii ekonomiky rehionu: teoretichni osnovy ta prykladni aspekty* [Security of structural and institutional transformation of the region's economy: theoretical foundations and applied aspects], *NISD*, Kyiv, Ukraine.
7. Amosha, A.I., Buleev, E.T. and Prokopenko, N.D. (2004), *Teoreticheskie i prikladnye aspekty funkcionirovaniya proizvodstvennogo kompleksa regiona* [Theoretical and applied aspects of the functioning of the industrial complex of the region], *NAN Ukrainy; Institut jekonomiki promyshlennosti; Institut jekonomiko-pravovyh issledovaniy*, Doneck, Ukraine.
8. Butko, M. and Podoliak, L. (2007), "State regulation as a tool to increase the competitiveness of regions", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 6, pp. 36—45.
9. Gritsenko, A.A. Krichevskaya, T.O. and Petryk, O.I. (2008), *Instytut tarhetuvannia inflatsii: zarubizhnyj dosvid i perspektyvy zaprovadzhennia v Ukraini* [The Inflation Targeting Institute: foreign experience and prospects for implementation in Ukraine], *In-t ekon. ta prohnozuv*, Kyiv, Ukraine.
10. Malthus, T.R. Keynes, J.M. and Larin, Yu. (1993), *Antologija jekonomicheskoy klassiki* [Anthology of economic classics], *MP "Ekonom"*, Klyuch Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2020 р.

УДК 342.34

І. П. Динник,
к. держ. упр., провідний фахівець сектору контролю за виконанням рішень відділу
управління та адміністрування, Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-2474-7371

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.119

ТЕХНОЛОГІЇ КРАУДСОРСИНГУ В ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СУЧАСНІ МЕХАНІЗМИ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

I. Dynnyk,
PhD in Public Administration, Leading specialist of the sector of control over the implementation
of decisions of the Department of Management and Administration, National Aviation University, Kyiv

CROWDSORSING TECHNOLOGIES IN CIVIL SOCIETY: MODERN MECHANISMS OF PARTISIPATIVE DEMOCRACY

У статті розглянуто питання застосування технології краудсорсингу в публічному управлінні. Визначено краудсорсинг як сучасну модель діалогової взаємодії в суспільстві. Обґрунтовано, що за сучасних умов зміни технологічної, комунікаційної й соціальної парадигм актуалізують конструктивний діалог між суб'єктами інформаційного суспільства і розшук ефективних способів діалогової взаємодії між ними. Мотивацією людей до безоплатного витрачання сил, часу та донесення своїх ідей можуть бути інтерес до процесу вирішення творчого завдання; бажання побачити свої ідеї втіленими у виробництві, гордість за їх авторство; намір зробити внесок у спільноту та відчувати причетність до створення чогось значущого тощо. Розвиток і поширення інформаційно-комунікаційних технологій стимулювало колективне мережеве суспільство, яке ґрунтується на залученні мотивованих учасників для спільного управління соціально-політичними змінами. У роботі виділені ефективні напрямки використання, сформульовані проблеми і умови застосування практики краудсорсингу в публічному управлінні. Саме це і обґрунтовує краудсорсинг як новітню технологію суспільної взаємодії.

Метою статті є необхідність здійснення ґрунтового аналізу технології краудсорсингу в громадянському суспільстві. Для розкриття мети були вирішено такі завдання: розкрито теоретико-методологічний зміст застосування технології краудсорсингу як механізму прямої демократії в умовах децентралізації, ідентифіковано, що сучасне інформаційне суспільство на сьогодні створює нові механізми участі інститутів громадянського суспільства у визначенні, прийнятті та контролі за виконанням управлінських рішень, визначено та проаналізовано новітні практики застосування технологій краудсорсингу в процесі взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства в Україні.

Технологія краудсорсингу може бути активним "громадянським опором" щодо певних державних практик, ініціатив або інститутів; вона дозволяє залучити до публічного управління за допомогою віртуального інформаційного простору людей, які володіють громадянською активністю, здатністю до інноваційного мислення. Загалом краудсорсинг може стати засобом реалізації громадських ініціатив, адже нові технології уможливили віддалену інтерактивну взаємодію.

The article considers the application of crowdsourcing technology in public administration. Crowdsourcing is defined as a modern model of dialogue interaction in society. It is substantiated that under modern conditions changes of technological, communication and social paradigms actualize constructive dialogue between subjects of information society and search of effective ways of dialogue interaction between them. Motivation of people to spend energy, time and communication of their ideas for free can be interest in the process of solving a creative task; desire to see their ideas embodied in production, pride in their authorship; the intention to contribute to the community and feel involved in creating something meaningful, and so on. The development and dissemination

of information and communication technologies has been stimulated by a collective network society, which is based on the involvement of motivated participants for the joint management of socio-political change. The paper identifies effective areas of use, formulates problems and conditions for the application of crowdsourcing practices in public administration. This is what justifies crowdsourcing as the latest technology of social interaction.

The purpose of the article is the need for a thorough analysis of crowdsourcing technology in civil society. To reveal the goal, the following tasks were solved: the theoretical and methodological content of the use of crowdsourcing technology as a mechanism of direct democracy in decentralization was revealed, it was identified that the modern information society today creates new mechanisms of civil society institutions in defining, making and monitoring management decisions., the latest practices of application of crowdsourcing technologies in the process of interaction between public authorities and civil society in Ukraine are identified and analyzed.

Crowdsourcing technology can be an active "civil resistance" to certain government practices, initiatives or institutions; it allows to involve in public management by means of virtual information space of people who possess civic activity, ability to innovative thinking. In general, crowdsourcing can be a means of implementing community initiatives, as new technologies have enabled remote interactive interaction.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, взаємодія держави і громадянського суспільства, децентралізація, інформаційне суспільство, соціальні мережі, Інтернет-технології, краудфандінг, краудсорсинг, механізм прямої демократії.

Key words: information and communication technologies, interaction of state and civil society, decentralization, information society, social networks, Internet technologies, crowdfunding, crowdsourcing, mechanism of direct democracy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Нові перспективи для реалізації демократичних принципів, що забезпечують ефективну реалізацію публічних інтересів і вплив громадянського суспільства на процес вироблення публічної політики, відкривають краудсорсинг як форму електронної партисипативної демократії. Під електронною демократією більшість зарубіжних дослідників розуміють використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі — ІКТ) у демократичному політичному та управлінському процесах.

За сучасних умов трансформаційних змін, які відбуваються у технологічній, комунікаційній та соціальній сферах суспільства актуалізується конструктивний діалог між суб'єктами інформаційного суспільства, знаходяться ефективні способи соціокомунікаційної взаємодії. Особливої популярності серед інноваційних технологій набувають спеціальні інтерактивні краудсорсингові платформи. Технології краудсорсингу необхідно застосовувати не лише у бізнес-середовищі, а й в громадському секторі як сучасний механізм прямої демократії.

Відповідно, роль ІКТ полягає в тому, щоб сприяти більшому залученню громадян у політичні процеси і прийняття управлінських рішень у рамках відкритого обміну інформацією, тоді як надання інструментів для електронної участі громадян та їх об'єднань є показником політичної відкритості та прозорості органів публічної влади.

Такий контекст актуалізації зазначеної проблематики зумовлює наукову розвідку в напрямі пошуку ме-

тодології оцінки ефективності поширення технології краудсорсингу як сучасного механізму партисипативної демократії в процес взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Інформаційно-комунікаційна проблематика в державно-управлінській сфері привертала увагу багатьох українських та зарубіжних дослідників, а саме: А. Анохіна, В. Бакуменка, М. Гончарової, Ю. Кальниша, С. Кравченка, М. Лахижі, В. Патрушева, Т. Пахомової, Л. Приходченко та багатьох інших. Питання громадянського суспільства досліджували Ю. Барабаш, П. Рабінович, Ю. Тодика, А. Колодій, О. Лютюк, В. Кравчук, В. Купрій, особливості інституту громадського контролю можна знайти в працях Т. Наливайко, С. Спільник та ін. Однак варто зауважити, що більшість науковців розглядає вищезазначені питання здебільшого в контексті доволі вузького спектра проблем, що знаходяться у колі їх наукових інтересів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є необхідність здійснення ґрунтовного аналізу технології краудсорсингу в громадянському суспільстві. Досягнення зазначеної мети зумовлює вирішення таких дослідницьких завдань: розкрити теоретико-методологічний зміст застосування технології краудсорсингу як механізму прямої демократії в умовах децентралізації, ідентифікувати, що сучасне інформаційне суспільство на сьогодні створює нові механізми участі інститутів громадянського суспільства у визначенні,

прийнятті та контролю за виконанням управлінських рішень, визначити та проаналізувати новітні практики застосування технологій краудсорсингу в процесі взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Одним з головних атрибутів розвитку сучасної демократичної системи суспільства є участь населення в прийнятті та реалізації державних рішень за допомогою застосування ІКТ.

Поняття краудсорсингу вперше було використано в 2006 році американським журналістом Дж. Хау. У своїй роботі він визначає краудсорсинг як "процес, під час якого компанія або установа передає частину функцій своїх співробітників зовнішньому виконавцеві, представленому групою осіб в мережі в форматі відкритого заклику". Дж. Хау говорить про те, що сучасне суспільство бажає брати участь у розробці і в створенні важливих для них товарів. Краудсорсинг у такому разі є елементом прояви демократизації і децентралізації процесів у всіх сферах суспільства, обумовленим масовим поширенням інформаційно-комунікаційних технологій [1, с. 127].

Варто зауважити, що ідея краудсорсингу не є новою. Можна навести кілька історичних прикладів вирішення проблем за рахунок залучення широких мас населення. Так, на початку XVIII ст. уряд Великобританії запропонував нагороду за перебування точного методу визначення довготи для мореплавців. Варто згадати і Наполеона Бонапарта, який, проводячи широкомасштабні військові походи, зіткнувся з проблемою забезпечення свіжості продуктів. Бонапарт пообіцяв виплату гонорару в розмірі 12 тис. франків тому, хто запропонує нову форму збереження їжі на фронті.

Завдяки розвитку глобальної комунікаційної мережі Інтернет краудсорсингові проекти стали популярними в усьому світі в різних сферах діяльності при взаємодії зі споживачами та користувачами. Наприклад, запущений у 2001 року проєкт Wikipedia, який відвідують близько 80 млн людей. Будь-який бажаючий, незалежно від національних, релігійних або статевих-вікових характеристик може добровільно внести частину своїх знань у розвиток Всесвітньої енциклопедії.

Краудсорсинг є мобілізацією людських ресурсів за допомогою інформаційних технологій з метою вирішення завдань, які виникають перед бізнесом, державою й суспільством. Тому можна говорити про окремі види краудсорсингу — бізнес-краудсорсинг, громадський (суспільний) і політичний (державний). У цьому контексті головна увага приділяється громадському (суспільному) краудсорсингу, спрямованому на вирішення будь-якого спектра завдань, пов'язаних із суспільною діяльністю, взаєминами між людьми, доброчинністю [2, с. 71].

Визначення краудсорсингу як соціальної технології дає можливість застосовувати цей інструмент у державному секторі для забезпечення ефективної взаємодії громадянського суспільства і органів публічної влади. Органи публічної влади покладаються на бажання

громадян безкоштовно або за невелику винагороду поділитися своїми ідеями, щоб прийняти пряму участь у процесі прийняття управлінських рішень.

Впровадження технології краудсорсингу і крауд-практик дозволяє вирішувати важливі для населення і органів влади завдання: залучення широких мас населення в процес прийняття управлінських рішень; залучення громадян до розробки важливих крауд-проєктів; пошук талановитих і креативних груп та індивідів; підвищення лояльності і довіри до діяльності органів публічної влади; організація гнучких та інноваційних комунікацій; підвищення конкурентоспроможності територій; поліпшення якості життя населення.

Основними особливостями застосування краудсорсингу в публічному управлінні є:

- некомерційний характер реалізованих проєктів;
- націленість на вирішення соціальних проблем;
- спрямованість на подолання економічних, соціально-політичних і культурних обмежень доступу до соціальних знань;
- формування умов для відтворення інтелектуального і соціального капіталу суспільства.

Органи публічної влади реалізують технологію краудсорсингу за допомогою створення інтернет-майданчиків, де здійснюється діалог між громадянським суспільством та інститутами влади, використовуючи можливості громадянського суспільства, розширюючи форми і види участі громадян, залучаючи їх до управління для поліпшення якості життя населення. Громадяни, експертні групи і громадські організації здатні набагато ефективніше і оперативніше реагувати на різноманітні соціально-економічні виклики і продукувати нові підходи до вирішення проблем, ніж традиційна бюрократична система. Саме завдяки Інтернету з'явилися наведені в таблиці 1 сервіси краудсорсингу.

В Україні є кілька відомих більшості користувачів Інтернету краудсорсингових проєктів. Наприклад, українська Вікіпедія — україномовний розділ Вікіпедії — багатомовного інтернет-проєкту зі створення енциклопедії, яку може редагувати кожний охочий користувач Інтернету [3].

Інший приклад — це Wikimapia — багатомовна і відкрита багатокористувальницька інтерактивна карта, де кожен бажаючий може створити опис місцевості і поділитися своїми знаннями про неї.

Отже, застосування краудсорсингу в публічному управлінні, як правило, здійснюється за допомогою соціальних мереж або діалогових інтернет-майданчиків. Така взаємодія дозволяє органам влади залучати до участі громадян з метою прийняття певних управлінських рішень через надання можливості оцінювати і обговорювати пропозиції владних органів, висловлювати власні думки і пропозиції в питаннях, що безпосередньо стосуються самого населення країни, регіону, міста і т.д. У контексті публічного управління краудсорсинг визначається як доступний у фінансовому плані спосіб вирішення поставлених завдань і підвищення ефективності діяльності державних органів, основа якого полягає в залученні громадськості до обговорення різних проєктів. Технологія краудсорсингу в регіональному управлінні в основному здійснюється для розвитку цілей і завдань соціально-економічної політики регіону, спо-

Таблиця 1. Ефективні напрями використання технології краудсорсингу

Напрямок	Зміст напрямку	Приклади проєктів
Модернізація, громадська експертиза	Формування стратегічних цілей та задач державної, регіональної і місцевої політики для максимального врахування думки громадян; а також розробка напрямів досягнення поставлених цілей	Проект “Розумне місто” - інструмент розвитку партнерства між владою, громадянами та бізнесом (Україна). Йому притаманні унікальність, відкритість та незалежність. Це інтернет-платформа для конструктивної та відповідальної місцевої влади ОТГ та міст. Впроваджуючи “Розумне місто”, влада отримує ефективні інструменти виконання своїх функцій, комунікації та співпраці з громадою
Законодавча та нормотворча діяльність	Залучення політичних активістів до обговорення законопроектів для поділу політичних ризиків з громадянським суспільством та підвищення лояльного ставлення населення до діяльності органів державної і місцевої влади	Складання конституції Ісландії за допомогою проєкту, створеного в соціальних мережах Facebook, Twitter. Платформа Jolitics.com (Великобританія)
Моніторинг та оцінка	Проекти можуть бути організовані як органами державної влади, так і місцевим співтовариством для оцінки роботи державних службовців, виявлення корупції, вираження своєї згоди чи невдоволення по відношенню до їх діяльності, моніторингу виконання прийнятих рішень на різних рівнях державної влади	Платформа “I Paid a Bribe” (Індія). “Not in my country” (Уганда). Додаток CCDI (Китай)
Самоврядування	Обговорення проблем місцевої громади, формування та організація інтеграційної взаємодії, самостійної діяльності та самообслуговування населення на місцевому рівні	Додаток SeeClickFix (США)
Ініціація соціальних проєктів	Імплементация мережевих громадських проєктів, спрямованих на ефективну взаємодію з органами влади на державному, регіональному і місцевому рівнях	“Центр нових медіа та залучення громадян США” (США). “LinkedIn” (Соціальна мережа для пошуку і встановлення ділових контактів. У LinkedIn зареєстровано понад 85 мільйонів користувачів, що представляють 150 галузей з 200 країн, що дає можливість залучити потрібних фахівців до обговорення проблеми (США). “Спільнокошт” – українська платформа для збирання коштів. Завдяки Спільнокошту десятки проєктів вже зібрали гроші на новий бізнес, екологічні та громадські акції, роботу ЗМІ, організацію фестивалів та мистецьких заходів, створення кліпів тощо (Україна)
Робота з великими даними	Збір, обробка та систематизація даних в державних масштабах	Створення оперативних карт у Google Maps про пожежі (США)

Джерело: (складено автором).

собів досягнення намічених цілей відповідно до інтересів суспільства, створення об'єктивних критеріїв оцінки ефективності діяльності органів регіональної влади, контроль над виконанням прийнятих рішень, а також збір, аналіз і систематизація даних на регіональному рівні [4, с. 109—112].

Використання соціальної технології краудсорсингу може бути використано і громадянським сектором щодо органів державної влади з метою гармонізації відносин “суспільство — держава” або “громадянського опору”. Органи публічної влади залучають населення в якості споживачів державних послуг для вирішення пріоритетних проблем соціально-економічного розвитку на різних інтернет-майданчиках, частіше на безоплатній основі. Також краудсорсингові проєкти часто розглядаються як доповнення концепції електронного уряду [5, с. 205—210].

Варто зазначити, що за останні роки громадсько-політичний краудсорсинг демонструє свою ефективність в умовах надзвичайних ситуацій: японці створювали краудсорсинговий ресурс для збору відомостей про радіаційний фон у різних регіонах країни; американці інтегрували соціальні мережі в процес попередження та ліквідації різних надзвичайних ситуацій. Яск-

равим прикладом краудсорсингу є створення інформаційної програми “Ушахіді” в Кенії, коли під час президентських виборів країну охопили збройні міжетнічні конфлікти; офіційна влада блокувала роботу багатьох ЗМІ, в результаті чого населення опинилося в інформаційному вакуумі, який спробували заповнити блогери [6, с. 57—60].

Застосування технології краудсорсингу дозволяє залучити до публічного управління за допомогою віртуального інформаційного простору людей, які володіють громадянською активністю, новими й ефективними ідеями, здатністю до інноваційного мислення. Систематизований обмін ідеями за допомогою мережевих технологій уможливорює залучення у глобальне управління людей, які демонструють громадянську позицію.

Складність застосування та впровадження механізмів краудсорсингу зумовлена не стільки технічним, скільки людським фактором. Громадяни хочуть дедалі ширшої участі в управлінні як державою, так і планетарними процесами; це формує суспільний попит на розробку та впровадження інновацій у сферу глобального управління, необхідність використання найсучасніших інформаційних і управлінських технологій.

Нині краудсорсинг розвивається швидкими темпами, що дозволяє вирішувати різноаспектні проблеми та завдання, які стоять перед суспільством в епоху глобальних викликів із мінімальними часовими та фінансовими ресурсами. Краудсорсинг стає одним із способів широкої громадської участі в соціально-економічному та політичному житті.

За допомогою краудсорсингу можна досягати різних за своєю суттю цілей. Залежно від поставлених цілей можна говорити про певний набір переваг краудсорсингу для працівників органів місцевого самоврядування. Можна узагальнити переваги, які дає краудсорсинг:

1. Охоплення великої кількості зацікавлених осіб. Пропонуючи пошук вирішення певного завдання великій групі потенційних виконавців, замовник автоматично досягає широкого охоплення. При цьому його витрати є меншими, ніж за умов оголошення тендеру на виконання певних робіт.

2. Залучення користувачів. Коли людина береться виконувати завдання, обмінюється ідеями, обговорює результати роботи, розповідає про проєкт своїм друзям, вона стає неймовірно мотивованою і політично цінними активом.

3. Отримання великої кількості варіантів досягнення цілі. Сучасні технології дозволяють отримувати варіанти від людей з різних континентів, що представляють різні професії і володіють різним досвідом. Замовник отримує в своє розпорядження сотні, якщо не тисячі варіантів, серед яких він з набагато більшою ймовірністю знайде те, що шукав.

4. Єдино можливий варіант. Більшість громад в Україні є дотаційними. Відповідно багато проблем, які органи місцевого самоврядування повинні вирішувати відповідно до чинного законодавства, відкладаються на потім. Насамперед це стосується благоустрою та розвитку культури. Краудсорсингом отримують безкоштовну допомогу в реалізації проєкту. Крім того, залучення нефактивців до вирішення певної проблеми може допомогти у пошуку оригінального рішення.

5. Фіксовані терміни. Більшість краудсорсингових проєктів має жорстко обмежені терміни, в межі яких учасники повинні вкластися. Це дозволяє не затягувати з вирішенням проблеми і мати чіткі часові орієнтири [7, с. 217—218].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У статті доведено, що впровадження технології краудсорсингу сприятиме розвитку суспільства мережевого типу, здатного спільними зусиллями відповідати на соціально-економічні виклики і вирішувати суспільні завдання. Зростає загальна громадянська культура, довіра і лояльність між різними соціальними групами. Громадянська активність, експертиза і контроль будуть невід'ємними характеристиками прийняття і реалізації державних рішень.

Технологія краудсорсингу здатна перетворити всю систему управління, підвищити її раціональність і ефек-

тивність, а також забезпечити довіру суспільства до владних структур.

Література:

1. Хау Дж. Краудсорсинг. Коллективный разум как инструмент развития бизнеса / Дж. Хау. — М.: Альпина Паблшер, 2012. — 288 с.
2. Наумкіна С. Краудсорсинг як сучасна модель діалогової взаємодії в суспільстві / С. Наумкіна, І. Нерубашенко // Наук. журн. "Політикус". — 2020. — Вип. 2. — С. 70—75.
3. Українська Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_Вікіпедія
4. Суковатова О.П. Оценка и перспективы использования краудсорсинга как инструмента эффективного государственного управления / О.П. Суковатова, Л.А. Чернобродова // Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. — 2014. — № 4. — С. 109—112.
5. Шаповал Ж.А. Социологическая оценка краудсорсинговых практик населения региона / Ж.А. Шаповал // Теоретические и прикладные аспекты современной науки. — 2014. — № 1. — С. 205—210.
6. Нерубашенко І.А. Глобальне громадянське суспільство: шляхи формування та перспективи розвитку: дис. к. політ. н.: 23.00.02 / І.А. Нерубашенко; ПНПУ імені К.Д. Ушинського. — Одеса, 2015. — 197 с.
7. Карий О.І. Краудсорсинг як інструмент менеджменту: приклади вирішення місцевих проблем / О.І. Карий, Я.В. Панас // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми економіки та управління. — 2016. — № 847. — С. 213—219.

References:

1. Hau, Dzh. (2012), *Kraudsorsing. Kollektivnyj razum kak instrument razvitija biznesa* [Crowdsourcing. Collective intelligence as a tool for business development], Al'pina Pablisher, Moscow, Russia.
2. Naumkina, S. and Nerubaschenko, I. (2020), "Crowdsourcing as a modern model of dialogue in society", *Nauk. zhurn. "Politykus"*, vol. 2, pp. 70—75.
3. Ukrainian Wikipedia (2020), [Online], available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_Вікіпедія (Accessed 15 October 2020).
4. Sukovatova, O. P. and Chernobrodova, L. A. (2014), "Assessment and prospects of using crowdsourcing as a tool for effective public administration", *Jekonomika, statistika i informatika. Vestnik UMO*, vol. 4, pp. 109—112.
5. Shapoval, Zh. A. (2014), "Sociological assessment of crowdsourcing practices of the region's population", *Teoreticheskie i prikladnye aspekty sovremennoj nauki*, vol. 1, pp. 205—210.
6. Nerubaschenko, I. A. (2015), "Global civil society: ways of formation and prospects of development", *Abstract of Ph.D. dissertation*, 23.00.02, PNPu imeni K.D. Ushynskoho, Odesa, Ukraine.
7. Karyj, O. I. and Panas, Ya. V. (2016), "Crowdsourcing as a management tool: examples of solving local problems", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika"*. *Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 847, pp. 213—219.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2020 р.

*І. Б. Якайтис,
к. держ. упр., викладач кафедри транспортних технологій,
ДВНЗ "Транспортно-економічний коледж" Національного транспортного університету
ORCID: 0000-0001-8775-5980*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.124

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ

*I. Yakaytis,
PhD in Public Administration, Lecturer of the Department of Transportation Technologies,
SHEE "Transport and Economic College" of National Transport University*

STRATEGIC VECTORS OF INTERNATIONAL TRANSPORTATION DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті проаналізовано стан функціонування ринку міжнародних транспортних перевезень в Україні. Встановлено, що вітчизняний ринок транспортних послуг характеризується значною кількістю приватних підприємств різних розмірів; середні та великі транспортні організації мають налагоджені маршрути та міжнародні зв'язки, що значно спрощує та пришвидшує здійснення міжнародної економічної діяльності; дрібні, у свою чергу зазвичай змушені постійно підшукувати нових споживачів, часто буває, що автопарк не відповідає вимогам або не вистачає чисельності автопарку, саме дрібним фірмам значно важче реалізовувати експорт транспортних послуг. Запропоновано методологічні засади стратегії забезпечення стійкого розвитку міжнародних перевезень, які ґрунтуються на формуванні системи регулюючих й контролюючих заходів, орієнтованих на підвищення результативності діяльності автомобільного транспорту в міжнародному конкурентному середовищі та перебуває під впливом соціально-економічних, екологічних й територіально-галузевих факторів. Це дасть змогу використовувати їх як науково обґрунтований методологічний й практичний базис для управління автомобільним транспортом в Україні. Методологічний інструментарій управління процесом формування стратегії забезпечення стійкого розвитку міжнародних перевезень, ґрунтується на систематизації сукупності критеріїв й показників маркетингового аналізу ринку міжнародних транспортних послуг, враховує комплекс методів (ресурсний; програмно-цільовий; екстраполяційний; інтерполятивний; статистичний; моделювання) та умов формування транспортно-економічних зв'язків, що дозволяє ідентифікувати проблеми та обрати оптимальний варіант дій для досягнення поставлених стратегічних цілей забезпечення стійкості транспортної галузі в Україні.

The article analyzes the state of functioning of the international transport market in Ukraine. It is established that the domestic market of transport services is characterized by a significant number of private enterprises of various sizes; medium and large transport organizations have well-established routes and international connections, which greatly simplifies and accelerates the implementation of international economic activities; small, in turn, are usually forced to constantly look for new consumers, it often happens that the fleet does not meet the requirements or lacks the number of fleet, it is much harder for small firms to export transport services. The methodological principles of the strategy of sustainable development of international transport are proposed, which are based on the formation of a system of regulatory and control measures aimed at improving the efficiency of road transport in an internationally competitive environment and is influenced by socio-economic, environmental and territorial factors. This will allow using them as a scientifically sound methodological and practical basis for road transport management in Ukraine. Methodological tools for managing the process of forming a strategy for sustainable development of international transport, based on a systematization of criteria and indicators of marketing analysis of the market of international transport services, takes into account a set of methods (resource; program-target; extrapolation; interpolation; statistical; modeling) and conditions of transport-economic connections, which allows to identify problems and choose the best course of action to achieve the strategic goals of ensuring the sustainability of the transport sector in Ukraine. To form a system of strategic management of the development of trucking companies based on the use of external resources and their conversion into internal resource potential, it is advisable to direct strategic activities to create an association of freight carriers, control points and with their general market development. We are talking about full market re-segmentation with a focus on filling the segments of local — rural transport, application of market monitoring system and such trends of STP as increasing

capacity, reliability, general improvement of vehicles and assessment of competition, deepening specialization in freight while eliminating others. areas of activity, differentiation of strategies by groups of carriers, reorganization of enterprises in the direction of increasing the volume of traffic.

Ключові слова: міжнародні перевезення, транспортна галузь, транспортні послуги, управління, стратегія, конкурентне середовище.

Key words: international transportations, transport branch, transport services, management, strategy, competitive environment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зовнішньоекономічна діяльність країни загалом та підприємства зокрема передбачає розвиток сфери транспортних послуг. Підвищення їх якості може значно знизити витрати на транспорт як частину собівартості продукції та, відповідно, підвищити прибутковість конкретних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. З іншого боку, нарощення обсягів зовнішньої торгівлі країною змушує підприємства транспортної галузі удосконалювати свої технології та шукати шляхи подолання існуючих проблем. Україна має значний потенціал для нарощування обсягів міжнародних перевезень, зокрема надання автотранспортних послуг. В умовах євроінтеграції змінюється зовнішньоекономічний вектор, трансформуються логістичні схеми, тому питання виявлення та розв'язання проблем розвитку міжнародної діяльності вітчизняних автоперевізників на зарубіжних, передусім європейських, ринках набувають особливої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями проблем логістичної діяльності займаються такі зарубіжні вчені, як Д. Бауерсокс, М. Крістофер, Р. Каплан, Д. Уотерс та інші. Також науковці приділяють увагу подальшому розвитку та вдосконаленню транспортної галузі країни. Ця тема розглядається у публікаціях Н. Ващенко, К. Коценка, Ю. Пащенко, Е. Ємельянова, А. Хахлюка та інших. Однак проблема міжнародної діяльності вітчизняних автоперевізників в умовах євроінтеграції, зокрема технічних бар'єрів, є доволі новою на теренах вітчизняної науки та потребує подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є поглиблення та обґрунтування теоретико-методологічних основ функціонування міжнародних перевезень в Україні й розробці стратегії забезпечення їх стійкого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На функціонування та структуру транспортних перевезень значний вплив мають світовий економічний розвиток і міжнародний поділ праці. Загалом спостерігається тенденція до швидкого росту обсягів міжнародної торгівлі у порівнянні з ростом обсягів міжнародних перевезень вантажів [1]. Автомобільний транспорт має певні переваги, зокрема, низьку вартість, якісну та велику інфраструктуру, безпеку та приватність доставки. На противагу перевагам, є низка ризиків, пов'язаних з автомобільними перевезеннями: великі збори за кори-

стування дорожньою інфраструктурою в деяких країнах, можливість пошкодження товарів, перевезення на великі відстані може бути неефективним за критерієм часу, диференціація правил дорожнього руху в деяких країнах.

Правове регулювання міжнародних перевезень здійснюється за допомогою міжнародних угод, які закріплюють умови перевезень вантажів і пасажирів. Загалом, функціонування автотранспортних підприємств чітко регламентується міжнародним законодавством, яке є стандартизованим та уніфікованим. Де-юре, законодавство України формує адекватні межі і вимоги до діяльності автотранспортного перевезення. Але, де-факто, нормативно-правова база не функціонує через високу корумпованість у сфері надання дозвільних документів та проходження митниць. Крім цього, українське законодавство дуже повільно реагує на зміни у міжнародному, що створює невідповідність у вимогах до характеристик вантажівок в Україні та закордоном.

Вітчизняний ринок транспортних послуг характеризується значною кількістю приватних підприємств різних розмірів. Часто середні та великі транспортні організації мають налагоджені маршрути та міжнародні зв'язки, що значно спрощує та пришвидшує здійснення міжнародної економічної діяльності. Дрібні у свою чергу, зазвичай змушені постійно підшукувати нових споживачів, часто буває, що автопарк не відповідає вимогам або не вистачає чисельності автопарку. Таким чином, дрібним фірмам значно тяжче реалізовувати експорт транспортних послуг.

Одним із лідерів на ринку міжнародних автомобільних вантажних перевезень серед перевізників Західної України є Транс-Атлас. Компанія ПП "Транс-Атлас" є членом асоціації міжнародних перевізників України — АСМАП та функціонує на ринку понад 10 років. Перелік послуг, які надає підприємство, включає: міжнародні перевезення (підбір автотранспорту з урахуванням характеристик, термінів та умов доставки; швидкий розрахунок вартості автоперевезення; надання контактної інформації водія і номерів вантажних автомобілів; страхування вантажів; перевезення за системою TIR; інформування про місцезнаходження вантажу(GPS)); перевезення по Україні, рефрижераторні перевезення, малотонажні перевезення, перевезення небезпечних вантажів та перевезення негабаритних вантажів [2]. Вітчизняні перевізники використовують клієнтоорієнтовані стратегії розвитку, адже напрацьовані маршрути та систематичні замовлення забезпечують стабільні грошові надходження, які можна використати для подальшого росту та розвитку. Так, керівництво ТОВ "Транс-Сервіс-1" зазначає, що для досягнення довгострокового успі-

ху шляхом максимального задоволення запитів споживачів була удосконалена система менеджменту, завдяки чому якість наданих послуг відповідає міжнародним стандартам [3]. Для повного задоволення потреб споживача підприємству необхідно надавати максимально широкий спектр послуг, тому, транспортні підприємства часто надають експедиційні послуги. Переваги зарубіжних учасників ринку міжнародних вантажних перевезень полягають у тому, що вони менше витрачають на ремонт, зважаючи на вчасне оновлення автопарку, не втрачають час на кордонах та прикордонних митних пунктах, забезпечують відносно меншу собівартість транспортної послуги, порівняно з українськими підприємствами на однакових маршрутах, навчають водіїв керувати транспортним засобом в режимі економії [4]. Таким чином, 20 вітчизняні автотранспортні підприємства повинні прагнути якісного покращення конкурентної позиції шляхом, передусім, удосконалення менеджменту (професійність апарату управління та володіння іноземними мовами, ефективне використання ділового спілкування та етикету), підвищення кваліфікаційного рівня водіїв (знання іноземних мов, європейського законодавства, виконання правил дорожнього руху та вимог щодо організування праці та відпочинку водія, уникнення дорожньо-транспортних пригод).

Існування технічних бар'єрів у процесі торгівлі транспортними послугами вітчизняними підприємствами на європейських ринках зумовлює негативні наслідки для розвитку галузі вантажоперевезень. Найбільшою проблемою є дефіцит дозвільних документів, особливо, польських, австрійських, італійських, угорських. Для її вирішення пропонується ввести квотування та електронне бронювання, однак на сьогодні відповідні механізми не діють: система бронювання дає технічні збої, а квотування не враховує можливості розширення діяльності. Крім цього, необхідно активізувати переговорний процес з країнами-контрагентами щодо розширення квоти дозволів. Доцільним було б підписання Угоди про дорожній транспорт ЄС та України, яка ґрунтувалася б на вже існуючих зобов'язаннях в рамках Угоди про асоціацію (як додаток до економічної частини), що дало б змогу Україні користуватися узгодженою системою транспортних дозволів для українських автоперевезень на ринку ЄС. У роботі зазначено, що проблеми кадрової політики та цифровізації є не менш важливими, адже негативно впливають на конкурентоспроможність вітчизняних автоперевізників як фактори внутрішнього середовища. Вирішенню цих питань сприятиме раціональна інноваційна політика розвитку галузі та заходи з оптимізації умов та оплати праці фахівців, а також підвищення рівня їх кваліфікації [5].

З метою оптимізації формування системи управління стратегічним розвитком суб'єктів господарювання вантажних автоперевезень шляхом використання зовнішніх ресурсів і їх конвертації безпосередньо у внутрішній ресурсно-фінансовий потенціал варто орієнтувати стратегічну діяльність на формування асоціації перевізників відповідних вантажів, певних диспетчерських пунктів та стимулюючи у свою чергу загальний розвиток такого ринку. Виходячи із вищевикладеного, можна констатувати, що проведення абсолютної ресегментації ринку із стратегічною орієнтацією на заповнення

відповідних сегментів місцевих, тобто сільських перевезень, використання інструментів моніторингу ринку і таких стійких тенденцій, як надійності, підвищення потужності, вдосконалення транспортних засобів та проведення оцінки конкуренції, значне поглиблення спеціалізації для вантажних перевезень із одночасною ліквідацією абсолютно інших дієвих напрямів діяльності, проведення диференціації стратегій за різними групами перевізників, проведення реорганізації підприємств для зростання безпосередньо обсягів перевезень, ідентифікація ключових точок ризику, рівень впливу підприємств на банкрутства перевізників, забезпечення оптимізації компаній відповідно до властивостей цільових сегментів, визначення параметрів стратегії розвитку на засадах функціональних стратегій, розробки ієрархії цілей, представлення шляхів конвергенції із іншими сферами вантажних перевезень, сталого розвитку логістико-диспетчерських суб'єктів транспортного ринку, модифікації компаній, які орієнтовані на конкретні ресурси, безпосередньо споживача, конкретний маркетинг [6].

Більш загальна тенденція для розвитку ринку характеризується рівнем зростанням його інноваційно-інвестиційної привабливості, де, перш за все, комерційна структура має зростаюче кількісне значення за певні ринки розвинених країн й нових членів Європейського Союзу. У свою чергу, з іншого боку, фактором стримування входження до ринку є досить невеликий розмір відповідних цільових сегментів. Таким чином, складовими, які стримують входження провідних конкурентів з позитивною позицією, відносять також неврегульовану нормативно-правову базу, зарегульованість на ринках, втручання регуляторних органів та невизначені перспективи рівня розвитку перевізників національного походження у регіонах через відсутність рішень у напрямку швидкої євроінтеграції.

Таким чином, найімовірніший сценарій для розвитку ринку у напрямку входження у певні цільові сегменти для іноземних конкурентів варто описати на засадах критичних точок у перспективності нагромадженні ринкового потенціалу, становлення синергічного ефекту і, як результат, розширення вітчизняного ринку, яке безпосередньо і забезпечить перспективи для вливання цільових іноземних конкурентів.

Перевагами заснування такої асоціації перевізників автомобільних вантажів насамперед передбачає надання керованості процесам, які безпосередньо відбуваються на відповідних цільових ринках. Тим самим із підвищенням керованості системи управлінської сфери становлячи цим самим певний замкнений цикл у напрямі узгодження внутрішньогосподарського та ринкового потенціалів, трансформація потенціалу ринку у динамічний потенціал для розвитку перевізника на засадах конвергенції всіх його складових [7].

До інших напрямків розвитку транспортного ринку є становлення повноцінних його складових елементів й інститутів, важливими з яких у сучасних умовах є розробка прогнозів, дієвої нормативної бази, програм на рівні держави і їх реалізації шляхом лобювання у органах влади на всіх рівнях. Досягнення поставлених цілей трансформації можливостей у відповідних ринкових нішах на визначений стратегічний потенціал певного пе-

Рис. 1. Методологічні засади стратегії забезпечення розвитку міжнародних перевезень в Україні

Джерело: розроблено автором.

ревізника, що слугує точкою відліку для сприяння реалізації різних функціональних, маркетингових і управлінських стратегій у системі реалізації політики стратегічного розвитку. Першочерговими у системі представлення визначених стратегічних перспектив щодо розвитку належать так звана ресегментація ринків і переорієнтація на відповідні місцеві й сільські перевезення. У свою чергу на рівні ревізника з метою підвищення результативності заходів щодо конвергенції важливої частини політики щодо формування стратегічного потенціалу є насамперед система моніторингу для цільових ринків у напрямі прямого і опосередкованого впливу маючи спроможність реалізувати стратегії розвитку. Важливим предметом проведення моніторингу є безпосередньо питання підвищення рівня потужності транспортних засобів, міцної надійності проведеного устаткування, налагодження транспортних засобів і оцінка ринкової конкуренції [8].

На представленому етапі отримані висновки за результатами проведеного моніторингу слугують основою для прийняття рішень щодо позиціонування і реалізації відповідних ринкових стратегій, а саме: необхідність поглиблення процесу спеціалізації і відмови від присутності у певному сегменті відповідних пасажирських пе-

реvezень, процесу диференціації стратегій за визначеним критерієм масштабів діяльності — реорганізації підприємств, ринкової орієнтації на засадах новообраних позицій на ринку.

Вважаємо, що до ключових перспектив забезпечення стратегічного розвитку відносять орієнтацію і врахування головних точок ризику та на їх основі процесу управління. Враховуючи засади стратегічного управління ключове завдання ревізника передбачає врахування негативних наслідків відповідних стратегій у конкретній формі ризику, отриманні синергічного ефекту від реалізації концепції непослідовного розширення, моделювання й резервування відповідних стратегічних ресурсів з метою подальшої ліквідації таких негативних наслідків.

Представлений елемент є важливою частиною завдання щодо стратегічного розвитку підприємств відповідно до передбачуваних перспектив розвитку відповідного цільового ринку і його учасників для уникнення головних факторів ризику, процесу їх мінімізації і управління.

Це спонукало автора до розробки методологічних засад стратегії забезпечення сталого розвитку міжнародних перевезень в Україні (рис. 1).

Авторський підхід до формування засад стратегії забезпечення розвитку міжнародних перевезень в Україні орієнтований, передусім, на: покращення матеріально-технічної бази, розробку сучасної інфраструктури; реалізацію інвестиційних й інноваційних проектів спрямованих на нарощування потужностей і підвищення якості робіт та послуг транспорту; диверсифікацію джерел фінансування стійкого розвитку транспортної галузі; оптимізацію використання ресурсів та зниження витрат на вантажно-розвантажувальні роботи й інші роботи та послуги; вирішення соціально-екологічних проблем розвитку.

ВИСНОВКИ

Дослідження, проведене у науковій роботі, дало змогу дійти висновку, що галузь автомобільних вантажоперевезень в Україні має значний потенціал, оскільки створює значну частину ВВП країни та розвивається у сприятливих геополітичних та гео економічних умовах. Побудова якісної та ефективної логістичної системи, виявлення пріоритетних напрямів розвитку транспортної інфраструктури та середовища функціонування вітчизняних перевізників, а також дослідження налагоджених міжнародних зв'язків у цій сфері та підвищення їх ефективності є надзвичайно важливим завданням, як для науковців, так і для практиків, зокрема державних управлінців. У контексті євроінтеграції необхідним є підвищення конкурентоспроможності транспортної галузі на зовнішніх ринках, вдосконалення правового механізму державно-приватного партнерства, посилення взаємодії між державним та приватним сектором, органами державної влади та органами місцевого самоврядування. проведення необхідних реформ. Існуюче законодавство України формує адекватні, хоча й неповні правові умови діяльності автотранспортного підприємства та міжнародної діяльності. Однак фактично нормативно-правова база не функціонує через високу корумпованість у сфері надання дозвільних документів та проходження митниць. Доведено, що стратегічна програма, яка повинна бути покладена в основу становлення України як адекватної глобалізованої держави, має чотири вектора. По-перше, повинна бути державна постановка завдань і стратегії досягнення збалансованості транспортної галузі за структурними підрозділами. По-друге, при акцентуванні уваги на включенні галузі в пріоритетні структури, від яких залежить системна безпека, головним стає досягнення рівності всіх форм власності на капітал за умовами кредитування і свободи підприємницької діяльності. По-третє, більш стійкою формою управління ефективністю розвитку міжнародних перевезень слід вважати нормалізацію стимулювання інвестиційної діяльності будь-яких підрозділів, що забезпечують створення нових робочих місць на основі введення в експлуатацію транспорту, здатного забезпечувати незалежність пріоритетних вантажопотоків міжнародної торгівлі та формування позитивного сальдо рахунку поточних платежів. По-четверте, в будь-яких умовах реалізації активної транспортної політики треба орієнтуватися на імплементацію основних положень міжнародних інституціональних організацій, що регулюють не тільки безпеку перевезень, а й соціально-економічні умови роботи.

Література:

1. Логвинова Н.В. Шляхи розвитку транспортної системи України. 2016. URL: <http://www.dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300>
2. Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2010—2017 pp. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_krvvpu2017pdf.pdf
3. Логутова Т.Г., Полторацький М.М. Сучасний стан транспортної інфраструктури України. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2015. Вип. 2 (12). Т. 2. С. 8—14.
4. Мировая экономика и международный бизнес: учебник / Кол. авт.; под общ. ред. В.В. Полякова, Р.К. Щенина. 3-е изд., стер. Москва: КНОРУС, 2006. 656 с.
5. Мохова Ю.Л. Значення транспортної галузі в системі національної економіки України. Дон ДУУ. Менеджер. 2015. № 1 (69). С. 88—96.
6. Панасенко Н.Л., Іваник В.Б. Комплексна оцінка транспортної системи та її підсистем в Україні. Економічний простір. 2014. № 84. С. 89—97.
7. Arrow K. Reflection on the essays. In: Arrow and the Foundations of the Theory of Economic Policy. Edgar Feiwel: Macmillan. 1987. P. 734.
8. Загальна інформація щодо Східного партнерства. 2017. Міністерство інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/content/shidne-partnerstvo.html>

References:

1. Lohvynova, N.V. (2016), "Ways of development of the transport system of Ukraine", Available at: <http://www.dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300> (Accessed 20 Oct 2020).
2. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Quarterly calculations of gross domestic product of Ukraine for 2010—2017", Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_krvvpu-2017pdf.pdf (Accessed 20 Oct 2020).
3. Lohutova, T.H. and Poltoratskyi, M.M. (2015), "The current state of Ukraine's transport infrastructure", *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*, vol. 2 (12), no. 2, pp. 8—14.
4. Poliakov, V.V. and Shchenyn, R.K. (2006), *Myrovaia ekonomika y mezhdunarodnyi byznes* [World Economy and International Business], 3rd ed, Knorus, Moscow, Russia.
5. Mokhova, Yu.L. (2015), "The value of the transport industry in the system of the national economy of Ukraine", *Don DUU. Menedzher*, vol. 1 (69), pp. 88—96.
6. Panasencko, N.L. (2014), "Comprehensive evaluation of the transport system and its subsystems in Ukraine", *Ekonomichnyi prostir*, vol. 84, pp. 89—97.
7. Arrow, K. (1987), "Reflection on the essays", *Arrow and the Foundations of the Theory of Economic Policy*, Macmillan, London, UK.
8. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2017), "General information on the Eastern Partnership", Available at: <https://mtu.gov.ua/content/shidne-partnerstvo.html> (Accessed 20 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 26.10.2020 р.

Г. М. Буканов,
к. політ. н., доцент, докторант кафедри менеджменту та управління проектами
Дніпропетровського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0002-5398-5953

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.129

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Н. Bukanov,
PhD in Political Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Management
and Project Management, Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration
of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Dnipro

WAYS TO OPTIMIZE PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL POLICY IMPLEMENTATION AT THE REGIONAL LEVEL

У статті визначено шляхи оптимізації функціонування механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні. Встановлено, що завдання реалізації екологічної політики на регіональному рівні передбачають впровадження, реалізацію і оптимізацію нормативно-правового, адміністративно-організаційного, фінансово-економічного, інформаційно-комунікаційного та інституційного механізмів державного управління. Виокремлено пріоритетні шляхи підвищення ефективності реалізації існуючих механізмів екологічного управління: адаптація національного екологічного законодавства до європейського згідно Угоди про асоціацію і впровадження європейських практик економічного стимулювання в розвитку "зеленої" економіки; посилення повноважень і впливу на прийняття управлінських рішень у сфері охорони довкілля регіональних органів державного управління; створення умов для регіонального "зеленого" інвестиційного клімату; впровадження системи електронного екологічного урядування; інкорпорація інструментів міжсекторного соціального партнерства в систему регіонального екологічного управління. Механізм державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики можна визначити як сукупність цілей, принципів, функцій, форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава як суб'єкт регулювання здійснює нормативно-правове регулювання у сфері захисту довкілля.

The article identifies ways to optimize the functioning of public administration mechanisms in the field of environmental policy at the regional level. It is established that the tasks of environmental policy implementation at the regional level include the introduction, implementation and optimization of regulatory, administrative and organizational, financial and economic, information and communication and institutional mechanisms of public administration. The priority ways to increase the effectiveness of the implementation of existing environmental management mechanisms are identified: adaptation of national environmental legislation to European in accordance with the Association Agreement and the implementation of European practices of economic incentives in the development of "green" economy; strengthening the powers and influence on management decisions

in the field of environmental protection of regional public administration bodies; creating conditions for a regional "green" investment climate; introduction of

e-environmental management system; incorporation of cross-sectoral social partnership instruments into the system of regional environmental management.

The mechanism of public administration in the field of formation and implementation of environmental policy can be defined as a set of goals, principles, functions, forms, methods and tools by which the state as a subject of regulation carries out regulatory regulation in the field of environmental protection.

Ways to optimize the legal mechanism of public administration in the field of formation and implementation of environmental policy at the regional level include regional environmental programs and projects, development of strategic directions of national environmental policy, involvement of regional governments in the implementation and approximation of the environmental component of the Association Agreement.

One of the main directions of improving the administrative and organizational mechanism is the introduction and dissemination of environmental management system, widespread use of environmental management tools — environmental audit, environmental monitoring, environmental marketing, environmental certification.

Ключові слова: державна екологічна політика, механізми державного управління у сфері реалізації екологічної політики, регіон, регіональна екологічна політика, вторинний аналіз даних.

Key words: state ecological policy, mechanisms of public administration in the sphere of realization of ecological policy, region, regional ecological policy, secondary data analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах актуалізації проблем управління сталим розвитком вимагає розроблення ефективної системи механізмів регулювання у сфері формування і реалізації екологічної політики, де провідну роль відіграє держава і державні органи управління. Особливого значення набуває модернізація і оптимізація системи регіонального екологічного управління, удосконалення механізмів формування і реалізації екологічної політики на регіональному рівні, що здійснюється як процес державного регулювання в сфері природокористування в межах певної території.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам, становленню та дослідженню реалізації екологічної політики в Україні присвячено роботи відомих науковців та фахівців, а саме: В. Андронов, Г. Білявський, В. Бугас, Б. Буркинський, О. Веклич, Д. Ветвицький, І. Драган, О. Заржицький, В. Кравців, О. Лазор, Н. Малиш, О. Мягченко, Є. Хлобистов, В. Шевчук та ін. Систематизацією та і аналізом функціонування механізмів державного управління у сфері охорони довкілля займалися такі вчені як: М. Андрієнко, О. Дзюбенко, О. Коленов, О. Малеки, С. Ожго, А. Омаров, О. Федорчак, В. Шако та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виокремлення шляхів оптимізації функціонування механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати про відсутність єдиного підходу щодо трактування державної екологічної політики. Х. Марич вказує на те, що "стратегія екологічної політики має визначати не лише пріоритетні цілі та напрями, але і відповідні заходи та засоби для їх реалізації з урахуванням реального стану довкілля та тенденцій до змін у ньому, потреб соціального та економічного розвитку країни на основі фундаментальних доктринальних положень" [6, с. 190]. Л. Сергієнко, О. Дзюбенко і С. Ожго стверджують, що "державна екологічна політика є комплексом законодавчо визначених цілей і завдань, засобів та інструментів, заходів та дій органів державної влади на всіх рівнях у сфері екології та охорони навколишнього середовища, що спрямовані на збереження і відтворення, а також охорону навколишнього природного середовища, максимально ефективного використання природно-ресурсного потенціалу країни, забезпечення раціо-

нального, екологічно безпечного господарювання та високоефективного збалансованого природокористування шляхом запровадження інноваційних та екологічних технологій, створення сприятливих умов для забезпечення екологічної безпеки держави та безпечного життя її громадян" [9, с. 192—193].

Наведені визначення дають підставу казати про екологічну політику як систему механізмів державного і публічного управління у сфері екології та охорони навколишнього середовища, що сприяють досягненню цілей сталого розвитку держави загалом і окремих регіонів як соціально-еколого-економічних систем.

На думку О. Колєнова, механізмом формування та реалізації державної екологічної політики доцільно вважати сукупність цілей, принципів, функцій, форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава (суб'єкт регулювання) впливає на об'єкти регулювання з метою збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [5, с. 357].

С. Домбровська, В. Коврегін, А. Помаза-Пономаренко, О. Колєнов досліджуючи державне управління з позицій соціального, економічного і екологічного розвитку, зазначають, що механізмом формування державного управління у сфері безпеки соціально-еколого-економічних систем доцільно є комплекс методів та інструментів державного впливу у сфері охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування, розвитку "зеленої" економіки і покращення добробуту громадян [3, с. 43].

Таким чином, механізм державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики можна визначити як сукупність цілей, принципів, функцій, форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава як суб'єкт регулювання здійснює: 1) нормативно-правове регулювання у сфері захисту довкілля; 2) створює умови для ефективного і раціонального природокористування і відновлення екосистем; 3) сприяє сталому розвитку держави, суспільства і території; 4) формує структурно-функціональне і організаційно-управлінське забезпечення контролю і моніторингу в екологічній сфері; 5) представляє інтереси громадськості у сфері захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища тощо.

Як влучно зазначає І. Драган, основними завдання державного регулювання природокористуванням на регіональному рівні є: "виконання потреб національної економіки нашої країни у різних видах природних ресурсів за використання їх комплексного і раціонального застосування; здійснення превентивних заходів для охорони й відтворення природних ресурсів як компонентів довкілля; забезпечення відповідного фінансування системи комплексного моніторингу стану природних ресурсів; вдосконалення нормативно-правових і соціально-економічних

механізмів державного регулювання у сфері розробки, відтворення, раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища" [4, с. 68]. А отже, виконання зазначених завдань передбачає не тільки адаптацію напрямів національної екологічної політики до умов соціального, економічного і екологічного розвитку регіону, але й формування відповідної регіональної екологічної політики, що має базуватися на загальнонаціональному і міжнародному екологічному законодавстві, стратегіях сталого розвитку і реформах в інших галузях суспільно-господарського управління.

Визначені завдання реалізації екологічної політики на регіональному рівні передбачають впровадження, реалізацію і оптимізацію нормативно-правового, адміністративно-організаційного, фінансово-економічного, інформаційно-комунікаційного та інституційного механізмів державного управління, на що вказують результати вторинного аналізу даних соціологічних досліджень і статистичних матеріалів, проведених за останні три роки [1; 8; 10]:

— екологічне законодавство України сформовано у достатній мірі для його дотримання і виконання, чому в значній мірі сприяє екологічна складова Угоди про асоціацію України з ЄС і прийняття цілей стратегії сталого розвитку України через імплементацію міжнародних і європейських угод і конвенцій на законодавчому рівні. Однак удосконалення потребує посилення повноважень і законодавчої ініціативи регіональних органів влади;

— основними проблемами реалізації адміністративно-організаційного механізму державного управління у сфері охорони довкілля є такі: недосконалість у розробці критеріїв ефективності екологічного розвитку на загальнодержавному і регіональному рівнях; інституційна і законодавча неузгодженість у сфері охорони навколишнього середовища сприяє поширенню корупційних практик і розбалансованості еколого-економічного розвитку; низький рівень дотримання європейських і міжнародних стандартів у сфері споживання ресурсів і екологічно чистого виробництва;

— функціонування фінансово-економічного механізму засновано на традиційних формах фінансування сфери охорони навколишнього середовища, а тому в умовах реалізації цілей сталого розвитку потребує, з одного боку, збільшення бюджетних витрат на охорону довкілля, з іншого — впровадження інструментів розвитку "зеленої" економіки і "зеленого" інвестування зокрема;

— потребує підвищення ефективності інформаційно-комунікаційної взаємодії різних суб'єктів управління у сфері охорони довкілля за рахунок посилення інформаційного забезпечення реалізації екологічної політики і впровадження інструменту міжсекторного соціального партнерства;

— як стратегічний напрям екологічного розвитку актуалізується інституціоналізація державно-управлінських практик в сфері управління охороною довкілля і екологічних соціальних практик населення в сфері ресурсозбереження, споживання і соціальної відповідальності.

Оптимізація нормативно-правового механізму державного управління у сфері охорони довкілля на регіональному рівні насамперед передбачає, з одного боку, підвищення ефективності контролю з боку органів регіональної місцевої влади щодо дотримання вимог екологічного законодавства, з іншого — участь регіональних органів влади у законодавчій діяльності.

Особливої уваги в контексті оптимізації нормативно-правового механізму є долучення регіональних органів влади до імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Проте, як зазначають аналітичні дослідження (наприклад, [1; 8]), "Угода про асоціацію закладає основи залучення ключових суб'єктів, якими є місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, до процесу її імплементації в Україні, а конкретний механізм і порядок визначається на загальнодержавному та деталізується на регіональному рівні. Однак регіональна складова у проведенні реформ в екологічній сфері, врахування інтересів регіонів у процесі імплементації екологічної складової Угоди про асоціацію не є серед пріоритетів на загальнодержавному рівні" [8, с. 30]. Отже, можна виокремити такі шляхи оптимізації нормативно-правового механізму державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики на регіональному рівні: по-перше, урахування регіональних екологічних програм і проектів у розробці стратегічних напрямів національної екологічної політики; по-друге, залучення органів регіонального управління (в тому числі і місцевих органів влади і місцевого самоврядування) до процесу імплементації і апроксимації екологічної складової Угоди про асоціації через створення контактних і представницьких груп у центральних органах влади.

Оптимізація адміністративно-організаційного механізму державного управління передбачає, на нашу думку, удосконалення системи екологічного управління як сукупності її структур, організації та функцій. Тому багато авторів пов'язують підвищення ефективності реалізації цього механізму із модернізацією усієї системи екологічного управління загалом. Український вчений А. Омаров досить комплексно визначив провідні і пріоритетні напрями удосконалення системи державного управління у сфері охорони довкілля [7]. Зокрема, на регіональному рівні управління оптимізацію адміністративно-правового механізму А. Омаров пов'язує із такими напрямками: підвищення ефективності контролю використання природних ресурсів регіону; визначення нормативів забруднення навколишнього природного середовища відповідно специфіки регіону (встановлення нормативів гранично допустимих стоків (ГДС), гранично допустимих викидів (ГДВ) та розміщення й захоронення відходів з урахуванням особливостей регіональної екосистеми); постійне здійснення і проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення навколишнього природного середовища регіону; проведення на постійній основі державної екологічної експертизи об'єктів, розміщених на території регіону; здійснення державного контролю дотримання природоохоронного законодавства через посилення повноважень регіональних державних екологічних структур і організацій; розроблення регіональних про-

грам упровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики [7, с. 231—232]. Причому, на думку автора, особливу роль у політиці регіонального екологічного управління повинні відігравати органи місцевого самоврядування, які здійснюють природоохоронні заходи на локальному рівні.

Серед основних напрямків удосконалення адміністративно-організаційного механізму є впровадження та поширення системи екологічного менеджменту як на суб'єктах господарювання в регіоні, так і в регіональній системі екологічного управління, широке застосування інструментів екологічного менеджменту — екологічного аудиту, екологічного моніторингу, екологічного маркетингу, екологічної сертифікації тощо.

Отже, можна виокремити наступні шляхи оптимізації адміністративно-організаційного механізму державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики на регіональному рівні: 1) структурно-функціональна модернізація системи органів управління в сфері охорони довкілля (підпорядкування, розподіл функцій, усунення дублювання) як на загальнодержавному, так на регіональному рівнях; 2) посилення повноважень регіональних органів екологічного управління щодо контролю і моніторингу в сфері охорони довкілля; 3) розроблення регіональних програм упровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація регіональної "зеленої" інвестиційної політики; 4) впровадження інструментів системи екологічного менеджменту в регіоні; 5) поширення інструментів державно-приватно-громадського партнерства у сфері охорони природного середовища із залученням як регіональних суб'єктів управління, так міжнародних організацій.

Основними напрямками підвищення ефективності функціонування фінансово-економічного механізму державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики на регіональному рівні є: 1) збільшення бюджетного фінансування з урахуванням соціального, економічного і екологічного стану регіону; 2) запровадження європейських практик застосування економічних інструментів у сфері охорони довкілля (пільгове оподаткування, кредитування, субсидіювання); 3) створення умов для розвитку "зеленого" інвестиційного клімату регіону.

Інформаційно-комунікаційний механізм державного управління у сфері охорони довкілля передбачає налагоджену і скоординовану взаємодію органів державної влади і місцевого самоврядування, бізнес-структур, громадянського суспільства і власне громадян у вирішенні екологічних проблем. Для підвищення ефективності такої взаємодії повинен існувати інформаційний обмін щодо екологічних питань усіх суб'єктів соціального і публічного управління. На сьогодні, як було доведено результатами досліджень існують певні проблеми у сфері інформаційної взаємодії між органами державного екологічного управління і населенням, яку А. Омаров називає "інформаційна ізоляція" [7].

Інформаційне забезпечення екологічного управління передбачає: по-перше, збір і отримання інформації про екологічну ситуацію в регіоні (наявність природних ресурсів і стан екосистеми, діяльність промислових

підприємств-забруднювачів, техногенні аварійні ситуації тощо) відповідними органами і організаціями (державними, приватними, громадськими); по-друге, створення інформаційних баз даних щодо стану довкілля в регіоні та засобів розповсюдження екологічної інформації; по-третє, екологічне інформування населення і зацікавлених сторін через ЗМІ, Інтернет, наукових конференцій, диспутів, освітніх проектів тощо. Це вимагає комплексного підходу до інформаційного забезпечення державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні. Наприклад, М. Андрієнко і В. Шако виділяють такі напрями оптимізації інформаційно-комунікаційного механізму управління: 1) забезпечення доступності, достовірності та своєчасності отримання екологічної інформації засобами масової інформації та громадськістю, формування екологічної свідомості і відповідальності у громадян та бізнесу; 2) забезпечення міжгалузевого, міжрегіонального співробітництва та партнерства між громадами, державою та бізнесом у сфері реалізації регіональної екологічної політики; 3) створення регіональної системи моніторингу в сфері охорони довкілля на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [2, с. 49].

Отже, розвиток інформаційного базису регіональної екологічної політики полягає в різкому підвищенні якості, рівня й обсягу інформації, яка використовується органами державної влади для прийняття управлінських рішень, а також упідвищенні рівня, системності й оперативності інформування населення з питань екології й використання природних ресурсів. Досягнення цієї мети, на нашу думку, можливе із застосуванням сучасних технологій взаємодії держави, бізнесу, громадянського суспільства і населення (членів громад) на основі інформаційно-комунікаційних мереж, зокрема Інтернету. Це передбачає впровадження системи електронного екологічного урядування, основні аспекти якого нами було розглянуто у попередніх розділах дисертаційної роботи.

Таким чином, основними напрямками підвищення ефективності функціонування інформаційно-комунікаційного механізму державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики на регіональному рівні є: 1) створення розгалуженої регіональної системи екологічного моніторингу, до складу якої повинні входити як державні, так і недержавні організації, що здійснюють спостереження за станом довкілля у регіоні і створюють єдину регіональну базу даних про стан навколишнього середовища; 2) забезпечення доступності і якості екологічної інформації усім секторам суспільства через налагоджену співпрацю із ЗМІ; 3) впровадження системи електронного екологічного урядування на міжнародному, національному і регіональному рівнях, що забезпечує ефективний обмін інформаційними ресурсами в екологічній сфері і прийнятті управлінських рішень.

Сучасна державна екологічна політика має бути соціально зорієнтованою — базуватися на засадах децентралізації та демократизації, взаєморозуміння, взаємоконтролю, поступової зміни дорадчих функцій громадських органів на управлінські, забезпечення переходу від директивного державного управління до демократичного державно-громадського управління в

екологічній сфері. Тому інституційний механізм державного управління у сфері охорони довкілля передбачає залучення до процесу управлінських рішень широкого кола соціальних інститутів, зацікавлених у вирішенні екологічних проблем. Отже, основними напрямками оптимізації інституційного механізму державного управління у сфері охорони довкілля на регіональному рівні можуть виступати: 1) інкорпорація міжсекторного соціального партнерства у сферу регіонального екологічного управління із чітко визначеною нормативно-правовою і інституційно-організаційною базою; 2) створення соціально-економічних, організаційних, правових умов співпраці регіональних суб'єктів публічного управління у сфері охорони природного середовища з міжнародними екологічними організаціями.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи виділені напрямки оптимізації функціонування механізмів державного управління у сфері екологічної політики на регіональному рівні, можна виділити пріоритетні шляхи підвищення ефективності реалізації існуючих механізмів екологічного управління: по-перше, адаптація національного екологічного законодавства до європейського згідно з Угодою про асоціацію і впровадження європейських практик економічного стимулювання в розвитку "зеленої" економіки; по-друге, посилення повноважень і впливу на прийняття управлінських рішень у сфері охорони довкілля регіональних органів державного управління; по-третє, створення умов для соціально-еколого-економічного розвитку регіонів, зокрема для регіонального "зеленого" інвестиційного клімату; по-четверте, впровадження системи електронного екологічного урядування на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; інкорпорація інструментів міжсекторного соціального партнерства в систему загальнодержавного і регіонального екологічного управління.

Перспективним напрямом подальших досліджень є виділення критеріїв ефективності реалізації механізмів державного управління у сфері екологічної політики з урахуванням специфіки регіонального розвитку України.

Література:

1. Аналітичний звіт "Базове дослідження стану та напрямів розвитку екологічної політики України та перспектив посилення участі організацій громадянського суспільства у розробці та впровадженні політик, дружніх до довкілля" (період: 2018 — січень 2019) на замовлення Міжнародного фонду "Відродження" / дослідницька група (Матус С.А., Левіна Г.М., Карпюк Т.С., Денищик О.Ю.). К., 2019. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2019/12/baseline-research_report_publishing-dec-2019.pdf
2. Андрієнко М.В., Шако В.С. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 18. С. 47 — 53.
3. Домбровська С.М., Коврегін В.В., Помаза-Пономаренко А.Л., Коленов О.М. Державне управління у сфері безпеки соціально-еколого-економічних систем: монографія. Х.: НУЦЗУ, 2017. 244 с.

4. Драган І.В. Механізм державного регулювання збалансованого природокористування на територіальному рівні. Публічне управління та митне адміністрування. 2015. № 2 (13). С. 64—70.

5. Колєнов О. Теоретичні засади механізму формування та реалізації державної екологічної політики в Україні. Ефективність державного управління: зб. наукових праць. 2014. Вип. 38. С. 354—360.

6. Марич Х. Співвідношення державної екологічної політики і екологічного законодавства України. Підприємство, господарство і право. Екологічне право. 2019. № 11. С. 187—191.

7. Омаров А.Е. Шляхи вдосконалення політики екологічної безпеки в сучасних умовах. Теорія та практика державного управління. 2018. № 2 (61). С. 227—236.

8. Регіональний контекст виконання екологічної складової Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Дослідження. / Кол. авторів: Андрусевич Наталія, Андрусевич Андрій, Баранецький Тарас, Булгакова Мар'яна, Козак Зоряна, Хомякова Ольга. Львів, 2017. 189 с.

9. Сергієнко Л.В., Дзюбенко О.М., Ожго С.В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. Економіка, управління та адміністрування. 2019. № 3 (89). С. 191—200.

10. Статистичний збірник "Довкілля України за 2018 рік". Державна служба статистики України; за ред. О.М. Прокопенко. К., 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/Zb_dovk_2018.pdf

References:

1. Matus, S.A. Levina, H.M. Karpiuk, T.S. and Denyschuk, O.Yu. (2019), "Analytical report "Basic study of the state and directions of development of environmental policy of Ukraine and prospects for strengthening the participation of civil society organizations in the development and implementation of environmentally friendly policies" (period: 2018 — January 2019)", available at: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2019/12/baseline-research_report_publishing-dec-2019.pdf (Accessed 20 Oct 2020).

2. Andriienko, M.V. and Shako, V.S. (2017), "Mechanisms for implementation of state environmental policy at the regional level", Investysii: praktyka ta dosvid, vol. 18, pp. 47—53.

3. Dombrov's'ka, S.M. Kovrehin, V.V. Pomaza-Ponomarenko, A.L. and Kolienov, O.M. (2017), Derzhavne upravlinnia u sferi bezpeky sotsial'no-ekoloho-ekonomichnykh system [Public administration in the field of security of socio-ecological and economic systems], NUTsZU, Kharkiv, Ukraine.

4. Drahan, I.V. (2015), "The mechanism of state regulation of sustainable nature management at the territorial level", Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, vol. 2 (13), pp. 64—70.

5. Kolienov, O. (2014), "Theoretical bases of the mechanism of formation and realization of the state ecological policy in Ukraine", Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia: zb. naukovykh prats', vol. 38, pp. 354—360.

6. Marych, Kh. (2019), "The ratio of state environmental policy and environmental legislation of Ukraine",

Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Ekolohichne pravo, vol. 11, pp. 187—191.

7. Omarov, A.E. (2018), "Ways to improve environmental safety policy in modern conditions", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, vol. 2 (61), pp. 227—236.

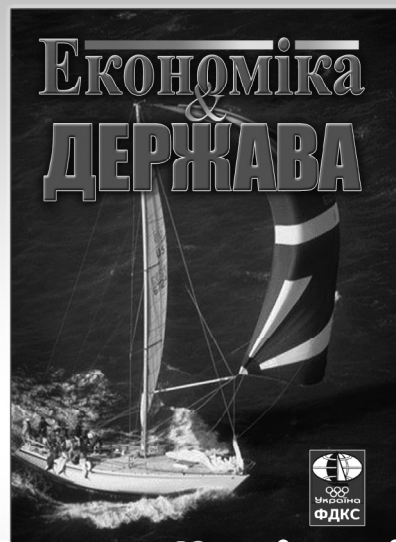
8. Andrushevych, N. Andrushevych, A. Baranets'kyj, T. Bulhakova, M. Kozak, Z. and Khomiakova, O. (2017), Rehional'nyj kontekst vykonannia ekolohichnoi skladovoi Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS. Doslidzhennia [Regional context of implementation of the environmental component of the Association Agreement between Ukraine and the EU. Research], Lviv, Ukraine.

9. Serhiienko, L.V. Dziubenko, O.M. and Ozhho, S.V. (2019), "State environmental policy of Ukraine and the legal mechanism of its formation and implementation", Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia, vol. 3 (89), pp. 191—200.

10. Prokopenko, O.M. (2019), "Statistical collection "Environment of Ukraine for 2018"", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/Zb_dovk_2018.pdf (Accessed 20 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 03.11.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*Н. О. Афендікова,
к. е. н., доцент, Національний університет "Запорізька політехніка", м. Запоріжжя
В. І. Юрченко,
к. держ. упр., доцент, Національний університет "Запорізька політехніка", м. Запоріжжя*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.135

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РЕСУРСНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

N. Afendikova,
PhD in Economics, Associate Professor, National University "Zaporozhye Polytechnic", Zaporozhye,
V. Yurchenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, National University "Zaporozhye Polytechnic", Zaporozhye

IMPROVEMENT OF THE RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

Зазначено, що попри значний обсяг досліджень з питань проведення моніторингу ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів і формування інформаційних баз, не всі аспекти цієї проблеми, які мають першорядне практичне значення, достатньо розроблені. Недостатньо дослідженим залишилось найважливіше питання побудови комплексних систем регіонального моніторингу, що мають як уніфіковані, так і індивідуальні риси. У дослідженнях приділено мало уваги створенню на основі даних моніторингу чітких показників, які лежать у основі оцінки соціально-економічного розвитку регіону. Недостатньо досліджень присвячено розробці механізмів обміну і надання інформації користувачам. Практично не розглянута можливість використання найменш витратних методів під час проведення моніторингу ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

Обґрунтовано, що розробка і вдосконалення системи моніторингу ресурсного забезпечення орієнтована на досягнення навчань у сфері розвитку регіону та його управління, а також практичного використання принципово нових способів оцінки даних, застосування можливостей інформаційних технологій, які відповідають сучасним потребам та принципам наукової обґрунтованості. Необхідність відображення в інформаційних базах реально існуючих обставин роботи соціально-економічної системи регіону, характеру її ресурсного забезпечення, не забуваючи врахувати і чинники, які впливають на її стан і розвиток на перспективу, є неодмінною умовою принципу об'єктивності.

Визначено, що сьогодні для вибору стратегії розвитку регіону і пошуку умов, які її реалізують, необхідно розробити кілька сценаріїв розвитку ситуації. Регіон будучи стійкою соціально-економічною системою з різним ступенем відкритості і діяльності, спрямованої на автоматизацію і формування своїх структурних компонентів, має сформовані протиріччя з центром, але пов'язана з ним нерозривно, що потребує особливого підходу до прогнозування його розвитку.

It is noted that despite a significant amount of research on the monitoring of resource provision for the socio-economic development of regions and the formation of information bases, not all aspects of the problem that are of primary practical importance have been sufficiently developed. The issue of building integrated systems of regional monitoring, which have both unified and individual features, remains insufficiently studied. The studies have paid little attention to the creation, based on monitoring data, of clear indicators that underlie the assessment of the socio-economic development of the region. There is not enough research on the development of mechanisms for sharing and providing information to users. The possibility of using the least costly methods in monitoring the resource provision of the socio-economic development of regions has not been practically considered.

It is substantiated that the development and improvement of the resource monitoring system is focused on research in the development of the region and its management, as well as the practical use of fundamentally new ways of assessing data, using the capabilities of information technologies that meet modern needs and principles of scientific validity. The need to reflect in the information bases the actual circumstances of the work of the socio-economic system of the region, the nature of its resource provision, not forgetting to take into account the factors that affect its state and development in the future, is an indispensable condition for the principle of objectivity.

It has been determined that today, in order to choose a strategy for the development of a region and search for conditions that implement it, it is necessary to develop several scenarios for the development of the situation. The region, being a stable socio-economic system with varying degrees of openness and activities aimed at automating and forming its structural components, has established contradictions with the center, but is inextricably linked with it, which requires a special approach to forecasting its development.

Ключові слова: регіон, моніторинг, соціально-економічний розвиток, ресурсне забезпечення, прогнозування, соціально-економічна система регіону, система управління.

Key words: region, monitoring of socio-economic development, resource provision, forecasting, socio-economic system of the region, management system.

ВСТУП

Розробка і реалізація ефективної регіональної політики продовжує залишатися однією з найважливіших стратегічних цілей в Україні. На сьогодні ряд важливих регіональних проблем залишається нерозв'язаними. До числа таких можна віднести: спад виробництва, зниження якості життя населення, руйнування територіальної, в тому числі і соціальної інфраструктури. Диспропорції в регіональному розвитку країни свідчать про необхідність формування ефективних регіональних систем управління, що носять, з одного боку, уніфікований характер, з іншого — відповідають принципам регіональної специфіки та диференціації.

Очевидно, що в кожному з регіонів необхідна модифікація існуючих управлінських механізмів, яка дозволить не тільки вирішити зазначені вище проблеми, а й більш ефективно використовувати потенціал території, тим самим підвищуючи конкурентоспроможність регіонів. Формування управлінської стратегії на початковому етапі пов'язане з рядом труднощів, що виникають у процесі збору та аналізу інформації про регіон загалом, і про його ресурсну базу зокрема. Причому для повноцінної оцінки ресурсного забезпечення важливо не

тільки знати кількісні та якісні характеристики регіональної ресурсної бази, а й оцінювати результативність управління цими ресурсами, тобто адміністративний чинник. Важливо оцінити взаємовплив і взаємозалежність ресурсної бази з внутрішніми і зовнішніми соціально-економічними та екологічними чинниками і умовами регіону, наприклад, з ринковою кон'юнктурою, станом навколишнього середовища і т.д. Тільки таке уявлення регіонального ресурсного забезпечення дозволить в кінцевому підсумку оцінити рівень стійкості територіального розвитку з позиції використання регіональних ресурсів і визначити подальшу стратегію соціально-економічного розвитку регіону.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями регіональних проблем, в тому числі проблемами ресурсного забезпечення регіонального розвитку активно займалися як українські, так і зарубіжні вчені. Ці проблеми відображені в роботах Лаврентьєв М.М., Подлужної Н.О., Столярова В.Ф., Томашука І. В., Якубів В.М.

Проти недостатньо розкритими залишаються питання визначення шляхів вдосконалення системи управ-

ління ресурсним забезпеченням соціально-економічного розвитку регіону.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є подальший розвиток основних напрямів вдосконалення системи управління ресурсним забезпеченням соціально-економічного розвитку регіону.

РЕЗУЛЬТАТ

Останнім часом особливого значення в дослідженні ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіону набув моніторинг. Поняття моніторинг неможливо однозначно визначити, це пов'язано з використанням названого інструменту досліджень в різних практичних і наукових галузях. Деякі явища, що відбуваються в екологічних системах, потребують лише спостереження з метою прогнозування сценарію розвитку у майбутньому.

Попри значний обсяг досліджень з питань проведення моніторингу ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів і формування інформаційних баз, не всі аспекти цієї проблеми, які мають першорядне практичне значення, достатньо розроблені. Недостатньо дослідженим залишилось найважливіше питання побудови комплексних систем регіонального моніторингу, що мають як уніфіковані, так і індивідуальні риси. У дослідженнях приділено мало уваги створенню на основі даних моніторингу чітких показників, які лежать в основі оцінки соціально-економічного розвитку регіону. Недостатньо досліджень присвячено розробці механізмів обміну і надання інформації користувачам. Практично не розглянута можливість використання найменш витратних методів при проведенні моніторингу ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

Для оцінки ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіону обмежиться наглядом недостатньо. Потрібно створити в процесі моніторингу таке інформаційне забезпечення, яке послужить основою для прийняття управлінських рішень, з метою коригування умов і дії чинників, що визначають стан і динаміку процесів. Таким чином, очевидно, що кінцевою метою або проміжним результатом роботи системи моніторингу ресурсного забезпечення регіону, може бути зіставлення з бажаним або необхідним значенням.

Ускладнення цільової функції моніторингу ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіону розвиток методологічного і методичного забезпечення обумовлено еволюцією процесу використання моніторингу. Що стосується ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіону моніторинг має активний характер, так як спрямований на створення інформаційної основи управління.

Значимість моніторингу обумовлена тим, що на будь-якому етапі розвитку — економічному, соціальному, екологічному присутні негативні і позитивні перетворення, вплив зовнішнього середовища, виявлення і класифікація яких недостатні. В процесі проведення моніторингу стає можливим за умови резюмування даних створити правильну думку про об'єкт, напрями розвит-

ку його складових, з тим щоб ґрунтуючись на цьому прийняти управлінські рішення, здійснення яких дасть можливість скоротити або взагалі припинити негативний вплив, а також підвищити вплив умов і чинників, які сприятливо впливають на регіон.

Моніторинг слід розглянути як складний механізм, діяльність якого включає ланки. Перерахуємо, що може бути ланками: процеси безперервного спостереження, вивчення подій та явищ, створення управлінської інформаційної бази, стеження за перетвореннями об'єкта (об'єктів), фіксація пограничних станів, заснована на системі критеріїв або ознак.

Моніторинг повинен володіти характерними властивостями. Він неможливий без відбору найбільш важливої і потрібної інформації; використання постійної (за рідкісним винятком) сукупності параметрів і індикаторів у своїй роботі; сумісності результатів дослідження ресурсного забезпечення регіону.

Моніторинг як система є сукупністю елементів контактують один з одним. Елементами є його об'єкти, цільові функції, певні сторони його дослідження, обумовлені завданнями, та поставленими цілями, суб'єкт, що складається з різних груп учасників, система критеріїв, методологія і забезпечення його роботи [1, с. 40].

Розглядаючи регіональний моніторинг ресурсного забезпечення, необхідно звернути увагу на наступне названі елементи. Об'єктом моніторингу є ресурсне забезпечення в соціально-економічній системі регіону. Незалежно від елементів об'єкта система моніторингу повинна бути орієнтована на контроль за змінами соціальної сфери, та економічної. Генеральна мета моніторингу надання органам влади будь-якого рівня своєчасних і вірних даних, реально характеризує формат регіональної соціально-економічної системи. Такі дані є суттєвими для формування рішень, що реалізують управлінські функції [5, с. 185].

Предметом моніторингу є сукупність результатів і процесів соціально-економічного розвитку регіону, і територій, які в нього входять. Особливість кожного регіону характеризує і певні механізми, і показники, що є важливими конкретно для його дослідження, а значить і розвитку.

Суб'єкт моніторингу — не проста структура, до якої входять, як чиновники з співробітниками спеціалізованих фірм, підприємств, долучених до збору та аналізу певної інформації, так і користувачі інформації, ті ж підприємства, фірми, некомерційні організації. Тому можна сказати, що намічається деякий кругообіг інформації в регіональному значенні.

Принципи моніторингу, організація, методи роботи з інформацією, складають її методологічну базу. Завдання моніторингу та його предмет, спільно з методологічною базою служать відправною точкою у виборі системи критеріїв та показників, що дають уявлення про параметри об'єкта дослідження. Якісна робота системи моніторингу неможлива без ресурсного забезпечення (кадри, матеріально-технічні ресурси, фінансовий капітал, програмний комплекс).

У постанові Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіо-

нальної політики" № 856-2015-п від 17.09.2020 р. визначено, що моніторинг та оцінка результативності реалізації державної регіональної політики проводяться з метою спостереження за процесом її реалізації, виявлення проблем розвитку регіонів та причин їх виникнення, підвищення ефективності управлінських рішень центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських держадміністрацій у сфері регіонального розвитку.

Моніторинг реалізації державної регіональної політики проводиться шляхом визначення переліку відповідних індикаторів (показників), відстеження їх динаміки, підготовки та оприлюднення результатів такого моніторингу та включає: моніторинг виконання індикаторів (показників) цілей документів, які визначають державну регіональну політику; моніторинг соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, обласних, м.м. Києва та Севастополя [3].

Доречно відзначити такий факт, що саме фінансове питання є основою розвитку системи моніторингу причому це стосується будь-якого рівня управління. Взагалі фінансову допомогу можна поділити на два типи, коли ряд фінансових джерел забезпечують дослідження, різні її програми або ж коли одне джерело фінансує одну програму. Перший варіант є кращим в разі зацікавленості в моніторингу декількох організацій, причому знаходять або на одній площині повноважень, або, у підпорядкуванні жодній іншій. Чим вище фінансування, тим, відповідно більше можливостей відкривається перед структурами, які займаються моніторингом. Поліпшується їх кадровий склад, з'являється можливість проходити додаткове навчання за інноваційними способами ведення спостережень, вдосконалюється матеріально-технічна складова, яка дозволяє забезпечувати більш якісне спостереження за об'єктами, спрощуючи систему збору та обробки матеріалів отриманих від роботи системи.

Організаційне забезпечення системи моніторингу представляє певні алгоритми, які регламентують порядок з яким збирається, передається інформація, розраховуються показники, надаються результати роботи системи, нормативно-правовий супровід — все це відноситься до питання організаційного забезпечення.

Зміст функцій, які виконує моніторинг, безпосередньо визначає його роль. На нашу думку, неможливим є регіональний моніторинг соціально-економічного розвитку без виконання ним організаційної, контрольної, інформаційно-діагностичної, аналітичної і комунікаційної функцій. Але не тільки функції відіграють істотну роль для налагодженої роботи запропонованої нами системи, важливого значення набувають і принципи на підставі яких, так само відчутним стає корисний ефект її функціонування. Систематизація і узагальнення різних точок зору щодо вимог до організації ефективної системи моніторингу ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіону, коригування традиційних і загальновідомих уявлень дають можливість запропонувати таку версію складу необхідних принципів, без яких моніторинг неможливий [6, с. 176].

Розробка і вдосконалення системи моніторингу ресурсного забезпечення орієнтована на досягнення на-

вчань у сфері розвитку регіону та його управління, а також практичного використання принципово нових способів оцінки даних, застосування можливостей інформаційних технологій, які відповідають сучасним потребам та принципам наукової обґрунтованості.

Необхідність відображення в інформаційних базах реально існуючих обставин роботи соціально-економічної системи регіону, характеру її ресурсного забезпечення, не забуваючи врахувати і чинники, які впливають на її стан і розвиток на перспективу, є неодмінною умовою принципу об'єктивності. Забезпечення спрямованості досліджуваної системи на обробку принципово важливих для регіонального розвитку даних, здатних відобразити реалії — повністю відповідає принципу репрезентативності.

Орієнтація системи моніторингу ресурсного забезпечення на модернізацію інформаційно-аналітичного процесу спрямованого на прийняття управлінського рішення, що веде до розвитку регіону в цілому, його соціально-економічної компоненти, виникає відповідно до принципу цілеспрямованості. У моніторингу всі процеси представляють собою єдиний ланцюжок, безперервність і налагодженість якої є неодмінною умовою якісного функціонування системи, в цьому і полягає принцип організаційної єдності процесів.

Система моніторингу ресурсного забезпечення, яку ми пропонуємо має особливість функціонування незалежно від територіальних особливостей і перетворень соціально-економічних параметрів, тому доцільно дану перевагу віднести до принципу універсальності. Регіон як жива система потребує постійного спостереження за його розвитком, відстеження змін як позитивного, так і негативного спрямування, виявленні, фіксації та реєстрації подій і явищ мають значення для його розвитку, а це є неодмінною умовою принципу поєднання сталості та періодичності.

Моніторинг — інструмент не тільки пролонгованої дії, але і миттєвого реагування, але при будь-якому збігу обставин, не знижуються вимоги до інформації, знайденої з його допомогою, це вимоги достовірності, достатності, необтяжливого отримання її без зволікань, на цьому засновані принципи оперативності та достовірності.

Робота моніторингу ресурсного забезпечення буде завжди нераціональною, якщо в його основі немає конкретики в допустимих значеннях за основними показниками, тому особливої актуальності набуває принцип нормативності. Також робота системи ускладнюється відсутністю взаємозамінності одних способів отримання даних іншими, саме ця властивість дає принцип альтернативності. Велике значення має, коригування системи відповідно до запитів користувача і тим самим підвищення її значущості для регіональних та інших органів управління, що безпосередньо пов'язано з принципом адаптації. Доступність інформації широкому колу користувачів, ось ще одна важлива складова якісного функціонування системи, що лежить в основі принципу відкритості.

Процес вдосконалення системи управління ресурсним забезпеченням соціально-економічного розвитку регіону буде надзвичайно ускладнений відсутністю діло-

вого співробітництва управлінців різного рівня, які можуть не тільки обмінюватися досвідом проведення досліджень, а й усувати допущені помилки, орієнтуючись на приклади колег, у цьому і полягає принцип партнерства.

Комфортні умови використання запропонованої нами системи управління ресурсним забезпеченням соціально-економічного розвитку регіону, наявність максимально передових технологій в її арсеналі, відповідають принципу ергономічності.

Рівень розвитку регіону визначається станом розвиненості галузей промисловості, агропромислового комплексу, будівництва, торгівлі та ін. Рівень життя населення регіону визначають такі чинники як зайнятість населення, розвиненість соціальної інфраструктури і т.д.

Вибираючи стратегію розвитку регіону і пошук умов, які її реалізують, необхідно розробити кілька сценаріїв розвитку ситуації. Регіон будучи стійкою соціально-економічною системою з різним ступенем відкритості і діяльності, спрямованої на автоматизацію і формування своїх структурних компонентів, має сформовані протиріччя з центром, але пов'язана з ним нерозривно, що потребує особливого підходу до прогнозування його розвитку.

Будь-яка розробка пріоритетних напрямів соціально-економічного зростання, повинна в основі своїй містити методологію стратегічного територіального планування, так цей процес являє собою розумне об'єднання оцінок (кількісних і якісних) показників економічного спрямування з метою реалізації в перспективі найбільш важливих напрямів соціально-економічного розвитку регіону, а також розробки механізму реалізації поставлених цілей органами управління з різними повноваженнями.

ВИСНОВКИ

Визначено, що важливою умовою ефективної реалізації регіональної політики є створення регіональних інформаційних баз для оцінки ресурсного забезпечення регіону, що зумовлює необхідність вдосконалення одного з найважливіших управлінських інструментів — моніторингу.

Існуюча в Україні система моніторингу ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів має ряд недоліків, до числа яких можна віднести відсутність єдиної узгодженої бази даних з широким доступом користувачів, розрізненість та неузгодженість суб'єктів моніторингу, недостатня оперативність при отриманні даних, відсутність механізму надання даних користувачам, використання застарілих методів і засобів спостереження, відсутність уніфікованої системи показників. Виходячи з вищесказаного, можна припустити, що склалася система моніторингу ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіону не в повній мірі дозволяє своєчасно отримувати достовірну та актуальну інформацію, що перешкоджає формуванню інформаційних баз, які є основою формування ефективної регіональної соціально-економічної політики України.

Таким чином, очевидно, що завдання вдосконалення механізмів побудови і організації системи моніторин-

гу ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів стоїть досить гостро.

Література:

1. Лаврент'єв М.М. Вдосконалення методики проведення моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів / М.М. Лаврент'єв // Причорноморські економічні студії. — 2017. — Вип. 13 (2). — С. 39—44.
2. Подлужна Н.О. Моніторинг процесів інформатизації суб'єктів господарювання як основи формування економіки знань на регіональному рівні / Н.О. Подлужна // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. — 2018. — Вип. 14 (1). — С. 122—130.
3. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики" Документ 856-2015-п, чинний, поточна редакція — Редакція від 17.09.2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2020).
4. Столяров В.Ф. Композиційний моніторинг регіонального людського розвитку / В.Ф. Столяров // Економічний вісник Донбасу. Економічний вісник Донбасу. — 2020. — № 1. — С. 181—198.
5. Томашук І.В. Моніторинг складників інвестиційного потенціалу вінницького регіону / І.В. Томашук // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. — 2019. — № 8. — С. 184—195.
6. Якубів В.М. Теоретичний і прикладний аспекти моніторингу соціально-економічних процесів розвитку регіону / В.М. Якубів // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. — 2017. — Вип. 13 (1). — С. 176—184.

References:

1. Lavrent'iev, M.M. (2017), "Improving the methodology for monitoring the socio-economic development of regions", *Prichornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 13 (2), pp. 39—44.
  2. Podluzhna, N.O. (2018), "Monitoring the processes of informatization of business entities as a basis for the formation of the knowledge economy at the regional level", *Aktual'ni problemi rozvitku ekonomiei regionu*, vol. 14 (1), pp. 122—130.
  3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On Approval of the Procedure and Methodology for Monitoring and Evaluating the Effectiveness of the Implementation of the State Regional Policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF#Text> (Accessed 10 Nov 2020).
  4. Stolyarov, V.F. (2020), "Compositional monitoring of regional human development", *Ekonomichnij visnik Donbasu. Ekonomichnij visnik Donbasu*, vol. 1, pp. 181—198.
  5. Tomashuk, I.V. (2019), "Monitoring of components of investment potential of Vinnytsia region", *Ekonomika. Finans. Menedzhment: aktual'ni pitannya nauki i praktiki*, vol 8, pp. 184—195.
  6. Yakubiv, V.M. (2017), "Theoretical and applied aspects of monitoring the socio-economic processes of the region", *Aktual'ni problemi rozvitku ekonomiki regionu*, vol. 13 (1), pp. 176—184.
- Стаття надійшла до редакції 11.11.2020 р.*

Р. В. Палагусинець,
к. е. н., заступник керівника відділу Управління забезпечення
міжпарламентських зв'язків, Апарат Верховної Ради України
ORCID ID: 0000-0003-1399-7164

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.140

ЗАХИСТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ

R. Palahusynets,
PhD in Economics, Deputy Head of Division Inter-Parliamentary Relations Directorate,
Verkhovna Rada (Parliament) of Ukraine

PROTECTION OF THE INTELLECTUAL CAPITAL OF THE DIPLOMATIC SERVICE

У статті досліджується захист інтелектуального капіталу та власності як один із важливих законодавчих елементів у структурі дипломатичного апарату України у сучасних міжнародних відносинах. Аналізуються та оцінюються правовий та професійно-кваліфікаційний чинники, що впливають на стан, розвиток та формування інтелектуального капіталу дипломатичного службовця. Обумовлюється необхідність поліпшення існуючого якісного складу трудового потенціалу з метою підвищення результативності процесів відтворення інтелектуального капіталу. Проаналізовано трактування сутності категорії "інтелектуальний капітал", визначено структуру та функції інтелектуальних ресурсів дипломатичного управління в системі ресурсного забезпечення дипломатичного управління, наведена варіативна типологія ресурсів дипломатичного управління. Досліджено проблему управління інтелектуальним капіталом у сфері дипломатичної служби, підготовки та перепідготовки кадрів для дипломатичної та державної служби. Оцінена система дипломатичної служби України на сучасному етапі, яка проходить складний процес її вдосконалення для інтеграції в міжнародне співтовариство. Визначено основні елементи діяльності дипломатичних представництв, де основні аспекти роботи базуються на захисті інтересів та законних прав та свобод громадян країни за кордоном та реалізації безпеки суспільства та держави. Описано головні характерні ознаки дипломатичного службовця задля формування відповідної ефективної діяльності установи. У дослідженні наведені достовірні службові дані фактичних показників наявності, розподілу, співвідношення кадрового складу дипломатичної служби України за період з 2017—2020 рр. Проаналізовано кількісні показники щодо мовної підготовки та професійного навчання штатних працівників дипломатичної служби. Досліджено, що підготовка дипломатичних кадрів здійснюється Дипломатичною академією України, котрі в інтелектуальному, соціокультурному і професійному відношенні відповідали б реаліям сучасного світу. Доведено, що інтелектуальний капітал на сучасному етапі розглядається в основному з позицій підприємств, однак розвиток цього елементу в галузі дипломатичної служби повинен інтенсивно розвиватися та вдосконалюватися. Досліджено проблеми захисту прав інтелектуальної власності дипломатичної служби.

The article examines the protection of intellectual capital and property as one of the important legislative elements in the structure of the diplomatic apparatus of Ukraine in modern international relations. Legal and professional qualification factors influencing the state, development and formation of intellectual capital of a diplomatic official are analyzed and evaluated. The necessity of improving the existing qualitative composition of labor potential in order to increase the effectiveness of intellectual capital reproduction processes is analyzed. The interpretation of the essence of the category "intellectual capital" is analyzed, the structure and functions of intellectual resources of diplomatic management. The problem of intellectual capital management in the field of diplomatic service, training and retraining for diplomatic and civil service is studied. The system of the diplomatic service of Ukraine at the present stage, which is undergoing a complex process of its improvement for integration into the international community, has been assessed. The main elements of the activity of diplomatic missions are determined, where the main aspects of work are based on protection of interests and legal rights and freedoms of citizens of the country abroad and realization of security of society and the state. The main characteristic features of a diplomatic official for the formation of the corresponding effective activity of the institution are described.

The study provides reliable official data on the actual indicators of availability, distribution, ratio of personnel of the diplomatic service of Ukraine for the period from 2017 to 2020. Analyzed quantitative indicators on language training and vocational training of staff of the diplomatic service. It is investigated that the training of diplomatic personnel is carried out by the Diplomatic Academy of Ukraine, which in intellectual, socio-cultural and professional terms would correspond to the realities of the modern world. It is proved that intellectual capital at the present stage is considered mainly from the standpoint of enterprises, but the development of this element in the field of diplomatic service should be intensively developed and improved. The problems of protection of intellectual property rights of the diplomatic service are investigated.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інтелектуальний ресурс, дипломатична служба, захист прав інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної власності.

Key words: intellectual capital, intellectual resource, diplomatic service, protection of intellectual property rights, intellectual property.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Результативним показником діяльності дипломатичного апарату в основному визначається роллю дипломатичної служби, потенціалом особистості, котра в ній проводить фахову діяльність, включаючи інтелектуальні здібності дипломатичного службовця, який забезпечує імплементацію належних дипломатичних рішень. Результативність цього процесу знаходиться в прямій залежності від того, наскільки розвинутий, затребуваний та реалізований інтелектуальний капітал дипломатичного службовця людини з урахуванням його розширеного відтворення. Таким чином, забезпечення розширеного відтворення інтелектуального капіталу дипломатичної служби сьогодні — це не тільки засіб та умова розвитку суспільного виробництва, але й пріоритетна мета якісного поліпшення сучасної системи дипломатичного управління.

Дипломатично-управлінську діяльність важко уявити без ресурсного забезпечення, де імплементація основної мети дипломатичного управління потребує пошук та формування механізмів раціонального розподілу потрібних ресурсів та результативного їх застосування. Теорія дипломатичного управління виділяє декілька різновидів ресурсів державної влади та управління, але в загальноприйнятій типології серед багатьох видів ресурсів саме інтелектуальні ресурси як окрема категорія ресурсів дипломатичного управління не представлені, де у сучасному світі визначальним фактором являється наявність знань та володіння інформацією.

Зростання ролі інтелектуальної діяльності у розвитку суспільства акцентує увагу на створенні надійної та ефективної системи охорони та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності. Останні роки в Україні захист прав інтелектуальної власності набуває усе більшої гостроти, оскільки масштаби порушення даних прав стрімко зростають. У цьому контексті актуальною є проблема захисту інтелектуального капіталу дипломатичної служби.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тематику захисту інтелектуального капіталу дипломатичної служби, досліджує значна кількість науковців.

Зокрема наукові праці А.О. Гончарова, Б.І. Гуменюк, І.М. Білоус, М. Кулінич, Н.Л. Гавкалова, О.В. Попело, О.В. Щерба, О. Столяр, О.Ю. Амосов, Р. Марутян присвячені аналізу деяких аспектів захисту інтелектуального капіталу дипломатичної служби в рамках глобалізаційних процесів, які вплинули на генезис та становлення дипломатичного апарату та його зовнішньополітичну діяльність. Значну роботу з аналітичної оцінки дипломатичної служби здійснюють експерти Міністерства закордонних справ України.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою роботи є дослідження захисту інтелектуального капіталу дипломатичної служби, враховуючи інтелектуальну та освітню складові кандидатів, задля формування результативної діяльності. Для досягнення мети визначено такі завдання:

- 1) аналіз чинників впливу на інтелектуальний капітал;
- 2) проаналізувати кадровий склад дипломатичної служби України;
- 3) аналіз національного законодавства захисту прав інтелектуальної власності та капіталу дипломатичної служби.

Під час проведення дослідження було використано загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз, статистичний аналіз, політологічний та геополітичний методи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасному світі зовнішньополітична діяльність дипломатичної служби є невід'ємним компонентом державного службового апарату та має безпрецедентну галузеву специфіку, котра взаємопов'язана з ротацією особового кадрового складу дипломатичних службовців, оскільки в рамках системи Міністерства закордонних справ України (далі — МЗС) кадровий склад дипломатичного корпусу підпорядковується під періодичне переміщення, відрядження до дипломатичних установ розташованих за межами країни. Специфічною особливістю дипломатичної служби є експансія зако-

Таблиця 1. Кадровий склад закордонних дипломатичних установ за 2017–2020 рр.

Показники	Затверджено у паспорті бюджетної програми (ЗУБП)				Фактичні результативні показники (ФРЗ)			
	2017	2018	2019	2020	2017	2018	2019	2020
Кількість діючих закордонних дипломатичних установ (ЗДУ) України	124 од.	125 од.	126 од.	126 од.	124 од.	125 од.	126 од.	126 од.
Гранична штатна чисельність працівників ЗДУ	1399 чол.	1394 чол.	1394 чол.	1394 чол.	1399 чол.	1394 чол.	1394 чол.	1394 чол.
Середньорічна чисельність працівників ЗДУ (на штатних посадах)	1270 чол.	1315 чол.	1273 чол.	1273 чол.	1117 чол.	1142 чол.	1247 чол.	1261 чол.
у тому числі дипломатичні працівники	—	894 чол.	856 чол.	—	—	776 чол.	839 чол.	—
адміністративно-технічні працівники	—	298 чол.	392 чол.	—	—	259 чол.	384 чол.	—
обслуговуючий персонал	—	123 чол.	25 чол.	—	—	107 чол.	24 чол.	—
Чисельність працівників ЗДУ, які виконують консульські функції	275 чол.	288 чол.	307 чол.	297 чол.	288 чол.	263 чол.	295 чол.	299 чол.

Джерело: сформовано на основі джерела: [6].

нодавчих норм не тільки національного законодавства, крім того і міжнародного законодавства на дипломатичного службовця [1, с. 97].

Відповідно до правової доктрини трактування поняття "дипломатичної служби" тлумачать як спеціальний вид фахової службової діяльності [2, с. 421]. У Законі України "Про дипломатичну службу" в статті 1 інтерпретується поняття "дипломатичної служби", яка визначається як фахова діяльність громадян України, яка скерована на практичну імплементацію та реалізацію зовнішньополітичної діяльності України, захист національних інтересів країни у сфері міжнародних відносин, та включно прав та інтересів громадян та фізичних та юридичних осіб України за кордоном [3].

Згідно з наданими повноваженнями спеціального органу державної влади, а саме МЗС, функціонування дипломатичного апарату відбувається виключно на державному рівні [4]. Закон України "Про дипломатичну службу України" встановлює специфічні права та гарантії, особливі обов'язки, які являються визначальними ознаками дипломатичної служби та розповсюджуються на кадровий склад дипломатичного апарату. Цей Закон установлює порядок організації, визначає фахові вимоги щодо штатних працівників дипломатичного апарату, надає розбірливу класифікацію посад штатних працівників дипломатичної служби, встановлює основи правових засад що стосуються дипломатичного службовця та обмеження які стосуються штатних працівників, а також визначає основні поняття, завдання та функції дипломатичної служби. Дипломатична служба є сферою міжнародних відносин, яка істотно вирізняється у всій сукупності від решти сфер громадського життя [3].

Одним з головних структурних елементів державної влади та державного управління є дипломатична служба, де надзвичайний професіоналізм є найважливішою взірцевою особливістю. Завжди працівників дипломатичної служби та дипломатів індивідуалізували всебічна ерудованість, дисциплінованість, освіченість, вправність результативно застосовувати новітні інформаційні технології, пронизливе усвідомлення історичної самотності свого народу, оскільки ці моменти є фундаментальними критеріями, які мають відношення до служби в апараті зовнішньополітичного відомства.

Функціональне вирішення політичних завдань, а також значної кількості завдань адміністративно-управлінського характеру щодо професійної асекурації високоефективної діяльності зовнішньополітичного відомства України здійснюється дипломатичною службою, де основною діяльністю є документальне, протокольне, адміністративно-технічне, правове, фінансово-економічне забезпечення зовнішньополітичних структур, а також в основі містить інформаційно-аналітичну, організаційно-управлінську та кадрову роботу.

Оскільки служба в дипломатичних установах є досить специфічною сферою професійної діяльності, де основною своєрідністю цієї роботи є:

- 1) націленість на захист інтересів, гарантування безпеки суспільства та держави на міжнародній арені;
- 2) не порушувати та захищати законні права та свободи громадян країни за кордоном;
- 3) забезпечення невимушеної участі громадян у державних справах;
- 4) стратегічний курс на імплементацію владних повноважень, а також політичних і соціальних державних завдань, а саме: інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, фінансово-господарських завдань;
- 5) імплементація управлінських функцій державно-політичного адміністрування;
- 6) формування відповідних умов для безпечного та гідного життя кожної людини [2, с. 421].

Україна націлена на формування відповідної системи дипломатичної служби, яка тримає свій дипломатичний курс на приєднання, заохочення та утримання найкращих штатних працівників дипломатичного корпусу та санкціонує своєчасне позбавлення від професійно непридатних службовців. У прямо-пропорційній залежності знаходиться кар'єрний ріст дипломатичного службовця, а також його звання, класи та ранги від індивідуальних професійних досягнень, набутих професійно-ділових якостей та результативних показників роботи, які не залежать від статі, раси, національності, фінансового положення, релігійних і політичних орієнтацій, місця проживання, походження. Головними професійними рисами дипломатичного службовця є наявність спеціальних знань, умінь та навичок; професійна підготовленість до виконання посадових обов'язків; відпові-

дальне відношення до дипломатичної справи та високий рівень духовно-моральної культури, а також обов'язковою необхідністю для службовця є наявність широкого політичного кругозору, знання іноземних мов, спостережливість та вміння розпізнати істину [5, с. 67].

Станом на 1 січня 2020 р. згідно з бюджетною програмою за рахунок державних коштів було забезпечено функціонування 126 ЗДУ України. Середньорічна чисельність працівників ЗДУ склала 1261 особа, а загальна чисельність штатних працівників, які здійснюють консульські функції, склала 299 осіб. Враховуючи суттєве збільшення обсягів консульських дій у країнах Східної Європи, було збільшено чисельність консульських працівників, за рахунок перерозподілу обов'язків серед працівників ЗДУ та забезпечено організацію виконання поставлених завдань на належному рівні (див. табл. 1) [6].

Розбіжності між фактичними показниками чисельності та конфірмованими результативними показниками обумовлені, зокрема часовими факторами проведення конкурсів на заміщення вакантних посад та оформлення переможців конкурсів для направлення у закордонне відрядження [6]. Отже, середньорічна чисельність працівників закордонних дипломатичних установ згідно із фактичними результативними показниками за період 2017—2020 рр. має тенденцію до збільшення кількості штатних працівників.

На цьому етапі визначальним завданням дипломатичної служби інтелектуального капіталу є нерозривне сполучення матеріального та інтелектуального капіталу та стимулювання інтелектуальної спрямованості роботи. Інтелектуальний капітал органів дипломатичної служби, під яким розуміють інтелектуальні ресурси, котрі реалізовані в сукупності наукових та загальних знань співробітників, котрі розробляють продукти інтелектуальної діяльності, котрі можуть належати як його винахіднику, так і іншим суб'єктам, та застосовуються задля отримання додаткової вартості, та стають одним із впливовіших чинників трудового потенціалу.

Трудовий потенціал органів державної служби визначається як трудові можливості дипломатичної служби, наявні нині і передбачувані на перспективу, що сформовані в певних виробничих відносинах та умовах відтворення і характеризуються певною сукупністю кількісних і якісних ознак. Водночас науковці вважають, що максимізація трудового потенціалу можлива лише за наявності умов для формування та накопичення інтелектуального капіталу. Вітчизняний дослідник О. Кендюхов дав таке формулювання: інтелектуальний капітал — це здатність створювати нову вартість на інтелектуальні ресурси, представлені людським і машинним інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, створеними ним самостійно або залученими зі сторони як засоби створення нової вартості.

Отже, інтелектуальний капітал країни створюється на всіх рівнях адміністрування, але не можна вважати, що його значення буде отримане шляхом простого поєднання інтелектуального капіталу окремих підприємств, галузей тощо. Загальна вагомість інтелектуального капіталу відображає синергетичний ефект від сукупності інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал усіх рівнів адміністрування створюється і за-

стосовується під впливом множини чинників, які віділяють характерні ознаки його стану, розвитку та відтворення, і мають різний рівень впливу залежно від внутрішньої структури та особливостей його застосування [7].

Відповідно до загальновідомої класифікації інтелектуальних ресурсів як спеціальний різновид ресурсу дипломатичного управління не представлено, проте визнаємо за доцільність виокремити цю групу ресурсів, до складу якої входять такі елементи:

- інтелект, який є ступенем та рівнем фахових знань, досвіду, навичок, мобільності (здібність до перцепції новітньої інформації, проходження відповідного фахового навчання та перепідготовки, а також акомодация до сучасних кондицій) та інноваційності (здібність до генеративного мислення) дипломатичних службовців;
- кадри — це адміністративно-політична еліта, персонал дипломатичної служби та посадові особи дипломатичних органів влади;

- інформаційна інфраструктура дипломатичної служби складається із інформаційного забезпечення дипломатичної служби та інформаційно-комунікаційних технологій у системі дипломатичної служби;
- науково-експертне забезпечення дипломатичної служби.

Інтелектуальні ресурси дипломатичного управління реалізують ряд функцій, з-поміж яких необхідно відокремити такі:

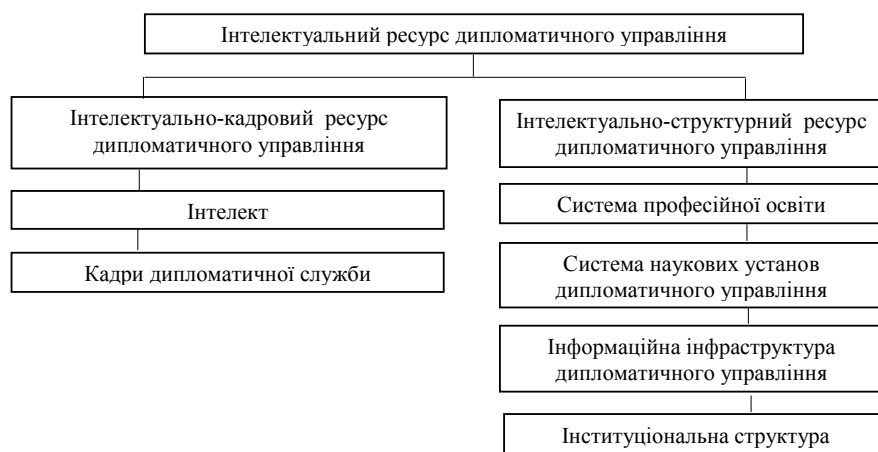
- інформаційна — накопичення, систематизація й трансляція інформації, знань, вмінь та досвіду;
- експертно-аналітична — комплексний аналіз сфер життєдіяльності керуючого об'єкта, а також маніфестація тенденцій та закономірностей його розвитку, підготовка оцінок експертів та пропозицій стосовно шляхів вирішення проблем, а також сприяння імплементації керівних розв'язків та оцінювання імовірних наслідків від їхньої імплементації;

- прогностична — наукове обґрунтування оцінок можливих шляхів і консеквенцій розвитку об'єктів дипломатичного управління, при цьому враховуючи потрібні для цього ресурсів та засобів, моделювання дипломатичних перебігів та обставин, прогноз головних перешкод дипломатичного розвитку, формування комплексу прийомів для запобігання появи новітніх викликів;
- консалтингова — стратегічне консультування суб'єктів дипломатичного управління для підвищення результативності їх діяльності, розробка стратегії розвитку дипломатичних зносин та побудова результативної структури управління;
- моніторингова — дослідження та оцінка інформаційних потоків, аналіз якості дипломатичного управління та імплементація національних проєктів;
- інноваційна — стимулювання інновацій у дипломатичному управлінні.

Структуру інтелектуального ресурсу дипломатичного управління наведено на рисунку 1 [8, с. 284—285].

Отже, структурні елементи інтелектуального ресурсу є неоднорідними внаслідок неоднорідності самого знання, котрі створені людським інтелектом, де деякі з них відображено у вигляді знань, не відокремлювальних від індивідуумів, котрі володіють даними знання, а інші формують свого роду відповідні кондиції викорис-

Рис. 1. Структура інтелектуального ресурсу дипломатичного управління

Джерело: сформовано на основі джерела: [8, с. 285].

тання даних знань з метою підвищення продуктивності праці, конкурентоспроможності дипломатичної служби [9, с. 67]. Отже, інтелектуальні ресурси — це засіб імплементації управлінських процесів, стратегічну ланку ресурсного потенціалу дипломатичного управління [8, с. 285].

Сьогодні дипломатія з мистецтва перетворилася на змістовну ефективну діяльність, де дипломати — це розгалужена висококваліфікована інтелектуальна опора для керівництва держави, а прийняття доленосних рішень є прерогативою керівництва, проте основну підготовчу роботу все ж таки повинні виконувати дипломати різних рангів. Оскільки дипломатія — це віддзеркалення життя, яка повинна не лише враховувати, а й керуватися такими категоріями, як професіоналізм, порядність, патріотизм. Стратегічні цілі та завдання сучасного розвитку Дипломатичної академії визначаються функціями, котрі вона реалізує як галузевий навчальний заклад дипломатичної служби країни, та здійснює розвиток фахової компетентності співробітників дипломатичної служби та інших органів державної влади у сфері зовнішніх зносин. Головним завданням функціонування цього вищого навчального закладу сьогодні є асекурація професіоналізації персоналу дипломатичної та державної служб у сфері зовнішніх справ. Історично сформувалося, що під час формування органів зовнішніх зносин України до зовнішньополітичної діяльності та міжнародного співробітництва за-

лучалися громадяни України, які передусім володіли іноземними мовами.

Саме з метою надання державним службовцям, котрі працювали та працюють у сфері зовнішніх зносин України, відповідної якісної фахової підготовки відповідним Указом Президента України було створено Дипломатичну академію України. Щорічно в академії навчаються за спеціальністю "зовнішня політика" майже 150 слухачів і підвищують кваліфікацію понад 600 державних службовців [10, с. 465—466].

За період 2017—2020 рр. згідно із фактичними результативними показниками та за затвердженою у паспорті бюджетною програмою 400 працівників дипломатичної служби підвищили кваліфікацію з іноземних мов та 600 працівників дипломатичної служби отримали професійне навчання (див. табл. 2).

Згідно з наданими статистичними даними на початок 2020 року здійснено заходи щодо мовної підготовки та професійного навчання штатних працівників дипломатичної служби, на базі Дипломатичної академії України. Згідно з наданими статистичними даними на початок 2020 року здійснено заходи щодо мовної підготовки та професійного навчання штатних працівників дипломатичної служби, на базі Дипломатичної академії України, та крім того у прикладних навчальних закладах в Україні та за кордоном, а саме: 551 — в Дипломатичній академії України; 58 — в Українській школі урядування Національного агентства України з питань дер-

Таблиця 2. Показники підвищення кваліфікації кадрів дипломатичної служби за 2017—2020 рр.

	2017	2018	2019	2020
Фактичні результативні показники, досягнуті за рахунок касових видатків				
Кількість працівників дипслужби, які здобули професійне навчання та відсоткове значення від загальної кількості працівників МЗС України	600 чол. (93,8%)			
Кількість працівників дипслужби, які здобули мовну підготовку та відсоткове значення від загальної кількості працівників МЗС України	400 чол. (62,5%)			
Затверджено у паспорті бюджетної програми				
Кількість працівників дипслужби, які здобули професійне навчання та відсоткове значення від загальної кількості працівників МЗС України	600 чол. (93,8%)			
Кількість працівників дипслужби, які здобули мовну підготовку та відсоткове значення від загальної кількості працівників МЗС України	400 чол. (62,5%)			

Джерело: сформовано на основі джерела: [6].

жавної служби; 20 — в Інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України; 56 — за кордоном [6].

Саме тому основою сучасної професійної підготовки у сфері зовнішніх зносин має стати набуття компетентності стратегічного мислення, стратегічного планування й управління. Випускник Дипломатичної академії повинен уміти кваліфіковано оцінити міжнародне становище та його вплив на країну, визначити адекватні зовнішнім загрозам і можливостям цілі та завдання зовнішньої та внутрішньої політики країни і запропонувати відповідні ефективні інструменти [10, с. 466—467].

Задля результативного формування і використання об'єктів права інтелектуальної власності являється присутність в країні відповідної державної системи правової охорони інтелектуальної власності. Вирішальне значення у Національній системі інтелектуальної власності приналежить Державній службі інтелектуальної власності України, та регулюються положеннями Конституції України, відповідними нормами Цивільного, Господарського, Митного, Кримінального кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, та відповідними Законами України: "Про авторське право і суміжні права", "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" та інші, включно приблизно 100 підзаконних актів, затверджених постановами КМУ.

Національне законодавство у сфері захисту інтелектуальної власності використало та реалізувало світовий досвід регулювання таких відносин, котрий визначено та імплементовано у наступних міжнародних конвенціях, як-от: Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 р., Гаазький акт 1969 року та Женевський акт, прийнятий 2 липня 1999 року та інші.

Головним напрямом міжнародної кооперації в зазначеній галузі є виконання Україною відповідних міжнародних зобов'язань як держави члена Всесвітньої організації інтелектуальної власності. Репрезентанти країни приймають участь у діяльності профільних комітетів та відповідних робочих груп цієї міжнародної організації. Не враховуючи імплементацию важливих реформ, які здійснюються в країні задля захисту прав інтелектуальної власності, повністю всі проблеми ще не ліквідовано. Головними порушення прав інтелектуальної власності виявляються у таких заходах:

- 1) незаконному виробництві, зберіганню, реалізації та транспортуванню дисків для лазерних систем зчитування та інших дій;
- 2) порушенні авторського права у мережі Інтернет;
- 3) незаконному застосуванню винаходу, корисної моделі, включаючи і привласнення авторство на них;
- 4) незаконному застосуванню відомостей, які є державною та дипломатичною таємницею, котра може спричинити істотну шкоду державі;
5. плагіаті та копіюванні.

Науковці виділяють такі причини виникнення у галузі інтелектуальної власності та виокремлюють наступні основні детермінанти: правового, економічного, політичного та організаційного характерів; духовно-етичного та соціального (ідеологічного) характеру; тех-

нічного характеру. З'ясовано, що за рівнем впливу на вчинення злочинів у цій сфері, детермінанти економічного та правового характеру у першу чергу обумовлюють їх вчинення.

В Україні поняття "захист прав інтелектуальної власності" містить у собі функціонування дипломатичних органів по визнанню, поновленню прав, включно усунення перепон, котрі перешкоджають імплементации прав та законних інтересів суб'єктів права у цій сфері, де предметом захисту є не тільки особисте немайнове та майнове право інтелектуальної власності, а й інтереси, котрі знаходяться під захистом закону.

Захист інтелектуального капіталу дипломатичної служби поділяється на юрисдикційну і неюрисдикційну форми. У першому випадку застосовується судовий та адміністративний порядок захисту чи цивільно-правовий порядок. У останньому випадку захист відбувається без звернення по допомогу до державних органів, цей випадок стосується відмови укладача договору здійснити певні дії, про трансляцію майнових прав інтелектуальної власності.

На сучасному етапі розвитку країни не зафіксовано відповідну судову інстанцію з вирішення спорів у галузі інтелектуальної власності, котрі зобов'язують застосування специфічних знань, котрі імплементуються за методом здійснення судової експертизи, процедура здійснення якої затягує та здорожує процедуру захисту прав. Відсутність відповідної спеціалізованої установи негативно позначається на формуванні одностайної практики використання законодавства у сфері інтелектуальної власності. Формування відповідної судової інстанції з інтелектуальної власності України санкціонувало та вирішило б відповідні труднощі [11, с. 24—25].

Правовий чинник має опосередкований вплив скоріше на використання, ніж на формування інтелектуального капіталу: законодавча база держави та правове регулювання прав інтелектуальної власності може з різним рівнем ефективності розвивати та використовувати його. Від рівня досконалості законодавства, його демократизації залежать основні тенденції та правила використання потенційних можливостей людини: відносини дипломатичних службовців між собою [7].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізувавши вищевикладене, можна узагальнити, що дипломатична служба відіграє важливу роль у формуванні зовнішньополітичного вектору та є одним із ключових елементів у сфері державного управління, адже роль дипломатії, як знаряддя зовнішньої політики країни, завжди була значною. В сфері управління інтелектуальним капіталом дипломатичних службовців, підготовки та перепідготовки кадрів для дипломатичної служби можна зробити висновок, що сьогодення система управління такими кадрами в Україні є неефективною.

Процес формування інтелектуального капіталу відбувається в умовах кризових явищ в економіці та соціальних суперечностей в суспільстві. Розглянуті чинники, що впливають на процеси формування та накопичення інтелектуального капіталу дипломатичної служ-

би, є взаємопов'язаними, оскільки лише комплексі вони створюють необхідний стан. Виявлені чинники інтелектуального капіталу, рівень їх впливу дозволяють найбільш чітко формувати шляхи його підвищення, регулювати та розвивати в заданому напрямі, а також розробляти інструментарій оцінки інтелектуального капіталу, тобто науково обгрунтованої системи показників і способів їх фіксування. Не розв'язані проблеми в галузі захисту прав інтелектуальної власності спричиняють формування негативного міжнародного іміджу України. Перспективами подальшого дослідження є удосконалення нормативно-правової бази та системи захисту прав у сфері інтелектуальної власності, стратегічні вектори розвитку зазначеної галузі з урахуванням зарубіжного досвіду, а також історичних, національних, ментальних чинників та традицій.

Література:

1. Столяр О. Розвиток дипломатичної служби в контексті європейського вибору України. Внутрішні й зовнішні аспекти євроінтеграційної політики України: матеріали конгресу за міжнар. участю (Київ, 17—18 жовт. 2013 р.) / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, К.О. Ващенко, І.А. Грицяка, С.В. Загороднюка. Київ: НАДУ, 2013. С. 97—98.
2. Гончарова А.О. Дипломатична служба як складова частина державної служби України. Актуальні проблеми державного управління. 2011. № 1. С. 420—424. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2011_1_51 (дата звернення 03.10.2020).
3. Про дипломатичну службу України: Закон України від 20.09.2001 № 2728-III // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2728-14> (дата звернення 03.10.2020).
4. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України: Указ Президента України від 06.04.2011 № 381/2011 // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/381/2011> (дата звернення 03.10.2020).
5. Гуменюк Б.І., Щерба О.В. Сучасна дипломатична служба: [навч. посіб.]. Київ: Либідь, 2001. 255 с.
6. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/> (дата звернення 03.10.2020).
7. Амосов О.Ю., Гавкалова Н.Л. Підготовка кадрів для державної служби як засіб формування інтелектуального капіталу державної служби. 2009. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09aoykdu.pdf> (дата звернення 03.10.2020).
8. Марутян Р. Інтелектуальні ресурси державного управління в системі забезпечення державної влади. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2012. Вип. 1. С. 277—286. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2012_1_30 (дата звернення 03.10.2020).
9. Попело О.В. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект і сучасні тенденції розвитку в Україні. Економіка і регіон. 2015. № 2. С. 66—78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2015_2_14 (дата звернення 03.10.2020).
10. Кулінич М. Освітня підготовка дипломатів: сучасний контекст. Україна дипломатична. 2013. Вип. 14. С. 464—475. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2013_14_30 (дата звернення 03.10.2020).
11. Білоус І.М. Захист прав інтелектуальної власності: український і зарубіжний досвід. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 11. С. 20—27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2016_11_4 (дата звернення 03.10.2020).

References:

1. Stolyar, O. (2013), "Development of diplomatic service in the context of Ukraine's European choice", *Vnutrishni j zovnishni aspekty ievrointehratsijnoi polityky Ukrainy* [Internal and external aspects of Ukraine's European integration policy], *Materialy konhresu za mizhnarodnoiu uchastiu* [Proceedings of the congress with international participation], National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine, pp. 97—98.
2. Honcharova, A.O. (2011), "Diplomatic service as an integral part of the civil service of Ukraine", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1. pp. 420—424, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2011_1_51 (Accessed 03 Oct 2020).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On the diplomatic service of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2728-14> (Accessed 03 Oct 2020).
4. The Decree of the President of Ukraine (2011), "On approval of the Regulation on the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/381/2011> (Accessed 03 Oct 2020).
5. Humeniuk, B.I. and Scherba, O.V. (2001), *Suchasna dyplomatychna sluzhba* [Modern diplomatic service], Lybid', Kyiv, Ukraine.
6. The official site of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2020), available at: <https://mfa.gov.ua/> (Accessed 03 Oct 2020).
7. Amosov, O.Yu. and Havkalova, N.L. (2009), "Training for the civil service as a means of forming the intellectual capital of the civil service", available at: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09aoykdu.pdf> (Accessed 03 Oct 2020).
8. Marutian, R. (2012), "Intellectual resources of public administration in the system of state power", *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, vol. 1, pp. 277—286, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2012_1_30 (Accessed 03 Oct 2020).
9. Popelo, O.V. (2015), "Intellectual capital: theoretical aspect and current trends in Ukraine", *Ekonomika i rehion*, vol. 2, pp. 66—78, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2015_2_14 (Accessed 03 Oct 2020).
10. Kulynych, M. (2013), "Educational training of diplomats: modern context", *Ukraina dyplomatychna*, vol. 14, pp. 464-475, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2013_14_30 (Accessed 03 Oct 2020).
11. Bilous, I.M. (2016), "Protection of intellectual property rights: Ukrainian and foreign experience", *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Pravo*, vol. 11, pp. 20—27, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2016_11_4 (Accessed 03 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 10.11.2020 р.

А. Д. Барзилович,
к. м. н., директор, МЦ "КіндерКлінік", м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0330-5147

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.147

МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ: ПРЯМОГО ТА НЕПРЯМОГО ВПЛИВУ

A. Barzylovych,
PhD in Medical Sciences, Director, MC KinderKlinik

METHODS OF STATE REGULATION OF THE MARKET OF MEDICAL SERVICES: DIRECT AND INDIRECT INFLUENCE

Відсутність фінансової стабільності у системі охорони здоров'я та підвищений попит на якісні та безпечні медичні послуги підкреслюють важливість регуляторної політики держави як вирішального чинника модернізації інфраструктури, розвитку інновацій та підвищення конкурентоспроможності в галузі охорони здоров'я. Відповідно до визначеної мети у статті проведено огляд методів державного регулювання ринку медичних послуг України. В рамках дослідження теоретичних основ сучасного стану ринку медичних послуг під впливом реформування системи охорони здоров'я, на основі проведеного SWOT-аналізу ринку медичних послуг України визначено позитивні та негативні чинники, що існують на ринку, та окреслено потенційні можливості та загрози від подальшого реформування системи охорони здоров'я. Досліджено методи державного регулювання системи охорони здоров'я та встановлено, що вони не забезпечують формування конкурентного середовища на ринку медичних послуг, що негативно впливає на якість послуг та можливості залучення фінансових інвестицій. Проаналізовано світові тенденції розвитку державного регулювання охорони здоров'я, виявлено позитивні зрушення у розвитку сфери охорони здоров'я за рахунок впровадження концепції державно-приватного партнерства. Узагальнено існуючу міжнародну практику функціонуючих моделей державно-приватного партнерства на ринку медичних послуг та специфіку їх впровадження в окремих країнах Євросоюзу. Запропоновано розглядати впровадження концепції державно-приватного партнерства у якості методу опосередкованого регулювання ринку медичних послуг для покращення конкурентного середовища, залучення приватних інвестицій, удосконалення інфраструктури ринку медичних послуг, підтримки інноваційного розвитку галузі.

The lack of financial stability in the health care system and the improvement of the quality and safety of medical services underline the importance of the state's regulatory policy as a crucial factor in modernizing infrastructure, developing innovations and increasing competitiveness in the healthcare sector. In accordance with the defined purpose, the articles review the methods of state regulation of the market of medical services in Ukraine. Within the study of the theoretical main states of the medical services market under the influence of health care reform on the basis of the SWOT-analysis of the medical services market of Ukraine identified positive and negative factors existing in the market, as well as some potential opportunities and threats from further health care reform. health. The methods of state regulation of health care systems, which apply to the methods of direct and indirect influence, in particular, the methods of indirect influence include administrative, legal and direct economic methods, the methods of indirect influence, which belong mainly to fiscal instruments developed on the basis of proposals and quality of medical services and improving solvent market experience. It is established that the existing methods of state regulation do not create a competitive environment in the market of medical services, which negatively affects the quality of services and the ability to solve financial investments. The world tendencies of development of the state regulation of health care are analyzed, positive shifts in the development of the health care

sphere due to the introduction of the concepts of public-private partnership are revealed. The existing international practice of existing models of public-private partnership in the market of medical services and the specialty of their implementation in some EU countries are summarized. It is proposed to consider the introduction of public-private partnership concepts as a method of indirect regulation of the medical services market to improve the competitive environment, reduce private investment, improve the infrastructure of the medical services market, support the innovative development of the industry.

Ключові слова: ринок медичних послуг, інфраструктура, методи регулювання ринку, реформування охорони здоров'я, державно-приватне партнерство.

Key words: medical services market, infrastructure, market regulation methods, health care reform, public-private partnership.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Застаріла та неефективна на даному етапі система охорони здоров'я України продовжує трансформуватися протягом останніх років. Однак вплив радянської системи охорони здоров'я все ще знаходить своє відображення у деяких аспектах діючої системи охорони здоров'я України, що характеризується досить ієрархічною та територіально розгалуженою системою неефективних інфраструктурних об'єктів. В умовах обмеженості ресурсів, фінансування медичних закладів за старим зразком є вкрай неефективним. У номінально безкоштовній системі охорони здоров'я на оплату медичних послуг населення витрачає з власної кишені майже стільки ж коштів, скільки уряд безпосередньо перераховує на заклади охорони здоров'я. Особливо це стосується лабораторних досліджень та діагностики. Ці послуги, як правило, надаються приватними закладами. Мережа приватних лікарень розвинена доволі слабо, хоча останнім часом їх кількість збільшується, оскільки пацієнти воліють отримувати якісні послуги, що, як правило, надаються в приватних лікарнях.

Реформа галузі охорони здоров'я впроваджується в Україні з 2018 року. За цей час зроблено перші кроки з удосконалення системи фінансування закладів охорони здоров'я: змінено стимули для фінансування первинної медико-санітарної допомоги, створено Національну службу охорони здоров'я, впроваджено систему електронного адміністрування та надано автономію медичним закладам. Вважається, що це підвищить рівень первинної медичної допомоги і зробить більш відкритим сектор вторинної медичної допомоги, що матиме змогу самостійно залучати фінансування та приймати рішення щодо співпраці з приватним сектором. Міністерство охорони здоров'я розпочало просування моделей державно-приватного партнерства для покращення надання послуг та стимулювання інвестицій у цей сектор. Зважаючи на трансформаційні процеси, що відбуваються у сфері медичних послуг, дослідження світових тенденцій розвитку державного регулювання ринку медичних послуг має важливе наукове та прикладне значення для подальшого удосконалення механізму його функціонування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідженням особливостей державного регулювання сфери охорони здоров'я в Україні приділяється багато уваги. В.Ф. Москаленко сформував пропозиції по впровадженню оптимальної системи охорони здоров'я (Москаленко, 2008), Т.М. Камінською акцентовано увагу на особливостях ринку медичних послуг (Камінська, 2020), І.В. Рожковою розглянуто вплив децентралізації на сферу охорони здоров'я (Рожкова, 2008), у роботах З.С. Гладуна (Гладун, 2007), В.Д. Долота (Долот, 2012), О.А. Євтушенка (Євтушенко, 2006) досліджено механізм регулювання відносин у сфері охорони здоров'я з акцентуванням на різні сфери: фінансову, правову, організаційну та тощо. У зазначених дослідженнях констатується недостатня ефективність існуючого механізму державного регулювання ринку медичних послуг. Тому системний аналіз методів державного регулювання з урахуванням поточного стану на ринку медичних послуг та світового досвіду удосконалення державно-приватних відносин у цій сфері обумовив необхідність проведення досліджень, представлених у статті.

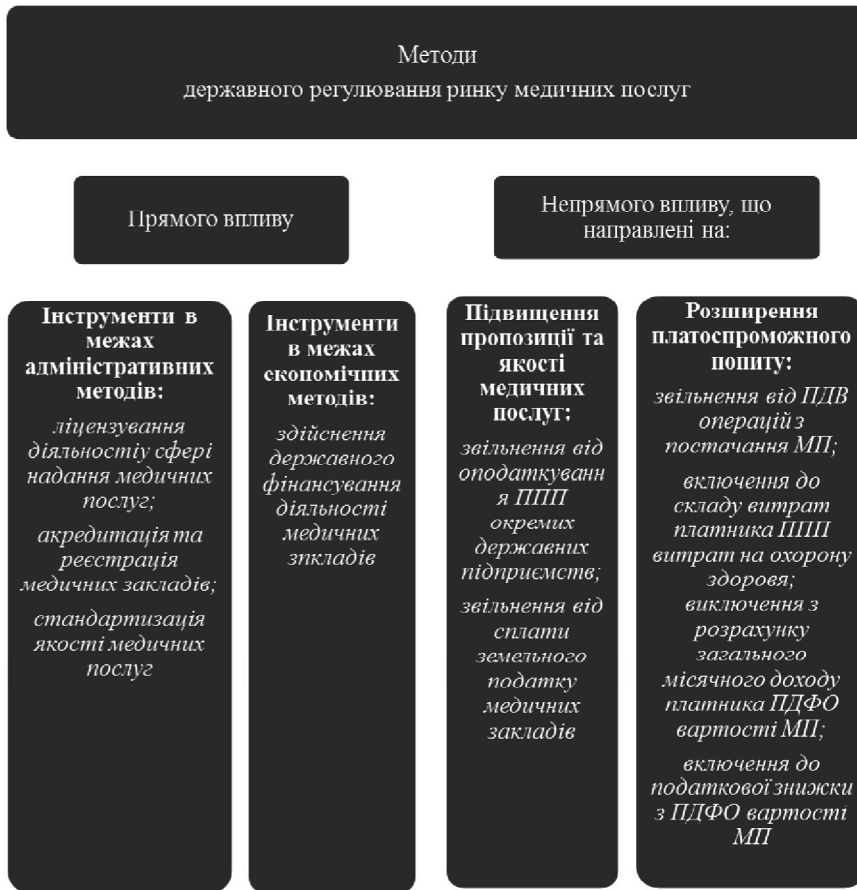
МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою дослідження є аналіз існуючих прямих та опосередкованих методів державного регулювання ринку медичних послуг в Україні.

Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

— провести SWOT-аналіз ринку медичних послуг та визначити його сильні та слабкі сторони, а також проаналізувати можливий позитивний та негативний вплив реформування системи охорони здоров'я на ринкове середовище;

— надати характеристику основним методам державного регулювання ринку медичних послуг прямого та непрямого впливів, проаналізувати взаємодію органів державного управління різних рівнів та особливості регуляторної політики;

Рис. 1. Методи державного регулювання ринку медичних послуг в Україні

Джерело: сформовано автором на основі (Іванов, 2014).

— на основі аналізу узагальненого світового досвіду впровадження нових методів та інструментів державного регулювання розробити пропозиції щодо удосконалення методів регулювання ринку медичних послуг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Державне регулювання ринку медичних послуг переважно зосереджено на національному рівні. Міністерство охорони здоров'я затверджує галузеві стандарти якості, клінічні протоколи, критерії та стандарти акредитації закладів охорони здоров'я, єдині кваліфікаційні вимоги до осіб, які займаються певними видами медичної та фармацевтичної практики, а також здійснює ліцензування медичної практики.

Обласні та місцеві органи охорони здоров'я відповідають за заклади охорони здоров'я, що розташовуються на їх території. Обласні та територіальні заклади в управлінському та фінансовому плані відповідають за регіональну та місцеву політику, проте функціонально підпорядковуються Міністерству охорони здоров'я. На рівні громад ці обов'язки делегуються радам та їх виконавчим органам, які за законом також відповідають за управління місцевими закладами охорони здоров'я. Місцеві органи влади підзвітні Міністерству охорони здоров'я в частині дотримання норм і стандартів; місцевим адміністраціям — з питань фінансування та управління.

Реалізація завдань державного регулювання економіки на практиці забезпечується за допомогою різноманітних методів. Методи державного регулювання економіки — це способи впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення умов їхнього ефективного функціонування відповідно до напрямів державної економічної політики (Надюк, 2009).

За формами впливу (рис. 1) методи державного регулювання економіки поділяють на дві групи: методи прямого та непрямого впливу. Методи прямого впливу безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку за допомогою інструментів адміністративно-правового характеру та економічних інструментів прямого впливу (Надюк, 2009). За їх допомогою держава безпосередньо впливає на діяльність медичних закладів шляхом встановлення обов'язкових для виконання умов, зокрема, щодо необхідності офіційного визнання факту створення для започаткування діяльності будь-якої установи, отримання дозволу чи ліцензії для здійснення певних видів діяльності у галузі охорони здоров'я. Вони змушують суб'єктів

ринку медичних послуг приймати рішення, засновані не на їх власному виборі, а на приписах держави. Адміністративні методи базуються на законодавстві і діють через систему встановлених норм і правил, що необхідні для регулювання певних видів діяльності з метою захисту навколишнього природного середовища, життєво важливих інтересів суспільства, держави та окремих громадян. Вони створюють правові умови і передбачають прийняття суб'єктом державного регулювання юридично значущих рішень для діяльності медичних закладів і поділяються на заходи заборони (визнання діяльності суспільно небезпечною або шкідливою), дозволу та обмеження (ліцензування, дозвільна діяльність, патентування тощо), примусу (забезпечення прийнятної рівня безпеки для населення, навколишнього природного середовища, забезпечення належної якості продукції, робіт та послуг тощо), стимулювання (Клименко, 2020). Адміністративні методи використовують, у тому числі, і для забезпечення реалізації цільових комплексних програм (Іванов, 2014) у сфері охорони здоров'я.

Методи непрямого регулювання — це методи, що регламентують поведінку суб'єктів ринку не прямо, а опосередковано, через створення певного економічного середовища, котре змушує їх діяти в потрібному державі напрямі. Опосередковане регулювання — це вплив на економічні інтереси. Держава втілює в життя свої рішення на підставі мотивації. У цьому контексті мотивація — це процес спонукання суб'єктів ринку до діяльності в напрямі державних пріоритетів (Надюк, 2009).

Таблиця 1. SWOT-аналіз ринку медичних послуг України

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> • Незворотність реформування системи охорони здоров'я. • Підвищення прозорості ринку охорони здоров'я та збільшення можливості для надання послуг за контрактом за рахунок реформування. • Кваліфіковані працівники • Фінансова та технічна підтримка Міжнародного валютного фонду сектора охорони здоров'я. • Велика кількість малих приватних діагностичних центрів. • Впровадження адаптації до вимог та стандартів ЄС, включаючи оцінку відповідності медичних виробів. • Політична воля до зміни існуючої системи та впровадження кращих практичних інших країн 	<ul style="list-style-type: none"> • Високий рівень бюрократії та відсутність політичної стабільності. • Високий рівень корупції, в тому числі у сфері охорони здоров'я. • Незадовільний стан інфраструктури охорони здоров'я та обмежене використання сучасних медичних технологій. • Не реформована система підготовки та підвищення кваліфікації медичних працівників. • Значна нерівність у секторі охорони здоров'я, оскільки пацієнтам доводиться платити значні суми за доступ до медичних послуг, у тому числі в державному секторі. • Фізичний доступ до медичних закладів у сільській місцевості обмежений
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> • Посилення первинної медичної допомоги та відкритість для інвестицій сектору вторинної медичної допомоги по завершенні реформування. • Автономія медичних закладів та можливість залучати фінансування та приймати рішення щодо укладання контрактів, у тому числі з представниками приватного сектору. • Міністерство охорони здоров'я активно просуває моделі державно-приватного партнерства для покращення надання послуг та стимулювання інвестицій у цей сектор. • Підвищення прозорості ринку медичних послуг за повноцінного функціонування Національної служби охорони здоров'я (2018) як контрактної агенції. • Запуск електронної платформи E-Health спростить запровадження інформаційних технологій у сектор охорони здоров'я України • Значний потенціал формування ланцюгів постачання медичних послуг 	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність стабільності ділового середовища. • Обмеженість фінансових ресурсів в Україні, тож державні витрати на охорону здоров'я залишатимуться обмеженими в коротко - та середньостроковій перспективі. • Залежність інвестування від доступу до зовнішнього фінансування, в тому числі від агентств-донорів та міжнародних фінансових інститутів. • Міграція робочої сили може сприяти дефіциту на ринку праці та повільній модернізації систем охорони здоров'я. • Умови для державно-приватного партнерства, такі як надійна законодавча база, ще не створені

Джерело: сформовано автором.

Міністерство охорони здоров'я України, зокрема департаменти в його складі, що спеціалізуються на контролі якості надання медичних послуг, представлені Директоратом медичних послуг, Медичним департаментом, Управлінням ліцензування та контролю якості надання медичних послуг, Управлінням екстреної медичної допомоги та медицини катастроф. Ці підрозділи забезпечують розроблення інструментів ефективного функціонування національної системи медичного обслуговування, програм державних замовлень, здійснюють діяльність із планування й прогнозування, стандартизації, сертифікації з метою забезпечення роботи медичних лікарень, клінік та інших установ, що надають медичне обслуговування, необхідними ресурсами та контролю процесу надання ними медичних послуг (Барзилович, 2020).

Основними завданнями діяльності Національної служби здоров'я України є такі (Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення, 2020):

— реалізація державної політики у сфері державних фінансових гарантії медичного обслуговування населення за програмою державних гарантії медичного обслуговування населення (програма медичних гарантії);

— виконання функцій замовника медичних послуг і лікарських засобів за програмою медичних гарантії;

— внесення на розгляд міністра охорони здоров'я пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері державних фінансових гарантії медичного обслуговування населення.

Реформування системи охорони здоров'я починає давати перші результати, однак від того наскільки ефективно та швидко буде впроваджуватись реформа, залежить подальший стан та розвиток ринку медичних послуг та наскільки привабливим він буде для інвесторів. На основі проведеного SWOT-аналізу (табл. 1) ринку медичних послуг визначено сильні та слабкі сторони, притаманні сектору, а також можливості та ризики, що притаманні цьому сектору в процесі реформування.

Якщо розглядати ринок медичних послуг як певну систему взаємодії соціально-політичних інститутів, то слід зазначити, що суб'єкти, які здійснюють діяльність, пов'язану з наданням медичних послуг і на яку спрямовано регуляторний вплив держави, функціонують у системі відносин інституту державної медицини, приватної підприємницької діяльності з надання медичних послуг, суспільно-громадського інституту, що уособлює населення як споживача медичних послуг, який висуває вимоги та потреби для підтримки свого здоров'я, та окремого регуляторного інституту — системи норм та правил регулювання діяльності суб'єктів ринку, функції якого нині виконують підрозділи Міністерства охорони

Таблиця 2. Моделі державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я (світовий досвід)

Модель ДПП	Характеристика
Державно-приватне партнерство	Реалізується шляхом створення підприємства публічної форми власності, що значною мірою фінансується комерційними кредитними коштами, несе відповідальність за забезпечення ресурсами медичних закладів, при цьому держава продовжує надавати медичні послуги
«Тільки для розміщення» - DBFO “проектувати, будувати, фінансувати, функціонувати” - BOOT “будувати, володіти, працювати, передавати” (приклади: Франція, Іспанія, Португалія, Італія, Швеція, Австралія та інші)	Передбачає створення приватного консорціуму, який здійснює проектування, будівництво та експлуатацію інфраструктурних об'єктів на основі визначених вимог державних органів. У моделі DBFO приватний сектор також фінансує об'єкти, як правило, за допомогою кредитних ресурсів; обмежений обсяг власного капіталу може передбачати залучення державного сектору з підтримкою механізмів контролю конфлікту інтересів; певний законотрагований період часу держава купує послуги, після чого право власності на інфраструктурні об'єкти повертається державним органам
Франчайзинг (приклад: Німеччина)	Державна ліцензує приватні компанії на проведення реконструкції та осучаснення (фінансування, будівництво та управління, включаючи медичні послуги) державних лікарень
Повне надання послуг (приклад: Іспанія)	Елементом інфраструктури є компанія, яка надає медичні послуги, на умовах короткотермінового фінансування, та співпрацює з власником активів на основі спільної власності, або на основі контракту
Спільне підприємство з питань розміщення / клінічних послуг (приклад: Португалія)	Приватний підрядник будує та здійснює управління закладом охорони здоров'я та деякими медичними послугами або комплексом первинної медичної допомоги, укладаючи договір на обслуговування певної географічної території

Джерело: сформовано автором на основі (Bohm, 2012).

здоров'я України, а також функціонування посередницького інституту страхової медицини (Барзилович, 2020).

Із проведеного SWOT-аналізу ринку медичних послуг (табл. 1) можна зробити висновок, що у сфері охорони здоров'я критично не вистачає коштів, які виділяє держава, тож доцільною є розроблення механізмів залучення інвестицій у цей сектор. У розвинених країнах Європейського Союзу цю проблему вирішили за рахунок залучення капіталу з приватного сектора економіки, а саме: широкого впровадження різних моделей державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я.

Різні моделі державно-приватного партнерства залучали приватні фінанси та некомерційні організації для проектування, фінансування, побудови та обслуговування інфраструктурних об'єктів та надання оперативних послуг. Типовим прикладом проєкту може бути реконструкція застарілої державної лікарні приватною компанією з приватним фінансуванням. Тільки у Великобританії було понад 100 таких проєктів, починаючи від зобов'язань щодо приватного фінансування на 15 мільйонів доларів США для невеликої державної лікарні до понад 2 мільярдів доларів на перепланування більш значимих об'єктів.

У міжнародній практиці у сфері охорони здоров'я є низка специфічних моделей державно-приватного парт-

нерства (табл. 2), із різними механізмами управління ризиками, фінансування та розрахункових операцій.

Розбудова інфраструктури сфери охорони здоров'я особливо у країнах Європейського Союзу, що мають інфраструктуру охорони здоров'я, успадковану з радянських часів потребує великих інвестицій. У такій самій ситуації опинилась і Україна, адже медичні заклади знаходяться у вкрай незадовільному стані, обладнання застаріле, як результат відсутність можливості отримати якісні медичні послуги. Будівництво та обслуговування європейських закладів охорони здоров'я, як правило, фінансується за рахунок державних коштів, однак останнім часом більше уваги почали приділяти державно-приватному партнерству у різних сферах, зокрема і в медицині (таблиця 3).

Сьогодні в Україні тільки починають зароджуватися цивілізовані партнерські відносини між державою і бізнес-структурами, тому дослідження зарубіжного досвіду необхідне для оцінки можливостей використання моделей державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я у нашій країні. Так, наприклад, частка у загальному фінансуванні партнерства держави та приватного сектору країн Європейського Союзу складає: у Німеччині та Ірландії — 1%, Нідерландах — 3%, Італії — 5%, Іспанії — 8%, Греції — 10%, Португалії — 19%, Данії та Швеції — 25%, Великій Британії — 28% (Сильвестров, 2014).

Зважаючи на неспроможність держави забезпечити ефективне конкурентне середовище на ринку медичних послуг існуючими регуляторними методами, впровадження концепції державно-приватного партнерства у сферу охорони здоров'я сьогодні стає все більш актуальним. У липні 2010 року в Україні був прийнятий Закон України "Про державно-приватне партнерство". Закон регулює договірні відносини держави і приватного сектору у формі концесії, спільної діяльності та інших договорів (Гук, 2020). Стаття 1 цього Закону визначає державно-приватне партнерство як співпрацю між державою Україна, територіальними громадами (безпосередньо відповідні органи державної влади та органів місцевого самоврядування), а також юридичними особами (крім державних і комунальних підприємств), або фізичними особами — підприємцями, що здійснюється на підставі договору в порядку, встановленому Законом або іншими нормативно-правовими актами (Закон України "Про державно-приватне партнерство" від 01.07.2010 р).

Передбачалось, що у подальшому механізм взаємодії держави і приватного сектору на засадах державно-приватного партнерства буде регулюватися законодавством, гармонізованим із законодавством ЄС. Проте рівень залучення приватного сектору до реалізації інфраструктурних проєктів на сьогодні в Україні є незадовільним (Гук, 2020).

На основі проведеного аналізу зарубіжного досвіду можна зробити висновки, що державно-приватне партнерство може розглядатися як відповідний інсти-

туційний метод (непрямого впливу) для регулювання ринку медичних послуг шляхом створення більш сприятливих умов взаємної підзвітності в операціях між державою та приватними організаціями у сфері охорони здоров'я. Концепція державно-приватного партнерства орієнтована переважно на взаємну вигоду. Оскільки роль уряду в державно-приватному партнерстві полягає не лише у наданні послуг, а й у моніторингу ринку, чітко визначена структура регулювання є надзвичайно важливою.

До важелів державного регулювання державно-приватного партнерства слід віднести (Мартякова, 2013):

- організаційні (модернізація інфраструктури системи охорони здоров'я, подальше реформування галузі, державний контроль);

- соціально-економічні (підвищення якості надання медичних послуг);

- правові (формування єдиного правового простору системи охорони здоров'я);

- інформаційні (моніторинг та оцінювання результатів дії механізму ДПП);

- фінансові (впровадження системи пільгового оподаткування учасникам ДПП).

Надійна регуляторна політика дозволить збільшити переваги шляхом забезпечення ефективного функціонування партнерських організацій та оптимізації наявних у них ресурсів відповідно до більш широких цілей політики у сфері охорони здоров'я. У свою чергу приватний сектор впевнений у тому, що система регулювання включає захист від експропріації, арбітраж комерційних спорів, дотримання контрактних умов та легітимне стягнення витрат та прибутку, пропорційно ризикам.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Система охорони здоров'я України характеризується низьким рівнем системності проведення реформ, відсутністю належного фінансування та інфраструктури, неналежною якістю медичних послуг. Впровадження ринку медичних послуг на основі концепції державно-приватного партнерства є відображенням реформістської еволюції системи охорони здоров'я. Цей курс повинен бути належним чином регульований для захисту важливих соціальних цілей та економічних інтересів учасників ринку.

Подальші дослідження мають на меті розробку механізму реалізації державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я: теоретичні засади формування, концептуальні положення державного регулювання, організаційно-економічні засади реалізації державно-приватного партнерства. Розширення регуляторної політики надасть можливість забезпечити сталий механізм

Таблиця 3. Особливості державно-приватного партнерства (ДПП) для фінансування проектів охорони здоров'я в окремих країнах Європи

Країна	Переважне джерело фінансування охорони здоров'я	Участь приватного капіталу у розбудові інфраструктури та наданні послуг
Фінляндія	Податки	Будівництво інфраструктурних об'єктів/обслуговування та партнерство у наданні медичних послуг
Франція	Система страхування	Інфраструктура / обслуговування
Німеччина	Система страхування	Забезпечення підвищення прибутковості під державну концесію; переважно державні гранти на капітальні витрати; партнерські експериментальні дослідження
Італія	Податки	Малий приватний сектор; деякі будівлі / технічне обслуговування
Польща	Система страхування	Будівництво / партнерство з обслуговування
Португалія	Податки	Будівлі / сфера технічного обслуговування та медичних послуг
Іспанія	Податки	Будівництво інфраструктурних об'єктів / обслуговуванням та партнерства "повного спектру надання послуг"
Швеція	Податки	Один великий контракт на будівництво
Великобританія	Податки	Невеликий приватний фрагментований сектор; основні будівлі / програма технічного обслуговування.

Джерело: сформовано автором на основі (Barlow, 2010).

функціонування існуючих партнерських організацій та створення інноваційних напрямків державно-приватного партнерства. Реалізація запропонованої партнерської стратегії можлива за умови стабільного функціонування механізмів регуляції в сфері арбітражу виникаючих спірних питань контрактів, процесів регулювання стягнення витрат та прибутків.

Література:

1. Барзилович А.Д. Механізми державного регулювання надання медичних послуг в Україні. Публічне управління та митне адміністрування. 2020. № 1 (24). С. 86—90.
2. Гладун З.С. Концептуальні засади державного правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я населення. Медичне право України: проблеми становлення та розвитку: мат-ли І Всеукр. наук.-практ. конф., (19—20 квітня 2007, м. Львів). Львів, С. 73—79.
3. Гук А. Секторальний огляд ДПП у сфері: охорона здоров'я. URL: <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/09/Sector-Brief-Healthcare-UKR.pdf> (дата звернення: 22.07.2020).
4. Долот В.Д., Дудка, Л.А., Ляховченко В.В. Державне регулювання керованої медичної допомоги (за матеріалами літературних джерел). Економіка та держава. 2012. № 4. С. 110—112.
5. Євтушенко О.А. Механізми державного управління ціноутворенням в охороні здоров'я: автореф. дис.... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Донецький державний університет управління. Донецьк, 2006. 22 с.

6. Закон України "Про державно-приватне партнерство" від 01.07.2010 р. № 2404-VI. URL: <http://search.ligazakon.ua> (дата звернення: 22.07.2020).

7. Іванов Ю.Б., Бережна Ю.В. Інструментарій державного регулювання сфери охорони здоров'я в Україні. Економіка і регіон. 2014. № 4 (47). С. 101—106.

8. Камінська Т.М. Про розвиток квазіринкових відносин в охороні здоров'я. URL: http://www.ief.org.ua/Arjiv_ET/Kaminska206.pdf (дата звернення: 22.07.2020).

9. Клименко Н.Г. Методи, заходи та засоби державного регулювання діяльності недержавних інституцій у сфері національної безпеки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1122> (дата звернення: 22.07.2020).

10. Мартякова О.В., Трикоз І.В. Механізм реалізації державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я. Часопис економічних реформ. 2013. № 4 (12). С. 33—39.

11. Москаленко В.Ф. Принципи організації оптимальної моделі системи охорони здоров'я: український контекст: монографія. Київ: "Книга плюс", 2008. 320 с.

12. Надюк З.О. Механізми державного регулювання ринку медичних послуг в Україні: дис.... д-ра наук: 25.00.02. 2009. 20 с.

13. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (дата звернення: 22.07.2020).

14. Рожкова І.В., Солоненко І.М. Децентралізація управління у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні: монографія. Київ: Фенікс, 2008. 160 с.

15. Сильвестров С.Н. Партнерство государства и частного сектора. Экономика России — XXI век. 2004. № 18. С. 24.

16. Barlow J., Roehrich J., Wright S. De facto privatization or a renewed role for the EU? Paying for Europe's healthcare infrastructure in a recession. J R Soc Med. 2010.

17. Bohm K., Schmid A., Gotze R., Landwehr C., Rothgang H. Classifying OECD healthcare systems: A deductive approach, TranState Working Papers. No. 165, Universitat Bremen, Collaborative Research Center. 2012. 597 p.

References:

1. Barzilovich, A.D. (2020), "Mechanisms of state regulation of medical services in Ukraine", Public administration and customs administration, vol. 1 (24), pp. 86—90.

2. Gladun, Z.S. (2007), "Conceptual principles of state and legal regulation of relations in the field of public health", Medychne pravo Ukrainy: problemy stanovlennia ta rozvytku. Persha Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia [Conference Proceedings of the First All-Ukrainian. scientific-practical conference. First All-Ukrainian. scientific-practical conference], Lviv, Ukraine, pp. 73—79.

3. Hook, A. (2015), "Sectoral review of PPPs in the field: health care", available at: <http://ppp-ukraine.org/>

wp-content/uploads/2015/09/Sector-Brief-Healthcare-UKR.pdf (Accessed: 22.07.2020).

4. Dolot, V.D. Dudka, L.A. and Lyakhovchenko, V.V. (2012), "State regulation of managed medical care (according to literature sources)", Economy and state, vol. 4, pp. 110—112.

5. Yevtushenko, O.A. (2006), "Mechanisms of public pricing management in health care: author's ref", Abstract of PhD. dissertation, Public Administration, Donetsk State University of Management, Donetsk, Ukraine.

6. The Verhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "About public-private partnership", available at: <http://search.ligazakon.ua> (Accessed: 22.07.2020).

7. Ivanov, Yu.B. and Berezhna, Yu.V. (2014), "Tools for state regulation of health care in Ukraine", Economy and region, vol. 4 (47), pp. 101—106.

8. Kaminska, T.M. (2006), "On the development of quasi-market relations in health care", available at: http://www.ief.org.ua/Arjiv_ET/Kaminska206.pdf (accessed: 22.07.2020).

9. Klimenko, N.G. (2017), "Methods, measures and means of state regulation of non-governmental institutions in the field of national security", Public administration: improvement and development, vol. 9, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1122> (Accessed at: 22.07.2020).

10. Martyakova, O.V. and Trikoz, I.V. (2013), "Mechanism for implementing public-private partnerships in the field of health care", Journal of Economic Reforms, vol. 4 (12), pp. 33—39.

11. Moskalenko, V.F. (2008), Pryntsypy orhanizatsii optimal'noi modeli systemy okhorony zdorov'ia: ukrain-s'kyj kontekst [Principles of organization of the optimal model of the health care system: Ukrainian context: monograph], Book plus, Kyiv, Ukraine.

12. Nadyuk, Z.O. (2009), "Mechanisms of state regulation of the market of medical services in Ukraine", Abstract of PhD. dissertation, Public Administration, Klasychnyj pryvatnyj universyte, Zaporizhzhia, Ukraine.

13. The Verhovna Rada of Ukraine (2018), "The Law of Ukraine "About the state financial guarantees of medical service of the population", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (Accessed: 22.07.2020).

14. Rozhkova, I.V. and Solonenko, I.M. (2008), Detsentralizatsiia upravlinnia u sferi okhorony zdorov'ia na mistsevomu rivni: monohrafiia [Decentralization of health care management at the local level: a monograph], Phoenix, Kyiv, Ukraine.

15. Silvestrov, S.N. (2004), "Partnership of the state and the private sector", Economy of Russia - XXI century, vol. 18. pp. 24.

16. Barlow, J. Roehrich, J. and Wright, S. (2010), "De facto privatization or a renewed role for the EU? Paying for Europe's healthcare infrastructure in a recession", J R Soc Med.

17. Bohm, K. Schmid, A. Gotze, R. Landwehr, C. and Rothgang, H. (2012), Classifying OECD healthcare systems: A deductive approach, TranState Working Papers, vol. 165, Collaborative Research Center, Universitat Bremen.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2020 р.

В. В. Докаленко,
аспірант кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро, Україна
ORCID ID: 0000-0002-3353-3124

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.154

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

V. Dokalenko,
Postgraduate student of the Department of Management,
Public Administration, Dnipro State Agrarian and Economic University

THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS AS SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Метою статті є проведення детального аналізу теоретичної бази, визначення базових особливостей категорії "інститут громадянського суспільства" як суб'єкта публічного управління та учасника процесу взаємодії з владою. Актуальність дослідження обумовлена тим, що на шляху до євроінтеграції та побудови сучасної демократичної держави перед Україною гостро постає питання розвитку громадянського суспільства, а особливо його окремих інститутів, котрі мають виступати рушійною силою у розвитку суспільства та активними учасниками взаємодії з органами публічної влади. Наразі можна говорити про постійне підвищення рівня залученості громадян до процесу актуалізації та вирішення суспільно важливих питань. У результаті проведеного дослідження встановлено, що відносно категорії "інститути громадянського суспільства" є декілька різних поглядів. Згідно з першим до їх складу відносять політичні партії, котрі не представлені у владі, громадські рухи, благодійні, релігійні, громадські, молодіжні та дитячі організації, творчі та професійні спілки, об'єднання роботодавців, недержавні ЗМІ. Згідно з другим до цього переліку додаються громадські рухи та громадські ініціативи, однак заперечують включення рухів на основі об'єднання економічних інтересів. З'ясовано, що існують такі моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами публічної влади: патерналістська, ліберальна, партиципаторна. Останню модель можна вважати більш розвиненою такою, що відповідає сучасним запитам громадськості. Встановлено, що однією з рушійних сил формування інститутів громадянського суспільства є високий рівень правосвідомості, котра формується через сімейне виховання, налагоджену систему виховання та освіти у державі та результативну діяльність самих інститутів громадянського суспільства. Визначено, що саме правосвідомість можна назвати одним з основних базисних критеріїв, котрий відображає місце людини у суспільних відносинах, щодо яких вона виробляє власне ставлення. В подальшому ж загальне ставлення до суспільства перетворюється на рушійну силу для розвитку цього самого суспільства, у тому числі й через прояв активної громадянської позиції. Робиться висновок, що слід говорити про назрілу необхідність створення загального нормативно-правового документу, який би регламентував існування громадянського суспільства та діяльність його інститутів.

The purpose of the article is to conduct a detailed analysis of the theoretical basis, to determine the basic features of the category "civil society institution" as a subject of public administration and a participant in the process of interaction with the authorities. The relevance of the study is due to the fact that being on the path to European integration and building a modern democratic state, Ukraine is faced with the issue of civil society development, and especially its individual institutions, which should act as a driving force in society and active participants in public relations. Currently,

we can talk about the constant increase in the level of citizen involvement in the process of updating and addressing socially important issues. As a result of the study, it was found that there are several different views on the category of "civil society institutions". According to the first, they include political parties that are not represented in power, social movements, charitable, religious, public, youth and children's organizations, creative and trade unions, employers' associations, and non-state media. According to the second, public movements and public initiatives are added to this list, but the inclusion of movements based on the combination of economic interests is denied. It was found that there are the following models of interaction of civil society institutions with public authorities: paternalistic, liberal, participatory. The latter model can be considered more developed as it meets modern public demands. It is established that one of the driving forces of the formation of civil society institutions is a high level of legal awareness, which is formed through family upbringing, a well-established system of upbringing and education in the state and the effective activities of civil society institutions. It is determined that legal consciousness can be called one of the main basic criteria, which reflects a person's place in social relations, in relation to which he develops his own attitude. In the future, the general attitude to society becomes a driving force for the development of this very society, including through the manifestation of active citizenship. It is concluded that we should talk about the urgent need to create a common legal document that would regulate the existence of civil society and the activities of its institutions.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, органи публічної влади, правосвідомість, суспільно-політична взаємодія, соціальна відповідальність, демократія.

Key words: civil society, civil society institutions, public authorities, legal awareness, socio-political interaction, social responsibility, democracy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання побудови громадянського суспільства є одним з найактуальніших у наукових пошуках в сучасній українській науці. Це обумовлено тим, що без існування розвиненого громадянського суспільства неможливе функціонування сучасної демократичної держави. Саме наявність суспільно значущих інститутів громадянського суспільства, котрі реально діють та відстоюють права та свободи громадян, й є одним з показників сучасної розвиненої держави. З іншого боку, інститути громадянського суспільства покликані не тільки захищати громадян, а й бути активними учасниками процесу вироблення, прийняття та впровадження управлінських рішень. Лише за такої умови можна говорити про гармонійний розвиток у країні та сприятливі умови для розкриття будь-якої особистості, котра готова працювати на загальне благо.

Наразі можна говорити про постійне підвищення рівня залученості громадян до процесу актуалізації та вирішення суспільно важливих питань. Простежується розширення кола інститутів громадянського суспільства, створюються різноманітні громадські організації, об'єднання, спілки, з'являються нові ЗМІ (як правило, інтернет-видання, котрі мають широку аудиторію та можливість оперативно розповсюджувати інформацію). Усі ці інститути разом перетворюються у проміжну ланку керівною ланкою та пересічними громадянами. Подібна ситуація викликає зацікавленість як з боку теоретиків, так і з боку практиків. Громадяни з часом більш цікавляться суспільними питаннями та роблять кроки у бік вирішення складних проблем, що постали перед українським суспільством. Це в свою чергу призводить

до необхідності детального розгляду теоретичних підходів до визначення інститутів громадянського суспільства як суб'єктів публічного управління. Завдяки більше ретельному теоретичному осмисленню питання можна в подальшому проводити популяризаторську діяльність та підвищувати рівень поінформованості громадян. Результатом може стати перехід від суто кількісного збільшення кола інститутів громадянського суспільства у більше якісне. Згодом, базуючись на цьому, можна буде говорити про інтенсивний розвиток громадянського суспільства в Україні, а також виховання громадян з високим рівнем політичної та правової культури.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останніми роками питання громадянського суспільства розглядається багатьма дослідниками з різних кутів зору: державного управління, політології, юридичних наук, соціології тощо. Серед них можна виділити таких представників: О. Батанов, М. Бичков, В. Бондаренко, О. Горбань, А. Жегунова, А. Костенко, В. Кравченко, А. Матвійчук, О. Сидоренко, С. Соляр, Н. Солярчук, Н. Теремцова та ін. Проте велика кількість робіт все ж таки не повністю або однобічно розкриває наявний стан речей, оскільки громадянське суспільство в Україні знаходиться у стадії перманентного розвитку. Відповідно, така проблематика потребує систематизації даних, виокремлення ґрунтовних моментів та подальшого проведення інформаційної кампанії. Вона б мала на меті створити умови для більш продуктивної та виваженої діяльності інститутів громадянського суспільства, підвищен-

ня їх відповідальності перед владою та перед громадянами.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Предметом дослідження є теоретичні підходи до визначення інститутів громадянського суспільства. Метою статті є проведення детального аналізу теоретичної бази, визначення базових особливостей категорії "інститут громадянського суспільства" як суб'єкта публічного управління та учасника процесу взаємодії з владою.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно з постановою КМУ "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" від 03.11.2010 року № 996 було наведено перелік інститутів громадянського суспільства, котрий складався з громадських об'єднань, благодійних та релігійних організацій, професійних та творчих спілок, асоціацій та інших об'єднань за професійною або підприємницькою діяльністю, органів самоорганізації населення, ЗМІ недержавної форми власності. Відповідно до зазначеного документу зазначені інститути можуть виступати ініціатором проведення консультацій з громадськістю. Окрім того, інститути громадянського суспільства можуть бути ініціаторами та учасниками громадських обговорень проектів найбільш суспільно значущих владно-управлінських рішень. При цьому однією з умов проведення громадських обговорень є репрезентативність серед учасників з боку різних громадських об'єднань, організацій, спілок тощо. Також передбачається можливість на постійній основі представляти у роботі консультативно-дорадчих структур при органах публічного управління [11].

У роз'ясненні Міністерства "Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства" від 24.01.2011 року інститути громадянського суспільства визначаються як система суб'єктів, що наділені правами відстоювати законні інтереси своїх представників у процесі розбудови громадянського суспільства у державі та прийняття участі у державних справах [17].

Згідно з роз'ясненням Міністерства "Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства" правова держава має створити умови для правової захищеності громадян, а також сформувати відповідні правові норми, які б сприяли діяльності інститутів громадянського суспільства. Відповідно, у цьому плані виділяють наступні форми правової взаємодії:

- участь у обговоренні та розробці нормативних актів громадські обговорення;
- участь у правозастосовчій діяльності — громадський контроль та моніторинг, надання соціальних послуг;
- участь у правоохоронній діяльності — охорона громадського порядку [4].

Якщо говорити загалом про припустимі форми взаємодії влади з інститутами громадянського суспільства, то слід відмітити "Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства", що було схвалено розпорядженням КМУ від 21.11.2007 року № 1035-р., у якій окрім вищезазначених форм взаємодії було вказано також:

— співпраця у спільній підготовці кадрів органів влади та представників інститутів громадянського суспільства;

— виконання спільних заходів соціального характеру, дослідницької та інформаційної діяльності [12].

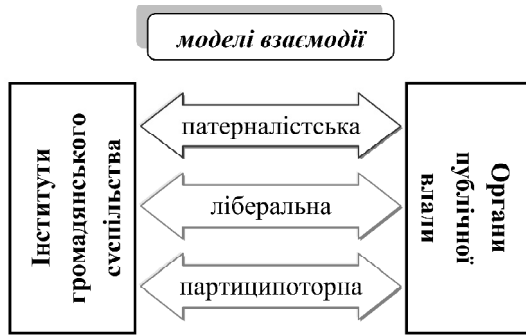
Також у зазначеній Концепції було визначено низку принципів взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів влади:

- принцип соціального партнерства;
- принцип забезпечення рівних можливостей;
- принцип взаємної відповідальності;
- принцип налагодження ефективної комунікації;
- принцип невтручання у діяльність інститутів громадянського суспільства тощо [12].

Згідно з Енциклопедичним словником з державного управління до інститутів громадянського суспільства відносяться політичні партії, котрі не представлені у владі, громадські рухи, благодійні, релігійні, громадські, молодіжні та дитячі організації, творчі та професійні спілки, об'єднання роботодавців, недержавні ЗМІ [6, с. 282]. Також у Енциклопедичному словнику інститути громадянського суспільства ототожнюються з суб'єктами громадянського суспільства, однак, на нашу думку, це не зовсім правильно, оскільки серед суб'єктів основним являється окремий громадянин зі всіма притаманними йому правами та свободами.

У тому першому Енциклопедії державного управління "Теорія державного управління" до структурних елементів громадянського суспільства (фактично — інститутів громадянського суспільства) віднесено сукупність організацій та об'єднань, що охоплюють всі сфери життєдіяльності суспільства, а також виступають у ролі регулятора свободи людини. Зазначається, що у інститутів громадянського суспільства та влади, не дивлячись на достатньо велику різницю між ними, є спільна мета — консолідація суспільства. Однак механізми консолідації використовуються доволі відмінні. Якщо інститути громадянського суспільства об'єднують людей задля забезпечення можливості реалізовувати свої інтереси, то влада, виходячи із свого статусу та спираючись на особливості свого функціонування, використовує примус через видання різноманітних нормативно-правових актів та вплив завдяки наявності правоохоронних, карних органів тощо. Також авторами Енциклопедії робиться акцент на тому, що надмірна політизація інститутів громадянського суспільства таких, як ЗМІ або церква, може бути пов'язана із неспроможністю влади забезпечити їх нормальне функціонування. На відміну від України, у державах з розвиненою системою ці інституції виконують суто притаманні їм функції [7, с. 633—634].

У тому восьмому Енциклопедії державного управління "Публічне врядування" разом із вище відміченими інститутами перелічуються залежні від громадськості можливі представництва у судовій або правоохоронній системах, серед яких добровільні дружини, суди присяжних тощо. Також окремим соціальним інститутом автори додають громадську думку, а також засоби волевиявлення у вигляді виборів. Натомість зовсім не йдеться мова про органи самоорганізації населення, хоча їх значимість для вираження інтересів суспільства складно переоцінити. Подібна думка є доволі неодно-

Рис. 1. Моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади

значною та більше підходить до визначення інструментів взаємодії між владою та суспільством [8, с. 109—110].

Як відмічає С. Соляр, інститути громадянського суспільства включають громадські організації, політичні партії, громадські ініціативи та рухи, а також недержавні ЗМІ, які у своїй сукупності являють собою важіль впливу на функціонування органів публічного управління, особливо у разі певних зловживань. Також автором робиться акцент на тому, що в інституціональній основі громадянського суспільства лежать позаекономічні та недержавні добровільні об'єднання громадян [14]. Подібне формулювання можна вважати частково правильним, оскільки, говорячи про партії, автор не вказує які саме, а якщо говорити загалом, то партії, що знаходяться при владі на національному або навіть місцевому рівні, вже фактично вийшли з кола інститутів громадянського суспільства та перейшли у стан владних інститутів. Щодо громадських ініціатив та різноманітних рухів, то їх можна вважати лише проявом спільної діяльності політичних партій, громадських організацій тощо. Відповідно, такі прояви слід розуміти не як окремі інститути, а вже як інструменти впливу громадянського суспільства на владні органи. Також викликає деякі сумніви те, що автором лишаються поза межами визначених інститутів об'єднання на економічній основі, тобто спілки підприємців, роботодавців тощо.

Заслугує на увагу твердження С. Смоляр про те, що інститутами громадянського суспільства стають соціальні групи лише тоді, коли свої спільні інтереси вони висловлюють на широкий загал у формі певних вимог. Таким чином, ці вимоги являють собою першоджерело для практичної діяльності органів публічної влади з забезпечення прав та інтересів певної соціальної групи. Дослідник робить акцент на тому, що про сформованість інституту слід говорити лише тоді, коли визначаються довгострокові цілі по забезпеченню власних інтересів. Щоправда, викликає сумнів вислів про те, що такі цілі мають відноситись до немайнових прав та не передбачати прибутків [15]. Хоча в реальному житті артикульовані вимоги громадських об'єднань так чи інакше пов'язані з економічними питаннями, соціально-економічним станом та забезпеченням добробуту.

Дослідник О. Горбань у своїх роботах наголошує, що рушійною силою для утворення структур громадянського суспільства є мережа суспільних відносин між однорівневими суб'єктами. До цих відносин належать соціально-економічні, етнічно-релігійні, мовні тощо. Їх

сукупність знаходиться у постійному взаємовпливі, однак при цьому суцільної системи не створюється, а лишається мережа окремих соціальних відносин. Причиною вбачається те, що на відміну від владних органів, громадянське суспільство знаходиться в постійному русі, воно є пластичним та швидкозмінним в залежності від існуючих потреб, які не завжди можуть бути чітко прописані й багато в чому залежать від загальнолюдського прогресу [5].

На думку О. Сидоренко та А. Жегунової, розуміння категорії "інститут громадянського суспільства" у науковому дискурсі можна поділити на два напрями. Згідно з першим напрямом, основною вимогою існування інституту громадянського суспільства є його формальна визначеність на загальнодержавному рівні, оскільки саме це є показником їх зрілості та готовності діяти й співпрацювати з органами публічної влади. Згідно з другим напрямом основним у існуванні громадянського суспільства є його пластичність, здатність швидко пристосуватися до змін. Відповідно за ними має лишатись вільний вибір: формалізувати свою діяльність або лишатись у неофіційному стані [13]. На нашу думку, більш продуктивним можна вважати другий напрямок, оскільки суспільні процеси доволі часто мають швидкоплинний характер, а відповідно й громадянське суспільство має проявляти себе у різних формах в залежності від ситуації. За такого ставлення формалізація певного інституту може відбутися пізніше, оскільки будь-які взаємини з органами влади часто передбачають достатньо великі часові витрати, а може не відбутися взагалі, оскільки мета соціальної групи може бути досягнута й подальших дій не передбачається. В будь-якому випадку можна говорити лише про єдиний базовий принцип діяльності інститутів громадянського суспільства — законність, адже саме це є одним з показників сучасного демократичного суспільства.

Як наголошують О. Батанов та В. Кравченко, громадянське суспільство та його інститути хоча й є відносно незмінними, однак через проведення низки реформ та їх неспівпадіння із суспільними очікуваннями, знаходяться у стадії трансформації, підлаштовуються під зміни оточуючого середовища. Не останнє місце у цьому процесі займає людський фактор, оскільки саме через реалізацію своїх інтересів окремими громадянами та їх групами саме й формується базові елементи громадянського суспільства. Окрім цього, автори відмічають, що у взаєминах із інститутами громадянського суспільства органи влади мають відігравати роль партнера, що підтримує та допомагає у вирішенні суспільно-важливих питань. Натомість, формалізація громадянського суспільства та унормування діяльності його інститутів має зводитись до мінімуму, для того щоб не заважати вільному розвитку [1]. Прокоментувати цю тезу можна так, що влада має перетворитися у рівноправного партнера, що не керує процесом взаємодії, а йде назустріч, лишаючи від управлінської діяльності тільки контроль за дотриманням законності.

Якщо говорити про моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства із владою, то можна виділити такі (рис. 1).

Для патерналістської моделі характерним є тотальний контроль з боку влади, у тому числі й функціону-

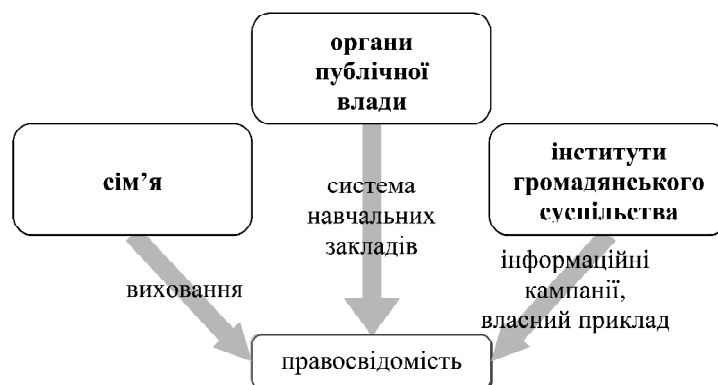

Рис. 2. Фактори впливу на формування правосвідомості

вання громадянського суспільства. Така модель є характерною для країн з жорстким авторитарним устроєм. Ліберальна модель є більш прийнятною для країн із демократичним устроєм. Вона передбачає контроль влади з боку громадянського суспільства в особі його інститутів. Партиципаторна модель достатньо нова, однак, на нашу думку, має перспективу на поширення, оскільки вона передбачає солідарні взаємини між представниками влади та представниками суспільства [16]. Такий підхід можна вважати більш прогресивним, оскільки контакти у цій площині мають бути партнерськими та із взаємною відповідальністю, оскільки загальна мета в усіх суб'єктів одна — розвиток держави й забезпечення суспільного добробуту. До того ж представники органів публічної влади поза межами свого робочого місця переходять у роль пересічного громадянина, який теж має свої права та може захищати свої інтереси будь-яким законним чином.

Загалом можна говорити про історичну еволюцію громадянського суспільства. На першій стадії громадянське суспільство лише починає формуватися через появу суспільної самосвідомості, коли зароджуються групи осіб з активною громадською позицією. Для другої стадії характерна багатостороння підтримка розвитку громадянського суспільства з боку влади. Саме органи публічної влади стають рушійною силою, створює умови та стимулює. Третю стадію можна охарактеризувати інтенсивним розвитком інститутів громадянського суспільства, які мають взяти на себе функції з подальшого регулювання більшості суспільних відносин. З цього часу суспільство має переходити більш до саморегуляції, а органи публічної влади лишати за собою функцію контролю та збереження балансу. Водночас самі інститути теж вбирають у себе функцію контролю за діяльністю органів публічної влади. У результаті в державі повинна створитись така модель взаємодії, яка б забезпечила стійку систему взаємоконтролю, взаємодопомоги та співпраці у різних сферах життєдіяльності. Тобто інститути громадянського суспільства стануть повноправними елементами системи "стримувань та противаг".

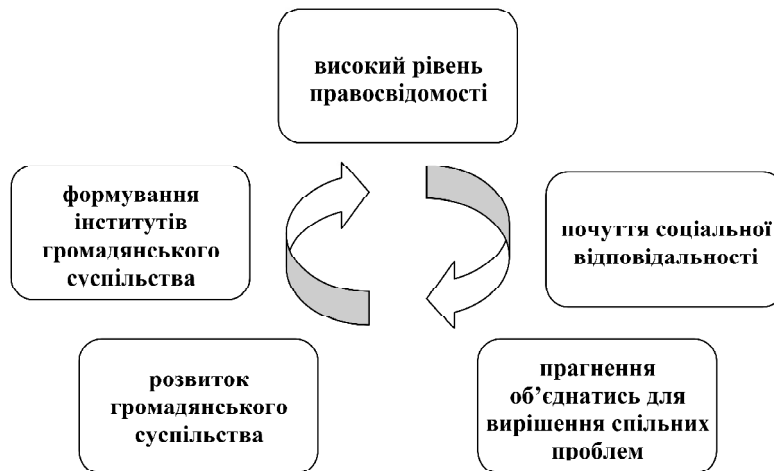
Процес розвитку громадянського суспільства та становлення й укріплення його інститутів багато в чому залежить від пересічних громадян, а саме від рівня їх правової культури, рівня самосвідомості. На думку дослідників, визначальну роль у побудові громадянського суспільства відіграє саме правосвідомість, що є складовою

загальної суспільної свідомості. Під правосвідомістю прийнято розуміти сукупність поглядів нормативного характеру, до складу яких належать низка знань і оціночних суджень, які корегуються почуттям справедливості та втілюються у життя через політичні, соціально-економічні, культурні інтереси окремого індивіда та суспільства в цілому [2].

Процес формування правосвідомості окремої особистості доволі складний та залежить від низки факторів впливу (рис. 2).

Процес підвищення рівня правової свідомості особистості має проводитись планомірно та з урахуванням різних факторів впливу. Так, зачатки забезпечуються сім'єю з самого початку усвідомленого життя. На початку виховання особистості даються базові основи сприйняття навколишнього світу й оточуючого суспільства, прищеплюються загальноновизнані норми поведінки. Фактично від сім'ї перш за все залежить як у подальшому буде формуватись особистість та розвиватиметься правова свідомість. В органів публічної влади теж немало-важна, хоча й не завжди помітна опосередкована роль. Шляхом формування системи навчальних закладів та створення концепцій навчальних програм створюються умови для підвищення рівня освіти, культури, правової свідомості тощо. Окрім того, саме по собі функціонування органів публічної влади може бути одним з визначальних факторів впливу, оскільки особистість та її сім'я так чи інакше споглядає за діяльністю влади та інтерпретує її крізь призму задоволення власних потреб, забезпечення своїх прав та інтересів. Насамкінець, інститути громадянського суспільства шляхом свого власного прикладу, а також проведення інформаційних кампаній створює умови для підвищення рівня правосвідомості.

Саме правосвідомість можна назвати одним з основних базисних критеріїв, котрий відображає місце людини у суспільних відносинах, щодо яких вона виробляє власне ставлення. В подальшому ж загальне ставлення до суспільства перетворюється на рушійну силу для розвитку цього самого суспільства, у тому числі й через прояв активної громадянської позиції. В кінцевому результаті високий рівень правосвідомості та повага до загальноновизнаних норм сприяють стабілізації політичної системи у державі, а відповідно до створення умов для забезпечення загального добробуту. Відповідно, варто відмітити тезу, що правосвідомість є фундаментом до розбудови інститутів громадянського су-

Рис. 3. Модель розвитку інститутів громадянського суспільства

спільства. Вона забезпечує відносно правильне та чітке ставлення громадян до суспільно-політичних відносин та допомагає знайти своє місце у цих відносинах.

Згідно з вищезазначеним можна говорити про певну модель розвитку інститутів громадянського суспільства (рис. 3).

Зображену модель можна описати так:

1. У суспільстві загалом та зокрема у переважній частині населення формується достатньо високий рівень правової свідомості.

2. На основі правосвідомості громадянин визначає своє місце у оточуючому середовищі та суспільстві взагалі, через що з'являється почуття соціальної відповідальності.

3. Почуття соціальної відповідальності стає рушійною силою для об'єднання окремих громадян з метою вирішення спільних проблем та загалом та взаємодопомоги.

4. Згуртування та спільне вирішення громадянами суспільно значущих проблем створює умови для розвитку громадянського суспільства.

5. Стабільний розвиток громадянського суспільства та забезпечення загальнодемократичних принципів впливає на формування й розвиток окремих інститутів громадянського суспільства, котрі у сформованому вигляді підтримують стабільну взаємодію з органами публічної влади.

6. Інститути громадянського суспільства впливають на владу, спонукають до підвищення рівня правосвідомості у суспільстві.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Однією з основних проблем на сьогоднішній день можна вважати відсутність усталеного та загальноприйнятого визначення громадянського суспільства та його окремих інститутів як на теоретичному, так і на нормативному рівні. В існуючій нормативно-правовій базі інститути громадянського суспільства часто розглядаються окремо, регламентуються різними нормами, що ускладнює розуміння та породжує певну плутанину. Різноманітність поглядів та відсутність чіткого розуміння питання створює непорозуміння як серед дослідників, так і серед пересічних громадян, що мали б проявляти свою активну громадську позицію та приймати

участь у розвитку громадянського суспільства в Україні. Виходячи з цього слід говорити про назрілу необхідність створення загального нормативно-правового документу, який би регламентував існування громадянського суспільства та діяльність його інститутів.

Щодо процесу розбудови інститутів громадянського суспільства, то він загалом залежить від ступеня сформованості громадянського суспільства у державі, діючої системи суспільно-політичних взаємин, а також рівня правової свідомості кожного громадянина. Формування правової свідомості громадянина передбачає вплив чисельної кількості факторів з боку різних суб'єктів, серед них основними є сім'я, органи публічної влади, інститути громадянського суспільства. Лише за умов планомірної діяльності та співпраці цих суб'єктів можна говорити про розвиток особистості як законослухняного громадянина. В свою чергу такий громадянин із зростанням самосвідомості може активізувати свою діяльність по забезпеченню своїх прав та інтересів законним чином. Це відбуватиметься шляхом власних дій та об'єднання у групи, прийняття участі у функціонуванні інститутів громадянського суспільства. Тим самим забезпечуватимуться умови для систематичної взаємодії влади та суспільства на засадах законності, взаємоконтролю та взаємодопомоги.

Отже, проблема розвиненості громадянського суспільства в Україні має комплексний характер і часто потребує осмислення та пояснення широким загалом базових категорій, принципів, засад тощо. Також подальшого більш ретельного дослідження потребує питання особливостей окремих інститутів громадянського суспільства, їх взаємодії як між собою, так і з органами публічної влади.

Література:

- Батанов О.В. Місцеве самоврядування як інститут громадянського суспільства: муніципально-правові проблеми взаємодії та функціонування. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6, № 6—7. С. 45—53.
- Бичков М. М. Правова свідомість і правова культура як фактори підвищення ефективності інститутів громадянського суспільства. Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 138 (2). С. 134—138.

3. Бондаренко В. Громадські об'єднання й інші інститути громадянського суспільства в Україні: окремі аспекти співвідношення. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 4. С. 132—136.

4. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 03 лютого 2011 р. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>

5. Горбань О.В. Поняття громадянського суспільства в контексті сучасного цивілізаційного розвитку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. 2019. Вип. 41 (54). С. 64—74.

6. Енциклопедичний словник з державного управління. За заг. ред. Ю.В. Ковбасюка; НАДУ. К., 2010. 820 с.

7. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Т. 1: Теорія державного управління. За заг. ред. В.М. Князєва; НАДУ. К., 2011. 748 с.

8. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Т. 8: Публічне врядування. За заг. ред. В.С. Загорського; ЛРІДУ НАДУ. Львів, 2011. 630 с.

9. Костенко А.М. Сучасні теоретико-методологічні підходи до визначення впливу інститутів громадянського суспільства на розвиток внутрішньополітичних процесів. Грани. 2019. Т. 22, № 7. С. 5—12.

10. Матвійчук А.В. Конституційно-правовий статус громадських організацій як інституту громадянського суспільства. Держава і право. Серія: Політичні науки. 2018. Вип. 82. С. 102—117.

11. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>.

12. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035-р. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>

13. Сидоренко О.М., Жегунова А.С. Громадські об'єднання як інститути громадянського суспільства: характеристика та проблематика. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 30 (1). С. 8—11.

14. Соляр С. Громадянське суспільство: загально-теоретичні підходи до визначення. Вісник Академії правових наук України. 2013. № 1. С. 271—279.

15. Соляр С.П. Інститути громадянського суспільства. Форум права. 2013. № 1. С. 933—938.

16. Теремцова Н.В., Захарченко Р.О. Становлення та розвиток інституту громадянського суспільства в державі: теоретичний аспект. Європейські перспективи. 2019. № 4. С. 31—36.

17. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 24 січня 2011 р. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>

References:

1. Batanov, O. V. (2018), "Local government as an institution of civil society: municipal and legal problems of interaction and functioning", Public administration aspects, vol. 6, no. 6—7, pp. 45—53.

2. Bychkov, M. M. (2018), "Legal consciousness and legal culture as factors in improving the efficiency of civil society institutions", Hileia: naukovyj visnyk, vol. 138 (2), pp. 134—138.

3. Bondarenko, V. (2017), "Public associations and other civil society institutions in Ukraine: some aspects of the relationship", Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo, vol. 4, pp. 132—136.

4. Ministry of Justice of Ukraine (2011), Explanation "Interaction of the state and civil society institutions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 29 October 2020).

5. Horban', O. V. (2019), "The concept of civil society in the context of modern civilization", Naukovyj chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 7 : Relihiieznnavstvo. Kul'turolohiia. Filosofiia, vol. 41 (54), pp. 64—74.

6. Kovbasiuk ,Yu. V. (2010), Entsyklopedychnyj slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic dictionary of public administration], NADU, Kyiv, Ukraine.

7. Kniaziev, V. M. (2011), Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia. Tom 1. Teoriia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of Public Administration. Volume 1. Theory of public administration], NADU, Kyiv, Ukraine.

8. Zahors'kyj, V. S. (2011), Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia. Tom 8. Publichne vriadyvannia [Encyclopedia of Public Administration. Volume 8. Public governance], LRIDU NADU, Lviv, Ukraine.

9. Kostenko, A. M. (2019), "Modern theoretical and methodological approaches to determining the influence of civil society institutions on the development of domestic political processes", Hrani, vol. 22, vol. 7, pp. 5—12.

10. Matvijchuk, A. V. (2018), "Constitutional and legal status of public organizations as an institution of civil society", Derzhava i pravo. Seriiia : Politychni nauky, vol. 82, pp. 102—117.

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), Resolution "On ensuring public participation in the formation and implementation of public policy", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 29 October 2020).

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), Order "About approval of the Concept of assistance by executive bodies of development of civil society", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 29 October 2020).

13. Sydorenko, O. M. (2017), "Public associations as institutions of civil society: characteristics and issues", Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia : Yurysprudentsiia, vol. 30 (1), pp. 8—11.

14. Soliar, S. (2013), "Civil society: general theoretical approaches to definition", Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, vol. 1, pp. 271—279.

15. Soliar, S. (2013), "Civil society institutions", Forum prava, vol. 1, pp. 933—938.

16. Teremtsova, N. V. (2019), "Formation and development of the institution of civil society in the state: theoretical aspect", European Perspectives, vol. 4, pp. 31—36.

17. Ministry of Justice of Ukraine (2011), Explanation "Characteristics of public formations as institutions of civil society", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 29 October 2020).

Стаття надійшла до редакції 03.11.2020 р.

М. А. Горшков,
старший викладач, Вінницький національний торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0002-0029-4809

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.161

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ДЛЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

М. Horshkov,
Senior Lecturer, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNUTE

INVESTMENT MANAGEMENT MECHANISM FOR UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES

Стаття містить результати дослідження щодо формування механізму управління інвестицій об'єднаних територіальних громад. У дослідженні використовуються результати кращих практик різних громад областей України та власні теоретичні дослідження на основі концепції "Управління загальним" для формування динамічного механізму залучення та розвитку інвестицій громади. Аналіз відомих підходів виявив недостатньо комплексні методи до управління інвестиціями та потребу в чітких зв'язках між стратегічними планами та реальними інвестиційними проєктами, запровадження адаптивних гнучких методів управління з визначенням пріоритетів у розвитку об'єднаних громад та утримання балансу розвитку для всіх учасників громади. На основі теорії управління загальним та практичних підходів формування стратегії розвитку та деталізованих карт інвестиційних програм та проєктів сформовано динамічний механізм управління процесами залучення інвестицій та їх подальшого розвитку, визначено підходи до запровадження інвестиційних проєктів та їх подальшого сталого розвитку на території, виявлено ризики незбалансованих інвестицій для об'єднаних громад та розглянуті практичні приклади використання техніки управління проєктами для об'єднаних територіальних громад.

The article contains the results of a study on the formation of a mechanism for attracting investment from the united territorial communities. The study uses the results of best practices of different communities in Ukraine and their own theoretical research based on the concept of "General Management" to form a dynamic mechanism for attracting and developing community investment. The analysis of known approaches revealed insufficiently comprehensive methods of investment management and the need for clear links between strategic plans and real investment projects, the introduction of adaptive flexible management methods to prioritize the development of integrated communities and maintaining a balance of development for all community members. Investment projects of united territorial communities must comply with the community development strategy and have a clear goal not only of development of investments, but also of further development of implemented programs and projects. Among the known approaches, the most used is the approach of forming a management mechanism (based on the coverage of management functions), presenting a general model of investment attraction for local communities and insufficiently put model of comprehensive solution of the dynamic mechanism of attracting and supporting investment for integrated communities. The dynamic mechanism of investment attraction is an interconnected system of actions at all economic levels for attraction and development of investments taking into account the balanced use of resources of the united territorial communities. If the investment is directed to only one direction and / or covers a limited area, the balance of investment projects should be taken into account at the level of the community development strategy and the importance of

investment climate and projects in terms of industry and national economy. The implementation of the investment management mechanism should be ensured by compliance with the characteristics of the investment project, its target orientation to the resources and goals of the community. The dynamics of the mechanism are provided by feedback signals from the external and internal environment, which encourage change. Economic levels — state, region, local community, organization, program, project, entrepreneur, household, personality are interconnected and dynamically updated in time and change of external and internal environment through the introduction of monitoring and feedback system based on the results of investment projects. Managing investment development for a united community is an emergent process, the positive result of which depends on taking into account the balance of the impact of investment on the development of the whole united territorial community, efficient use of internal and external resources, and consistent unity of project processes. sustainable development processes based on the results of an investment project or program. It should be emphasized that project management techniques and modeling as a method of indirect knowledge of community development is used both at the stage of planning and modeling of the investment project, and during its implementation and implementation of sustainable institutions. In addition, the mechanism uses the tools of investment project management, sustainable management, the formation of a favorable investment climate and more.

Ключові слова: територіальна громада, інвестиції, інвестиційні проекти, інвестор, стратегія розвитку об'єднаної територіальної громади, механізм управління інвестиціями.

Key words: territorial community, investments, investment projects, investor, strategy of development of the united territorial community, investment management mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Залучення та підтримка інвестицій для об'єднаних територіальних громад є одним з напрямів їх розвитку та ефективного використання ресурсного потенціалу. Тема збалансування трьох основних напрямів розвитку ресурсів територіальної громади відповідно до концепції сталого розвитку та теорії управління загальним представлена в наукових працях і є основою для формування сприятливого інвестиційного клімату [1; 2]. Але крім ресурсів та балансу розвитку всіх ресурсних складових об'єднаних громад необхідно сформувати комплексний динамічний механізм залучення інвестицій та їх ефективний розвиток. Інвестиційні проекти об'єднаних територіальних громад повинні відповідати стратегії розвитку громади та мати чітку мету не тільки освоєння інвестицій, а і подальшого розвитку запроваджених програм та проєктів. Результати досліджень механізмів управління інвестиціями представлені в роботах багатьох вчених і мають достатньо великий пул напрямів — від формування інвестиційної політики для територіальних громад, управління, фінансовими інвестиціями, моделювання альтернативних проєктів за показниками окупності до мотиваційних та інструкційних матеріалів щодо залучення інвестицій для територіальних громад та механізмів й інструментів їх запровадження [3—7]. Серед відомих підходів найбільше використовується підхід формування механізму управління (на основі охоплення функцій менеджменту), представлення загальної моделі залучення інвестицій для територіальних громад та недостатньо проставлена модель комплексного вирішення проблеми формування динамічного механізму залучення та підтримки інвестицій для об'єднаних громад.

МЕТА СТАТТІ

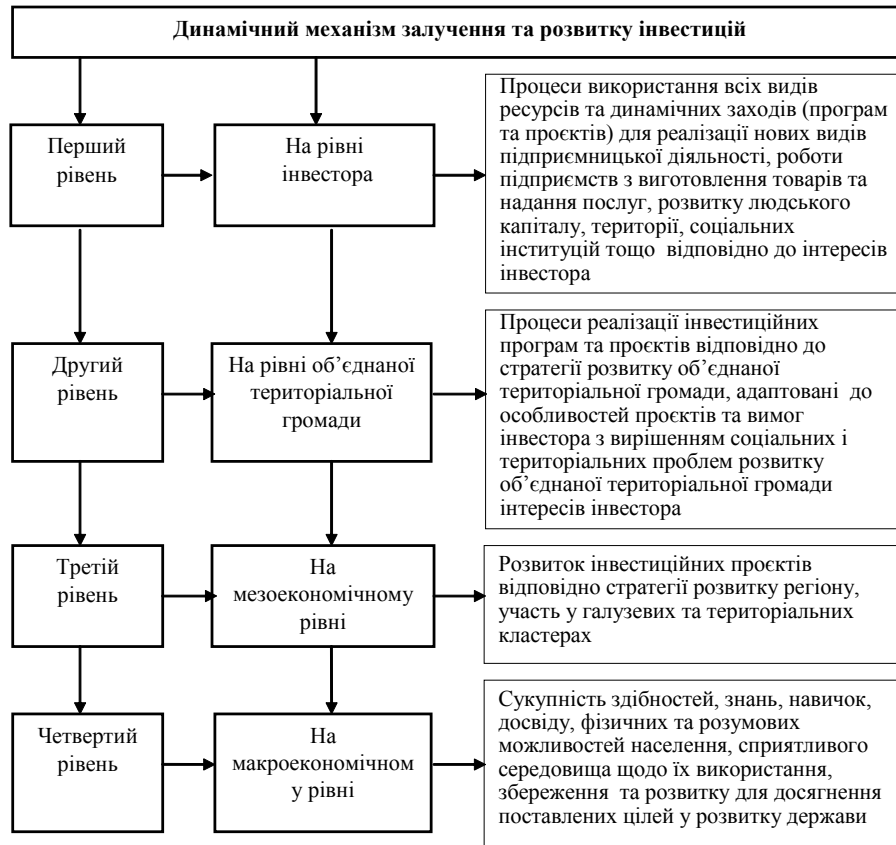
Метою статті є розробка комплексного динамічного механізму залучення інвестицій та їх розвитку для об'єднаної територіальної громади.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Динамічний механізм залучення інвестицій представляє собою взаємопов'язану систему дій на всіх економічних рівнях для залучення та розвитку інвестицій з врахуванням збалансованого використання ресурсів об'єднаних територіальних громад. Якщо інвестиції направлені тільки на один напрямок або/і охоплюють обмежену територію, то баланс інвестиційних проєктів повинен враховуватись на рівні стратегії розвитку об'єднаної громади та важливості інвестиційного клімату та проєктів у розрізі розвитку галузі та національної економіки. Основні поняття такого механізму представлені на рисунку 1.

Механізм управління розвитком інвестицій є соціально-економічним механізмом. Якщо на рівні запровадження інвестицій механізм працює як проєкт, то після запровадження, результатом буде територіально підтримуюче підприємство, або підтримка підприємницької діяльності, соціальні інституції для розвитку людського капіталу та безпосередньо території. Динаміка такого механізму полягає в тому, що запроваджені інвестиції повинні далі розвиватись або за вже самоопукними технологіями та участю в соціальному розвитку громади, або з подальшими інвестиціями. Такий механізм охоплює різноманітні соціально-економічні процеси та явища [6].

У залежності від економічного рівня механізм включає в себе різні форми організації суспільного виробництва, структури, форми і методи управління економікою, форми економічних зв'язків, економічні стиму-

Рис. 1. Особливості формування динамічного механізму залучення інвестицій на ієрархічних економічних рівнях

ли і важелі впливу на виробництво, правові форми і методи його регулювання та соціально-психологічні фактори впливу. Серед основних функцій менеджменту, що задіяні у механізмі управління інвестиціями необхідно відокремити такі: планування, мотивація (на рівні всієї громади, кожної підтериторії та цільових груп).

Якщо розглядати основні функції менеджменту, які знаходять своє відображення в механізмі управління, то вони можуть бути доповнені функціями регулювання, моніторингу та контролю. У якості складових елементів господарського механізму доцільно розглядати на рівні запровадження інвестиційних проєктів всі функції проєктного менеджменту, а на рівні сталого розвитку — функції менеджменту підприємства та організації з врахуванням особливостей менеджменту території. Удосконалюючи загальновідомі визначення економічного механізму як сукупності методів і форм, інструментів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства, спроектованих і задіяних відповідно до економічних законів і спрямованих на досягнення заданої мети [6], можна сформулювати визначення динамічного механізму управління інвестиціями територіальної громади. Це динамічні процеси запровадження інвестиційних проєктів з врахуванням стратегічних програм розвитку регіону та територіальної громади (при запровадженні інвестиційного проєкту всеукраїнського масштабу враховуються особливості на макрорівні). Інвестором кожного з таких проєктів може виступати — сама громада (особливо для соціальних проєктів), держава, зовнішні інвестори. Головне в динаміці механізму — адаптація до особливостей розвитку території, її стратегічних програм.

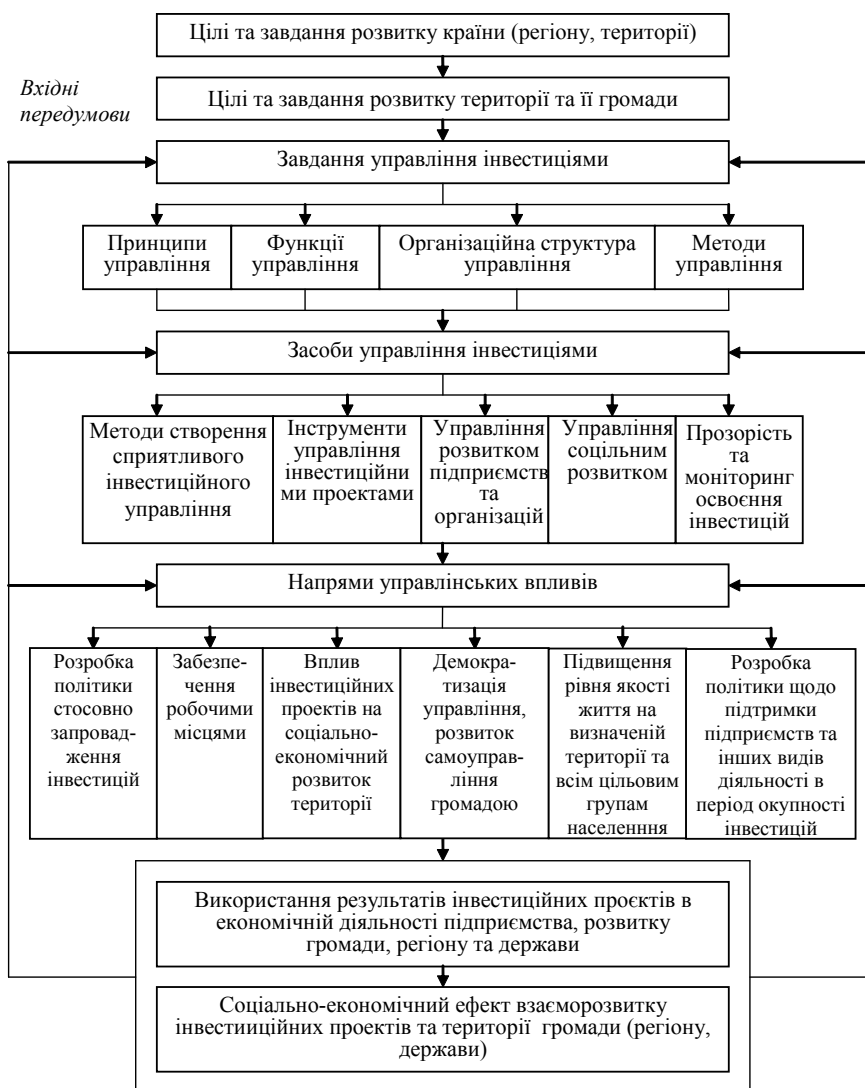
Реалізація механізму управління інвестиціями має забезпечуватися наявністю таких умов.

1. Механізм управління інвестиціями повинен відповідати особливостям інвестиційного проєкту, всім процесам, процедурам та зв'язкам між ними з визначенням цільової орієнтації одержання результату.

2. Динамічний механізм управління інвестиціями має мати можливості внесення змін у залежності від сигналів зворотного зв'язку зовнішнього та внутрішнього середовища.

3. Механізм управління розвитком інвестицій працює на таких рівнях: держава, регіон, територіальна громада, організація, програма, проєкт, підприємець, домашнє господарство, особистість. Всі рівні взаємопов'язані та динамічно оновлюються в часі та зміні зовнішнього і внутрішнього середовища за рахунок запровадження системи моніторингу та зворотного зв'язку за результатами запровадження інвестиційних проєктів.

Управління розвитком інвестицій для об'єднаної громади є емерджентним процесом, позитивний результат якого залежить від врахування балансу впливу запровадження інвестицій на розвиток всієї об'єднаної територіальної громади, ефективного використання внутрішніх та залучення зовнішніх ресурсів, а також послідовної єдності активізації проєктних процесів, що переходять у процеси сталого розвитку за результатами інвестиційного проєкту або програми. Водночас слід підкреслити, що техніки управління проєктами та моделювання як метод опосередкованого пізнання розвитку громади використовується як на стадії планування та моделювання інвестиційного проєкту, так і під час його реалізації і запровадження сталих інституцій [5]. Дина-

Рис. 2. Динамічний соціально-економічний механізм управління інвестиціями об'єднаної територіальної громади

мічний механізм управління інвестиціями об'єднаної територіальної громади представлено на рисунку 2.

Реалізація механізму на рівні територіальної громади передбачає визначення позиціонування інвестиційного проекту як на початку запровадження, так і за результатами його реалізації.

Розвиток інвестицій для територіальних громад передусім стосується їх мешканців та розвитку території. На макро- та мезорівнях повинні бути обов'язкові інвестиції в такі, галузі як освіта, охорона здоров'я, наука, засоби масової інформації, культура і мистецтво. Але також важливі територіально утворюючі інвестиції. Аналогічні інвестиції здійснюються на рівні регіонів.

Найкращі практики розвитку інвестиційних проектів підтверджують їх соціальне та територіально утворююче значення. Так, наприклад, інвестиційні проекти Вінниці та Вінницької області з 2017 по 2020 рр. Стали основою для покращення соціально-економічного розвитку. Вінницька область за результатами 2018 року займає другу позицію в Україні за темпами зростання інвестицій. Одним з інструментів, що сприяв цьому є паспорт інвестицій Вінницької області, що була запроваджений проектом ПРОМІС. 34 інвестиційних проекти забезпечили понад 3 тис. нових робочих місць. У 2019 році

Вінницька ОДА Інвестиційний портал Вінниччини, який є ефективним інструментом взаємодії інвесторів та представників влади. Сьогодні у Вінницькій області працюють партнери-інвестори з 55 країн світу, понад 400 потужних підприємств із високими стандартами виробництва та соціальної відповідальності запровадили інвестиційні проекти. Серед найуспішніших вже інвестиційних проектів можна відмітити:

ПрАТ "Миронівський хлібопродукт" у місті Гнівані (забезпечить створення приблизно 2 тис. нових робочих місць; загальна вартість проекту орієнтовно 600 млн дол. США);

Завод "Дакса Бунге Україна" з переробки кукурудзи на крупу та борошно на території села Демківка Тростянецького району (забезпечить створення 50 нових робочих місць; загальна вартість проекту — 14 млн дол. США);

Реалізація II черги проекту з розширення виробничих потужностей ТОВ "Агрона Фрут Україна" у Вінниці зі зберігання та переробки заморожених ягід і фруктів (забезпечить створення 300 нових робочих місць; вартість проекту — 45 млн грн) [7; 8].

Зовнішнє середовище моделі територіальної громади є складним, оскільки має передбачати низку чинників,

на які територіальна громада зобов'язана реагувати, а також рівень варіативності кожного чинника. Зокрема, характерним для територіальної громади в останні півстоліття є зростання впливу сил, які перебувають поза її межами.

ВИСНОВКИ

У результаті нами сформовано динамічний механізм управління процесами залучення інвестицій та їх подальшого розвитку, визначено підходи до запровадження інвестиційних проєктів та їх подальшого сталого розвитку на території, виявлено ризики незбалансованих інвестицій для об'єднаних громад. На основі теорії управління загальним та практичних підходів формування стратегії розвитку та деталізованих карт інвестиційних програм та проєктів сформовано практичні приклади використання техніки управління проєктами для об'єднаних територіальних громад. Реалізація динамічного механізму залучення інвестицій полягає в такому:

1. Визначити ключові напрями інвестиційних проєктів.
2. Виявити та закріпити зв'язки між стратегією сталого розвитку та залучення інвестицій для об'єднаної територіальної громади.
3. Визначити баланс розвитку об'єднаної територіальної громади відносно інвестиційних проєктів.
4. Проаналізувати можливості сталого розвитку об'єктів інвестицій, сформувані та оцінити показники окупності та вплив на розвиток території.
5. Виконати варіативне моделювання запровадження інвестиційних проєктів та їх подальшого розвитку як сталого виробництва товарів або надання послуг.

Література:

1. Лозовський О.М., Горшков М.А. Розвиток ресурсного балансу територіальної громади. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1685> (дата звернення: 20.10.2020). DOI: 10.32702/2307-2156-2020.5.60
2. Prutska O., Gorshkov M. The adaptive mechanism of supervision of rational environmental management processes based on the theory of E. Ostrom Кібернетичне управління та інформаційні технології. 2014. № 1. С. 62—71.
3. Лещук Г.В. Континуум залучення інвестицій у розвиток об'єднаних територіальних громад. Бізнес-навігатор. 2020. Вип. 6.1-2 (56) 2019. С. 67—72. URL: http://business-navigator.ks.ua/journals/2019/56_2_2019/13.pdf (дата звернення: 21.10.2020).
4. Сірик З. Місцеве самоврядування та інвестиційні процеси: європейські процеси та вітчизняні реалії. Ефективність державного управління. 2016. Вип. 4 (49). Ч. 1. С. 266—274. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_49/fail/32.pdf (дата звернення: 19.10.2020).
5. Коваленко О.О. Техніки генерації та реалізації ідей проєктів. Project approach and educational innovations in the context of integration into the European education area: the collection of materials of the international scientific and practical conference (Lodz, march 21, 2018), Lodz, 2018. P. 107—109.

6. Страхов О. Механізм державного управління інноваційного розвитку на рівні регіонів. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2007. Вип. 1 (27). С. 172—178.

7. Кейс-стаді "Впровадження інвестиційних інструментів на регіональному та муніципальному рівнях": Проєкт міжнародної технічної допомоги "Партнерство для розвитку міст", 2020. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/Case_Study_PLEDDG-Investments-web.pdf (дата звернення 20.10.2020).

8. Час інвестувати у Вінницьку область. URL: <https://cutt.ly/TgxbDWx> (дата звернення 20.10.2020).

References:

1. Lozovskyi, O. and Horshkov, M. A. (2020), "Development of resource balance for the territorial community", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 5. available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1685> (Accessed 20 Oct 2020).
2. Prutska, O. and Gorshkov, M. (2014), "The adaptive mechanism of supervision of rational environmental management processes based on the theory of E. Ostrom", *Kibernetichne upravlinnya ta informacijni tehnologiyi*, no. 1, pp. 62—71.
3. Leshhuk, G. V. (2020), "Continuum of investment attraction in the development of united territorial communities", *Biznes-navigator*, [Online], vol. 6.1—2 (56) 2019, available at: http://business-navigator.ks.ua/journals/2019/56_2_2019/13.pdf (Accessed 21 Oct 2020).
4. Siryk, Z. (2016), "Local self-government and investment processes: European processes and domestic realities", *Efektynist' derzhavnogo upravlinnya*, [Online], issue. 4 (49), vol. 1, pp. 266—274, available at: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_49/fail/32.pdf (Accessed 21 Oct 2020).
5. Kovalenko, O.O. (2018), "Techniques for generating and implementing project ideas", *Project approach and educational innovations in the context of integration into the European education area* [International scientific and practical conference], Lodz, march 21, 2018, Poland, pp. 107—109.
6. Straxov, O. (2007), "Mechanism of state management of innovative development at the regional level", *Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnya*, Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Dnipropetrovsk, vol. 1 (27), pp. 172—178.
7. Partnership for Local Economic Development and Democratic Governance "Pledds" (2020), "Case study "Implementation of investment instruments at the regional and municipal levels"", [Online], available at: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/Case_Study_PLEDDG-Investments-web.pdf (Accessed 21 Oct 2020).
8. Department of International Cooperation and regional development of Vinnytsia Regional State Administration (2020), "It's time to invest in Vinnytsia region", available at: <https://cutt.ly/TgxbDWx> (Accessed 21 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 10.11.2020 р.

С. С. Маулік,
аспірант, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0003-1119-1212

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21—22.166

ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ СІНГАПУРУ

S. Maulik,
Postgraduate student, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

SOCIAL INNOVATIONS IN THE MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN SINGAPORE

У статті розглянуто процеси застосування механізмів державного управління у Сінгапурі через призму соціальних інновацій. Соціальні інновації є важливим елементом соціальної політики. Саме соціальні інновації можуть допомогти систематизувати та вдосконалити технологію вирішення соціальних проблем та створити соціальні цінності в тих сферах життя, які безпосередньо пов'язані з галузями, які обслуговують громадськість і які обслуговуються громадськістю. Стаття також представляє суть успішних соціальних інновацій та модернізації соціальних відносин, здійснених державними органами влади, та визначає функції соціальних інновацій та їх вплив на суспільство. Наводяться приклади практичних соціальних інновацій та їх впровадження в державну політику, що призвело до модернізації системи державного управління Сінгапуру. Необхідність соціальної трансформації полягає у можливості побудови нових соціальних відносин та систем, де ключові суб'єкти діють більш успішно та ефективніше. Розглянуто практики функціонування соціальних інновацій як чинника трансформації системи державного управління. Стаття також вивчає основні принципи реалізації державної політики в Сінгапурі, визначає особливості формування механізмів державного управління в різних сегментах соціальної та гуманітарної сфери. Представлено конкретні галузі державного управління, в межах яких діють найцікавіші приклади соціальних інновацій, пов'язаних із вдосконаленням соціальних інститутів суспільства. Доведено необхідність залучення неурядових організацій та інститутів громадянського суспільства до процесу реалізації державної соціально-гуманітарної політики. Проаналізовано досвід соціального розвитку Сінгапуру та можливості застосування успішних сінгапурських практик в Україні. Висновки важливі для політиків, ключових державних службовців та зацікавлених сторін НУО у соціальній сфері, оскільки вони доводять, що соціальні інновації можуть бути організовані та впроваджені інституційно.

The publication deals with the mechanisms of public administration in Singapore through the prism of social innovations. Social innovations are an important element of the social policy. It is social innovation that can help to systematize and improve the technology of solving social problems and create social values in those spheres of life that are directly related to the industries that serve the public and which are served by the public. The publication also presents the essence of successful social innovations and modernization of social relations made by the governmental authorities and defines functions of social innovation and their influences over the society. Examples of practical social innovations and their implementation in public policy, which led to the modernization of Singapore's public administration system, are given. The necessity for social transformation is in the possibility of constructing new social relations and systems, where key actors operate more successfully and effectively. Practices of functioning of social innovations as a factor of transformation of system of public administration are considered. The publication also studies the basic principles of government policy realization in Singapore, defines features of formation of public administration mechanisms in various segments of social and humanitarian sphere. Specific areas of public administration are presented, within which the most interesting examples of social innovations related to the improvement of social institutions of society operate. The necessity of involving non-governmental organizations and civil society institutions in the process of realization of the state social and humanitarian policy is proved. The experience of Singapore's social development and the possibilities of applying successful Singaporean practices in Ukraine are analyzed. The findings are important for policy makers and key government officials and NGO stakeholders in social sphere as they prove that social innovations may be organized and implemented institutionally. Various programs and projects may trigger social innovation and bring benefits on the local and international levels and to raise the level of social consciousness of the society.

Ключові слова: соціальні інновації, соціальні інститути, механізми державного управління, Сінгапур, інноваційний розвиток.

Key words: social innovations, social institutions, mechanisms of public administration, Singapore, innovation development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Уряди усього світу стикаються з соціальними викликами, які створюють бар'єри для стійкого економічного зростання, що призводять до нерівності та нестабільності в суспільстві та негативно впливають на загальний добробут їх населення. Соціальні інновації є відповіддю на ці виклики, що дає значні перспективи для державних управлінців. Ці інновації пропонують нові рішення та нові методології, створюють нові концептуальні рамки державного управління. Попри те, що соціальні інновації є відносно новим інструментом у механізмах державного управління, оскільки все ще будується надійна теоретична основа та доказова база ефективності їх впровадження, вигоди від їх застосування в державній політиці, як доводить досвід низки країн, надто привабливі, щоб їх ігнорувати. У статті з'ясовується, яким же чином Сінгапур — країна без значних покладів природ-

них ресурсів — змогла протягом життя одного покоління відбутися як національна соціально-орієнтована держава та побудувати економіку рівня найрозвинутіших країн світу. Засновник сучасного Сінгапуру, Лі Куан Ю, неодноразово зазначав, що якість людських ресурсів країни були і є найважливішим фактором, що визначає національну конкурентоспроможність. Саме інноваційність людей, підприємництва, робота в команді та робоча етика надають поштовх до розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності задля досягнення цілей сталого розвитку та побудови успішного суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Фундаментальні концепції інноваційного розвитку, до яких, зокрема, можна віднести теорію інноваційної

динаміки Йозефа Шумпетера [1] або теорії модернізації Талкотта Парсонса [2], сьогодні переосмислюються та поглиблюються в напрямі посилення державно управлінської складової. По мірі зміцнення взаємозв'язку та взаємозалежності між сприйняттям суспільством актуальних на конкретний часовий проміжок ефективних економічних інститутів та соціокультурної основи суспільства, ідеї побудови інноваційної економіки були поширені і на явища, що пов'язані із соціальною структурою та соціокультурною динамікою розвитку суспільства. Істотний внесок у теоретичні обґрунтування інноваційних стратегій урядів країн, а також у дослідження співвідношення інноваційних процесів та економічних циклів та державного управління ними внесли англійський економіст К. Фріман [3] і скандинавський дослідник Б. Лундвалл [4]. Під інновацією вони розуміли інтегративний процес, увівши в науковий обіг термін "національна інноваційна система".

Серед дослідників, які вивчають феномен становлення та розвитку Сінгапуру, а також становлення його соціальної інституціональної інфраструктури зокрема, в першу чергу зазначимо роботи безпосередньо Міністра-ментора Сінгапуру Лі Куан Ю, а саме: "Сінгапурська історія. Із третього світу в перший" [5], "One Man's View of the World" [6], та "Hard Truths to Keep Singapore Going" [7], який дає практичні рекомендації стосовно державного будівництва загалом, і формування нації зокрема. Навіть побіжний аналіз мемуарів Лі Куан Ю дає конкретні відповіді на теоретичні питання, пов'язані з міжрасовою ворожнечею, пошуком національної ідеї та народженням національної самосвідомості, тобто на ключові питання сьогодення — як "виховати" народ та створити суспільство.

Важливу роль при підготовці статті відіграли монографії та роботи видатного спеціаліста у сфері досліджень сучасного Сінгапура Е. Гуревич [8]. У свою чергу Сергій Обрезанов, директор Російсько-сінгапурського бізнес-інкубатора, зосередився на дослідженні інноваційної складової розвитку нації [9], а Посол Республіки Сінгапур у РФ та Україні у 1995—2002 рр. Марк Хонг поділився своїм баченням успіхів Сінгапуру у процесі створення нації та можливостями для їх застосування у країнах, що розвиваються [10]. Важливим для розуміння історичного дискурсу у контексті соціального інжинірингу керівників Республіки Сінгапур були роботи Д. Воздвиженського [11], А. Решетникова [12] та В. Курзанова [13], які досліджували феномен "сінгапурського дива" у 70-ті та 80-ті роки ХХ ст.

МЕТА ПУБЛІКАЦІЇ

Метою публікації є аналіз процесів впровадження соціальних інновацій у механізми державного управління Сінгапуру та обґрунтування доцільності їх застосування у країнах, що розвиваються, як зразка ефективної моделі державноуправлінської діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У роботі "Теорія економічного розвитку" Й. Шумпетер визначив інновації як будь-які зміни з метою впровадження і використання нових товарів, ринків і форм

організації і стверджував про новий тип підприємця, про "новатора" як свого роду суб'єкта соціально-історичної дії. Сьогодні інновації, особливо соціальні, нерозривно пов'язані із впровадженням механізмів державного управління.

Інновації у державному секторі не відбуваються самі собою: урядам країн потрібно виявити проблеми, визначити ідеї та перетворити їх на проекти, які можна пілотувати в невеликому масштабі, а потім реалізовувати в державній політиці та поширювати. Це вимагає від органів державного управління, наукових організацій виявлення процесів і структур, які можуть підтримувати та пришвидшувати інноваційну діяльність на кожному етапі її життєвого циклу. Попри те, що зростає кількість доказів щодо успішності інноваційних практик у державному секторі, все ще існує обмежена кількість знань про те, які політичні інструменти уряди можуть використовувати для подолання соціальних бар'єрів та посилення спроможності організацій до інновацій.

Застосовуючи інновації і творчий потенціал для усунення виявлених недоліків і вирішення можливих майбутніх проблем, Сінгапур зміг поставити "свої стримуючі фактори собі в заслугу і перетворити свої обмеження в джерело конкурентної переваги" [14].

Сінгапур протягом декількох десятиліть послідовно відстоював право йти власним шляхом. Сутність цього шляху — у ретельному аналізі конкретних історичних умов суспільства, його національних, релігійних, культурних особливостей; поєднання економічного прогресу з традиційними моральними та культурними цінностями. Але головна причина успіху Сінгапуру, як зазначав сам її засновник — Лі Куан Ю, — це люди. І саме ці люди, під вдалим керівництвом, змогли створити успішну сучасну країну протягом життя одного покоління. Зазначимо, що Республіка Сінгапур є яскравим прикладом всесвітнього процесу глобалізації економіки, становлення сучасної державності та розвитку демократії.

Конкретні етапи інноваційного соціального розвитку, враховуючи динамізм та строкатість соціальної структури суспільства, виокремити дуже складно. Проте ми виділяємо певні соціальні цілі та інноваційні методи їх досягнення — такі, які були застосовані саме в Республіці Сінгапур.

Важлива соціальна мета, яка постала перед керівництвом Республіки Сінгапур — було запобігання виродженню нації. Лі Куан Ю був стурбований проявом феномену "освітнього дисбалансу подружжя" тобто фактом того, що освічені чоловіки беруть за дружин менш освічених жінок або, іншими словами, азійські чоловіки бояться жінок з вищою освітою та вдалою кар'єрою.

У відповідь на посталі соціальні виклики в країні було створено Державне агентство соціального розвитку, яке зосередило свої зусилля на матеріальному та психологічному заохоченню чоловіків на вибір одруження з освіченими жінками та народженню більшої кількості дітей у подружжях, де обидва батьки мають вищу освіту. Як зазначає російський дослідник Г. Єфімов, "сінгапурське суспільство зазнало структурної трансформації, в межах якої особливу роль відіграє

група технократів, яка інкорпорується в державно-бюрократичну систему, виділяється сингапурський пролетаріат, який володіє високим ступенем концентрації. Але найбільшим досягненням стала поява в країні потужного і впливового середнього класу ... на острові сформувалася нова генерація людей з високим рівнем освіти і кваліфікації, яка стає найбільш соціально-мобільною частиною сингапурського суспільства" [15].

Ще до появи у 1982 р. теорії "розбитих вікон" американського соціолога Джеймса Вілсона [16], Лі Куан Ю у 60-ті роки зрозумів, що для створення успішного та раціонального суспільства, економічно ефективної країни потрібно позбавитися азійського байдужого ставлення до сміття, буддійського ставлення до бруду на вулицях, до великої кількості безхатченків, до вуличних галасу, антисанітарії та інших асоціальних елементів суспільного життя. Боротьба із засміченням була одним з головних пріоритетів соціальної політики Лі Куан Ю у 60-х та 70-х роках ХХ ст. Але, як зазначав сам Лі Куан Ю, "поліпшити фізичну інфраструктуру було легше, ніж змінити звички людей. Багато хто з них переселялися з халуп з отвором в землі або відром у надвірних будівлях для справляння природних потреб у квартири у висотних будинках із сучасною каналізацією, але їх поведінка залишалася точно такою ж, як і раніше" [6]. Протягом відносно короткого часу у сингапурському суспільстві з'явилося значне число інституцій, у діяльності яких активну участь почали брати рядові громадяни країни.

Інституції державного сектору Сингапуру (наприклад, органи місцевого самоврядування) каталізують та сприяють (відкритим) соціальним інноваціям, трансформуючи зовнішній внесок у діяльність щодо формування політики, містобудування та державного бюджету. Проте, інституціоналізація соціальних інновацій є суперечливим процесом. Інституціоналізація — це процес структурування, в якому встановлюються нові або підтверджуються існуючі правила. З точки зору теорії переходу, яскраві приклади інституціоналізації соціальних інновацій можна розглядати як випадки еволюційних "ніш", які спонукають до реструктуризації існуючого стану будь-яких соціальних реалій. Проте, з іншого боку, інституціоналізація також може бути гасінням трансформаційних імпульсів, які узгоджуються, інкапсулюються, доручаються і врешті-решт, як би парадоксально це не звучало, знищуються самими інституційними структурами, які вони повинні були змінити.

Водночас подібні відстеження інтересів соціальних акторів піддаються ризику отримання досить неповної та статичної картини поглинання та інституціоналізації соціальних інновацій. Картина буде неповною, якщо вона залишиться обмеженою, наприклад, місцевою інвентаризацією перспектив і інтересів соціальних акторів. Це може припустити більш широку дискусивну динаміку соціальних процесів, у межах якої вони відбуваються, але на більш широким "резонансах" порівняно з тими, які мають соціальні інновації у нинішніх диференційованих суспільствах. Більше того, картина соціальних інновацій як поняття певного "кордону комфорту" в межах діяльності соціальних акторів здається дещо статичною, оскільки не допомагає розумінню того,

як можуть змінюватися будь-які концепції розробки та втілення соціальних інновацій.

На жаль, безпосередньої статистики щодо практики застосування соціальних інновацій в даний час практично немає. Це пов'язано з тим, що подібний тип інновацій дуже важко виміряти. Як зазначається в проєкті WILCO, ініційованим Європейським Союзом з метою акумуляції статистичних даних щодо соціальних інновацій, найчастіше соціальні інновації зароджуються як локальні зміни, які мають неформальний характер, і далеко не всі з них набувають стійкості, яку можна масштабувати [17].

Вітчизняний дослідник Якубін О.Л., досліджуючи теоретичні аспекти соціальних інновацій, пропонує "застосовувати інтегральні показники соціальної ефективності інновацій, наприклад рівень соціального добробуту як співвідношення між показником рівня життя і показником соціальної напруги", а також зазначає, що "в більшості випадках соціальні інновації, як реальні дії по відношенню до розв'язання існуючих суспільних проблем, є певним викликом до пануючих схем та прийнятих інституційних правил" [18].

Задоволення соціальних викликів вимагає інноваційних рішень на всіх рівнях, від мікрорівня індивідуальних дій до макросистемних рішень. Участь громадськості має відігравати важливу роль для ініціювання зміни парадигми та інтеграції соціальної цінності у механізми стимулювання інновацій. Таким чином, інструментальне забезпечення для створення нових механізмів та інструментів підтримки є доволі складним: довгострокове перспективне планування, багатовимірні моделі участі, різнонаправлені візії розвитку, які мають бути поєднані та узгоджені, доводять важливість роботи всіх залучених стейкхолдерів до вирішення питань інструментального забезпечення соціальних інновацій задля сталого розвитку суспільства.

Соціальна інновація може існувати у вигляді "інтелектуальних продуктів, послуг, процесів, технологій, принципів, ідей, ринків, платформ, організаційних форм, законодавчих актів, бізнес-моделей, соціальних рухів тощо, а також поєднання декількох цих елементів. Соціальні інновації пов'язані із змінами у таких сферах соціальних відносин, які потребують публічності" [19]. Відзначимо насамперед сектори освіти [20], охорони здоров'я [21], публічну фінансову сферу [22], соціальні аспекти громадянського суспільства [23], місцевого самоврядування [24]. Як видно з аналізу шляху реформ, які було здійснено в Сингапурі, саме ці сфери були "полем" запровадження соціальних інновацій.

Водночас необхідно зауважити (услід за британським професором з соціального підприємництва Центру Сколла доктором Алексом Нічолсом та британським професором Лондонського університету Алексом Мардоком) [25], що соціальні інновації починають працювати там, де створено п'ять передумов для їхнього запровадження у соціальну практику.

Перша умова — відбуваються соціальні трансформації, зокрема: вагомою стає роль громадянського суспільства у процесі досягнення соціального та економічного зростання, соціальної інтеграції, відчутнішою стає роль бізнесу у соціальних змінах — зок-

рема, здійснюється корпоративна соціальна відповідальність за наслідки діяльності; підприємства та організації будь-якої форми власності проводять хвилі інновацій, що збільшує продуктивність через фокусування на "соціальних" сферах таких, як підвищення кваліфікації та турбота про здоров'я своїх працівників.

Друга умова — моделювання управління підприємством чи організацією, зокрема: вироблення певних стратегій розвитку, які включали б чинник змін у людських, інституційних та соціальних стосунках, що призвело б до підвищення ефективності організації та підвищення конкурентоспроможності в частині таких компонентів, як організаційна реструктуризація, модернізація професійних відносин, вдосконалення управління людськими ресурсами, некомерційне управління.

Третя умова — розвиток соціального підприємництва, а саме: розробка нових інноваційних шляхів подолання складних суспільних проблем через залучення "соціально чутливих" категорій соціуму. Утворені так звані "соціальні колективи" є соціумами насамперед із соціальними цілями.

Четверта умова — розробка нових продуктів, послуг і програм, зокрема для задоволення соціальних потреб, створення інновацій у державному та приватному секторах і надання послуг соціальними підприємствами та організаціями громадянського суспільства; здійснення інших заходів в напрямку перерозподілу бюджетних видатків на соціальний добробут.

П'ята умова — розробка моделі управління, розширення повноважень та розвиток потенціалу соціальних структур, зокрема: поліпшення взаємин між різними соціальними утвореннями, вдосконалення навичок та компетенцій, справедливості при розподілі функціональних обов'язків між соціальними акторами та суб'єктами суспільного життя, які беруть участь у розробці та реалізації соціально-економічних програм та стратегій [25].

Водночас беззаперечним видається той факт, що соціальні інновації актуалізуються тоді, коли суспільство відчуватиме їхній безпосередній вплив на власний добробут, на можливість більш широкої та беззастережної реалізації задумів і задоволення потреб.

Аналізуючи державні ініціативи Сінгапуру в цій сфері, можна зробити висновок, що механізм реалізації соціальної політики є складною системою взаємодії суб'єктів соціального життя, що дозволяє теоретично осмислити та оформити соціальні інтереси громадян, соціальних груп населення загалом, розробити соціальну стратегію держави та соціальні програми. А також організувати скоординовану практичну діяльність державних органів, інститутів громадянського суспільства та громадян на основі удосконаленої нормативно-правової бази.

Уряд Сінгапуру є головним стейкхолдером, що визначає інноваційну спроможність та політику держави. Державне втручання та контроль має життєво важливе значення для підтримки науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок (НДДКР) та інновацій, оскільки ринок сам по собі не може забезпечити належних стимулів для виробництва знань. Для Сінгапуру при-

таманна ситуація, коли завдання держави полягає в тому, щоб створити правові та інфраструктурні можливості для мобілізації інтелектуального потенціалу, внутрішнього інвестиційного капіталу населення та капіталу іноземних інвесторів. А найвагоміші результати досягаються через запровадження сучасних механізмів міжсекторного партнерства держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства, самоорганізація учасників інноваційного процесу, що знайшло своє відображення у стратегічній програмі уряду "Smart Nation" [26] — амбітна програма, яка перенесе місто, його жителів і уряд у цифрову епоху. І роль соціальних інновацій у цьому "суспільстві майбутнього" визначальна.

Партнерства між різними стейкхолдерами використовуються у державному секторі Сінгапуру для покращення управління ними, а також для створення належного управління. Формування успішних партнерських відносин вважається характеристикою належного управління. Співпраця між державним і приватним секторами в Сінгапурі дозволяє державному сектору розвивати інноваційні ідеї інших організацій та застосовувати їх до своєї власної адміністрації. Цілями уряду Сінгапуру є збільшення залучення громадськості шляхом співпраці з неурядовими організаціями та бізнесами, та максимізація мереж з державними та приватними партнерствами для покращення середовища в Сінгапурі.

Україна, перебуваючи на стадії становлення соціально орієнтованого та економічно стабільного суспільства, має в якості орієнтирів спиратися на найбільш вдалі практики впровадження соціальних інновацій. Значна кількість найважливіших соціальних викликів сучасності потребує свого вирішення через впровадження радикальних інновацій, що перетинають організаційні, галузеві та дисциплінарні межі. Сфера соціальних інновацій в Україні потребує розроблення особливого підходу в державному управлінні, оскільки досі перебуває у зародковому стані, тільки починаючи виходити за межі локального застосування. Зважаючи на це, варто звернути увагу на фактори, які є ключовими для спрямування соціальних інновацій у напрямі досягнення економічного та соціального добробуту, а саме: урахування фактору дії соціальних інновацій при формуванні науково-технологічної та інноваційної політики; створення демократичних платформ дій із метою залучення різних суб'єктів господарювання та громадськості; забезпечення належної координації, інтеграції та відображення соціальних заходів у національних та регіональних соціально-економічних планах та програмах; стимулювання проведення наукових досліджень у площині соціальних інновацій; підвищення обсягу інвестицій в нарощування соціального потенціалу; державно-приватне партнерство в підтримці соціальних інновацій.

ВИСНОВКИ

Соціально-економічний розвиток країни дуже ускладнений без всебічного використання нововведень, постійного перетворення наукових знань на технології і науково-технічні розробки для виробництва. А досвід наших колег з розвинутих країн, зокрема Сінгапуру,

доводить, що сучасний економічний розвиток країни визначається не стільки її природними ресурсами, скільки здатністю її народу до впровадження нових технологічних та організаційних ідей. Причому саме такі країни, як Сінгапур довели світу, що це можуть бути не тільки власні, вироблені нацією ідеї. Країна може досягти дуже високого рівня розвитку, активно використовуючи інноваційні ідеї, імplementовані в інших країнах. Механізми державного управління мають бути застосовані для створення передумов впровадження соціальних інновацій, зокрема необхідним є: проведення соціальних трансформацій; моделювання управління підприємством чи організацією, зокрема вироблення певних стратегій розвитку; розвиток соціального підприємництва; розробка нових продуктів, послуг і програм, зокрема для задоволення соціальних потреб, створення інновацій у державному та приватному секторах і надання послуг соціальними підприємствами та організаціями громадянського суспільства; розробка моделі управління, розширення повноважень та розвитку потенціалу соціальних структур.

Досвід Сінгапуру дає зразок державного управління, який доцільно застосовувати в Україні. Але ще більш корисним для України є запровадження власних інноваційних ідей і наукових розробок, а також їх подальше розповсюдження у світі через механізми трансферу технологій і продуктів.

Література:

1. Шумпетер И. Теория экономического развития. М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. 401 с.
2. Парсонс Т. О структуре социального действия. М.: Академический проект, 2000. 880 с.
3. Freeman C. The National System of Innovation in Historical Perspective // Cambridge Journal of Economics. — 1995. — No. 19. — P. 5—24
4. Lundvall B.-A., Johnson B., Andersen E.S., Dalum B. National Systems of Production. Innovation and Competence Building // Research Policy. Feb. 2002. — Vol. 31. Is. 2. P. 213—231.
5. Ю Л.К. Сингапурська історія. Із третього світу в перший. Том 1 і 2. К.: О. Капусти, 2011. 1050 с.
6. Yew Lee Kuan. One Man's View of the World. Singapore: Straits Times Press, 2013. 348 p.
7. Yew Lee Kuan. Hard Truths to Keep Singapore Going. Singapore: Straits Times Press, 2011. 522 p.
8. Гуревич Э.М. Авторитарная модель развития Сингапура // Государственность и модернизация в странах ЮВА. М.: Институт востоковедения РАН, 1997. — С. 76—96.
9. Обрезанов С.А. Основные этапы и ключевые инструменты инновационного развития (на примере Сингапура): монография. Гос. образовательное учреждение высш. проф. образования Российская гос. акад. интеллектуальной собственности. М.: РГАИС, 2011. — 116 с.
10. Хонг Тат Сун М. Секреты успеха Сингапура: 12 ст. господина Марка Хонга Тат Сун, Посла Респ. Сингапур в России и на Украине. М., 2000. — 173 с.
11. Воздвиженский Д. История Сингапура. Вокруг света, 2002. — URL: <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/172/> (дата звернення: 12.10.2020).
12. Решетников А.Н. Сингапур: этнические проблемы в странах ЮВА. М.: Наука, 1974. — 246 с.
13. Курзанов В.Н. Сингапур в экономике Юго-Восточной Азии. М.: 1985. — 184 с.
14. A Lively & Liveable Singapore: Strategies for Sustainable Growth — Ministry of the Environment and Water Resources and Ministry of National Development Singapore, 2009. — URL: http://app.mewr.gov.sg/data/ImgCont/1292/sustainableblueprint_forweb.pdf (дата звернення: 12.10.2020).
15. Ефимов Г.В. Политический процесс в Республике Сингапур в период перехода от авторитаризма к демократии: общее и особенное: диссертация... кандидата политических наук: 23.00.02 / Дальневост. гос. ун-т. Владивосток, 2010. — 182 с.
16. Wilson James Q., Kelling George L. Broken windows. The Atlantic Monthly. March 1982. P. 29—38.
17. Social Innovation Research in Horizon 2020. Positionpaper. June 2013. — URL: <http://siresearch.eu/socialinnovation/project/wilco> (дата звернення: 12.10.2020).
18. Якубін О., Пікалюк Д. Деякі теоретичні аспекти вивчення соціальних інновацій: поширення, закріплення, вимірювання, 2014. — URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2014/3-4/21.pdf> (дата звернення: 12.10.2020).
19. Маулік С.С. Трансформації соціальних структур під впливом соціальних інновацій. Науковий журнал "Габітус". Херсон, Видавничий дім "Гельветика", 2018. — № 7. — 76 с.
20. Loogma K., Tafel-Viia K., Umarik M. Conceptualising educational changes: A social innovation approach // Journal of Educational Change, 2012. — Vol. 14. — № 3.
21. Maruyama Y., Nishikido M., Iida T. The rise of community wind power in Japan: Enhanced acceptance through social innovation // Energy Policy, 2007. — Vol. 35.
22. Philips S.D., Laforest R., Graham A. From shopping to social innovation: getting public financing right in Canada. Policy and Society, 2010. — Vol. 29.
23. Utterback J.M. The process of technological innovation within firms. Academy of Management Journal, 1971. — Vol. 14. — № 1.
24. Moolaert F., Nussbaumer J. Defining the social economy and its governance at the neighborhood level: A methodological reflection // Urban Studies, 2005. — Vol. 42. — № 11.
25. Nicholls A., Murdock A. Social innovation: blurring boundaries to reconfigure markets. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire. — New York, 2012. — 302 p.
26. Smart Nation — URL: <https://www.smartnation.gov.sg/what-is-smart-nation/initiatives> (дата звернення: 12.10.2020).

References:

1. Schumpeter, J. (2008), *Teoria ekonomicheskogo razvitiya* [The theory of economic development], Directmedia Publishing, Moscow, Russia.
2. Parsons, T. (2000), *O strukture socialnogo deystviya* [About the structure of social action], Akademicheskii proekt, Moscow, Russia.

3. Freeman, C. (1995), "The National System of Innovation in Historical Perspective", *Cambridge Journal of Economics*, vol. 19, pp. 5—24.
4. Lundvall, B.-A. Johnson, B. Andersen, E.S. and Dalum, B. (2002), "National Systems of Production. Innovation and Competence Building", *Research Policy*, vol. 31, no. 2, pp. 213—231.
5. Lee, Kuan Yew (2011), *Singapurska istoriya: Iz tretyogo svitu v pershiy* [Singaporean history. From the third world to the first], vol. 1&2, O.Kapusti, Kyiv, Ukraine.
6. Lee, Kuan Yew (2013), *One Man's View of the World*, Straits Times Press, Singapore.
7. Lee, Kuan Yew (2011), *Hard Truths to Keep Singapore Going*, Straits Times Press, Singapore.
8. Gurevich, E. (1997), "Singapore's authoritarian model of development", *Gosudarstvennost i modernizatsiya v stranah YuVA* [Statehood and modernization in Southeast Asia], Institut vostokovedeniya RAS, Moscow, Russia, pp. 76—96.
9. Obrezanov, S. (2011), *Osnovnye etapy i klyuchevye instrumenty innovatsionnogo razvitiya (na primere Singapura)* [The main stages and key tools of innovative development (on the example of Singapore)], RGAIS, Moscow, Russia.
10. Khong, Tat Sun M. (2000), *Sekrety uspekha Singapura: 12 st. gospodina Marka Khonga Tat Sun, Posla Resp. Singapur v Rossii i na Ukraine* [Secrets of Singapore's Success: 12 Art. Mr Mark Hong Tat Sun, Ambassador of the Rep. Singapore in Russia and Ukraine], Moscow, Russia.
11. Vozdvizhenskij, D. (2002), "History of Singapore", *Vokrug sveta*, available at: <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/172/> (Accessed 12 Oct 2020).
12. Reshetnikov, A. (1974), *Singapur: etnicheskie problemy v stranakh YuVA* [Singapore: Ethnic Issues in Southeast Asia], Nauka, Moscow, Russia.
13. Kurzanov, V. (1985), *Singapur v ekonomike Yugo-Vostochnoj Azii* [Singapore in the economy of Southeast Asia], Moscow, Russia.
14. Ministry of the Environment and Water Resources and Ministry of National Development Singapore (2009), "A Lively & Liveable Singapore: Strategies for Sustainable Growth", available at: http://app.mewr.gov.sg/data/ImgCont/1292/sustainableblueprint_forweb.pdf (Accessed 12 Oct 2020).
15. Efimov, G. (2010), "The political process in the Republic of Singapore during the transition from authoritarianism to democracy: general and specific", Ph.D. Thesis, Vladivostok, Russia.
16. Wilson, J. Q. and Kelling, G. L. (1982), "Broken windows", *The Atlantic Monthly*, vol. March, pp. 29—38.
17. Positionpaper (2013), "Social Innovation Research in Horizon 2020", available at: <http://siresearch.eu/socialinnovation/project/wilco> (Accessed 12 Oct 2020).
18. Yakubin, O. and Pikalyuk, D. (2014), "Some theoretical aspects of the study of social innovations: dissemination, consolidation, measurement", available at: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2014/3-4/21.pdf> (Accessed 12 Oct 2020).
19. Maulik, S. (2018), "Transformations of social structures under the influence of social innovations", *Naukovij zhurnal "Gabitus"*, vol. 7.
20. Loogma, K. Tafel-Viia, K. and Umarik, M. (2012), "Conceptualising educational changes: A social innovation approach", *Journal of Educational Change*, vol. 14, no. 3.
21. Maruyama, Y. Nishikido, M. and Iida, T. (2007), "The rise of community wind power in Japan: Enhanced acceptance through social innovation", *Energy Policy*, vol. 35.
22. Philips, S.D. Laforest, R. and Graham, A. (2010), "From shopping to social innovation: getting public financing right in Canada", *Policy and Society*, vol. 29.
23. Utterback, J.M. (1971), "The process of technological innovation within firms", *Academy of Management Journal*, Vol. 14, no.1.
24. Moulaert, F. and Nussbaumer, J. (2005), "Defining the social economy and its governance at the neighborhood level: A methodological reflection", *Urban Studies*, Vol. 42, no.11.
25. Nicholls, A. and Murdock, A. (2012), *Social innovation: blurring boundaries to reconfigure markets*, Palgrave Macmillan, Harnndmill, Basingstoke, Hampshire. — New York.
26. Smart Nation (2020), available at: <https://www.smartnation.gov.sg/what-is-smart-nation/initiatives> (Accessed 12 Oct 2020).

Стаття надійшла до редакції 12.11.2020 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА